

PODRĘCZNIK

Podręcznik prawa europejskiego dotyczącego praw dziecka

COUNCIL OF EUROPE

© Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej i Rada Europy, 2019

Rękopis niniejszego podręcznika ukończono w czerwcu 2015 r.

Aktualizacje będą dostępne w przyszłości na stronie internetowej FRA pod adresem fra.europa.eu, a także na stronie Rady Europy pod adresem www.coe.int/en/web/commissioner/thematic-work/children-rights oraz na stronie internetowej Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w dziale dotyczącym orzecznictwa pod adresem echr.coe.int.

Powielanie dozwolone pod warunkiem podania źródła.

W celu wykorzystywania lub powielania zdjęć lub innych materiałów nieobjętych prawami autorskimi Agencji Praw Podstawowych Unii Europejskiej lub Rady Europy należy uzyskać zgodę bezpośrednio od właścicieli praw autorskich.

Ani Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej ani żadna osoba działająca w imieniu Agencji Praw Podstawowych Unii Europejskiej nie ponosi odpowiedzialności za sposób wykorzystania zamieszczonych poniżej informacji.

Zdjęcia (okładka i wewnątrz): © iStockphoto

Więcej informacji o Unii Europejskiej można znaleźć w internecie (<http://europa.eu>).

Luksemburg: Urząd Publikacji Unii Europejskiej, 2019

RE: ISBN 978-92-871-9901-0

FRA – print: ISBN 978-92-9239-904-7 doi:10.2811/06451 TK-04-15-510-PL-C

FRA – web: ISBN 978-92-9239-901-6 doi:10.2811/237557 TK-04-15-510-PL-N

Niniejszy podręcznik został napisany w języku angielskim. Europejski Trybunał Praw Człowieka (ETPC) nie ponosi odpowiedzialności za jakość tłumaczeń na inne języki. Poglądy wyrażone w podręczniku nie są wiążące dla Rady Europy i ETPC. Podręcznik zawiera odwołania do wybranych komentarzy i innych publikacji. Rada Europy i ETPC nie ponosi odpowiedzialności za ich treść; ponadto umieszczenie tych publikacji w spisie wybranej literatury nie stanowi żadnej formy ich aprobaty przez Radę Europy i Trybunał. Inne publikacje są dostępne na stronie internetowej biblioteki ETPC: echr.coe.int/Library, a więcej materiałów źródłowych można znaleźć na stronie coe.int/children.

Podręcznik prawa europejskiego dotyczącego praw dziecka

Przedmowa

Niniejszy podręcznik prawa europejskiego dotyczącego praw dziecka został przygotowany wspólnie przez Europejską Agencję Praw Podstawowych Unii Europejskiej (FRA) i Radę Europy wraz z sekretariatem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Jest to czwarta publikacja w serii podręczników na temat prawa europejskiego wspólnie przygotowywanych przez powyższe organizacje. Wcześniejsze podręczniki poświęcone były prawu europejskiemu dotyczącemu niedyskryminacji, azylu, granic i imigracji oraz ochrony danych osobowych.

Rozpoczęliśmy ten nowy wspólny projekt w kontekście obchodów 25. rocznicy przyjęcia Konwencji Narodów Zjednoczonych o prawach dziecka – ratyfikowanej przez wszystkie państwa europejskie – aby rzucić światło na rolę europejskich standardów prawnych w zapewnianiu możliwości korzystania przez dzieci z ich praw.

Dzieci są pełnoprawnymi posiadaczami praw. Celem tego podręcznika jest zatem podniesienie świadomości i poszerzenie wiedzy na temat norm prawnych, które chronią i promują te prawa w Europie. W Traktacie o Unii Europejskiej (TUE) ustanowiono spoczywający na Unii obowiązek wspierania ochrony praw dziecka. Do dalszego określenia ochrony praw dziecka przyczyniły się Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (UE), unijne rozporządzenia i dyrektywy, jak również orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE). Jeżeli chodzi o Radę Europy, wiele konwencji skupia się na konkretnych aspektach ochrony praw dziecka, począwszy od ich praw i bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni po przysposobienie dzieci. Konwencje te przyczyniają się do poszerzenia ochrony przyznanej dzieciom na mocy europejskiej konwencji praw człowieka i Europejskiej karty społecznej, włącznie z orzecznictwem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC) i decyzjami Europejskiego Komitetu Praw Społecznych (EKPS).

Niniejszy podręcznik przeznaczony jest dla prawników praktyków niespecjalizujących się w tej dziedzinie, sędziów, prokuratorów, innych praktyków oraz organów ds. ochrony dzieci i organizacji odpowiedzialnych za zapewnienie ochrony prawnej praw dziecka.

Pragniemy podziękować prof. Tonowi Liefaardowi, LL.M. Simonie Florescu, JD. Margaret Fine, prof. Karlowi Hansonowi, prof. Ursuli Kilkelly, dr Robercie Ruggiero, prof. Helen Stalford i prof. Wouterowi Vandenhoele'owi za pomoc w opracowaniu tego podręcznika. Chcemy również podziękować wszystkim osobom, które przez cały czas powstawania podręcznika wniosły do niego wkład i zapewniły wsparcie.

Snežana Samardžić-Marković

Dyrektor generalna ds. demokracji,
Rada Europy

Michael O'Flaherty

Dyrektor Agencji Praw Podstawowych
Unii Europejskiej

Spis treści

PRZEDMOWA	3
SKRÓTY	11
JAK KORZYSTAĆ Z NINIEJSZEGO PODRĘCZNIKA?	12
1 WPROWADZENIE DO PRAWA EUROPEJSKIEGO DOTYCZĄCEGO PRAW DZIECKA: KONTEKST I KLUCZOWE ZASADY	15
1.1. Podstawowe pojęcia	17
Główny punkt	17
1.1.1. Zakres stosowania prawa europejskiego dotyczącego praw dziecka	17
1.1.2. „Dziecko” jako podmiot praw	18
1.2. Kontekst prawa europejskiego dotyczącego praw dziecka	20
1.2.1. Unia Europejska: rozwój prawa dotyczącego praw dziecka i zakres ochrony	20
1.2.2. Rada Europy: rozwój prawa dotyczącego praw dziecka i uwzględnione obszary ochrony	24
1.3. Prawo europejskie dotyczące praw dziecka i Konwencja ONZ o prawach dziecka	27
Główny punkt	27
1.4. Rola sądów europejskich w interpretowaniu i egzekwowaniu europejskich praw dziecka	30
1.4.1. Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej	30
1.4.2. Europejski Trybunał Praw Człowieka	32
1.5. Europejski Komitet Praw Społecznych	33
2 PODSTAWOWE PRAWA I WOLNOŚCI OBYWATELSKIE	35
2.1. Wolność myśli, sumienia i religii	37
Główne punkty	37
2.1.1. Prawo dziecka do wolności religii	37
2.2. Prawa rodziców a wolność wyznania ich dzieci	39
2.3. Wolność wypowiedzi i informacji	41
Główne punkty	41
2.4. Prawo do bycia wysłuchanym	43
Główne punkty	43

2.5.	Wolność zgromadzania się i stowarzyszania się	47
	Główne punkty	47
3	RÓWNOŚĆ I NIEDYSKRYMINACJA	49
3.1.	Europejskie prawo antydyskryminacyjne	51
	Główne punkty	51
3.2.	Dyskryminacja ze względu na rasę i pochodzenie etniczne	53
	Główne punkty	53
3.3.	Dyskryminacja ze względu na narodowość i status imigracyjny	56
	Główne punkty	56
3.4.	Dyskryminacja ze względu na wiek	59
	Główny punkt	59
3.5.	Dyskryminacja ze względu na inne cechy chronione	60
	Główny punkt	60
4	KWESTIE TOŻSAMOŚCI OSOBISTEJ	63
4.1.	Rejestracja urodzenia i prawo do imienia	65
	Główny punkt	65
4.2.	Prawo do tożsamości osobistej	67
	Główne punkty	67
	4.2.1. Ustalanie ojcostwa	68
	4.2.2. Ustalenie macierzyństwa: anonimowy poród	71
4.3.	Ustalenie swojego pochodzenia: przysposobienie	71
4.4.	Kradzież tożsamości	72
	Główny punkt	72
4.5.	Prawo do obywatelstwa	73
	Główne punkty	73
4.6.	Tożsamość dzieci należących do mniejszości narodowych	75
	Główny punkt	75
5	ŻYCIE RODZINNE	77
5.1.	Prawo do poszanowania życia rodzinnego	79
	Główne punkty	79
5.2.	Prawo dziecka do znajdowania się pod opieką swoich rodziców	80
	Główne punkty	80
5.3.	Prawo do utrzymywania kontaktu z obojgiem rodziców	83
	Główne punkty	83

5.4.	Bezprawne uprowadzenie dziecka za granicę	91
	Główne punkty	91
6	OPIEKA ZASTĘPCZA I PRZYSPOSOBIENIE	99
6.1.	Opieka zastępcza: Zasady ogólne	101
	Główne punkty	101
6.2.	Umieszczanie dzieci w opiece zastępczej	105
	Główne punkty	105
6.3.	Adopcja	111
	Główne punkty	111
7	OCHRONA DZIECKA PRZED PRZEMOCĄ I WYKORZYSTYWANIEM	119
7.1.	Przemoc w domu, w szkołach i w innych warunkach	122
	Główne punkty	122
	7.1.1. Zakres odpowiedzialności państwa	122
	7.1.2. Kary cielesne	126
	7.1.3. Niegodziwe traktowanie w celach seksualnych	128
	7.1.4. Przemoc w rodzinie i zaniedbywanie dzieci	130
7.2.	Wyzysk dzieci, pornografia i nagabywanie dzieci dla celów seksualnych	133
	Główny punkt	133
	7.2.1. Praca przymusowa	133
	7.2.2. Handel dziećmi	135
	7.2.3. Pornografia dziecięca i nagabywanie dzieci w celach seksualnych	139
7.3.	Grupy wysokiego ryzyka	141
	Główny punkt	141
	7.3.1. Dzieci należące do mniejszości	141
	7.3.2. Dzieci niepełnosprawne	142
7.4.	Zaginione dzieci	143
8	PRAWA GOSPODARCZE, SPOŁECZNE I KULTURALNE ORAZ ODPOWIEDNI STANDARD ŻYCIA	145
8.1.	Podejście do praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych	148
	Główne punkty	148
8.2.	Prawo do nauki	149
	Główne punkty	149
	8.2.1. Prawo dzieci migrujących do nauki	153

8.3.	Prawo do zdrowia	158
	Główne punkty	158
8.4.	Prawo do mieszkania	163
	Główne punkty	163
8.5.	Prawo do odpowiedniego standardu życia i prawo do zabezpieczenia społecznego	166
	Główne punkty	166
9	MIGRACJA I AZYL	171
9.1.	Wjazd i pobyt	174
	Główne punkty	174
9.2.	Ocena wieku	177
	Główne punkty	177
9.3.	Łączenie rodzin w przypadku dzieci odseparowanych od rodziców	179
	Główne punkty	179
9.4.	Zatrzymanie	183
	Główne punkty	183
9.5.	Wydalenie	186
	Główne punkty	186
9.6.	Dostęp do wymiaru sprawiedliwości	190
	Główny punkt	190
10	OCHRONA KONSUMENTÓW I DANYCH OSOBOWYCH	193
10.1.	Ochrona dziecka jako konsumenta	195
	Główne punkty	195
	10.1.1. Prawa konsumentów	195
	10.1.2. Nieuczciwe praktyki handlowe w odniesieniu do dzieci	197
	10.1.3. Bezpieczeństwo produktów	197
	10.1.4. Badania kliniczne z udziałem dzieci	198
	10.1.5. Żywność przeznaczona dla niemowląt i małych dzieci	199
	10.1.6. Bezpieczeństwo zabawek	200
	10.1.7. Dzieci a reklama	200
10.2.	Dzieci i ochrona danych osobowych	202
	Główne punkty	202
	10.2.1. Europejskie prawo o ochronie danych	202

11	PRAWA DZIECI W POSTĘPOWANIACH W SPRAWACH KARNYCH I POSTĘPOWANIACH ALTERNATYWNYCH (POZASĄDOWYCH)	209
11.1.	Gwarancje rzetelnego procesu sądowego	211
	Główne punkty	211
11.1.1.	Skuteczny udział w postępowaniu	217
11.1.2.	Dostęp do pomocy prawnej	219
11.2.	Prawa nieletnich sprawców w związku z pozbawieniem wolności	220
	Główne punkty	220
11.2.1.	Formy pozbawienia wolności (gwarancje materialne i proceduralne)	222
11.2.2.	Warunki przetrzymywania	225
11.2.3.	Ochrona przed znęcaniem się i dręczeniem	227
11.3.	Ochrona dzieci będących ofiarami i świadkami	228
	Główny punkt	228
	DODATKOWE LEKTURY	237
	ORZECZNICTWO	251
	JAK ZNALEŹĆ ORZECZNICTWO SĄDÓW EUROPEJSKICH?	261
	INSTRUMENTY PRAWNE PRZYWOŁANE W NINIEJSZYM PODRĘCZNIKU	267
	Instrumenty prawne ONZ	267
	Instrumenty prawne Rady Europy	267
	Instrumenty prawne UE	270

Skróty

CRPD	Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych
ECOSOC	Rada Gospodarczo-Społeczna ONZ
EKPS	Europejski Komitet Praw Społecznych
EKPC	Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (powszechnie znana jako europejska konwencja praw człowieka)
EKS	Europejska karta społeczna
EOG	Europejski Obszar Gospodarczy
ETPC	Europejski Trybunał Praw Człowieka
EWG	Europejska Wspólnota Gospodarcza
FRA	Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej
GRETA	Grupa ekspertów do spraw działań przeciwko handlowi ludźmi
MPPOi	Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych
ONZ	Organizacja Narodów Zjednoczonych
PACE	Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy
RE	Rada Europy
TFUE	Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej
TSUE	Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej (do grudnia 2009 r. Europejski Trybunał Sprawiedliwości)
TUE	Traktat o Unii Europejskiej
UE	Unia Europejska
UNHCR	Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych ds. Uchodźców

Jak korzystać z niniejszego podręcznika?

Niniejszy podręcznik stanowi przegląd praw podstawowych dzieci w państwach członkowskich Unii Europejskiej (UE) i Rady Europy (RE). Jego zakres jest szeroki. Uznano w nim dzieci za beneficjentów wszystkich praw człowieka/praw podstawowych, jak również za osoby, które ze względu na swoje cechy szczególne podlegają szczególnym przepisom. Prawa dziecka stanowią międzysektorową dziedzinę prawa. W niniejszym podręczniku położono nacisk na obszary prawa, które mają szczególne znaczenie dla dzieci.

Podręcznik ten opracowano, aby pomóc prawnikom praktykom, którzy nie specjalizują się w obszarze praw dziecka. Ma on stanowić pomoc dla prawników, sędziów, prokuratorów, pracowników socjalnych oraz innych osób współpracujących z organami krajowymi, jak również dla organizacji pozarządowych i innych podmiotów, które mogą mieć do czynienia z kwestiami prawnymi dotyczącymi tych zagadnień. Jest to punkt odniesienia do prawa UE i Rady Europy związanego z tymi obszarami tematycznymi. W podręczniku wyjaśniono, w jaki sposób poszczególne kwestie są regulowane przez prawo UE oraz europejską konwencję praw człowieka (EKPC), Europejską kartę społeczną (EKS) i inne instrumenty Rady Europy. Każdy rozdział rozpoczyna się tabelą z wyszczególnieniem mających zastosowanie przepisów prawnych w ramach dwóch oddzielnych europejskich systemów prawnych. Następnie przepisy prawa w ramach każdego systemu są prezentowane kolejno w odniesieniu do każdego omawianego tematu. Pozwala to czytelnikowi dostrzec, gdzie oba te systemy prawne są zbieżne, a gdzie się różnią. W stosownych przypadkach zamieszczono również odniesienia do Konwencji Narodów Zjednoczonych o prawach dziecka oraz do innych instrumentów międzynarodowych.

Prawnicy z państw spoza UE, które są państwami członkowskimi Rady Europy, a tym samym stronami EKPC, mogą uzyskać dostęp do informacji istotnych dla ich własnych krajów, przechodząc bezpośrednio do sekcji poświęconych Radzie Europy. Prawnicy w państwach członkowskich UE będą musieli korzystać z obu sekcji, jako że w państwach tych obowiązują oba porządki prawne. Ci, którzy potrzebują więcej informacji na dany temat, mogą w sekcji podręcznika „Dodatkowe źródła” znaleźć wykaz bardziej specjalistycznych materiałów.

Postanowienia EKPC przedstawiono w formie krótkich odniesień do wybranych spraw przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka (ETPC) odnoszących się

do tematów ujętych w podręczniku. Zostały one wybrane spośród istniejących wyroków i decyzji ETPC w kwestiach dotyczących praw dziecka.

Przepisy prawa UE znajdują się w przyjętych środkach prawnych, w stosownych postanowieniach traktatów, w szczególności Karty praw podstawowych Unii Europejskiej, interpretowanych zgodnie z orzecznictwem Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE).

Orzecznictwo opisane lub cytowane w niniejszym podręczniku zawiera przykłady ważnych orzeczeń zarówno ETPC, jak i TSUE. Podręcznik obejmuje – w miarę możliwości, biorąc pod uwagę jego ograniczony zakres i wprowadzający charakter – zmiany prawne do dnia 1 stycznia 2015 r., jakkolwiek późniejsze zmiany również zostały uwzględnione, jeżeli było to możliwe.

Niniejszy podręcznik zawiera rozdział wprowadzający, w którym pokrótce wyjaśniono rolę dwóch systemów prawnych ustanowionych przez prawo Rady Europy i UE, oraz dziesięć rozdziałów obejmujących następujące kwestie:

- prawa i wolności obywatelskie;
- równość;
- kwestie tożsamości osobistej;
- życie rodzinne;
- opiekę zastępczą i adopcję;
- ochronę dziecka przed przemocą i wykorzystywaniem;
- prawa gospodarcze, społeczne i kulturalne;
- migrację i azyl;
- ochronę konsumentów i danych;
- prawa dzieci w postępowaniach w sprawach karnych i postępowaniach alternatywnych.

Każdy rozdział dotyczy odrębnego tematu, a odniesienia do innych zagadnień i rozdziałów mają zapewnić pełniejsze zrozumienie mających zastosowanie ram prawnych. Na początku każdego rozdziału przedstawiono główne punkty.

1

Wprowadzenie do prawa europejskiego dotyczącego praw dziecka: kontekst i kluczowe zasady

UE	Uwzględnione zagadnienia	Rada Europy
Dyrektywa w sprawie swobodnego przemieszczania się (2004/38/WE), art. 2 pkt 2 lit. c)	„Dziecko” jako podmiot praw	Konwencja Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi, art. 4 lit. d) Konwencja Rady Europy o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych (konwencja z Lanzarote), art. 3 lit. a) ETPC, <i>Marckx przeciwko Belgii</i> , nr 6833/74, 1979 r. (skarżący będący dzieckiem miał sześć lat, gdy Trybunał wydał wyrok)
Dyrektywa w sprawie młodych pracowników (94/33/WE), art. 3	Ochrona osób młodych w pracy	EKS (zrewidowana), art. 7 (prawo dzieci i młodocianych do ochrony)
Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, art. 14 ust. 2 (prawo do nauki)	Prawo korzystania z bezpłatnej nauki obowiązkowej	
Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, art. 21 (niedyskryminacja)	Zakaz dyskryminacji ze względu na wiek	

UE	Uwzględnione zagadnienia	Rada Europy
Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, art. 32 (zakaz pracy dzieci i ochrona młodocianych w pracy) Dyrektywa w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej (2011/93/UE) Dyrektywa w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi (2011/36/UE)	Zakaz wyzysku pracy dzieci	EKS (zrewidowana), art. 7 (prawo dzieci i młodocianych do ochrony)
Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, art. 24 (prawa dziecka) Traktat o Unii Europejskiej, art. 3 ust. 3	Ochrona praw dziecka (w ujęciu ogólnym)	
Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, art. 7 (poszanowanie życia prywatnego i rodzinnego)	Prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego	EKPC, art. 8 (prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego) Europejska konwencja o statusie prawnym dziecka pozamałżeńskiego Europejska konwencja o przysposobieniu dzieci (zmieniona) Konwencja w sprawie kontaktów z dziećmi Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci ETPC, <i>Maslov przeciwko Austrii</i> [Wielka Izba], nr 1638/03, 2008 r. (deportacja skarżącego, który jako dziecko został uznany za winnego popełnienia przestępstwa)

UE	Uwzględnione zagadnienia	Rada Europy
TSUE, C-413/99, <i>Baumbast i R przeciwko Secretary of State for the Home Department</i>, 2002 r. TSUE, C-200/02, <i>Kunjian Catherine Zhu i Man Lavette Chen przeciwko Secretary of State for the Home Department</i>, 2004 r. TSUE, C-148/02, <i>Carlos Garcia Avello przeciwko państwu belgijskiemu</i>, 2003 r. TSUE, C-310/08, <i>London Borough of Harrow przeciwko Nimco Hassan Ibrahim i Secretary of State for the Home Department</i>, 2010 r. TSUE, C-480/08, <i>Maria Teixeira przeciwko London Borough of Lambeth i Secretary of State for the Home Department</i>, 2010 r.	Swoboda przemieszczania się	

W rozdziale wprowadzającym wyjaśniono, w jaki sposób prawo dotyczące praw dziecka rozwijało się na szczeblu europejskim, które kluczowe zasady kierują stosowaniem tego prawa oraz których kluczowych aspektów praw dziecka dotyczy prawo europejskie. Określono w nim kontekst analiz tematycznych zawartych w kolejnych rozdziałach.

1.1. Podstawowe pojęcia

Główny punkt

- Prawo europejskie dotyczące praw dziecka opiera się na środkach istniejących na poziomie krajowym i międzynarodowym.

1.1.1. Zakres stosowania prawa europejskiego dotyczącego praw dziecka

W odniesieniu do „prawa europejskiego dotyczącego praw dziecka” skupiono się na pierwotnych źródłach prawa (traktaty, konwencje, prawo wtórne

i orzecznictwo) ustanowione przez Radę Europy (RE) i Unię Europejską (UE). W stosownych przypadkach podano odniesienia do innych źródeł europejskich, które wpłynęły na rozwój prawa europejskiego dotyczącego praw dziecka, w tym kluczowych dokumentów politycznych, wytycznych oraz innych instrumentów „miękkiego prawa” lub instrumentów niewiążących.

Dzieci są podmiotami praw, a nie tylko przedmiotem ochrony. Są beneficjentami wszystkich praw człowieka / praw podstawowych i podmiotami, które ze względu na swoje cechy szczególne podlegają przepisom szczególnym. Z powodu ograniczonej zdolności prawnej dzieci znaczna część orzecznictwa europejskiego wywodzi się z postępowań wszczętych przez rodziców lub innych przedstawicieli prawnych dzieci. Mimo że celem niniejszego podręcznika jest przedstawienie sposobu, w jaki w prawie uwzględnia się określone interesy i potrzeby dzieci, pokazuje on również znaczenie rodziców/opiekunów lub innych przedstawicieli prawnych, a także w stosownych przypadkach zawiera odniesienia do sytuacji, w których prawa i obowiązki nadane są głównie opiekunom dzieci. W takich przypadkach zastosowane jest podejście oparte na Konwencji Organizacji Narodów Zjednoczonych o prawach dziecka¹, które polega na tym, że obowiązki rodziców muszą być wykonywane przede wszystkim przy uwzględnieniu najlepszego interesu dziecka oraz w sposób spójny z rozwijającymi się zdolnościami dziecka.

1.1.2. „Dziecko” jako podmiot praw

W prawie międzynarodowym Konwencja o prawach dziecka stanowi w art. 1, że „»dziecko« oznacza każdą istotę ludzką w wieku poniżej osiemnastu lat”. Jest to parametr prawny stosowany obecnie również w Europie w celu określenia, kim jest dziecko.

W ramach prawa UE nie istnieje jedna formalna definicja „dziecka” określona w którymkolwiek z traktatów, prawodawstwie wtórnym lub w orzecznictwie. Definicja dziecka może istotnie różnić się w prawie UE w zależności od kontekstu regulacyjnego. Na przykład prawo UE regulujące prawo obywateli UE i członków ich rodzin do swobodnego przemieszczania się definiuje „dzieci” jako „bezpośrednich zstępnych, którzy nie ukończyli dwudziestego pierwszego

1 ONZ, Zgromadzenie Ogólne (1989), [Konwencja o prawach dziecka](#), 20 listopada 1989 r.

roku życia lub pozostają na utrzymaniu”², co zasadniczo opiera się na pojęciu biologicznym lub gospodarczym, a nie na małoletniości.

W niektórych przepisach UE dzieciom przypisuje się różne prawa w zależności od ich wieku. Na przykład w dyrektywie 94/33/WE w sprawie ochrony pracy osób młodych (dyrektywa w sprawie młodych pracowników)³, która reguluje dostęp dzieci do formalnego zatrudnienia i warunki tego zatrudnienia w państwach członkowskich UE, rozróżnia się „młode osoby” (ogólny termin określający wszystkie osoby w wieku poniżej 18 lat), „młodocianych” (każda młoda osoba w wieku co najmniej 15 lat, ale poniżej 18 roku życia, która nie podlega już powszechnemu obowiązkowi szkolnemu) oraz „dzieci” (zdefiniowane jako osoby w wieku poniżej 15 lat – w większości objęte zakazem podejmowania formalnego zatrudnienia).

Inne obszary prawa UE, szczególnie te, w których działania UE stanowią uzupełnienie działań podejmowanych przez państwa członkowskie (takie jak zabezpieczenie społeczne, imigracja i kształcenie), odwołują się do definicji dziecka zawartych w prawie krajowym. W tym kontekście na ogół przyjmuje się definicję zawartą w Konwencji o prawach dziecka.

W ramach prawa Rady Europy w większości instrumentów odnoszących się do dzieci przyjęto definicję dziecka z Konwencji o prawach dziecka. Przykłady obejmują art. 4 lit. d) Konwencji Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi⁴ lub art. 3 lit. a) Konwencji Rady Europy o ochronie dzieci przed wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych (konwencja z Lanzarote)⁵.

Europejska konwencja praw człowieka (EKPC) nie zawiera definicji dziecka, ale w art. 1 zobowiązuje państwa do zapewnienia praw przewidzianych w tej

2 [Dyrektywa 2004/38/WE Parlamentu Europejskiego i Rady](#) z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie prawa obywateli Unii i członków ich rodzin do swobodnego przemieszczania się i pobytu na terytorium państw członkowskich, zmieniająca rozporządzenie (EWG) nr 1612/68 i uchylająca dyrektywy 64/221/EWG, 68/360/EWG, 72/194/EWG, 73/148/EWG, 75/34/EWG, 75/35/EWG, 90/364/EWG, 90/365/EWG i 93/96/EWG, Dz.U. L 158 z 2004, art. 2 pkt 2 lit. c).

3 [Dyrektywa Rady 94/33/WE](#) z dnia 20 czerwca 1994 r. w sprawie ochrony pracy osób młodych, Dz.U. L 216 z 1994, art. 3.

4 Rada Europy, [Konwencja Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi \(EN\)](#), CETS nr 197, 15 maja 2005 r.

5 Rada Europy, [Konwencja Rady Europy o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych \(EN\)](#), CETS nr 201, 25 października 2007 r.

konwencji „każdemu człowiekowi” podlegającemu ich jurysdykcji. Artykuł 14 EKPC gwarantuje korzystanie z praw określonych w konwencji „bez dyskryminacji” z jakichkolwiek przyczyn, w tym z powodu wieku⁶. Europejski Trybunał Praw Człowieka (ETPC) przyjmuje skargi składane przez lub w imieniu dzieci bez względu na ich wiek⁷. W swoim orzecznictwie przyjął definicję dziecka zawartą w Konwencji o prawach dziecka⁸, tj. osoby „w wieku poniżej 18 lat”.

To samo dotyczy Europejskiej karty społecznej (EKS) i jej wykładni przez Europejski Komitet Praw Społecznych (EKPS)⁹.

1.2. Kontekst prawa europejskiego dotyczącego praw dziecka

Jak dotąd prawo europejskie dotyczące praw dziecka zostało w większości opracowane przez UE i Radę Europy. Poza Organizacją Narodów Zjednoczonych (ONZ), również inne instytucje międzynarodowe takie jak Haska Konferencja Prawa Prywatnego Międzynarodowego przyjęły ważne instrumenty prawne, które przyczyniają się do rozwoju prawa europejskiego. Chociaż te międzynarodowe ramy funkcjonują niezależnie od siebie, coraz częściej pojawiają się powiązania pomiędzy nimi¹⁰. Międzyinstytucjonalna współpraca jest szczególnie silna między Radą Europy a UE.

1.2.1. Unia Europejska: rozwój prawa dotyczącego praw dziecka i zakres ochrony

W przeszłości prawa dziecka w UE były opracowywane fragmentarycznie. Z historycznego punktu widzenia europejskie prawo dotyczące dzieci

6 ETPC, *Schwizgebel przeciwko Szwajcarii*, nr 25762/07, 10 czerwca 2010 r. Zob. także FRA i ETPC (2010), s. 102.

7 Zob. np. ETPC, *Marckx przeciwko Belgii*, nr 6833/74, 13 czerwca 1979 r., w której skarżący będący dzieckiem miał sześć lat, gdy Trybunał wydał wyrok.

8 ETPC, *Güveç przeciwko Turcji*, nr 70337/01, 20 stycznia 2009 r.; ETPC, *Çoşelav przeciwko Turcji*, nr 1413/07, 9 października 2012 r.

9 EKPS, *Defence for Children International (DCI) przeciwko Niderlandom*, nr 47/2008, 20 października 2009 r., pkt 25.

10 Zob. na przykład [rozdział 5](#), w którym zilustrowano sposób, w jaki prawo rodzinne UE dotyczące uprowadzenia dziecka za granicę współdziała z konwencją z dnia 25 października 1980 r. dotyczącą cywilnych aspektów uprowadzenia dziecka za granicę (konwencja haska dotycząca uprowadzenia dziecka).

w większości ukierunkowane było na konkretne aspekty związane z dziećmi lub szersze inicjatywy gospodarcze i polityczne, na przykład w dziedzinie ochrony konsumentów¹¹ oraz swobodnego przepływu osób¹². Niedawno jednak prawami dziecka zajęto się w ramach bardziej skoordynowanego programu działania UE opartego na trzech kluczowych etapach:

- wprowadzeniu Karty praw podstawowych Unii Europejskiej;
- wejściu w życie Traktatu z Lizbony w grudniu 2009 r.;
- przyjęciu komunikatu Komisji Europejskiej o położeniu większego nacisku na kwestię dzieci w działaniach zewnętrznych UE¹³ oraz przyjęciu wytycznych Rady UE w sprawie promowania i ochrony praw dziecka.

Pierwszym etapem było przyjęcie w 2000 r. Karty praw podstawowych Unii Europejskiej¹⁴. Wraz z wejściem w życie Traktatu z Lizbony w dniu 1 grudnia 2009 r. Karta uzyskała taki sam status prawny jak traktaty UE (art. 6 Traktatu o Unii Europejskiej (TUE)). Zobowiązuje ona UE i jej państwa członkowskie do ochrony zawartych w niej praw podczas wdrażania prawa UE. Karta praw podstawowych Unii Europejskiej zawiera pierwsze szczegółowe odwołania do praw dziecka na szczeblu konstytucyjnym UE, w tym poprzez uznanie prawa dziecka do korzystania z bezpłatnej nauki obowiązkowej (art. 14 ust. 2), zakaz dyskryminacji ze względu na wiek (art. 21) oraz zakaz wyzysku i pracy dzieci (art. 32). Co istotne, Karta zawiera specjalne postanowienie dotyczące praw dziecka (art. 24). Wymieniono w nim trzy kluczowe zasady w zakresie praw dziecka: prawo dzieci do swobodnego wyrażania swoich poglądów stosownie do ich wieku i stopnia dojrzałości (art. 24 ust. 1); prawo do uwzględniania przede wszystkim najlepszego interesu dziecka we wszystkich działaniach dotyczących dzieci (art. 24 ust. 2); oraz prawo do utrzymywania stałego, osobistego związku i bezpośredniego kontaktu z obojgiem rodziców (art. 24 ust. 3).

11 Np. dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/48/WE z dnia 18 czerwca 2009 r. w sprawie bezpieczeństwa zabawek, Dz.U. L 170 z 2009, w której wprowadza się środki bezpieczeństwa dotyczące zabawek dla dzieci.

12 Np. dyrektywa 2004/38/WE.

13 Komisja Europejska (2008), *Większy nacisk na kwestię dzieci w działaniach zewnętrznych UE: komunikat Komisji dla Rady, Parlamentu Europejskiego, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego oraz Komitetu Regionów*, COM(2008) 55 final, Bruksela, 5 lutego 2008 r.

14 UE (2012), Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, Dz.U. C 326 z 2012.

Drugim kluczowym etapem był Traktat z Lizbony, który – jak wspomniano powyżej – wszedł w życie 1 grudnia 2009 r.¹⁵. Instrument ten spowodował ważne instytucjonalne, proceduralne i konstytucyjne zmiany w UE poprzez zmianę Traktatu UE i dawnego Traktatu ustanawiającego Wspólnotę Europejską (obecnie Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (TFUE))¹⁶. Zmiany te zwiększyły potencjał UE pod względem praw dziecka, zwłaszcza z uwagi na określenie „ochrony praw dziecka” jako ogólnego celu UE (art. 3 ust. 3 TUE) oraz jako ważnego aspektu unijnej polityki stosunków zewnętrznych (art. 3 ust. 5 TUE). Bardziej szczegółowe odniesienia do dzieci zostały ujęte również w TFUE, umożliwiając UE ustanowienie środków prawnych mających na celu zwalczanie seksualnego wykorzystywania i handlu ludźmi (art. 79 ust. 2 lit. d) oraz art. 83 ust. 1).

Doprowadziło to do przyjęcia dyrektyw w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania dzieci w celach seksualnych, wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej¹⁷, a także w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar¹⁸, które to instrumenty zawierają również przepisy dotyczące określonych potrzeb dzieci będących ofiarami. Podobnie w niedawno przyjętej dyrektywie ustanawiającej normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw wiele przepisów poświęcono dzieciom¹⁹.

Trzeci istotny etap miał miejsce na bardziej strategicznym, politycznym szczeblu – początkowo w kontekście programu współpracy zewnętrznej UE, a ostatnio w odniesieniu do kwestii wewnętrznych. Ściślej mówiąc, Rada UE przyjęła *Wytyczne UE w sprawie promowania i ochrony praw dziecka*²⁰, a Komisja Europejska przyjęła komunikat pt. *Większy nacisk na kwestię dzieci w działaniach zewnętrznych UE*, aby umieścić prawa dziecka w głównym nurcie wszystkich działań UE związanych z państwami spoza UE. W 2011 r. Komisja Europejska przyjęła unijną agendę na rzecz praw dziecka, w której określono

15 UE (2007), *Traktat z Lizbony* zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską, podpisany w Lizbonie, Dz.U. C 306 z 2007, s. 1–271.

16 Zob. Wspólnoty Europejskie (2012), skonsolidowane wersje *Traktatu o Unii Europejskiej (TUE)* i *Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (TFUE)*, Dz.U. C 326 z 2012.

17 *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/93/UE*, Dz.U. L 335 z 2011, s. 1.

18 *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE*, Dz.U. L 101 z 2011, s. 1.

19 *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE*, Dz.U. L 315 z 2012, s. 57.

20 Rada Unii Europejskiej (2007), *Wytyczne UE w sprawie promowania i ochrony praw dziecka*, Bruksela, 10 grudnia 2007 r.

kluczowe priorytety w odniesieniu do kształtowania prawa i polityki w obszarze praw dziecka w państwach członkowskich UE²¹. Agenda ta zawiera również cele procedur legislacyjnych istotnych dla ochrony dziecka, takie jak wspomniane wcześniej przyjęcie dyrektywy w sprawie praw ofiar.

Powyższe instrumenty uzupełniono ostatnio przyjętą przez Komisję kompleksową strategią na rzecz wsparcia państw członkowskich w sprawie przeciwdziałania ubóstwu i wykluczeniu społecznemu poprzez szereg interwencji we wczesnych latach życia dziecka (podejmowanych w odniesieniu do dzieci w wieku przedszkolnym i w młodszym wieku szkolnym)²². Chociaż inicjatywa ta, podobnie jak agenda, nie jest prawnie wiążąca, oba dokumenty są istotne, ponieważ stanowią plan na potrzeby normatywnego i metodologicznego podejścia UE do prawa dotyczącego praw dziecka – plan, który jest ściśle związany z Konwencją o prawach dziecka i umiejscowiony w zakresie etyki ochrony dziecka, uczestnictwa i niedyskryminacji.

UE może ustanawiać prawa wyłącznie w obszarach, w których posiada kompetencję na mocy traktatów (art. 2–4 TFUE). Ponieważ prawa dziecka stanowią dziedzinę międzysektorową, kompetencję UE trzeba ustalać w każdym przypadku indywidualnie. Jak dotąd obszarami istotnymi dla praw dziecka, w których UE ustanowiła obszerne prawodawstwo, są:

- ochrona danych i konsumentów;
- azyl i migracja;
- współpraca w sprawach cywilnych i karnych.

Artykuł 6 ust. 1 TUE oraz art. 51 ust. 2 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej stanowią, że Karta nie rozszerza kompetencji Unii, nie zmienia kompetencji i zadań Unii ani też nie ustanawia nowych kompetencji ani zadań Unii. Postanowienia Karty odnoszą się do instytucji UE, a do państw członkowskich wyłącznie wówczas, gdy wdrażają one prawo UE. Chociaż postanowienia Karty

21 Komisja Europejska (2011), *Agenda UE na rzecz praw dziecka: komunikat Komisji dla Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego oraz Komitetu Regionów*, COM(2011) 60 final, Bruksela, 15 lutego 2011 r.

22 Komisja Europejska (2013), *Inwestowanie w dzieci: przerwanie cyklu marginalizacji*, zalecenie 2013/112/UE, Bruksela.

są zawsze wiążące dla UE, stają się wiążące prawnie dla państw członkowskich wyłącznie wówczas, gdy państwa te działają w zakresie stosowania prawa UE.

Każdy z poniższych rozdziałów zawiera krótki przegląd kompetencji UE w obszarach, którym poświęcony jest dany rozdział.

1.2.2. Rada Europy: rozwój prawa dotyczącego praw dziecka i uwzględnione obszary ochrony

W przeciwieństwie do UE Rada Europy od momentu powstania ma wyraźny mandat w zakresie ochrony i promowania praw człowieka. Głównym traktatem RE o ochronie praw człowieka, ratyfikowanym przez wszystkie państwa członkowskie Rady Europy, jest Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, czyli europejska konwencja praw człowieka (EKPC), która zawiera szczególne odniesienia do dzieci. Główne odniesienia są następujące: w art. 5 ust. 1 lit. d) przewiduje się zgodne z prawem pozbawienie dziecka wolności w celu ustanowienia nadzoru wychowawczego; art. 6 ust. 1 ogranicza prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia sprawy w przypadkach, gdy wymaga tego dobro małoletnich; w art. 2 protokołu nr 1 przewiduje się prawo do nauki i zobowiązuje się państwa do poszanowania przekonań religijnych i filozoficznych rodziców w kształceniu ich dzieci. Ponadto wszystkie pozostałe postanowienia ogólne EKPC odnoszą się do wszystkich osób, w tym do dzieci. Niektóre okazały się mieć szczególne znaczenie dla dzieci – konkretnie art. 8, który gwarantuje prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, oraz art. 3, który zakazuje tortur oraz niehumanitarnego i poniżającego traktowania i karania. Poprzez stosowanie interpretacyjnego podejścia skupionego na obowiązkach pozytywnych nierozdzielnie związanych z postanowieniami EKPC ETPC stworzył obszerny zbiór orzecznictwa dotyczącego praw dziecka, zawierający częste odwołania do Konwencji o prawach dziecka. To znaczy, że ETPC analizuje skargi indywidualnie i dlatego nie zapewnia kompleksowego przeglądu praw dziecka w oparciu o EKPC.

Innym ważnym traktatem Rady Europy dotyczącym praw człowieka jest Europejska karta społeczna (EKS²³ – zrewidowana w 1996 r.²⁴), w której prze-

23 Rada Europy, [Europejska karta społeczna \(EN\)](#), CETS nr 35, 18 października 1961 r.

24 Rada Europy, [Europejska karta społeczna \(zrewidowana\) \(EN\)](#), CETS nr 163, 3 maja 1996 r.

widuje się ochronę praw społecznych, w tym konkretne postanowienia dotyczące praw dziecka. Dwa zawarte w niej postanowienia mają szczególne znaczenie dla praw dziecka. W art. 7 przewidziano obowiązek chronienia dzieci przed wyzyskiem gospodarczym. Artykuł 17 zobowiązuje państwa do podejmowania wszelkich koniecznych i odpowiednich środków zmierzających do zapewnienia dzieciom leczenia, pomocy, kształcenia i szkolenia, które są im niezbędne (w tym bezpłatnego kształcenia na szczeblu podstawowym i średnim), ochrony dzieci i młodocianych przed zaniedbywaniem, przemocą lub wyzyskiem oraz zapewnienia ochrony dzieciom pozbawionym wsparcia ze strony ich rodziny. Wdrażanie EKS jest nadzorowane przez Europejski Komitet Praw Społecznych, który składa się z niezależnych ekspertów badających zgodność prawa krajowego i krajowych praktyk z EKS w drodze procedury skarg zbiorowych lub procedury opartej na sprawozdaniach krajowych.

Ponadto Rada Europy przyjęła szereg traktatów dotyczących określonych kwestii związanych z prawami dzieci. Obejmują one:

- konwencję o statusie prawnym dziecka pozamałżeńskiego²⁵;
- konwencję o przysposobieniu dzieci, zmienioną w 2008 r.²⁶;
- Konwencję w sprawie kontaktów z dziećmi²⁷;
- konwencję o wykonywaniu praw dzieci²⁸;
- konwencję o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych (konwencja z Lanzarote)²⁹.

25 Rada Europy, [Europejska konwencja o statusie prawnym dziecka pozamałżeńskiego \(EN\)](#), CETS nr 85, 15 października 1975 r.

26 Rada Europy, [Europejska konwencja o przysposobieniu dzieci \(zmieniona\) \(EN\)](#), CETS nr 202, 27 listopada 2008 r.

27 Rada Europy, [Konwencja w sprawie kontaktów z dziećmi \(EN\)](#), CETS nr 192, 15 maja 2003 r.

28 Rada Europy, [Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci \(EN\)](#), CETS nr 160, 25 stycznia 1996 r.

29 Rada Europy, [Konwencja Rady Europy o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych \(EN\)](#), CETS nr 201, 25 października 2007 r.

Należy również zauważyć, że na szczeblu politycznym RE rozpoczęła w 2006 r. realizację programu pt. „Tworzenie Europy dla dzieci i z dziećmi” – przekrojowego planu działania dotyczącego zagadnień związanych z prawami dziecka, w tym przyjęcia instrumentów wyznaczających standardy w różnych obszarach³⁰. Obecnie priorytety zorientowane są na cztery kluczowe obszary³¹:

- promowanie usług i systemów przyjaznych dziecku;
- eliminowanie wszystkich form przemocy wobec dzieci;
- gwarantowanie praw dzieci w szczególnie trudnych sytuacjach;
- promowanie uczestnictwa dzieci.

Zasadniczym celem programu Rady Europy dotyczącego praw dzieci jest wspieranie wdrażania norm międzynarodowych w obszarze praw dziecka przez wszystkie państwa członkowskie Rady Europy, a w szczególności promowanie wdrażania Konwencji o prawach dziecka, przy czym podkreślane są główne zasady tej konwencji: niedyskryminacja, prawo do życia i rozwoju, najlepszy interes dziecka jako nadrzędna kwestia dla decydentów oraz prawo dziecka do bycia wysłuchanym³².

W programie przewidziano przyjęcie szeregu instrumentów w obszarze praw dziecka, zapewniających praktyczne wytyczne uzupełniające wiążące europejskie środki prawne, w tym:

- wytyczne w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom³³;
- wytyczne w sprawie opieki zdrowotnej przyjaznej dzieciom³⁴;

30 Aby uzyskać dodatkowe informacje, zob. www.coe.int/t/dg3/children/.

31 Rada Europy, Komitet Ministrów (2011), *Strategia Rady Europy na rzecz praw dziecka (2012–2015)* (EN), CM(2011)171 final, 15 lutego 2012 r.

32 *Tamże*.

33 Rada Europy, Komitet Ministrów (2010), *Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom* (EN), 17 listopada 2010 r.

34 Rada Europy, Komitet Ministrów (2011), *Wytyczne w sprawie opieki zdrowotnej przyjaznej dzieciom* (EN), 21 września 2011 r.

- zalecenie w sprawie zintegrowanych krajowych strategii na rzecz ochrony dzieci przed przemocą³⁵;
- zalecenie w sprawie praw dziecka i usług społecznych przyjaznych dzieciom i rodzinom³⁶;
- zalecenie w sprawie uczestnictwa dzieci i osób młodych w wieku poniżej 18 lat³⁷.

W ten sposób program gwarantuje, że Europa znajduje się w samym centrum ustanawiania norm w obszarze praw dziecka, doprowadzając również za pomocą różnych środków do zapewnienia kluczowego znaczenia opinii dzieci dla tego procesu. Celem tego programu jest również wspieranie wdrażania EKPC i EKS, a także promowanie pozostałych istniejących instrumentów prawnych Rady Europy (poświęconych uczestnictwu, ochronie i prawom) dotyczących dzieci, młodzieży i rodziny³⁸.

1.3. Prawo europejskie dotyczące praw dziecka i Konwencja ONZ o prawach dziecka

Główny punkt

- Prawo europejskie dotyczące praw dziecka jest w dużej mierze oparte na Konwencji ONZ o prawach dziecka.

Fakt, że wszystkie państwa członkowskie UE i Rady Europy są stronami Konwencji o prawach dziecka, oznacza, iż ma ona istotne znaczenie na szczeblu

35 Rada Europy, Komitet Ministrów (2009), [Zalecenie CM/Rec\(2009\)10 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie zintegrowanych krajowych strategii na rzecz ochrony dzieci przed przemocą \(EN\)](#), 18 listopada 2009 r.

36 Rada Europy, Komitet Ministrów (2011), [Zalecenie CM/Rec\(2011\)12 w sprawie praw dziecka i usług społecznych przyjaznych dzieciom i rodzinom \(EN\)](#), 16 listopada 2011 r.

37 Rada Europy, Komitet Ministrów (2012), [Zalecenie CM/Rec\(2012\)2 w sprawie udziału dzieci i osób młodych w wieku poniżej 18 lat \(EN\)](#), 28 marca 2012 r.

38 Rada Europy, Komitet Ministrów (2011), [Strategia Rady Europy na rzecz praw dziecka \(2012–2015\) \(EN\)](#), CM(2011)171 final, 15 lutego 2012 r.

europejskim. Skutecznie nakłada na państwa europejskie wspólne zobowiązania prawne, co z kolei wpływa na sposób, w jaki instytucje europejskie ustanawiają i stosują prawa dziecka.

Tym samym Konwencja o prawach dziecka stała się punktem odniesienia dla kształtowania prawa europejskiego dotyczącego praw dziecka, w efekcie czego Rada Europy i UE w coraz większym stopniu z niej czerpią. W szczególności uwzględnienie zasad i postanowień Konwencji o prawach dziecka w wiążących instrumentach i orzecznictwie na szczeblu europejskim zwiększa oddziaływanie tej konwencji i otwiera skuteczniejsze kanały egzekwowania praw osobom, które chcą powoływać się na prawa dziecka w Europie. W niniejszym podręczniku podano konkretne przykłady tego zjawiska.

UE nie jest i nie może zostać stroną Konwencji o prawach dziecka, ponieważ w konwencji nie istnieje żaden mechanizm prawny, który umożliwiałby przystępowanie do niej podmiotom innym niż państwa. UE opiera się jednak na „ogólnych zasadach prawa UE” (pisanych i niepisanych zasadach pochodzących ze wspólnych tradycji konstytucyjnych państw członkowskich), które uzupełniają traktaty UE i kierują ich interpretacjami (art. 6 ust. 3 TUE). Orzeczenia Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE) potwierdzają, że wszelkie zobowiązania wynikające z członkostwa w UE nie mogą stać w konflikcie z obowiązkami państw członkowskich wynikającymi z ich krajowych konstytucji i międzynarodowych zobowiązań w obszarze praw człowieka³⁹. Jako że wszystkie państwa członkowskie UE ratyfikowały Konwencję o prawach dziecka, Unia jest zobowiązana do przestrzegania zasad i postanowień zawartych w konwencji, przynajmniej w odniesieniu do kwestii wchodzących w zakres kompetencji UE (zdefiniowanych w traktatach UE).

Obowiązek ten jest wzmocniony przez inne traktaty UE, a w szczególności przez Kartę praw podstawowych Unii Europejskiej. Artykuł 24 Karty jest bezpośrednio inspirowany postanowieniami Konwencji o prawach dziecka, w tym niektórymi o randze „zasad konwencji”, przede wszystkim zasadą najlepszego zabezpieczenia interesów dziecka (art. 3 Konwencji o prawach dziecka), zasadą uczestnictwa dziecka (art. 12 Konwencji o prawach dziecka) oraz prawem dziecka do mieszkania ze swoimi rodzicami i utrzymywania z nimi stosunków (art. 9 Konwencji o prawach dziecka).

39 Np. TSUE, C-4/73, *J. Nold, Kohlen- und Baustoffgroßhandlung przeciwko Komisji Wspólnot Europejskich*, 14 maja 1974 r.

Znaczenie Konwencji o prawach dziecka w kształtowaniu praw dziecka w UE podkreślono w agendzie Komisji na rzecz praw dziecka, w której stwierdzono, że „standardy i zasady wyznaczone przez Konwencję o prawach dziecka ONZ muszą niezmiennie mieć nadrzędne znaczenie przy kształtowaniu polityki i działań UE mających wpływ na prawa dziecka”⁴⁰. W tym duchu instrumentom prawnym odnoszącym się do dzieci prawie bez wyjątku towarzyszy wyraźne odwołanie do Konwencji o prawach dziecka lub pośrednie odniesienie do zasad związanych z prawami dziecka, takich jak „najlepsze zabezpieczenie interesów dziecka”, prawo dziecka do udziału w podejmowaniu dotyczących go decyzji lub prawo do ochrony przed dyskryminacją.

Rada Europy podobnie jak UE nie jest organizacją, dla której Konwencja o prawach dziecka jest prawnie wiążąca, chociaż wszystkie państwa członkowskie Rady Europy indywidualnie są stronami tej konwencji. EKPC nie można jednak interpretować w próżni, lecz należy dokonywać jej wykładni w zgodzie z ogólnymi zasadami prawa międzynarodowego. Należy brać po uwagę wszelkie istotne zasady prawa międzynarodowego mające zastosowanie w relacjach pomiędzy państwami stronami EKPC, zwłaszcza zasady dotyczące powszechnej ochrony praw człowieka. Ścisłej mówiąc, obowiązki, jakie na państwa strony nakłada EKPC w obszarze praw dziecka, muszą być interpretowane w świetle Konwencji o prawach dziecka⁴¹. EKPS w swoich decyzjach również wyraźnie przywołuje Konwencję o prawach dziecka⁴². Ponadto na działania Rady Europy związane z określaniem norm i sporządzaniem traktatów wpływ mają zasady i postanowienia Konwencji o prawach dziecka. Na przykład wytyczne w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom⁴³ są bezpośrednio oparte na szeregu postanowień Konwencji o prawach dziecka, jak również na towarzyszących im uwagach ogólnych Komitetu Praw Dziecka ONZ⁴⁴.

40 Komisja Europejska (2011), *Agenda UE na rzecz praw dziecka*, COM(2011) 60 final.

41 ETPC, *Harroudj przeciwko Francji*, nr 43631/09, 4 października 2012 r., pkt 42.

42 EKPS, *World Organisation against Torture (OMCT) przeciwko Irlandii*, nr 18/2003, 7 grudnia 2004 r., pkt 61–63; EKPS, *Defence for Children International (DCI) przeciwko Niderlandom*, nr 47/2008, 20 października 2009 r.

43 Rada Europy, Komitet Ministrów (2010), *Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom (EN)*, 17 listopada 2010 r.

44 Zob. ONZ, Komitet Praw Dziecka (2007), *Uwaga ogólna nr 10 (2007) w sprawie praw dziecka w sferze wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich*, 25 kwietnia 2007 r.; ONZ, Komitet Praw Dziecka (2009), *Uwaga ogólna nr 12 (2009): Prawo dziecka do bycia wysłuchanym*, CRC/C/GC/12, 1 lipca 2009 r.; oraz ONZ, Komitet Praw Dziecka (2013), *Uwaga ogólna nr 14 (2013) dotycząca prawa dziecka do jak najlepszego zabezpieczenia jego interesów (art. 3 ust. 1)*, CRC/C/GC/14, 29 maja 2013 r.

1.4. Rola sądów europejskich w interpretowaniu i egzekwowaniu europejskich praw dziecka

1.4.1. Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej

TSUE wydaje orzeczenia w związku z szeregiem czynności prawnych. W przypadku praw dziecka TSUE jak dotąd przede wszystkim rozpatrywał pytania prejudycjalne (art. 267 TFUE)⁴⁵. Jest to procedura polegająca na tym, że krajowy sąd lub trybunał zwraca się do TFUE o interpretację prawa pierwotnego UE (np. traktatów) lub prawa wtórnego UE (np. decyzji i prawodawstwa), które ma znaczenie dla krajowej sprawy rozpatrywanej przed tym sądem lub trybunałem.

Jak dotąd TSUE rozstrzygnął tylko kilka spraw dotyczących praw dziecka. Wraz z przyjęciem bardziej jednoznacznych środków prawnych w obszarze praw dziecka i bardziej znaczącego programu związanego z prawami dziecka prawdopodobnie kwestia ta będzie w przyszłości częściej rozpatrywana przez TSUE.

TSUE wydał większość orzeczeń dotyczących praw dziecka w kontekście swobody przemieszczania się i obywatelstwa UE – obszarów, w których UE od dawna ma kompetencje. TSUE wyraźnie uznał, że korzyści związane z obywatelstwem UE przysługują dzieciom jako ich własne prawo, rozszerzając na dzieci niezależne prawo pobytu, jak również uprawnienia socjalne i edukacyjne ze względu na obywatelstwo UE⁴⁶.

Tylko w jednym przypadku TSUE odwołał się bezpośrednio do Konwencji o prawach dziecka w celu ustalenia, w jaki sposób prawo UE należy interpretować w odniesieniu do dzieci, a konkretnie w sprawie *Dynamic Medien GmbH*

45 Jedynym wyjątkiem jest skarga o unieważnienie. TSUE, C-540/03, *Parlament Europejski przeciwko Radzie Unii Europejskiej* [Wielka Izba], 27 czerwca 2006 r.

46 Zob. TSUE, C-413/99, *Baumbast i R przeciwko Secretary of State for the Home Department*, 17 września 2002 r.; TSUE, C-200/02, *Kunqian Catherine Zhu i Man Lavette Chen przeciwko Secretary of State for the Home Department*, 19 października 2004 r.; TSUE, C-148/02, *Carlos Garcia Avello przeciwko państwu belgijskiemu*, 2 października 2003 r.; C-310/08, *London Borough of Harrow przeciwko Nimco Hassan Ibrahim i Secretary of State for the Home Department* [Wielka Izba], 23 lutego 2010 r.; TSUE, C-480/08, *Maria Teixeira przeciwko London Borough of Lambeth i Secretary of State for the Home Department*, 23 lutego 2010 r. Do spraw tych nawiązano w rozdziałach 8 i 9.

przeciwko Avides Media AG. Sprawa ta dotyczyła legalności niemieckiego wymogu etykietowania importowanych płyt DVD i wideo, które już podlegały podobnej kontroli w Zjednoczonym Królestwie. TSUE stwierdził, że niemieckie kontrole etykiet stanowią zgodne z prawem ograniczenie postanowień UE dotyczących swobodnego przepływu towarów (które w innym przypadku wykluczają podwójne procedury regulacyjne o tym charakterze) ze względu na ich cel, jakim jest dobro dzieci. TSUE odwołał się w decyzji do art. 17 Konwencji o prawach dziecka, w którym to zachęca się państwa sygnatariuszy do opracowania odpowiednich wytycznych dotyczących ochrony dzieci przed rozpowszechnianymi przez media informacjami i materiałami szkodliwymi z punktu widzenia dobra dzieci⁴⁷. W odniesieniu do procedur sprawdzających ustanowionych w celu ochrony dzieci mają jednak zastosowanie wymogi proporcjonalności, a procedury te powinny być łatwo dostępne i możliwe do przeprowadzenia w rozsądnym terminie⁴⁸.

W innych sprawach TSUE nawiązywał do ogólnych zasad dotyczących praw dziecka, zawartych także w postanowieniach Konwencji o prawach dziecka (takich jak interes dziecka i prawo do bycia wysłuchanym), aby uzasadnić swoje orzeczenia, szczególnie w kontekście spraw dotyczących uprowadzenia dziecka za granicę⁴⁹.

Poza tymi przypadkami UE w przeszłości była raczej powściągliwa w traktowaniu Konwencji o prawach dziecka jako elementu decydującego, szczególnie we wrażliwszych politycznie obszarach, takich jak kontrola imigracyjna⁵⁰. Ulega to jednak zmianie w najnowszym orzecznictwie, jak opisano w dalszych rozdziałach niniejszego podręcznika. Od momentu przyjęcia Karty praw podstawowych Unii Europejskiej odwołania TSUE do jej artykułów dotyczących praw dziecka często są zbieżne z odwołaniami do Konwencji o prawach dziecka, biorąc pod uwagę podobieństwo pomiędzy ich postanowieniami.

47 TSUE, C-244/06, *Dynamic Medien Vertriebs GmbH przeciwko Avides Media AG*, 14 lutego 2008 r., pkt 42 i 52.

48 Tamże, pkt 49 i 50.

49 TSUE, C-491/10 PPU, *Joseba Andoni Aguirre Zarraga przeciwko Simone Pelz*, 22 grudnia 2010 r. Zob. także rozdział 5.

50 TSUE, C-540/03, *Parlament Europejski przeciwko Radzie Unii Europejskiej* [Wielka Izba], 27 czerwca 2006 r.

1.4.2. Europejski Trybunał Praw Człowieka

ETPC orzeka głównie w skargach indywidualnych składanych zgodnie z art. 34 i 35 EKPC. Jurysdykcja ETPC rozciąga się na wszystkie kwestie dotyczące wykładni i stosowania EKPC i jej protokołów (art. 32 EKPC).

ETPC w przeciwieństwie do TSUE wypracował rozległe orzecznictwo dotyczące praw dziecka. Chociaż wiele spraw opartych na art. 8 EKPC, dotyczącym prawa do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, jest rozpatrywanych raczej z perspektywy praw rodziców niż praw dzieci, sprawy oparte na innych postanowieniach prawa materialnego niekoniecznie dotyczą rodziców i wyraźnie skupiają się na prawach dziecka, np. na prawie do ochrony przed niehumanitarnym i poniżającym traktowaniem (art. 3 EKPC) lub prawie do rzetelnego procesu sądowego (art. 6 EKPC).

Mimo że ETPC często odwołuje się do Konwencji o prawach dziecka w przypadku skarg wnoszonych przez dzieci lub w ich imieniu, nie przywiązuje do niej decydującej wagi w sposób systematyczny. W niektórych przypadkach zasady związane z prawami dziecka wymienione w Konwencji o prawach dziecka miały istotny wpływ na uzasadnienie podane przez ETPC, szczególnie gdy dotyczyło to wykładni art. 6 EKPC (prawo do rzetelnego procesu sądowego) przez Trybunał w odniesieniu do traktowania dzieci będących w konflikcie z prawem (zob. [rozdział 11](#)). W innych obszarach podejście ETPC może nieznacznie różnić się od podejścia przyjętego w Konwencji o prawach dziecka, na przykład w odniesieniu do przesłuchiwania dzieci w sądzie (zob. [rozdział 2](#)). W niektórych sprawach z kolei ETPC wyraźnie oparł się na Konwencji o prawach dziecka.

Przykład: Sprawa *Maslov przeciwko Austrii*⁵¹ dotyczy deportacji skarżącego, który jako małoletni został uznany za winnego popełnienia przestępstwa. ETPC orzekł, że w przypadkach zastosowania środka polegającego na wydaleniu małoletniego przestępcy obowiązek uwzględnienia interesu dziecka obejmuje obowiązek ułatwienia reintegracji dziecka, zgodnie z art. 40 Konwencji o prawach dziecka. Zdaniem ETPC reintegracji nie można osiągnąć poprzez zerwanie więzi rodzinnych lub społecznych dziecka wskutek wydalenia⁵². Konwencja o prawach dziecka stanowiła

51 ETPC, *Maslov przeciwko Austrii* [Wielka Izba], nr 1638/03, 23 czerwca 2008 r.

52 *Tamże*, pkt 83.

zatem jeden z instrumentów wykorzystanych do ustalenia, że wydalenie było nieproporcjonalną ingerencją w prawa skarżącego zagwarantowane w art. 8 EKPC (poszanowanie życia rodzinnego).

1.5. Europejski Komitet Praw Społecznych

W skład Europejskiego Komitetu Praw Społecznych (EKPS) wchodzi 15 niezależnych i bezstronnych ekspertów, którzy badają zgodność prawa krajowego i praktyki z EKS w drodze procedury skarg zbiorowych lub procedury opartej na sprawozdaniach krajowych⁵³. Określone organizacje krajowe i międzynarodowe mogą wnosić skargi zbiorowe przeciwko państwom, które są stronami EKS i które uznały procedurę wnoszenia skarg. Jak dotąd skargi dotyczyły tego, czy państwa naruszyły prawa dziecka na mocy EKS w kwestiach obejmujących wyzysk gospodarczy dzieci⁵⁴, integralność cielesną dzieci⁵⁵, prawa dzieci migrujących do opieki zdrowotnej⁵⁶ oraz dostęp dzieci niepełnosprawnych do edukacji⁵⁷.

Przykład: W sprawie *International Commission of Jurists (ICJ) przeciwko Portugalii*⁵⁸ zarzucano, że chociaż w portugalskim prawodawstwie przewidziany był minimalny wiek dopuszczenia do zatrudnienia wynoszący 15 lat, ustanowiony na mocy art. 7 ust. 1 EKS, to wymóg ten nie był właściwie egzekwowany. EKPS uznał, że celem i założeniem EKS jest ochrona praw nie tylko w teorii, ale też w rzeczywistości, a zatem prawodawstwo musi być skutecznie stosowane. Komitet zwrócił uwagę na to, że znaczna liczba dzieci w Portugalii była zatrudniana nielegalnie, i uznał tę sytuację za naruszenie art. 7 ust. 1 EKS.

53 Więcej informacji można znaleźć na stronie internetowej EKPS: www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/ECSR/ECSRdefault_en.asp.

54 EKPS, *International Commission of Jurists (ICJ) przeciwko Portugalii*, nr 1/1998, 9 września 1999 r.

55 EKPS, *World Organisation Against Torture (OMCT) przeciwko Grecji*, nr 17/2003, 7 grudnia 2004 r.

56 EKPS, *Defence for Children International (DCI) przeciwko Belgii*, nr 69/2011, 23 października 2012 r.

57 EKPS, *Mental Disability Advocacy Center (MDAC) przeciwko Bułgarii*, nr 41/2007, 3 czerwca 2008 r., pkt 35.

58 EKPS, *International Commission of Jurists (ICJ) przeciwko Portugalii*, nr 1/1998, 9 września 1999 r.

2

Podstawowe prawa i wolności obywatelskie

UE	Uwzględnione zagadnienia	Rada Europy
Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, art. 10 (wolność religii) i art. 14 (prawo do nauki)	Wolność myśli, sumienia i religii	EKPC, art. 9 (wolność wyznania) i art. 14 (zakaz dyskryminacji); art. 2 protokołu nr 1 (prawo rodziców do zapewnienia nauczania swoich dzieci zgodnie z ich własnymi przekonaniami) ETPC, <i>Dogru przeciwko Francji</i> , nr 27058/05, 2008 r. (noszenie chusty islamskiej w państwowej szkole średniej) ETPC, <i>Kervanci przeciwko Francji</i> , nr 31645/04, 2008 r. (noszenie chusty islamskiej w państwowej szkole średniej) ETPC, <i>Grzelak przeciwko Polsce</i> , nr 7710/02, 2010 r. (alternatywy dla nauczania religii w szkołach podstawowych i średnich) ETPC, <i>Lautsi i inni przeciwko Włochom</i> [Wielka Izba], nr 30814/06, 2011 r. (eksponowanie krzyży w szkołach państwowych)

UE	Uwzględnione zagadnienia	Rada Europy
Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, art. 11 (wolność wypowiedzi)	Wolność wypowiedzi i informacji	EKPC, art. 10 (wolność wyrażania opinii) ETPC, <i>Handyside przeciwko Zjednoczonemu Królestwu</i> , nr 5493/72, 1976 r. (zakaz dotyczący książki dla dzieci) ETPC, <i>Gaskin przeciwko Zjednoczonemu Królestwu</i> , nr 10454/83, 1989 r. (dostęp do akt prowadzonych podczas dzieciństwa skarżącego)
Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, art. 24 (prawa dziecka) TSUE, C-491/10 PPU, <i>Joseba Andoni Aguirre Zarraga przeciwko Simone Pelz</i> , 2010 r. (prawo do bycia wysłuchanym, uprowadzenie dziecka za granicę)	Prawo do bycia wysłuchanym	EKPC, art. 6 (rzetelny proces sądowy) Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci, art. 3, 4, 6 i 7 ETPC, <i>Sahin przeciwko Niemcom</i> [Wielka Izba], nr 30943/96, 2003 r. (przesłuchanie dziecka w sądzie w postępowaniu dotyczącym prawa do kontaktu)
Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, art. 12 (wolność zgromadzania się i stowarzyszania się)	Wolność zgromadzania się i stowarzyszania się	EKPC, art. 11 (wolność pokojowego zgromadzania się i stowarzyszania się) ETPC, <i>Christian Democratic People's Party przeciwko Mołdawii</i> , nr 28793/02, 2006 r. (udział w zgromadzeniach w przestrzeni publicznej)

Wszystkie osoby korzystają z praw i swobód obywatelskich określonych w różnych instrumentach, przede wszystkim w Karcie praw podstawowych Unii Europejskiej i europejskiej konwencji praw człowieka (EKPC) zgodnie z wykładnią Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC). Poza Kartą nie istnieją inne instrumenty prawne UE, które dotyczyłyby omówionych w niniejszym rozdziale praw obywatelskich konkretnie w kontekście dzieci. Na szczęblu Rady Europy natomiast zakres i interpretacja tych praw obywatelskich została znacznie rozwinięta na przestrzeni lat, w szczególności poprzez orzecznictwo ETPC.

W niniejszym rozdziale przedstawiono przegląd swobód wymienionych w tytule II Karty praw podstawowych Unii Europejskiej, o ile mają one wpływ na prawa dziecka. Przeanalizowano w nim prawa dziecka do wolności myśli,

sumienia i religii (sekcja 2.1), do wolności wypowiedzi i informacji (sekcja 2.3), prawo dziecka do bycia wysłuchanym (sekcja 2.4) oraz prawo do wolności zgromadzania się i stowarzyszania się (sekcja 2.5).

2.1. Wolność myśli, sumienia i religii

Główne punkty

- Wolność myśli, sumienia i religii, gwarantowana na mocy Karty praw podstawowych Unii Europejskiej i EKPC, obejmuje prawo do zmiany religii lub przekonań oraz wolność uzewnętrzniania religii lub przekonań przez uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie i uczestniczenie w obrzędach.
- Rodzice mają prawo do zapewnienia swoim dzieciom wychowania i nauczania zgodnie z własnymi przekonaniami religijnymi, filozoficznymi i pedagogicznymi.
- Rodzice mają prawo i obowiązek odnośnie do ukierunkowania dziecka w korzystaniu z jego prawa do wolności myśli, sumienia i religii w sposób zgodny z rozwijającymi się zdolnościami dziecka.

2.1.1. Prawo dziecka do wolności religii

W ramach prawa UE art. 10 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej gwarantuje każdemu prawo do wolności myśli, sumienia i religii. Prawo to obejmuje wolność zmiany religii lub przekonań oraz wolność uzewnętrzniania, indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, swej religii lub przekonań poprzez uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie i uczestniczenie w obrzędach. Odmowę działania sprzecznego z własnym sumieniem uznaje się za zgodną z prawem na podstawie przepisów krajowych (art. 10 ust. 2 Karty).

W ramach prawa Rady Europy w art. 9 EKPC przewiduje się prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania. W orzecznictwie ETPC istnieją trzy wymiary prawa do wolności wyznania: wymiar wewnętrzny; wolność zmiany swojego wyznania lub przekonań oraz wolność uzewnętrzniania swojego wyznania lub przekonań. Pierwsze dwa wymiary są bezwzględne i państwa w żadnym razie nie mogą ich ograniczać⁵⁹. Wolność uzewnętrzniania swojego wyznania

⁵⁹ ETPC, *Darby przeciwko Szwecji*, nr 11581/85, 23 października 1990 r.

lub przekonań może być ograniczona, jeżeli takie ograniczenia są przewidziane w prawie, służą uzasadnionemu celowi i są konieczne w społeczeństwie demokratycznym (art. 9 ust. 2 EKPC).

W swoim orzecznictwie ETPC zajmował się wolnością myśli, sumienia i wyznania dzieci głównie w odniesieniu do prawa do nauki i państwowego systemu edukacyjnego. Tematem intensywnej debaty publicznej w państwach europejskich jest religia w szkołach.

Przykład: Sprawy *Dogru przeciwko Francji* i *Kervanci przeciwko Francji*⁶⁰ dotyczyły wykluczenia z francuskiej państwowej szkoły średniej w pierwszym roku dwóch dziewcząt w wieku 11 i 12 lat z powodu odmowy zdjęcia z głów chust w trakcie zajęć wychowania fizycznego. ETPC zwrócił uwagę, że celem ograniczenia prawa skarżących do uzewnętrzniania swoich przekonań religijnych było dostosowanie do wymogu sekularyzmu w państwowych szkołach. Według organów krajowych noszenie chusty, takiej jak chusta islamska, jest niezgodne z wymogami zajęć sportowych z powodów związanych ze zdrowiem i bezpieczeństwem. ETPC uznał, że ograniczenie to nie było nieuzasadnione, ponieważ szkoła rozważyła przekonania religijne skarżących w kontekście wymogów dotyczących ochrony praw i swobód innych osób oraz porządku publicznego. W związku z tym Trybunał stwierdził, że ograniczenie uczennicom wolności uzewnętrzniania swojego wyznania było uzasadnione i proporcjonalne do zamierzonego celu. Dlatego nie stwierdził naruszenia art. 9 EKPC.

Przykład: Sprawa *Grzelak przeciwko Polsce*⁶¹ dotyczyła niezapewnienia uczniowi zwolnionemu z lekcji religii zajęć z etyki i związanych z nimi ocen. Podczas całego okresu nauki szkolnej na szczeblu podstawowym i średnim (w wieku od siedmiu do 18 lat) skarżący nie uczęszczał na lekcje religii zgodnie z życzeniem swoich rodziców, którzy deklarowali się jako agnostycy. Jako że zbyt mała liczba uczniów była zainteresowana lekcjami etyki, nie zostały one nawet zorganizowane, w związku z czym uczeń otrzymywał oceny semestralne i świadectwa szkolne, na których zamiast oceny z przedmiotu „religia/etyka” widniała linia prosta. Według ETPC brak oceny z przedmiotu „religia/etyka” na świadectwach szkolnych

60 ETPC, *Dogru przeciwko Francji*, nr 27058/05, 4 grudnia 2008 r.; ETPC, *Kervanci przeciwko Francji*, nr 31645/04, 4 grudnia 2008 r. (dostępny w języku francuskim).

61 ETPC, *Grzelak przeciwko Polsce*, nr 7710/02, 15 czerwca 2010 r.

chłopca wchodzi w zakres negatywnego aspektu wolności myśli, sumienia i wyznania, ponieważ świadectwo może wskazywać na jego brak przynależności religijnej. Stanowi to zatem formę nieuzasadnionej stygmatyzacji. Dlatego różnica w traktowaniu osób niewierzących, które chciały uczestniczyć w lekcjach etyki, oraz uczniów uczęszczających na lekcje religii nie była obiektywnie i racjonalnie uzasadniona ani nie istniała racjonalna relacja proporcjonalności pomiędzy zastosowanymi środkami a zamierzonym celem. Margines swobody państwa został w tej kwestii przekroczony, jako że naruszona została sama istota prawa skarżącego do nieuzewnętrzniania swojego wyznania lub przekonań, co stanowiło naruszenie art. 14 EKPC w związku z art. 9 EKPC.

2.2. Prawa rodziców a wolność wyznania ich dzieci

Prawa rodziców w kontekście wolności wyznania ich dzieci traktowane są w prawodawstwie europejskim inaczej niż w Konwencji o prawach dziecka.

W ramach prawa UE konieczne jest poszanowanie prawa rodziców do zapewnienia wychowania i nauczania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami religijnymi, filozoficznymi i pedagogicznymi, szczególnie w kontekście wolności tworzenia placówek edukacyjnych (art. 14 ust. 3 Karty).

W ramach prawa Rady Europy, w szczególności art. 2 protokołu nr 1 do EKPC, państwa muszą wziąć pod uwagę przekonania (religijne) rodziców przy wykonywaniu wszystkich swoich funkcji podejmowanych w obszarach wychowania i nauczania. Według ETPC obowiązek ten należy rozumieć szeroko, jako że odnosi się nie tylko do treści i realizacji szkolnego programu nauczania, ale też do wykonywania wszystkich przyjętych przez państwo funkcji⁶². Obejmuje to organizowanie i finansowanie edukacji publicznej, tworzenie i planowanie programu nauczania, przekazywanie informacji lub wiedzy ujętych w programie nauczania w sposób obiektywny, krytyczny i pluralistyczny (co tym samym zakazuje państwu dążenia do indoktrynacji, którą można uznać za brak

62 Zob. stosowne orzecznictwo ETPC: ETPC, *Kjeldsen, Busk Madsen i Pedersen przeciwko Danii*, nr 5095/71, 5920/72 i 5926/72, 7 grudnia 1976 r.; ETPC, *Valsamis przeciwko Grecji*, nr 21787/93, 18 grudnia 1996 r.; ETPC, *Folgerø i inni przeciwko Norwegii* [Wielka Izba], nr 15472/02, 29 czerwca 2007 r.; ETPC, *Hasan i Eylem Zengin przeciwko Turcji*, nr 1448/04, 9 października 2007 r.; ETPC, *Lautsi i inni przeciwko Włochom* [Wielka Izba], nr 30814/06, 18 marca 2011 r.

poszanowania przekonań religijnych i filozoficznych rodziców), a także organizowanie środowiska szkolnego, w tym obecność krzyży w klasach w szkołach państwowych.

Przykład: Sprawa *Lautsi i inni przeciwko Włochom*⁶³ dotyczy eksponowania krzyży w klasach szkół państwowych. Matka wniosła skargę, że obecność krzyży w salach lekcyjnych szkoły państwowej, do której uczęszczały jej dzieci, narusza zasadę sekularyzmu, zgodnie z którą chce ona wychowywać swoje dzieci. Wielka Izba ETPC stwierdziła, że to do państwa w ramach jego funkcji związanych z wychowaniem i nauczaniem należy decyzja, czy krzyże powinny być obecne w klasach szkół państwowych, oraz że wchodzi to w zakres art. 2 zdanie drugie protokołu nr 1 do EKPC. Trybunał argumentował, że z zasady decyzja ta wchodzi w zakres swobody uznania przysługującej pozwanemu państwu i że nie istnieje europejski konsensus odnośnie do obecności symboli religijnych w szkołach państwowych. Prawdą jest, że obecność krzyży w klasach szkół państwowych – symbolu niewątpliwie odnoszącego się do chrześcijaństwa – stanowi w środowisku szkolnym widoczny znak religii dominującej w kraju. Samo to jednak nie wystarcza do stwierdzenia, że pozwane państwo dąży do indoktrynacji. Zdaniem ETPC krzyż na ścianie jest zasadniczo symbolem pasywnym, co do którego nie można uznać, że ma on wpływ na uczniów porównywalny z wpływem mowy lub uczestnictwa w praktykach religijnych. Tym samym Wielka Izba stwierdziła, że postanawiając pozostawić krzyże w klasach szkoły państwowej, do której uczęszczają dzieci skarżące, organy działały w granicach swojego marginesu swobody, a tym samym respektowały prawo rodziców do zapewnienia wychowania i nauczania zgodnego z ich własnymi przekonaniami religijnymi i filozoficznymi.

Na mocy prawa międzynarodowego art. 14 ust. 2 Konwencji o prawach dziecka zobowiązuje państwa strony do respektowania praw i obowiązków rodziców odnośnie do ukierunkowywania dziecka w korzystaniu z jego prawa do swobody myśli, sumienia i wyznania w sposób zgodny z rozwijającymi się zdolnościami dziecka. Tym samym, w przeciwieństwie do art. 14 ust. 3 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej, Konwencja o prawach dziecka dotyczy korzystania ze swobody przez samo dziecko. Na mocy Konwencji o prawach dziecka rodzice mają prawo udzielać dziecku rad i wskazówek nie zgodnie ze swoimi własnymi przekonaniami, ale zgodnie z przekonaniami dzieci. Brzmienie art. 14

63 ETPC, *Lautsi i inni przeciwko Włochom* [Wielka Izba], nr 30814/06, 18 marca 2011 r.

ust. 2 Konwencji o prawach dziecka jest zgodne z ogólną koncepcją odpowiedzialności rodzicielskiej przyjętą w tej konwencji, w myśl której odpowiedzialność rodzicielska musi być realizowana w sposób odpowiadający rozwojowi zdolności dziecka (art. 5 konwencji) i w oparciu o najlepszy interes dziecka (art. 18 ust. 1 konwencji).

2.3. Wolność wypowiedzi i informacji

Główne punkty

- Zarówno Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, jak i EKPC gwarantują prawo do wolności wypowiedzi, które obejmuje wolność posiadania poglądów oraz otrzymywania i przekazywania informacji i idei bez ingerencji władz publicznych.
- Prawo do wolności informacji nie obejmuje prawa dostępu do rejestrów dotyczących opieki nad dziećmi.
- Uzależnienie dostępu do rejestrów opieki nad dziećmi od zgody osoby, która podała informacje, może być zgodne z art. 8 EKPC (prawo do poszanowania życia rodzinnego i prywatnego), pod warunkiem że ostateczna decyzja co do przyznania dostępu należy do niezależnego organu.

W ramach prawa UE prawo do wolności wypowiedzi obejmuje wolność posiadania poglądów oraz otrzymywania i przekazywania informacji i idei bez ingerencji władz publicznych i bez względu na granice państw (art. 11 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej).

W ramach prawa Rady Europy wolność wyrażania opinii jest gwarantowana w art. 10 EKPC i może być ograniczona wyłącznie wówczas, gdy ograniczenia są przewidziane w prawie, są zgodne z uzasadnionymi celami wymienionymi w art. 10 ust. 2 i niezbędne w społeczeństwie demokratycznym.

W swoim orzecznictwie ETPC podkreślał, że wolność wyrażania opinii stanowi jeden z podstawowych fundamentów społeczeństwa demokratycznego, jeden z podstawowych warunków jego rozwoju i rozwoju każdego człowieka. Ma ona zastosowanie nie tylko do „informacji” lub „idei” przyjmowanych przychylnie

lub uznawanych za nieobraźliwe lub obojętne, lecz również tych, które szokują, niepokoją lub obrażają państwo lub jakąkolwiek część społeczeństwa⁶⁴.

Przykład: W sprawie *Handyside przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*⁶⁵ ETPC uznał, że nałożony przez władze zakaz publikacji książki pt. *Little Red School Book* był zgodny z wyjątkiem określonym w art. 10 ust. 2 EKPC ze względu na ochronę moralności. Sprawa dotyczyła prawa do otrzymywania informacji odpowiednich do wieku i dojrzałości dziecka – aspektu prawa do wolności wypowiedzi, który jest szczególnie istotny dla dzieci. Książka, którą przetłumaczono z języka duńskiego, została napisana dla dzieci w wieku szkolnym i kwestionowała szereg norm społecznych, w tym dotyczących seksualności i narkotyków. Młodzi ludzie na krytycznym etapie swojego rozwoju mogą interpretować niektóre fragmenty książki jako zachętę do przedwczesnego podejmowania aktywności dla nich szkodliwej lub nawet do popełniania pewnych przestępstw. Dlatego według ETPC właściwi sędziowie brytyjscy „mieli w danym czasie prawo, w ramach swobody uznania, wyjść z założenia, że książka ta miałaby zgubne skutki dla moralności wielu dzieci i nastolatków, którzy by ją przeczytali”⁶⁶.

Inne sprawy dotyczące dzieci, w których przywoływano art. 10 EKPC, dotyczyły prawa dostępu do informacji o dzieciach umieszczonych w placówkach opieki.

Przykład: Sprawa *Gaskin przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*⁶⁷ dotyczyła osoby przebywającej w placówce opiekuńczej przez większość dzieciństwa. Podczas tego okresu organ lokalny prowadził poufne akta. Obejmowały one różne sprawozdania pracowników służby zdrowia, nauczycieli, funkcjonariuszy policji oraz kuratorów sądowych, pracowników społecznych, pielęgniarek środowiskowych, rodziców zastępczych i pracowników internatu. Kiedy skarżący chciał uzyskać dostęp do tych akt na potrzeby powstępowania przeciwko organowi lokalnemu dotyczącego osobistych szkód, odmówiono mu. Poufność takich akt została uzasadniona interesem

64 Zob. np. ETPC, *Handyside przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, nr 5493/72, 7 grudnia 1976 r., pkt 49.

65 *Tamże*.

66 *Tamże*, pkt 52.

67 ETPC, *Gaskin przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, nr 10454/83, 7 lipca 1989 r.

publicznym w prawidłowym funkcjonowaniu publicznej opieki nad dziećmi, który to interes byłby zagrożony, gdyby w przyszłości osoby udzielające informacji do akt niechętnie zachowywały szczerłość w swoich sprawozdaniach. ETPC przyznał, że osoby, które jako dzieci znajdowały się pod opieką państwa, mają istotny interes „w otrzymaniu informacji niezbędnych do poznania i zrozumienia ich dzieciństwa i wczesnego rozwoju”⁶⁸. Mimo że poufność akt publicznych musi być zagwarantowana, taki system jak brytyjski, w którym dostęp do akt udzielany jest w zależności od zgody osoby udzielającej informacji, byłby zasadniczo zgodny z art. 8 ETPC, pod warunkiem że interesy osoby starającej się o dostęp do akt byłyby zabezpieczone w sytuacji, gdy osoba dostarczająca informacji do akt byłaby niedostępna lub w sposób niewłaściwy odmówiła udzielenia zgody. W takim przypadku ostateczna decyzja dotycząca przyznania dostępu powinna należeć do niezależnego organu. W tej sprawie żadna tego rodzaju procedura nie była dostępna dla skarżącego, co Trybunał uznał za naruszenie praw skarżącego na mocy art. 8 EKPC. ETPC nie dopatrzył się jednak naruszenia art. 10 EKPC i potwierdził, że prawo do wolności otrzymywania informacji zakazuje rządowi ograniczania otrzymywania przez osoby informacji, które inne osoby chcą lub mogą chcieć im przekazać, ale nie zobowiązuje państwa do przekazywania danej osobie tych informacji.

2.4. Prawo do bycia wysłuchanym

Główne punkty

- W prawie UE dzieci mają prawo do swobodnego wyrażania swoich poglądów. Ich poglądy są brane pod uwagę w sprawach, które ich dotyczą, stosownie do ich wieku i stopnia dojrzałości.
- W EKPC nie ma bezwzględnego wymogu wysłuchania dziecka w sądzie. Kwestię tę należy za każdym razem oceniać w świetle konkretnych okoliczności każdego przypadku oraz wieku i dojrzałości dziecka.
- Na mocy prawa ONZ prawo dzieci do swobodnego wyrażania swoich poglądów we wszystkich sprawach dotyczących dziecka zostało uznane jako jedna z ogólnych zasad Konwencji o prawach dziecka.

68 Tamże, pkt 49.

W ramach prawa UE w art. 24 ust. 1 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej przewidziano, że dzieci mogą swobodnie wyrażać swoje poglądy oraz że poglądy te są brane pod uwagę w sprawach, które ich dotyczą, stosownie do ich wieku i stopnia dojrzałości. Postanowienie to jest przepisem ogólnego stosowania i nie jest ograniczone do konkretnych postępowań. TSUE zinterpretował znaczenie tego postanowienia w związku z rozporządzeniem Bruksela II bis.

Przykład: Sprawa *Joseba Andoni Aguirre Zarraga przeciwko Simone Pelz*⁶⁹ dotyczyła uprowadzenia małoletniego dziecka z Hiszpanii do Niemiec z naruszeniem postanowień sądu dotyczących prawa opieki nad dzieckiem. Zapytano TSUE, czy niemiecki sąd (tj. sąd w państwie, do którego dziecko zostało uprowadzone) może sprzeciwić się wydanemu przez sąd hiszpański (państwo pochodzenia) nakazowi wykonania na tej podstawie, że dziecko nie zostało wysłuchane, a tym samym doszło do naruszenia art. 42 ust. 2 lit. a) rozporządzenia (WE) nr 2201/2003 (Bruksela II bis) i art. 24 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej. Dziecko, wyrażając swoje poglądy w trakcie postępowania przed sądem niemieckim, sprzeciwiło się powrotowi. TSUE uzasadnił, że wysłuchanie dziecka nie jest prawem absolutnym, ale jeśli sąd uzna, że jest to konieczne, to trzeba zapewnić dziecku rzeczywistą i skuteczną możliwość wyrażenia jego poglądów. Stwierdził również, że prawo dziecka do bycia wysłuchanym, przewidziane w karcie i w rozporządzeniu Bruksela II bis, wymaga, aby istniały procedury i warunki prawne pozwalające dziecku na swobodne wyrażenie jego poglądów i żeby sąd miał dostęp do tych poglądów. Sąd musi również przedsięwziąć wszystkie właściwe środki, aby zorganizować takie przesłuchanie, z uwzględnieniem najlepszego interesu dziecka i okoliczności danej sprawy. Zgodnie z orzeczeniem TSUE organy państwa, do którego dziecko zostało uprowadzone (Niemcy), nie mogą jednak sprzeciwić się powrotowi dziecka w oparciu o naruszenie prawa do bycia wysłuchanym w państwie pochodzenia (Hiszpania).

W ramach prawa Rady Europy ETPC nie interpretował prawa do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego (art. 8 EKPC) jako zawsze wymagającego wysłuchania dziecka przed sądem. Na ogół to sądy krajowe oceniają

⁶⁹ TSUE, C-491/10 PPU, *Joseba Andoni Aguirre Zarraga przeciwko Simone Pelz*, 22 grudnia 2010 r.; zob. również [sekcja 5.4](#), w której omówiono dalsze szczegóły tego orzeczenia i działanie rozporządzenia Bruksela II bis.

przedstawione im dowody, w tym środki zastosowane w celu ustalenia stosownych faktów. Sądy krajowe nie zawsze są zobowiązane do przesłuchania dziecka w sądzie w kwestii kontaktu z rodzicem, który nie ma prawa opieki nad dzieckiem. Kwestię tę należy za każdym razem oceniać w świetle konkretnych okoliczności każdego przypadku oraz wieku i dojrzałości dziecka. Ponadto ETPC często zapewnia, w ramach aspektu proceduralnego art. 8, że organy podjęły odpowiednie kroki mające na celu ustanowienie niezbędnych gwarancji towarzyszących ich decyzjom.

Przykład: W sprawie *Sahin przeciwko Niemcom*⁷⁰ matka zabroniła wszelkich kontaktów skarżącego z jego czteroletnią córką. Niemiecki sąd okręgowy zdecydował, że przyznanie ojcu prawa do kontaktu z córką byłoby szkodliwe dla dziecka ze względu na poważne napięcia pomiędzy rodzinami. Zrobił to bez wysłuchania dziecka odnośnie do tego, czy chce nadal widywać się z ojcem. W kwestii wysłuchania dziecka w sądzie ETPC odniósł się do wyjaśnienia eksperta przedstawionego w sądzie okręgowym w Niemczech. Po kilku spotkaniach z dzieckiem, matką i skarżącym ekspert uznał, że procedura przesłuchania dziecka mogłaby wiązać się z ryzykiem dla dziecka, którego nie dało się uniknąć poprzez szczególne rozwiązania na sali sądowej. ETPC uznał, że w tych okolicznościach wymogi proceduralne pośrednio wynikające z art. 8 EKPC w odniesieniu do wysłuchania dziecka w sądzie nie oznaczają obowiązku bezpośredniego pytania dziecka o jego relacje z ojcem.

Przykład: W sprawie *Sommerfeld przeciwko Niemcom*⁷¹ trzynastoletnia córka skarżącego wyraźnie stwierdziła, że nie chce widywać się ze skarżącym i powtarzała to przez kilka lat. Sądy krajowe były zdania, że zmuszanie jej do widywania się ze skarżącym poważnie zaburzyłoby równowagę emocjonalną i psychologiczną dziecka. ETPC uznał, że proces decyzyjny zapewnił skarżącemu wymaganą ochronę jego interesów⁷².

70 ETPC, *Sahin przeciwko Niemcom* [Wielka Izba], nr 30943/96, 8 lipca 2003 r., pkt 73. W kwestii konkretnego aspektu konieczności oceny otrzymanych dowodów przez sądy krajowe, a także znaczenia dowodów, które oskarżeni chcą przytoczyć, zob. również ETPC, *Vidal przeciwko Belgii*, nr 12351/86, 22 kwietnia 1992, pkt 33.

71 ETPC, *Sommerfeld przeciwko Niemcom* [Wielka Izba], nr 31871/96, 8 lipca 2003 r.

72 *Tamże*, pkt 72 i 88.

Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci odnosi się do prawa dzieci do swobodnego wyrażania ich poglądów⁷³. Celem tej konwencji jest promowanie praw dzieci poprzez przyznanie im określonych praw procesowych w postępowaniach rodzinnych przed organami sądowymi, szczególnie w postępowaniach obejmujących sprawowanie odpowiedzialności rodzicielskiej, takich jak mieszkanie z dzieckiem i kontakt z dzieckiem. Artykuł 3 tej konwencji przyznaje dzieciom prawo do otrzymywania informacji i do wyrażania swoich poglądów w postępowaniach jako prawo proceduralne. W art. 4 przyznaje się dziecku prawo do żądania wyznaczenia specjalnego przedstawiciela w postępowaniach przed organem sądowym. Zgodnie z art. 6 organy muszą zapewnić, aby dziecko otrzymało wszystkie istotne informacje, w stosownych przypadkach zasięgać opinii dziecka osobiście i umożliwić dziecku przedstawienie swojego stanowiska.

W ramach prawa międzynarodowego w art. 12 ust. 1 Konwencji o prawach dziecka stwierdzono, że dziecko, które jest zdolne do kształtowania własnych poglądów, ma prawo do swobodnego wyrażania tych poglądów we wszystkich sprawach, które go dotyczą. Poglądy dziecka powinny być przyjmowane z należytą wagą, stosownie do wieku i dojrzałości dziecka. Artykuł 12 ust. 2 Konwencji o prawach dziecka stanowi ponadto, że należy zapewnić dziecku możliwość wypowiedzania się, bezpośrednio lub za pośrednictwem przedstawiciela bądź odpowiedniego organu, w każdym postępowaniu sądowym i administracyjnym dotyczącym dziecka, zgodnie z zasadami proceduralnymi prawa wewnętrznego.

Komitet Praw Dziecka ONZ podkreślił, że państwa strony powinny albo bezpośrednio gwarantować to prawo, albo przyjąć lub zmienić ustawy, żeby dziecko mogło w pełni korzystać z tego prawa⁷⁴. Ponadto muszą zapewnić, aby dziecko otrzymało wszystkie potrzebne informacje i rady pozwalające mu podjąć decyzję zgodną z jego najlepszym interesem. Komitet stwierdził również, że dziecko ma prawo do niekorzystania z tego prawa – wyrażanie poglądów jest wyborem, nie obowiązkiem dziecka.

73 Rada Europy, [Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci \(EN\)](#), CETS nr 160, 1996 r.

74 Organizacja Narodów Zjednoczonych (ONZ), Komitet Praw Dziecka (2013), [Uwaga ogólna nr 14 dotycząca prawa dziecka do jak najlepszego zabezpieczenia jego interesów \(art. 3 ust. 1\)](#), CRC/C/GC/14, 29 maja 2013 r.

2.5. Wolność zgromadzania się i stowarzyszania się

Główne punkty

- Zarówno Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, jak i EKPC gwarantują wolność pokojowego zgromadzania się i stowarzyszania się.
- Prawo to umożliwia osobom fizycznym obronę ich interesów wspólnie z innymi osobami.

W ramach prawa UE w art. 12 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej przewiduje się, że każdy ma prawo do swobodnego, pokojowego zgromadzania się oraz do swobodnego stowarzyszania się na wszystkich poziomach, zwłaszcza w sprawach politycznych, związkowych i obywatelskich. Z tego wynika prawo każdej osoby do tworzenia związków zawodowych i przystępowania do nich w celu obrony własnych interesów.

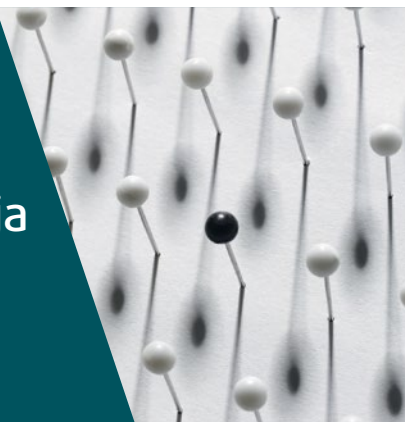
W ramach prawa Rady Europy art. 11 ust. 1 EKPC gwarantuje prawo do wolności zgromadzania się i stowarzyszania się, z zastrzeżeniem ograniczeń określonych w art. 11 ust. 2.

ETPC wyraźnie podkreślił prawo dzieci do udziału w zgromadzeniach w przestrzeni publicznej. Jak zauważył Trybunał w sprawie *Christian Democratic People's Party przeciwko Mołdawii*, uniemożliwianie rodzicom i dzieciom udziału w wydarzeniach, szczególnie w protestach przeciw rządowej polityce edukacyjnej, byłoby sprzeczne z wolnością zgromadzania się.

W prawie międzynarodowym dzieci oraz organizacje dziecięce mogą polegać na ochronie zapewnianej przez art. 15 Konwencji o prawach dziecka, w którym ustanowione jest prawo do swobodnego zrzeszania się oraz wolności pokojowych zgromadzeń. Na tej podstawie różnorodnym formom zrzeszania się z udziałem dzieci przyznano ochronę międzynarodową.

3

Równość i niedyskryminacja

UE	Uwzględnione zagadnienia	Rada Europy
Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, tytuł III (Równość) zawiera art. 20 (równość wobec prawa), art. 21 (niedyskryminacja) i art. 23 (równość kobiet i mężczyzn)	Równość i niedyskryminacja	EKPC, art. 14; protokół nr 12 do EKPC, art. 1 (niedyskryminacja) EKS (zrewidowana), art. E (niedyskryminacja)
Dyrektywa w sprawie równości rasowej (2000/43/WE)	Niedyskryminacja ze względu na rasę i pochodzenie etniczne	ETPC, <i>D.H. i inni przeciwko Republice Czeskiej</i> [Wielka Izba], nr 57325/00, 2007 r. (umieszczanie dzieci romskich w szkołach specjalnych) ETPC, <i>Oršuš i inni przeciwko Chorwacji</i> [Wielka Izba], nr 15766/03, 2010 r. (klasy w szkołach podstawowych przeznaczone wyłącznie dla dzieci romskich) Konwencja ramowa o ochronie mniejszości narodowych, art. 4 i 12
Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, art. 45 (swoboda przemieszczania się i pobytu) TSUE, C-200/02, <i>Kunqian Catherine Zhu i Man Lavette Chen przeciwko Secretary of State for the Home Department</i> , 2004 r. (prawo pobytu rodziców będących obywatelami państwa trzeciego)	Niedyskryminacja ze względu na narodowość i status imigracyjny	ETPC, <i>Ponomaryovi przeciwko Bułgarii</i> , nr 5335/05, 2011 r. (opłaty szkolne dla rezydentów tymczasowych) Konwencja ramowa o ochronie mniejszości narodowych, art. 4 i 12, pkt 3

UE	Uwzględnione zagadnienia	Rada Europy
Dyrektywa w sprawie równego traktowania w zakresie zatrudnienia i pracy (2000/78/WE)	Niedyskryminacja ze względu na wiek	EKPC, art. 14; protokół nr 12 do EKPC, art. 1 (niedyskryminacja)
TSUE, C-303/06, <i>S. Coleman przeciwko Attridge Law i Steve Law</i> [Wielka Izba], 2008 r.	Niedyskryminacja ze względu na inne przyczyny objęte ochroną	ETPC, <i>Fabris przeciwko Francji</i> [Wielka Izba], nr 16574/08, 2013 r. (prawa spadkowe dzieci pozamałżeńskich)

Wolność od dyskryminacji jest jedną z podstawowych zasad w społeczeństwie demokratycznym. Zarówno UE, jak i Rada Europy odegrały zasadniczą rolę w interpretowaniu tej zasady. Instytucje UE przyjęły szereg dyrektyw, które mają istotne znaczenie dla kwestii dotyczących dzieci. ETPC opracował znaczny zbiór orzecznictwa w obszarze wolności od dyskryminacji, opierając się na art. 14 EKPC dotyczącym zakazu dyskryminacji w związku z innymi artykułami konwencji.

Europejski Komitet Praw Społecznych uważa, że funkcja art. E Europejskiej karty społecznej (EKS) dotyczącego dyskryminacji jest podobna do tej, jaką pełni art. 14 EKPC, tzn. nie istnieje on niezależnie i musi być powiązany z innymi materialnymi postanowieniami EKS⁷⁵.

Niniejszy rozdział poświęcony jest zasadom równości i niedyskryminacji, przy czym skupiono się na tych przyczynach, odnośnie do których opracowane zostało orzecznictwo dotyczące dzieci. W pierwszej kolejności zawiera on ogólne informacje na temat europejskiego prawa antydyskryminacyjnego (sekcja 3.1), a następnie przedstawiono w nim kwestię równości i dyskryminacji dzieci ze względu na pochodzenie etniczne (sekcja 3.2), narodowość i status imigracyjny (sekcja 3.3), wiek (sekcja 3.4) oraz inne przyczyny objęte ochroną, w tym płeć społeczno-kulturową, język i tożsamość (sekcja 3.5).

75 EKPS, *Syndicat des Agrégés de l'Enseignement Supérieur (SAGES) przeciwko Francji*, nr 26/2004, 15 czerwca 2005 r., pkt 34.

3.1. Europejskie prawo antydyskryminacyjne

Główne punkty

- W prawie UE i Rady Europy zakazana jest dyskryminacja ze względu na płeć, rasę, kolor skóry, pochodzenie etniczne lub społeczne, cechy genetyczne, język, religię lub przekonania, poglądy polityczne lub wszelkie inne poglądy, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną⁷⁶.
- W przypadku gdy ETPC ustali, że pewne osoby były traktowane inaczej we względnie podobnej sytuacji, zbada, czy istnieje obiektywne i rozsądne uzasadnienie takiego traktowania. Jeśli nie, wówczas stwierdzi, że traktowanie było dyskryminujące i stanowiło naruszenie art. 14 EKPC zakazującego dyskryminacji.

W ramach prawa UE zakaz dyskryminacji zawarty w art. 21 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej należy rozumieć jako autonomiczną zasadę stosowaną również w sytuacjach, w których nie mają zastosowania pozostałe postanowienia Karty. W postanowieniu tym wymieniono względy, w odniesieniu do których dyskryminacja jest zakazana. Należą do nich płeć, rasa, kolor skóry, pochodzenie etniczne lub społeczne, cechy genetyczne, język, religia lub przekonania, poglądy polityczne lub wszelkie inne poglądy, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie, niepełnosprawność, wiek i orientacja seksualna. W art. 19 TFUE uwzględniono natomiast wyłącznie takie powody jak: płeć, rasa lub pochodzenie etniczne, religia lub światopogląd, niepełnosprawność, wiek i orientacja seksualna.

Szereg dyrektyw UE zakazuje dyskryminacji w obszarze zatrudnienia, dostępu do opieki społecznej oraz towarów i usług – wszystkie te kwestie mogą potencjalnie dotyczyć dzieci. Dyrektywa Rady 2000/78/WE ustanawiająca ogólne warunki ramowe równego traktowania w zakresie zatrudnienia i pracy (dyrektywa w sprawie równego traktowania w zakresie zatrudnienia i pracy)⁷⁷

⁷⁶ Przegląd prawa europejskiego dotyczącego niedyskryminacji, określonego w dyrektywach UE w sprawie niedyskryminacji oraz w art. 14 protokołu 12 do EKPC – zob. FRA i ETPC (2011) oraz aktualizacja orzecznictwa z okresu lipiec 2010 r. – grudzień 2011 r.

⁷⁷ **Dyrektywa Rady 2000/78/WE**, Dz.U. L 303 z 2000. Wszystkie instrumenty prawne UE dostępne są na [portalu internetowym EUR-Lex](#), który zapewnia dostęp do prawodawstwa UE.

zakazuje dyskryminacji ze względu na religię lub przekonania, niepełnosprawność, wiek i orientację seksualną. Dyrektywa Rady 2000/43/WE wprowadzająca w życie zasadę równego traktowania osób bez względu na pochodzenie rasowe lub etniczne (dyrektywa w sprawie równości rasowej) zakazuje dyskryminacji ze względu na rasę lub pochodzenie etniczne nie tylko w kontekście zatrudnienia oraz dostępu do towarów i usług, ale też w odniesieniu do systemu opieki społecznej (w tym ochrony socjalnej, zabezpieczenia społecznego i ochrony zdrowia) oraz edukacji⁷⁸. Kolejne dyrektywy wdrażają zasadę równego traktowania kobiet i mężczyzn w obszarze zatrudnienia i pracy (dyrektywa w sprawie równouprawnienia płci)⁷⁹, a także w zakresie dostępu do towarów i usług oraz dostarczania towarów i usług (dyrektywa wprowadzająca w życie zasadę równego traktowania mężczyzn i kobiet w zakresie dostępu do towarów i usług oraz dostarczania towarów i usług)⁸⁰.

W ramach prawa Rady Europy zakaz dyskryminacji stosuje się w odniesieniu do korzystania z dowolnych praw i wolności określonych w EKPC (art. 14), jak również korzystania z dowolnych praw gwarantowanych na mocy prawa krajowego lub dowolnego aktu wydanego przez organ publiczny (art. 1 protokołu nr 12 do EKPC). Stosowanie protokołu nr 12 jest jednak ograniczone, ponieważ został on ratyfikowany przez niewielką liczbę państw i na jego podstawie nie orzekano jeszcze w żadnych sprawach związanych z dziećmi. Postanowienia określone w obu instrumentach zawierają niewyczerpujący wykaz powodów, w odniesieniu do których dyskryminacja jest zakazana. Są to: płeć, rasa, kolor skóry, język, religia, przekonania polityczne i inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie bądź inna przyczyna. Jeżeli ETPC ustali, że doszło do różnego traktowania osób znajdujących się w stosunkowo podobnej sytuacji, zbada, czy taka różnica może być obiektywnie i racjonalnie uzasadniona⁸¹.

Artykuł E EKS również zawiera niewyczerpujący wykaz powodów, w odniesieniu do których dyskryminacja jest zakazana – są to: płeć, rasa, kolor skóry,

78 Dyrektywa Rady 2000/43/WE z dnia 29 czerwca 2000 r. wprowadzająca w życie zasadę równego traktowania osób bez względu na pochodzenie rasowe lub etniczne, Dz.U. L 180 z 2000.

79 Dyrektywa 2006/54/WE Parlamentu Europejskiego i Rady (wersja przekształcona), Dz.U. L 204 z 2006.

80 Dyrektywa Rady 2004/113/WE, Dz.U. L 373 z 2004, s. 37.

81 Przegląd orzecznictwa ETPC – zob. FRA i ETPC (2011) oraz aktualizacja orzecznictwa z okresu lipiec 2010 r. – grudzień 2011 r.

język, religia, przekonania polityczne i inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, przynależność do mniejszości narodowej lub urodzenie. Załącznik do EKS w odniesieniu do tego artykułu stanowi, że różne traktowanie ze względu na obiektywne i racjonalne uzasadnienie obejmuje wymóg osiągnięcia określonego wieku lub poziomu zdolności na potrzeby dostępu do niektórych form kształcenia⁸², dlatego tych względów nie uważa się za dyskryminujące.

Na mocy art. 4 Konwencji ramowej o ochronie mniejszości narodowych⁸³ państwa strony gwarantują osobom należącym do mniejszości narodowej prawo do równości wobec prawa oraz jednakowej ochrony przez prawo, a także zakazują dyskryminacji ze względu na przynależność do mniejszości narodowej. Podejmują się również wprowadzić w stosownych przypadkach odpowiednie środki, aby promować we wszystkich obszarach życia gospodarczego, społecznego, politycznego i kulturalnego pełną i skuteczną równość między osobami należącymi do mniejszości i do większości narodowej.

Poniższe sekcje zawierają analizę poszczególnych przyczyn dyskryminacji, które okazały się mieć szczególne znaczenie w przypadku dzieci.

3.2. Dyskryminacja ze względu na rasę i pochodzenie etniczne

Główne punkty

- Rasa i pochodzenie etniczne są zakazanymi przyczynami dyskryminacji.
- Zarówno UE, jak i Rada Europy walczy z dyskryminacją Romów w obszarach edukacji, zatrudnienia, opieki zdrowotnej i mieszkalnictwa.
- Nadreprezentację lub segregację dzieci należących do określonej grupy etnicznej w szkołach lub klasach specjalnych można obiektywnie uzasadnić tylko wówczas, gdy wprowadzone są odpowiednie zabezpieczenia przy kierowaniu dzieci do tych szkół lub klas.

82 Rada Europy, Europejska karta społeczna (zrewidowana) (EN) (1996), [Sprawozdanie wyjaśniające \(EN\)](#), pkt 136.

83 Rada Europy, [Konwencja ramowa o ochronie mniejszości narodowych \(EN\)](#), CETS nr 157, 1995 r.

W ramach prawa UE dyrektywa w sprawie równości rasowej zakazuje dyskryminacji z powodu rasy lub przynależności etnicznej nie tylko w kontekście zatrudnienia oraz dostępu do towarów i usług, ale też w dostępie do systemu opieki społecznej, edukacji i zabezpieczenia społecznego. Romowie, jako szczególnie liczna i szczególnie narażona grupa etniczna, zdecydowanie wchodzi w zakres stosowania tej dyrektywy. Kluczowym elementem dążenia do zwalczania dyskryminacji Romów na szczeblu UE było przyjęcie unijnych ram dotyczących krajowych strategii integracji Romów do 2020 r.⁸⁴. Następnie Komisja Europejska rozpoczęła coroczne monitorowanie krajowych strategii opracowanych przez państwa członkowskie UE. Dyrektywa w sprawie równości rasowej obejmuje co najmniej cztery kluczowe obszary, które są istotne w odniesieniu do romskich dzieci: edukację, zatrudnienie, opiekę zdrowotną oraz warunki mieszkaniowe. Osiągnięcie pełnej równości w praktyce może w pewnych okolicznościach uzasadniać szczególne pozytywne działania na rzecz Romów. Zwłaszcza w tych czterech kluczowych obszarach⁸⁵.

W ramach prawa Rady Europy ETPC orzekał w szeregu precedensowych spraw dotyczących zróżnicowanego traktowania romskich dzieci w systemie edukacji. Sprawy te były analizowane w oparciu o art. 14 w związku z art. 2 protokołu nr 1 do EKPC. ETPC orzekł, że nadreprezentację lub segregację dzieci romskich w szkołach lub klasach specjalnych można obiektywnie uzasadnić tylko wówczas, gdy wprowadzone zostaną odpowiednie zabezpieczenia przy kierowaniu dzieci do tych szkół lub klas, takie jak testy opracowane specjalnie dla romskich dzieci i dostosowane do ich potrzeb; odpowiednie mechanizmy oceny i monitorowania postępów, aby integracja w zwykłych klasach nastąpiła, gdy tylko przezwyciężone zostaną trudności w nauce; oraz pozytywne działania w celu zniwelowania trudności w nauce. Nie można było zatem usprawiedliwić braku skutecznych środków przeciwdziałania segregacji,

84 Komisja Europejska (2011), *Unijne ramy dotyczące krajowych strategii integracji Romów do 2020 r.: komunikat Komisji dla Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego oraz Komitetu Regionów*, COM(2011) 173 final, Bruksela, 5 kwietnia 2011 r.

85 Komisja Europejska (2014), *Wspólne sprawozdanie w sprawie stosowania dyrektywy Rady 2000/43/WE z dnia 29 czerwca 2000 r. wprowadzającej w życie zasadę równego traktowania osób bez względu na pochodzenie rasowe lub etniczne oraz dyrektywy Rady 2000/78/WE z dnia 27 listopada 2000 r. ustanawiającej ogólne warunki ramowe równego traktowania w zakresie zatrudnienia i pracy*, sprawozdanie Komisji dla Parlamentu Europejskiego i Rady, COM(2014) 2 final, Bruksela, 17 stycznia 2014 r.

skutkującego przedłużaniem segregacji edukacyjnej dzieci romskich w ogólnodostępnych szkołach ze zwykłym programem nauczania⁸⁶.

Przykład: W sprawie *D.H. i inni przeciwko Republice Czeskiej*⁸⁷ ETPC orzekł, że bez uzasadnienia umieszczono nieproporcjonalną liczbę dzieci romskich w szkołach specjalnych dla dzieci z trudnościami w nauce. Trybunał zaniepokoił ograniczony program nauczania oferowany w tych szkołach i segregacja spowodowana przez ten system. Dzieci romskie otrzymywały zatem wykształcenie, które pogłębiało ich problemy i zagrażało ich późniejszemu rozwojowi osobistemu, zamiast pomagać im we włączeniu się do ogólnodostępnego systemu edukacji i w rozwoju umiejętności, które ułatwiłyby im życie wśród większości społeczeństwa. ETPC uznał zatem, że doszło do naruszenia art. 14 EKPC w związku z art. 2 protokołu nr 1 do EKPC.

Przykład: W sprawie *Oršuš i inni przeciwko Chorwacji*⁸⁸ ETPC zbadał istnienie klas przeznaczonych wyłącznie dla dzieci romskich w zwykłych szkołach podstawowych. Z zasady czasowe umieszczanie dzieci w oddzielnych klasach ze względu na niedostateczną znajomość języka, w którym odbywa się nauczanie, jako takie nie stanowi dyskryminacji. Takie umieszczenie można postrzegać jako dostosowywanie systemu edukacji do specjalnych potrzeb edukacyjnych dzieci mających trudności językowe. Jeżeli jednak takie umieszczenie wpływa w sposób nieproporcjonalny lub wykluczający na członków określonej grupy etnicznej, należy wprowadzić środki ochronne. W odniesieniu do początkowego umieszczenia dzieci w oddzielnych klasach ETPC stwierdził, że umieszczenie nie było częścią ogólnej praktyki rozwiązywania problemów dzieci z niewystarczającą znajomością języka i że nie przeprowadzono wśród dzieci szczegółowych testów znajomości języka. Jeżeli chodzi o program nauczania oferowany tym dzieciom, niektórym dzieciom nie zaoferowano żadnych konkretnych zajęć (tj. specjalnych zajęć językowych) pozwalających im na uzyskanie niezbędnych umiejętności językowych w możliwie krótkim czasie. Nie wprowadzono procedur przenoszenia ani monitorowania, które

86 ETPC, *Lavida i inni przeciwko Grecji*, nr 7973/10, 30 maja 2013 r. (w języku francuskim).

87 ETPC, *D.H. i inni przeciwko Republice Czeskiej* [Wielka Izba], nr 57325/00, 13 listopada 2007 r., pkt 206–210.

88 ETPC, *Oršuš i inni przeciwko Chorwacji* [Wielka Izba], nr 15766/03, 16 marca 2010 r., pkt 157.

zapewniłyby natychmiastowe i automatyczne przeniesienie do klas mieszanych, kiedy tylko romskie dzieci uzyskają odpowiednią biegłość językową. ETPC orzekł zatem, że doszło do naruszenia art. 14 EKPC w związku z art. 2 protokołu nr 1.

Europejski Komitet Praw Społecznych twierdzi, że choć polityce edukacyjnej dotyczącej dzieci romskich mogą towarzyszyć elastyczne struktury mające na celu uwzględnienie różnorodności grupy i można w niej wziąć pod uwagę fakt, że niektóre grupy prowadzą wędrowny lub częściowo wędrowny tryb życia, nie należy tworzyć oddzielnych szkół dla dzieci romskich⁸⁹.

Na mocy art. 4 ust. 2 i 3 Konwencji ramowej o ochronie mniejszości narodowych działań pozytywnych przyjętych w celu promowania faktycznej równości osób należących do mniejszości narodowych nie należy uważać za dyskryminujące. Ponadto zgodnie z art. 12 ust. 3 tej konwencji państwa strony wyraźnie zobowiązują się popierać równy dostęp osób należących do mniejszości narodowych do oświaty na wszystkich poziomach. Komitet doradczy ds. Konwencji ramowej o ochronie mniejszości narodowych regularnie badał kwestię równego dostępu dzieci romskich do oświaty zgodnie z tym postanowieniem⁹⁰.

3.3. Dyskryminacja ze względu na narodowość i status imigracyjny

Główne punkty

- Ochrona przed dyskryminacją ze względu na narodowość ma znacznie węższy zakres w prawie UE niż w prawie Rady Europy.
- Zgodnie z prawem UE ochrona przed dyskryminacją ze względu na narodowość jest przyznawana wyłącznie obywatelom państw członkowskich UE, jak stanowi art. 45 (swoboda przemieszczania się i pobytu) Karty praw podstawowych Unii Europejskiej.
- EKPC gwarantuje korzystanie z praw wszystkim osobom znajdującym się w jurysdykcji danego państwa członkowskiego.

89 EKPS, Europejska karta społeczna (zrewidowana) – Konkluzje z 2003 r., Bułgaria, art. 17 ust. 2, s. 53.

90 Zob. Rada Europy, komitet doradczy ds. Konwencji ramowej o ochronie mniejszości narodowych, *Commentary on Education under the Framework Convention for the Protection of National Minorities* (2006), ACFC/25DOC(2006)002.

W ramach prawa UE ochrona przed dyskryminacją ze względu na przynależność państwową jest szczególnie istotna w kontekście swobodnego przepływu osób. Obywatele państw trzecich (tzn. osoby, które są obywatelami państwa nienależącego do UE) mają prawo do równego traktowania w zasadniczo tych samych obszarach co osoby objęte przepisami dyrektyw w sprawie niedyskryminacji, gdy kwalifikują się jako „rezydenci długoterminowi”. Do takiego zakwalifikowania dyrektywa w sprawie obywateli państw trzecich wymaga, poza spełnieniem innych warunków, pięcioletniego okresu legalnego pobytu⁹¹. Dodatkowo dyrektywa 2003/86/WE w sprawie prawa do łączenia rodzin⁹² umożliwia pod pewnymi warunkami połączenie obywateli państw trzecich zamieszkujących legalnie w państwach członkowskich z członkami ich rodzin (zob. także [sekcja 9.5](#)).

Przykład: Sprawa *Chen*⁹³ dotyczyła tego, czy dziecko obywatela państwa trzeciego ma prawo pobytu w jednym z państw członkowskich UE, jeżeli urodziło się w innym państwie członkowskim i ma obywatelstwo tego innego państwa. Matka, na której utrzymaniu jest dziecko, jest obywatelką państwa trzeciego. TSUE uznał, że jeżeli państwo członkowskie nakłada wymogi, które należy spełnić, aby uzyskać obywatelstwo, i wymogi te zostały spełnione, wówczas inne państwo członkowskie nie ma prawa kwestionować takiego uprawnienia, gdy matka i dziecko ubiegają się o zezwolenie na pobyt. TSUE orzekł, że państwo członkowskie nie może odmówić prawa pobytu rodzicowi będącemu opiekunem dziecka, które jest obywatelem UE, ponieważ mogłoby to pozbawić prawo pobytu dziecka jakiegokolwiek przydatności.

W ramach prawa Rady Europy EKPC gwarantuje korzystanie z praw wszystkim osobom znajdującym się pod jurysdykcją państwa członkowskiego, bez względu na to, czy są one jego obywatelami, czy też nie; w tym osobom przebywającym poza terytorium państwa członkowskiego, na obszarach znajdujących się pod jego rzeczywistą kontrolą. W odniesieniu do edukacji ETPC jest zatem zdania, że zróżnicowane traktowanie ze względu na narodowość i status migracyjny może stanowić dyskryminację.

91 Dyrektywa Rady 2003/109/WE z dnia 23 stycznia 2003 r. dotycząca statusu obywateli państw trzecich będących rezydentami długoterminowymi, Dz.U. L 16 z 2004, s. 44.

92 Dyrektywa Rady 2003/86/WE z dnia 3 października 2003 r. w sprawie prawa do łączenia rodzin, Dz.U. L 251 z 2003, s. 12.

93 TSUE, C-200/02, *Kunqian Catherine Zhu i Man Lavette Chen przeciwko Secretary of State for the Home Department*, 19 października 2004 r.

Przykład: Sprawa *Ponomaryovi przeciwko Bułgarii*⁹⁴ dotyczyła nałożenia na cudzoziemców nieposiadających prawa pobytu stałego opłaty za naukę w szkole średniej. Co do zasady, szeroki zazwyczaj margines swobody w sprawach dotyczących ogólnych środków strategii gospodarczej lub społecznej musi być dostosowany w obszarze edukacji z dwóch powodów:

- prawo do nauki znajduje się pod bezpośrednią ochroną na mocy EKPC;
- edukacja jest bardzo specyficznym rodzajem usługi publicznej, pełniącym szeroko zakrojone funkcje społeczne.

Według ETPC margines swobody rozszerza się wraz z poziomem kształcenia, odwrotnie proporcjonalnie do znaczenia, jakie to kształcenie ma dla osób zainteresowanych i dla ogółu społeczeństwa. Zatem chociaż (wyższe) opłaty za naukę szkolną na poziomie podstawowym dla cudzoziemców trudno uzasadnić, to opłaty takie mogą być w pełni uzasadnione na poziomie szkolnictwa wyższego. Biorąc pod uwagę znaczenie kształcenia średniego dla rozwoju osobistego, a także dla integracji społecznej i zawodowej, do tego poziomu kształcenia stosuje się ostrzejszą kontrolę proporcjonalności zróżnicowanego traktowania. Trybunał wyjaśnił, że nie zajmuje żadnego stanowiska w kwestii tego, czy państwo ma prawo pozbawiać migrantów o nieuregulowanym statusie korzyści w obszarze edukacji, jakie zapewnia obywatelom i pewnym ograniczonym kategoriom cudzoziemców. Przy ocenie konkretnych okoliczności sprawy Trybunał uznał, że nie mają zastosowania „względy związane z koniecznością powstrzymania lub odwrócenia napływu nielegalnych imigrantów”. Skarżący nie próbowali niewłaściwie wykorzystać bułgarskiego systemu edukacji, ponieważ przybyli do Bułgarii w bardzo młodym wieku, po tym, jak ich matka zawarła związek małżeński z Bułgarem, a zatem nie mieli innego wyboru, niż uczęszczać do szkoły w Bułgarii. Doszło zatem do naruszenia art. 14 EKPC w związku z art. 2 protokołu nr 1 do EKPC.

94 ETPC, *Ponomaryovi przeciwko Bułgarii*, nr 5335/05, 21 czerwca 2011 r., pkt 60.

3.4. Dyskryminacja ze względu na wiek

Główny punkt

- Zarówno na mocy prawa UE, jak i EKPC dyskryminacja ze względu na wiek jest zakazana.

W ramach prawa UE w art. 21 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej „wiek” jest jednoznacznie wymieniony jako przyczyna, w odniesieniu do której dyskryminacja jest zabroniona. Artykuł 24 włącza prawa dziecka do chronionych praw podstawowych. Według obecnego prawodawstwa UE dotyczącego antydyskryminacji ochrona przed dyskryminacją ze względu na wiek jest bardziej ograniczona niż przed dyskryminacją ze względu na rasę, pochodzenie etniczne lub płeć. Wiek jest obecnie objęty ochroną jedynie w kontekście dostępu do zatrudnienia, podobnie jak orientacja seksualna, niepełnosprawność oraz religia lub światopogląd.

Dyrektywa w sprawie równego traktowania w zakresie zatrudnienia i pracy ma zastosowanie do dzieci, które są legalnie uprawnione do podjęcia zatrudnienia. Mimo że w konwencji Międzynarodowej Organizacji Pracy dotyczącej najniższego wieku dopuszczenia do zatrudnienia⁹⁵, ratyfikowanej przez wszystkie państwa członkowskie UE, określono minimalny wiek na 15 lat, pomiędzy państwami członkowskimi UE nadal utrzymują się różnice w odniesieniu do tego najniższego wieku⁹⁶. Zgodnie z art. 6 dyrektywy w sprawie równego traktowania w zakresie zatrudnienia i pracy państwa członkowskie mogą uzasadniać odmienne traktowanie ze względu na wiek. Odmienne traktowanie nie stanowi dyskryminacji, jeżeli zostanie obiektywnie i racjonalnie uzasadnione zgodnym z przepisami celem i jeżeli środki mające służyć realizacji tego celu są właściwe i konieczne. W odniesieniu do dzieci i osób młodych takie odmienne traktowanie może obejmować na przykład wprowadzenie specjalnych warunków dostępu do zatrudnienia i kształcenia zawodowego,

95 Międzynarodowa Organizacja Pracy (1973), Konwencja nr 138 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotycząca najniższego wieku dopuszczenia do zatrudnienia.

96 Europejska sieć ekspertów prawnych w dziedzinie niedyskryminacji, O'Dempsey, D. i Beale, A. (2011); *Age and employment*, Komisja Europejska, Dyrekcja Generalna ds. Sprawiedliwości. Luksemburg, Urząd Publikacji.

zatrudnienia i pracy w celu wspierania ich integracji zawodowej lub zapewnienia im ochrony.

W ramach prawa Rady Europy w art. 14 EKPC i art. 1 protokołu nr 12 do EKPC nie wymieniono jednoznacznie „wieku” w wykazie przyczyn, z powodu których dyskryminacja jest zabroniona. ETPC badał jednak kwestię dyskryminacji ze względu na wiek w odniesieniu do różnych praw chronionych przez EKPC, a tym samym pośrednio przeanalizował wiek jako czynnik ujęty wśród „innych przyczyn”. Na przykład w sprawach *D.G. przeciwko Irlandii*⁹⁷ i *Bouamar przeciwko Belgii*⁹⁸ ETPC uznał, że miało miejsce odmienne traktowanie dorosłych i dzieci we właściwych krajowych systemach wymiaru sprawiedliwości w odniesieniu do pozbawienia wolności, istotne dla stosowania EKPC. Ta różnica w traktowaniu wynikała z karnego celu zatrzymania w odniesieniu do dorosłych i celu zapobiegawczego w przypadku dzieci. Trybunał uznał zatem „wiek” za możliwy powód dyskryminacji.

3.5. Dyskryminacja ze względu na inne cechy chronione

Główny punkt

- Inne przyczyny dyskryminacji, takie jak niepełnosprawność lub urodzenie, zostały uwzględnione w europejskim orzecznictwie dotyczącym dzieci.

W ramach prawa UE, w art. 21 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej zakazuje się również dyskryminacji ze względu na inne powody szczególnie istotne w przypadku dzieci, takie jak: płeć, cechy genetyczne, język, niepełnosprawność lub orientacja seksualna. Przynajmniej w odniesieniu do niepełnosprawności TSUE uznał, że prawodawstwo UE chroni również przed tak zwaną „dyskryminacją przez powiązanie”, tj. dyskryminacją osoby, która jest powiązana z inną osobą charakteryzującą się cechą chronioną (przykładem może być matka niepełnosprawnego dziecka).

97 ETPC, *D.G. przeciwko Irlandii*, nr 39474/98, 16 maja 2002 r. (zob. również [sekcja 11.2.2](#)).

98 ETPC, *Bouamar przeciwko Belgii*, nr 9106/80, 29 lutego 1988 r. (zob. również [sekcja 11.2.2](#)).

Przykład: W sprawie *S. Coleman przeciwko Attridge Law i Steve Law*⁹⁹ TSUE zauważył, że dyrektywa w sprawie równego traktowania w zakresie zatrudnienia i pracy zawiera przepisy mające na celu uwzględnienie określonych potrzeb osób niepełnosprawnych. Nie wynika z tego jednak, że zasadę równego traktowania ustanowioną w tej dyrektywie należy interpretować w sposób zawężający, to znaczy zakazujący wyłącznie dyskryminacji bezpośredniej ze względu na niepełnosprawność i obejmujący wyłącznie osoby niepełnosprawne. Według TSUE dyrektywa ta ma zastosowanie nie do określonej kategorii osób, ale do samego charakteru dyskryminacji. Interpretacja ograniczająca jej stosowanie do osób niepełnosprawnych mogłaby pozbawić tę dyrektywę ważnego elementu jej skuteczności i ograniczyć ochronę, którą dokument ten ma gwarantować. TSUE orzekł, iż wykładni tej dyrektywy należy dokonywać w ten sposób, że przewidziany w niej zakaz dyskryminacji bezpośredniej nie ogranicza się do osób niepełnosprawnych. W konsekwencji, jeśli pracodawca traktuje pracownika, który nie jest niepełnosprawny, mniej korzystnie niż innego pracownika w porównywalnej sytuacji, przy czym powodem tego traktowania jest niepełnosprawność dziecka tego pierwszego pracownika, a pracownik ten jest głównym opiekunem dziecka, to takie traktowanie jest sprzeczne z zakazem dyskryminacji bezpośredniej określonym w dyrektywie.

W ramach prawa Rady Europy ETPC zajmował się dyskryminacją dzieci w szeregu sytuacji innych niż już wymienione, jak na przykład dyskryminacją ze względu na język¹⁰⁰ lub przynależność¹⁰¹.

Przykład: W sprawie *Farbis przeciwko Francji*¹⁰² skarżący zarzucił, że nie mógł skorzystać z wprowadzonej w 2001 r. ustawy przyznającej dzieciom „ze związku cudzołóżnego” takie same prawa spadkowe jak te przysługujące dzieciom ślubnym, którą to ustawę wprowadzono w wyniku orzeczenia ETPC w sprawie *Mazurek przeciwko Francji*¹⁰³ z 2000 r. Trybunał

99 TSUE, C-303/06, *S. Coleman przeciwko Attridge Law i Steve Law* [Wielka Izba], 17 lipca 2008 r.

100 ETPC, *Sprawa związana z niektórymi aspektami prawnymi dotyczącymi używania języków w edukacji w Belgii przeciwko Belgii*, nr 1474/62, 1677/62, 1691/62, 1769/63, 1994/63 i 2126/64, 23 lipca 1968 r.

101 ETPC, *Farbis przeciwko Francji* [Wielka Izba], nr 16574/08, 7 lutego 2013 r.

102 Tamże.

103 ETPC, *Mazurek przeciwko Francji*, nr 34406/97, 1 lutego 2000 r.

orzekł, że zgodny z prawem cel ochrony praw spadkowych brata przyrodniego i siostry przyrodniej skarżącego nie przeważa nad jego roszczeniem dotyczącym udziału w majątku zmarłej matki. W tej sprawie różnica w traktowaniu była dyskryminująca, ponieważ nie miała obiektywnego i racjonalnego uzasadnienia. Trybunał uznał, że doszło do naruszenia art. 14 EKPC w związku z art. 1 protokołu nr 1 do EKPC¹⁰⁴.

W przypadku dzieci niepełnosprawnych EKPS jest zdania, że w zastosowaniu art. 17 ust. 2 EKS dopuszczalne jest dokonywanie rozróżnienia na dzieci niepełnosprawne i dzieci pełnosprawne. Normą powinno być jednak integrowanie dzieci niepełnosprawnych w ogólnodostępnych szkołach, w których zostały stworzone odpowiednie warunki dla zaspokojenia ich szczególnych potrzeb, a specjalistyczne szkoły powinny być wyjątkiem¹⁰⁵. Ponadto dzieci uczęszczające do szkół zapewniających kształcenie integracyjne, które są zgodne z art. 17 ust. 2 ESK, muszą mieć zapewnione wystarczające nauczanie i szkolenie, aby proporcjonalnie podobna liczba dzieci w szkołach specjalnych i szkołach ogólnodostępnych kończyła naukę szkolną¹⁰⁶. Prawa dzieci w odniesieniu do nauki są omówione również w [sekcji 7.3](#).

Na mocy prawa ONZ w art. 2 Konwencji o prawach dziecka zakazuje się dyskryminacji dzieci ze względu na niewyczerpujący wykaz powodów, w którym jedną z wymienionych przyczyn jest „urodzenie”. Artykuł 2 stanowi, że:

1. Państwa Strony w granicach swojej jurysdykcji będą respektowały i gwarantowały prawa zawarte w niniejszej konwencji wobec każdego dziecka, bez jakiegokolwiek dyskryminacji, niezależnie od rasy, koloru skóry, płci, języka, religii, poglądów politycznych, statusu majątkowego, niepełnosprawności, cenzusu urodzenia lub jakiegokolwiek innego tego dziecka albo jego rodziców bądź opiekuna prawnego.

2. Państwa Strony będą podejmowały właściwe kroki dla zapewnienia ochrony dziecka przed wszelkimi formami dyskryminacji lub karania ze względu na status prawny, działalność, wyrażane poglądy lub przekonania religijne rodziców dziecka, opiekunów prawnych lub członków rodziny.

104 ETPC, *Fabris przeciwko Francji* [Wielka Izba], nr 16574/08, 7 lutego 2013 r.

105 EKPS, *International Association Autism Europe (IAAE) przeciwko Francji*, nr 13/2002, 4 listopada 2003 r.

106 EKPS, *Mental Disability Advocacy Center (MDAC) przeciwko Bułgarii*, nr 41/2007, 3 czerwca 2008 r.

4

Kwestie tożsamości osobistej

UE	Uwzględnione zagadnienia	Rada Europy
	Rejestracja urodzenia i prawo do imienia	ETPC, <i>Johansson przeciwko Finlandii</i> , nr 10163/02, 2007 r. (odmowa zarejestrowania imienia nadanego wcześniej innym osobom) Konwencja ramowa o ochronie mniejszości narodowych, art. 11 (prawo do posługiwania się nazwiskiem w oryginalnym języku) Europejska konwencja o przysposobieniu dzieci (zmieniona), art. 11 ust. 3 (zachowanie oryginalnego imienia dziecka przysposobionego)
	Prawo do tożsamości osobistej	EKPC, art. 6 (prawo do rzetelnego procesu sądowego) i art. 8 (prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego) ETPC, <i>Gaskin przeciwko Zjednoczonemu Królestwu</i> , nr 10454/83, 1989 r. (odmowa dostępu do akt dotyczących opieki nad dzieckiem) ETPC, <i>Mizzi przeciwko Malcie</i> , nr 26111/02, 2006 r. (niemożliwość zakwestionowania ojcostwa) ETPC, <i>Mennesson przeciwko Francji</i> , nr 65192/11, 2014 r. (macierzyństwo zastępcze, w przypadku gdy ojcem biologicznym jest osoba zlecająca) ETPC, <i>Godelli przeciwko Włochom</i> , nr 33783/09, 2012 r. (informacje nieidentyfikujące o matce biologicznej) Europejska konwencja o przysposobieniu dzieci (zmieniona), art. 22

UE	Uwzględnione zagadnienia	Rada Europy
	Kradzież tożsamości	ETPC, <i>K.U. przeciwko Finlandii</i> , nr 2872/02, 2008 r. (reklama umieszczona w internecie bez wiedzy poszkodowanego)
TSUE, C-200/02, <i>Kunqian Catherine Zhu i Man Lavette Chen przeciwko Secretary of State for the Home Department</i> , 2004 r. (prawo pobytu opiekuna dziecka, które jest obywatelem UE) TSUE, C-34/09, <i>Gerardo Ruiz Zambrano przeciwko Office National de l'Emploi (ONEm)</i> , 2011 r. (prawo pobytu obywatela państwa trzeciego mającego małoletnie dzieci będące obywatelami UE)	Obywatelstwo	ETPC, <i>Genovese przeciwko Malcie</i> , nr 53124/09, 2011 r. (arbitralna odmowa przyznania obywatelstwa dziecku pozamałżeńskiemu) Europejska konwencja o obywatelstwie Konwencja Rady Europy o unikaniu zjawiska bezpaństwowości w związku z sukcesją państw
	Tożsamość w przypadku osoby należącej do mniejszości narodowej	Konwencja ramowa o ochronie mniejszości narodowych, art. 5 ust. 1 (ochrona zasadniczych elementów tożsamości)

Kwestie związane z tożsamością osobistą zasadniczo nie były poruszane na szczeblu UE ze względu na ograniczone kompetencje UE w tym obszarze. TSUE orzekał jednak w sprawach dotyczących prawa do imienia (w szczególności prawa do uznania imienia uznanego w jednym państwie członkowskim UE w innych państwach członkowskich UE) z perspektywy zasady swobody przemieszczania się. TSUE rozstrzygał także aspekty obywatelstwa i pobytu w świetle art. 20 TFUE. Z drugiej strony Rada Europy, szczególnie poprzez orzecznictwo ETPC, interpretowała szereg praw podstawowych w obszarze tożsamości osobistej i rozwijała ich stosowanie. Dlatego z wyłączeniem kilku obszarów, w których kwestiami tożsamości osobistej zajmowano się na szczeblu UE, poniższe sekcje dotyczą wyłącznie prawa Rady Europy.

Niniejszy rozdział nie zawiera odniesień do konkretnych praw podstawowych. Zamiast tego zawiera przekrojowe opracowanie kwestii dotyczących praw podstawowych, które mają związek z tożsamością, takich jak: rejestracja urodzenia i prawo do imienia (sekcja 4.1); prawo do tożsamości osobistej (sekcja 4.2); kradzież tożsamości (sekcja 4.4); prawo do obywatelstwa (sekcja 4.5) oraz tożsamość dzieci należących do mniejszości narodowych (sekcja 4.6). Kilka powiązanych zagadnień omówiono w innych rozdziałach, w szczególności kwestie dotyczące niegodziwego traktowania w celach seksualnych (sekcja 7.1.3) lub ochrona danych (rozdział 10). W przypadku niektórych z tych praw, takich jak prawo do imienia, opierano się na prawach rodzicielskich, ale podejście to można łatwo przenieść na same dzieci, biorąc pod uwagę konsekwencje dla ich własnych praw.

4.1. Rejestracja urodzenia i prawo do imienia

Główny punkt

- Odmowa rejestracji imienia, które nie jest nieodpowiednie dla dziecka, jeżeli imię to zostało wcześniej zaakceptowane, może stanowić naruszenie art. 8 EKPC (prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego).

W przeciwieństwie do traktatów ONZ (np. art. 24 ust. 2 Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych (MPPOiP), art. 7 ust. 1 Konwencji o prawach dziecka oraz art. 18 Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych) w europejskich instrumentach dotyczących praw podstawowych nie przewidziano bezpośrednio prawa do rejestracji urodzenia niezwłocznie po urodzeniu ani prawa do imienia od momentu urodzenia.

W ramach prawa UE kwestię prawa do imienia poruszano z perspektywy swobody przemieszczania się. TSUE stwierdził, że swoboda przemieszczania się wyklucza odmowę uznania przez państwo członkowskie nazwiska dziecka zarejestrowanego w innym państwie członkowskim, którego dziecko jest obywatelem lub w którym się urodziło i mieszkało¹⁰⁷.

¹⁰⁷ Zob. TSUE, C-148/02, *Carlos Garcia Avello przeciwko państwu belgijskiemu*, 2 października 2003 r.; TSUE, C-353/06, *Stefan Grunkin i Dorothee Regina Paul* [Wielka Izba], 14 października 2008 r.

W ramach prawa Rady Europy kwestia odmowy rejestracji urodzenia dziecka może zostać podniesiona w ramach art. 8 EKPC.

Po pierwsze, ETPC uznał, że imię jako „sposób identyfikowania osób w ich rodzinach i społeczności” wchodzi w zakres prawa do poszanowanie życia prywatnego i rodzinnego ustanowionego w art. 8 EKPC¹⁰⁸. Wybór rodziców dotyczący imienia¹⁰⁹ oraz nazwiska¹¹⁰ ich dziecka stanowi część ich życia prywatnego. Trybunał stwierdził, że odmowa zarejestrowania przez organy państwowe wybranego imienia ze względu na prawdopodobieństwo, że imię to może zaszkodzić dziecku lub być przyczyną uprzedzeń, nie narusza art. 8 EKPC¹¹¹. Jednakże odmowa rejestracji imienia, które nie jest nieodpowiednie dla dziecka, jeżeli imię to zostało już zaakceptowane, może stanowić naruszenie art. 8 EKPC.

Przykład: W sprawie *Johansson przeciwko Finlandii*¹¹² władze odmówiły rejestracji imienia „Axl Mick”, ponieważ pisownia tego imienia jest niezgodna z fińską praktyką w tej dziedzinie. ETPC uznał, że dobro dziecka musi być należycie uwzględnione oraz że ochrona praktyki krajowej związanej z nadawaniem imion leży w interesie publicznym. Stwierdził jednak, że imię zostało uznane w urzędowym rejestrze w innych przypadkach i dlatego nie może być uznane za niewłaściwe dla dziecka. Ponieważ imię to już zyskało akceptację w Finlandii i nie twierdzono, aby miało ono negatywny wpływ na kulturową i językową tożsamość państwa, ETPC orzekł, że względy związane z interesem publicznym nie przeważają nad interesem skarżących, jakim jest zarejestrowanie wybranego imienia dziecka. Trybunał orzekł zatem, że doszło do naruszenia art. 8 EKPC.

ETPC uznał również, że zasada, zgodnie z którą należy dzieciom pochodzącym ze związku małżeńskiego nadawać przy rejestracji urodzenia nazwisko męża, sama w sobie nie stanowi naruszenia EKPC. Niemożliwość odstąpienia od tej

108 ETPC, *Guillot przeciwko Francji*, nr 22500/93, 24 października 1993 r., pkt 21.

109 ETPC, *Johansson przeciwko Finlandii*, nr 10163/02, 6 września 2007 r., pkt 28; ETPC, *Guillot przeciwko Francji*, nr 22500/93, 24 października 1993 r., pkt 22.

110 ETPC, *Cusan i Fazzo przeciwko Włochom*, nr 77/07, 7 stycznia 2014 r., pkt 56.

111 ETPC, *Guillot przeciwko Francji*, nr 22500/93, 24 października 1993 r., pkt 27.

112 ETPC, *Johansson przeciwko Finlandii*, nr 10163/02, 6 września 2007 r.

ogólnej zasady uznano jednak za zbyt sztywną i dyskryminującą dla kobiet, a tym samym sprzeczną z art. 14 w związku z art. 8 EKPC¹¹³.

Artykuł 11 Konwencji ramowej o ochronie mniejszości narodowych stanowi, że każda osoba należąca do mniejszości narodowej ma prawo do używania swojego nazwiska (patronimiku) i imion w języku swojej mniejszości oraz do ich oficjalnego uznania, aczkolwiek z zastrzeżeniem warunków określonych w danym systemie prawnym.

Artykuł 11 ust. 3 zmienionej Europejskiej konwencji o przysposobieniu dzieci daje państwom stronom możliwość zachowania oryginalnego nazwiska dziecka przysposobionego¹¹⁴. Jest to wyjątek od ogólnej zasady, zgodnie z którą związki prawne pomiędzy dzieckiem przysposobionym a jego pierwotną rodziną zostają zerwane.

4.2. Prawo do tożsamości osobistej

Główne punkty

- Prawo do wiedzy o swoim pochodzeniu wchodzi w zakres prywatnego życia dziecka.
- Ustalenie ojcostwa wymaga ostrożnego zrównoważenia interesu dziecka polegającego na wiedzy o swojej tożsamości i interesu przypuszczalnego lub domniemanego ojca oraz interesu ogólnego.
- Anonimowe porody mogą być dopuszczalne na mocy art. 8 EKPC (prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego), pod warunkiem że dziecko może uzyskać przynajmniej nieidentyfikujące informacje o matce oraz że istnieje możliwość ubiegania się o uchylenie poufności przez matkę.
- Dziecko przysposobione ma prawo dostępu do informacji dotyczących jego pochodzenia. Rodzicom biologicznym można przyznać uprawnienie do nieujawniania ich tożsamości, ale nie jest to prawo bezwzględne.

W ramach prawa Rady Europy zdaniem ETPC art. 8 EKPC uwzględnia prawo do tożsamości i rozwoju osobistego. Szczegóły dotyczące tożsamości i interesu

¹¹³ ETPC, *Cusan i Fazzo przeciwko Włochom*, nr 77/07, 7 stycznia 2014 r., pkt 67.

¹¹⁴ Rada Europy, *Europejska konwencja o przysposobieniu dzieci (zmieniona) (EN)*, CETS nr 202, 2008 r.

osoby „przy uzyskiwaniu informacji niezbędnych do odkrycia prawdy dotyczącej ważnych aspektów jej tożsamości osobistej, takich jak tożsamości rodziców”¹¹⁵ uznano za istotne dla rozwoju osobistego. Narodziny i okoliczności narodzin stanowią część życia prywatnego dziecka. „[I]nformacje dotyczące ściśle osobistych aspektów [czyjegoś] dzieciństwa, rozwoju i historii” mogą stanowić „główne źródło informacji o [czyjejś] przeszłości i latach kształtowania osobowości”¹¹⁶, a zatem brak dostępu dziecka do tych informacji rodzi wątpliwości związane z art. 8 EKPC.

W prawie międzynarodowym art. 8 Konwencji o prawach dziecka zapewnia wysoki i raczej szczegółowy poziom ochrony prawa do zachowania tożsamości dziecka. Chroni on przed bezprawną ingerencją w zachowanie tożsamości, w tym narodowości, imienia i więzi rodzinnych uznanych przez prawo. W przypadku gdy dziecko zostało bezprawnie pozbawione części lub wszystkich elementów swojej tożsamości, postanowienie to gwarantuje też „właściwą pomoc i ochronę” w celu jak najszybszego przywrócenia tożsamości.

4.2.1. Ustalanie ojcostwa

W ramach prawa Rady Europy dzieci wnosili do ETPC skargi dotyczące niemożności ustalenia tożsamości ich ojców biologicznych. ETPC orzekł, że ustalenie stosunku prawnego między dzieckiem a domniemanym biologicznym ojcem wchodzi w zakres życia prywatnego (art. 8 EKPC). Stosunek pokrewieństwa jest jednym z podstawowych aspektów tożsamości danej osoby¹¹⁷. Należy zachować odpowiednią równowagę między interesem dziecka w ustaleniu ojcostwa a interesem domniemanego ojca oraz interesem ogólnym. W istocie interes dziecka związany z pewnością prawną co do tożsamości jego ojca nie przeważa nad interesem ojca w obaleniu domniemania ojcostwa.

Przykład: W sprawie *Mikulic przeciwko Chorwacji*¹¹⁸ skarżąca urodziła się ze związku pozamałżeńskiego i weszła do postępowania w sprawie ustalenia ojcostwa wobec swojego domniemanego ojca. Pozwany kilka razy uchylił się od nakazanego przez sąd badania DNA, co doprowadziło do niepotrzebnego przedłużenia postępowania w sprawie ustalenia ojcostwa

¹¹⁵ ETPC, *Odièvre przeciwko Francji* [Wielka Izba], nr 42326/98, 13 lutego 2003 r., pkt 29.

¹¹⁶ ETPC, *Gaskin przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, nr 10454/83, 7 lipca 1989 r., pkt 36.

¹¹⁷ ETPC, *Mennesson przeciwko Francji*, nr 65192/11, 26 czerwca 2014 r., pkt 96.

¹¹⁸ ETPC, *Mikulic przeciwko Chorwacji*, nr 53176/99, 7 lutego 2002 r., pkt 64–65.

do okresu około pięciu lat. ETPC orzekł, że w przypadku gdy prawo krajowe nie może skłonić domniemanego ojca do poddania się badaniu lekarskiemu, państwo musi zapewnić alternatywne środki umożliwiające szybką identyfikację biologicznych ojców przez niezależny organ. Uznał, że w sprawie skarżącej doszło do naruszenia art. 8 EKPC.

Przykład: W sprawie *Mizzi przeciwko Malcie*¹¹⁹ domniemany ojciec nie był w stanie zakwestionować ojcostwa dziecka urodzonego przez jego żonę, ponieważ upłynął przewidziany w przepisach okres sześciu miesięcy. EKPC zbadał sprawę w oparciu o art. 6 (prawo do rzetelnego procesu sądowego) i art. 8 (poszanowanie życia prywatnego i rodzinnego) EKPC. Zauważył, że wprowadzenie ograniczenia czasu, w którym domniemany ojciec musi podjąć działania zmierzające do zaprzeczenia ojcostwa, ma na celu zapewnienie pewności prawa i ochronę interesu dziecka polegającego na wiedzy o swojej tożsamości. Cele te nie przeważają jednak nad prawem ojca do możliwości zaprzeczenia ojcostwa. Praktyczna niemożliwość zaprzeczenia ojcostwa od chwili urodzin w tym przypadku stanowiła nadmierne obciążenie dla domniemanego ojca, a zatem była naruszeniem jego prawa dostępu do sądu i rzetelnego procesu sądowego przewidzianego w art. 6 EKPC. Stanowiła również nieproporcjonalną ingerencję w jego prawa wynikające z art. 8 EKPC¹²⁰.

Interes dziecka starającego się ustalić ojcostwo może czasem być zbieżny z interesem biologicznego ojca. Dochodzi do tego w sytuacji, gdy ojciec wskutek braku zdolności prawnej, nie mógł uznać ojcostwa swojego dziecka. ETPC orzekł, że to, iż biologiczny ojciec dziecka urodzonego poza małżeństwem nie mógł wszcząć postępowania zmierzającego do uznania ojcostwa, w związku z czym dziecko było całkowicie zdane na uznanie organów państwowych w kwestii ustalenia jego pokrewieństwa, nie leżało w najlepszym interesie dziecka¹²¹.

Organy mogą mieć pozytywny obowiązek interweniowania w postępowaniach dotyczących ustalenia ojcostwa w najlepszym interesie dziecka, gdy przedstawiciel ustawowy (w tym wypadku matka) dziecka nie jest

¹¹⁹ ETPC, *Mizzi przeciwko Malcie*, nr 26111/02, 12 stycznia 2006 r.

¹²⁰ Tamże, pkt 112–114.

¹²¹ ETPC, *Krušković przeciwko Chorwacji*, nr 46185/08, 21 czerwca 2011 r., pkt 38–41.

zdolny prawidłowo reprezentować dziecka, na przykład z powodu poważnej niepełnosprawności¹²².

W odniesieniu do określonego przypadku potwierdzenia pokrewieństwa pomiędzy rodzicami sprawującymi opiekę nad dzieckiem urodzonym z macierzyństwa zastępczego Trybunał przyjął zasadę, zgodnie z którą państwo ma duży margines swobody, ponieważ nie ma europejskiego konsensusu w sprawie zezwolenia lub stwierdzania pokrewieństwa w warunkach macierzyństwa zastępczego. Fakt, że pokrewieństwo jest podstawowym aspektem tożsamości dziecka, ogranicza jednak ten margines swobody.

Przykład: Sprawa *Mennesson przeciwko Francji*¹²³ dotyczyła odmowy przez władze francuskie zarejestrowania we francuskim rejestrze urodzin dzieci urodzonych w drodze macierzyństwa zastępczego w Stanach Zjednoczonych, ze względu na kwestie porządku publicznego. ETPC nie ustalił naruszenia prawa skarżących do poszanowania życia rodzinnego, stwierdzając, że nic nie uniemożliwiało im prowadzenia życia rodzinnego we Francji oraz że przeszkody administracyjne, jakie mogliby napotkać, nie były nie do pokonania. W odniesieniu do prawa do poszanowania życia prywatnego dzieci Trybunał przywiązał ogromną wagę do działania w ich najlepszym interesie. Szczególnie podkreślił, że człowiek, który miał być zarejestrowany jako ojciec dzieci w aktach urodzenia, był również ich ojcem biologicznym. Odmowy prawnego uznania pokrewieństwa nie można uznać za zgodną z najlepszym interesem dzieci, w sytuacji gdy pokrewieństwo biologiczne zostało ustalone i rodzic dziecka domaga się jego pełnego uznania. Dlatego Trybunał stwierdził naruszenie art. 8 EKPC w odniesieniu do „życia prywatnego” skarżących dzieci¹²⁴.

122 ETPC, *A.M.M. przeciwko Rumunii*, nr 2151/10, 14 lutego 2012 r., pkt 58–65 (w języku francuskim).

123 ETPC, *Mennesson przeciwko Francji*, nr 65192/11, 26 czerwca 2014 r.

124 *Tamże*, pkt 100; zob. także ETPC, *Labassee przeciwko Francji*, nr 65941/11, 26 czerwca 2014 r., pkt 79.

4.2.2. Ustalenie macierzyństwa: anonimowy poród

W ramach prawa Rady Europy interes dziecka polegający na znajomości swojego pochodzenia, a w szczególności swojej matki, musi być zrównoważony z innymi interesami prywatnymi i publicznymi, takimi jak interesy zaangażowanej rodziny lub rodzin, interes publiczny polegający na zapobieganiu nielegalnym przerwaniom ciąży, porzuceniom dzieci lub ochronie zdrowia. Przypadki, w których matka biologiczna decyduje się pozostać anonimowa, ale dziecko nadal może uzyskać nieidentyfikujące informacje o biologicznej matce i ma możliwość ubiegania się o zrzeczenie się anonimowości przez matkę, mogą być zgodne z art. 8 EKPC¹²⁵.

Przykład: W sprawie *Godelli przeciwko Włochom*¹²⁶ skarżąca została porzucona po urodzeniu przez matkę, która nie wyraziła zgody na podanie tożsamości w akcie urodzenia. Skarżąca nie miała dostępu do nieidentyfikujących informacji dotyczących jej pochodzenia ani nie mogła uzyskać ujawnienia tożsamości swojej matki. ETPC orzekł naruszenie art. 8 EKPC, ponieważ państwo nie zapewniło odpowiedniej równowagi pomiędzy kolidującymi interesami biologicznej matki i dziecka.

4.3. Ustalenie swojego pochodzenia: przysposobienie

Prawo dziecka do wiedzy o własnym pochodzeniu nabiera szczególnego znaczenia w kontekście przysposobienia. Materialne gwarancje związane z przysposobieniem dotyczące obszarów innych niż prawo do wiedzy o swoim pochodzeniu zostały opisane w [sekcji 6.3](#).

W ramach prawa Rady Europy art. 22 ust. 3 Europejskiej konwencji o przysposobieniu dzieci (zmienionej) jest dość solidnym postanowieniem dotyczącym prawa dostępu dzieci przysposobionych do przechowywanych przez organy informacji dotyczących ich pochodzenia. Artykuł zezwala państwom stronom na przyznanie rodzicom biologicznym prawa do nieujawniania swojej tożsamości, ale nie jest to prawo bezwzględne. Właściwy organ musi mieć możliwość

¹²⁵ ETPC, *Odièvre przeciwko Francji* [Wielka Izba], nr 42326/98, 13 lutego 2003 r., pkt 48–49.

¹²⁶ ETPC, *Godelli przeciwko Włochom*, nr 33783/09, 25 września 2012 r., pkt 58.

ustalenia, czy należy dokonać ingerencji w prawo rodziców biologicznych i ujawnić informacje identyfikujące, biorąc pod uwagę okoliczności i wążąc odpowiednie prawa. W przypadku przysposobienia całkowitego dziecko przysposobione musi mieć możliwość przynajmniej uzyskania dokumentów poświadczających jego datę i miejsce urodzenia¹²⁷.

W prawie międzynarodowym konwencja haska o ochronie dzieci i współpracy w dziedzinie przysposobienia międzynarodowego przewiduje możliwość udzielenia dziecku przysposobionemu dostępu do informacji na temat jego tożsamości i rodziców „wraz z udzieleniem stosownych porad”, ale każdemu państwu stronie pozostawia swobodę w kwestii przyznania takiej możliwości¹²⁸.

4.4. Kradzież tożsamości

Główny punkt

- Konieczne jest zapewnienie praktycznej i skutecznej ochrony przed kradzieżą tożsamości dzieci.

Kradzież tożsamości dotyczy sytuacji, w których imię i nazwisko dziecka jest używane bez jego wiedzy.

W ramach prawa Rady Europy ETPC zajmował się kradzieżą tożsamości w oparciu o zawarte w art. 8 EKPC prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego. Stwierdził, że państwa są zobowiązane do zapewnienia praktycznych i skutecznych środków ochrony małoletnich dzieci przed kradzieżą tożsamości i że muszą podjąć skuteczne kroki w celu identyfikacji i ścigania sprawców¹²⁹.

127 Rada Europy, [Europejska konwencja o przysposobieniu dzieci \(zmieniona\) \(EN\)](#), CETS nr 202, 2008 r., art. 22.

128 Haska Konferencja Prawa Prywatnego Międzynarodowego, Konwencja o ochronie dzieci i współpracy w dziedzinie przysposobienia międzynarodowego, 29 maja 1993 r., art. 30 ust. 2.

129 ETPC, [K.U. przeciwko Finlandii](#), nr 2872/02, 2 grudnia 2008 r., pkt 49.

Przykład: W sprawie *K.U. przeciwko Finlandii*¹³⁰ w internetowym serwisie randkowym umieszczone zostało ogłoszenie w imieniu dwunastoletniego chłopca bez jego wiedzy. Podano w nim jego wiek, numer telefonu, opis wyglądu, a także link do strony internetowej, gdzie znajdowało się jego zdjęcie. Ogłoszenie miało charakter seksualny, sugerując że chłopiec szuka intymnej relacji z chłopcem w swoim wieku lub starszym, a tym samym czyniło z niego cel dla pedofilów. Tożsamości osoby, która zamieściła ogłoszenie, nie można było uzyskać od dostawcy usług internetowych ze względu na obowiązujące przepisy prawne. ETPC stwierdził, że obowiązek pozytywny wynikający z art. 8 EKPC, obejmujący nie tylko kryminalizację przestępstw, ale też prowadzenie skutecznych dochodzeń w sprawie tych przestępstw i ich ściganie, nabiera jeszcze większego znaczenia, gdy zagrożona jest fizyczna i psychologiczna integralność dziecka. W tym przypadku Trybunał stwierdził, że narażenie na kontakt z pedofilami w internecie stanowiło zagrożenie dla fizycznego i psychologicznego dobra dziecka. W konsekwencji doszło do naruszenia art. 8 EKPC.

Aspekty związane z kradzieżą tożsamości są ściśle powiązane z pornografią dziecięcą i nagabywaniem dzieci dla celów seksualnych. Zostały one omówione w [sekcji 7.2](#).

4.5. Prawo do obywatelstwa

Główne punkty

- Prawo pobytu w UE dzieci będących obywatelami UE nie powinno być pozbawiane skuteczności poprzez odmawianie prawa pobytu ich rodzicom.
- EKPC nie gwarantuje prawa do obywatelstwa, ale arbitralna odmowa obywatelstwa może wchodzić w zakres art. 8 EKPC (prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego) wskutek jej wpływu na życie człowieka.

W ramach prawa UE w art. 20 ust. 1 TFUE przyznaje status obywatela UE każdemu obywatelowi państwa członkowskiego UE. TFUE orzekał w sprawach dotyczących skuteczności prawa pobytu dzieci, które posiadały obywatelstwo UE, ale były narodowości innego państwa członkowskiego niż to, w którym

¹³⁰ ETPC, *K.U. przeciwko Finlandii*, nr 2872/02, 2 grudnia 2008 r.

przebywały. Stawką była odmowa praw pobytu w UE rodzicom, którzy sprawowali władzę rodzicielską nad dzieckiem posiadającym obywatelstwo UE. TSUE orzekł, że odmowa prawa pobytu rodzicowi, który sprawuje władzę rodzicielską nad dzieckiem, pozbawia prawo pobytu dziecka jakiegokolwiek skuteczności. Dlatego rodzic, który sprawuje władzę rodzicielską nad dzieckiem, posiada prawo do pobytu wraz z dzieckiem w państwie przyjmującym¹³¹. Aspekty te zostały bardziej szczegółowo omówione w [sekcji 9.5](#).

W ramach prawa Rady Europy EKPC nie gwarantuje prawa do obywatelstwa¹³². Arbitralna odmowa obywatelstwa może jednak wchodzić w zakres art. 8 EKPC, ponieważ wpływa na życie prywatne osoby, co obejmuje aspekty tożsamości społecznej dziecka¹³³ – w tym przypadku tożsamości, jaką dziecko posiada w społeczeństwie.

Przykład: W sprawie *Genovese przeciwko Malcie* obywatelstwa maltańskiego odmówiono urodzonemu poza Maltą dziecku pochodzącemu ze związku pozamałżeńskiego kobiety niemającej obywatelstwa maltańskiego i Maltańczyka, co do którego sąd wydał orzeczenie ustalające ojcostwo. Odmowa obywatelstwa jako taka nie stanowiła naruszenia art. 8 EKPC. Arbitralna odmowa obywatelstwa ze względu na urodzenie w związku pozamałżeńskim wzbudziła jednak wątpliwości dotyczące dyskryminacji. Arbitralne zróżnicowane traktowanie z tego względu musi być uzasadnione ważnymi powodami. Ze względu na brak takiego uzasadnienia stwierdzono naruszenie art. 8 w związku z art. 14 EKPC¹³⁴.

Kluczową kwestią w postanowieniach traktatu dotyczących prawa do nabycia obywatelstwa jest unikanie bezpaństwowości. Europejska konwencja o obywatelstwie zawiera szczegółowe postanowienia dotyczące legalnego nabywania obywatelstwa przez dzieci, a także ograniczenia możliwości utraty obywatelstwa przez dzieci¹³⁵. Konwencja Rady Europy o unikaniu zjawiska bezpaństwowości w związku z sukcesją państw zawiera obowiązek unikania

131 TSUE, C-200/02, *Kunqian Catherine Zhu i Man Lavette Chen przeciwko Secretary of State for the Home Department*, 19 października 2004 r., pkt 45–46.

132 ETPC, *Slivenko i inni przeciwko Łotwie* [Wielka Izba], decyzja w sprawie dopuszczalności, nr 48321/99, 23 stycznia 2002 r., pkt 77.

133 ETPC, *Genovese przeciwko Malcie*, nr 53124/09, 11 października 2011 r., pkt 33.

134 *Tamże*, pkt 43–49.

135 Rada Europy, [Europejska konwencja o obywatelstwie \(EN\)](#), CETS nr 166, 1997 r., art. 6 i 7.

bezpieczeństwa w chwili urodzenia (art. 10) i przewiduje prawo do obywatelstwa państwa sukcesora w przypadku bezpieczeństwa (art. 2)¹³⁶. Artykuł 12 zmienionej Europejskiej konwencji o przysposobieniu dzieci również zawiera kwestię unikania bezpieczeństwa; państwa muszą ułatwiać nabywanie obywatelstwa przez dziecko przysposobione przez ich obywatela, a utrata obywatelstwa na skutek przysposobienia jest uwarunkowana posiadaniem lub nabyciem innego obywatelstwa.

W prawie międzynarodowym art. 7 Konwencji o prawach dziecka, podobnie jak art. 24 ust. 3 Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych (MPPOiP), gwarantują dziecku prawo do nabycia obywatelstwa.

4.6. Tożsamość dzieci należących do mniejszości narodowych

Główny punkt

- Dziecko należące do mniejszości narodowej ma prawo korzystać ze swojej kultury, wyznawać i praktykować swoją religię oraz używać swojego języka¹³⁷.

W ramach prawa UE nie poświęcono szczególnej uwagi tożsamości dzieci należących do mniejszości narodowych z punktu widzenia praw podstawowych. Ponadto nie ma wiodącego orzecznictwa w UE, które rozwijałoby standardy Rady Europy.

W ramach prawa Rady Europy art. 5 ust. 1 Konwencji ramowej o ochronie mniejszości narodowych wyraźnie stanowi, że państwa strony podejmują działania w celu zachowania istotnych elementów tożsamości osób należących do mniejszości narodowych, tj. ich religii, języka, tradycji i dziedzictwa kulturowego. W Konwencji ramowej o ochronie mniejszości narodowych nie ma żadnych postanowień poświęconych konkretnie dzieciom. Kwestia języka w edukacji została omówiona w [sekcji 8.2](#).

¹³⁶ Rada Europy, [Konwencja o unikaniu zjawiska bezpieczeństwa w związku z sukcesją państw \(EN\)](#), CETS nr 200, 2006 r.

¹³⁷ Więcej o innych aspektach praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych, zob. [rozdział 8](#).

W prawie międzynarodowym art. 30 Konwencji o prawach dziecka gwarantuje dziecku należącemu do mniejszości narodowej lub dziecku pochodzenia rdzennego prawo do „korzystania z własnej kultury, do wyznawania i praktykowania swojej religii lub do używania własnego języka” tak jak inni członkowie jego grupy.

5

Życie rodzinne

UE	Uwzględnione zagadnienia	Rada Europy
Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, art. 7 (prawo do poszanowania życia rodzinnego)	Prawo do poszanowania życia rodzinnego	EKPC, art. 8 (prawo do poszanowania życia rodzinnego)
Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, art. 24 (prawa dziecka) Rozporządzenie w sprawie zobowiązań alimentacyjnych (nr 4/2009)	Prawo do bycia pod opieką rodziców	ETPC, <i>R.M.S. przeciwko Hiszpanii</i> , nr 28775/12, 2013 r. (pozbawienie kontaktu z córką)
Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, art. 24 ust. 3 (prawo do utrzymywania kontaktu z obojgiem rodziców) Rozporządzenie Bruksela II bis (nr 2201/2003) Dyrektywa w sprawie mediacji (2008/52/WE)	Prawo do utrzymywania kontaktu z obojgiem rodziców	Konwencja w sprawie kontaktów z dziećmi

UE	Uwzględnione zagadnienia	Rada Europy
Dyrektywa w sprawie dostępu do wymiaru sprawiedliwości (2003/8/WE) (dostęp do wymiaru sprawiedliwości w sporach transgranicznych)	Separacja rodziców	ETPC, <i>Levin przeciwko Szwecji</i> , nr 35141/06, 2012 r. (ograniczenie praw do kontaktu) ETPC, <i>Schneider przeciwko Niemcom</i> , nr 17080/07, 2011 r. (kontakt między dzieckiem a prawnie nieuznanym ojcem) ETPC, <i>Sommerfeld przeciwko Niemcom</i> [Wielka Izba], nr 31871/96, 2003 r. (kontakt między ojcem a córką) ETPC, <i>Mustafa i Armağan Akin przeciwko Turcji</i> , nr 4694/03, 2010 r. (kontakt między rodzeństwem po przyznaniu prawa opieki nad dzieckiem) ETPC, <i>Vojnity przeciwko Węgrom</i> , nr 29617/07, 2013 r. (ograniczenie kontaktu ze względu na przekonania religijne)
Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, art. 24 (prawa dziecka) Rozporządzenie Bruksela II bis (nr 2201/2003) TSUE, C-211/10 PPU, <i>Doris Povse przeciwko Mauro Alpago</i> , 2010 r. (świadczenie wydane dla ułatwienia stosowania orzeczenia)	Uprowadzenie dziecka	Konwencja w sprawie kontaktów z dziećmi ETPC, <i>Neulinger i Shuruk przeciwko Szwajcarii</i> [Wielka Izba], nr 41615/07, 2010 r. (uprowadzenie dziecka przez matkę) ETPC, <i>X przeciwko Łotwie</i> [Wielka Izba], nr 27853/09, 2013 r. (poważne ryzyko w przypadku powrotu dziecka na mocy konwencji haskiej)

Prawo europejskie – zarówno UE, jak i Rady Europy – przewiduje prawo do poszanowania życia rodzinnego (art. 7 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej; art. 8 EKPC). Kompetencje UE w kwestiach związanych z życiem rodzinnym odnoszą się do sporów transgranicznych, w tym uznawania i egzekwowania wyroków między państwami członkowskimi. TSUE zajmuje się takimi kwestiami, jak najlepszy interes dziecka i prawo do życia rodzinnego, określonymi w Karcie praw podstawowych, w kontekście rozporządzenia Bruksela II bis. Orzecznictwo ETPC dotyczące życia rodzinnego uznaje współzależne prawa, takie jak prawo do życia rodzinnego i prawo dziecka do uwzględnienia jego najlepszego interesu, za kwestie nadrzędne. ETPC przyznaje, że prawa dziecka czasami ze sobą kolidują. Na przykład prawo dziecka do poszanowania życia rodzinnego może być ograniczone w celu ochrony jego najlepszego interesu. Ponadto Rada Europy przyjęła różne inne instrumenty dotyczące

kwestii odnoszących się do kontaktu, sprawowania opieki i wykonywania praw dziecka.

W niniejszym rozdziale zbadane zostało prawo do poszanowania życia rodzinnego i powiązane z nim prawa, w szczególności ich treść i zakres, jak również wynikające z tych praw zobowiązania oraz interakcja praw z innymi prawami. Określone aspekty dotyczą prawa do poszanowania życia rodzinnego i ograniczenia tego prawa (sekcja 5.1), prawa dziecka do znajdowania się pod opieką swoich rodziców (sekcja 5.2), prawa do utrzymywania kontaktu z obojgiem rodziców (sekcja 5.3) oraz uprowadzenia dziecka (sekcja 5.4).

5.1. Prawo do poszanowania życia rodzinnego

Główne punkty

- Państwa mają pozytywne zobowiązania do zapewnienia skutecznego korzystania przez dzieci z prawa do poszanowania życia rodzinnego.
- Zgodnie z prawem UE i Rady Europy organy sądowe i administracyjne powinny uwzględnić najlepszy interes dziecka przy podejmowaniu jakichkolwiek decyzji dotyczących prawa dziecka do poszanowania życia rodzinnego.

Prawo dziecka do poszanowania życia rodzinnego obejmuje kilka złożonych praw, takich jak: prawo dziecka do znajdowania się pod opieką swoich rodziców (sekcja 5.2); prawo do utrzymywania kontaktu z obojgiem rodziców (sekcja 5.3); prawo do nierozdzielania dziecka od rodziców z wyjątkiem sytuacji, gdy jest to w najlepszym interesie dziecka (sekcja 5.4 i rozdział 6), a także prawo do łączenia rodzin (rozdział 9).

Zarówno w prawie UE jak i Rady Europy prawo do poszanowania życia rodzinnego nie jest absolutne i podlega kilku ograniczeniom. Ograniczenia te, objaśnione w nocie wyjaśniającej do Karty praw podstawowych Unii Europejskiej¹³⁸, są identyczne z ograniczeniami w odpowiadających im postanowieniach EKPC,

¹³⁸ Parlament Europejski, Rada Unii Europejskiej, Komisja Europejska (2007), *Wyjaśnienia dotyczące Karty praw podstawowych*, 2007/C 303/02, Dz.U. C 303 z 2007, s. 17–35, zob. wyjaśnienie odnoszące się do art. 7.

a konkretnie w art. 8 ust. 2, to jest: z wyjątkiem przypadków przewidzianych przez ustawę i koniecznych w demokratycznym społeczeństwie z uwagi na bezpieczeństwo państwowe, bezpieczeństwo publiczne lub dobrobyt gospodarczy kraju, ochronę porządku i zapobieganie przestępstwom, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności osób¹³⁹.

Karta praw podstawowych Unii Europejskiej jednoznacznie wkomponowała w prawo do poszanowania życia rodzinnego obowiązek uwzględnienia najlepszego interesu dziecka (art. 24 ust. 2)¹⁴⁰. Mimo że obowiązek uwzględnienia najlepszego interesu dziecka nie jest wyraźnie przewidziany w EKPC, jest on stosowany w orzecznictwie ETPC¹⁴¹.

5.2. Prawo dziecka do znajdowania się pod opieką swoich rodziców

Główne punkty

- Prawo UE reguluje proceduralne aspekty prawa dziecka do znajdowania się pod opieką swoich rodziców.
- Zgodnie z EKPC państwa mają pozytywne i negatywne obowiązki poszanowania prawa do życia rodzinnego zarówno dzieci, jak i rodziców.

Prawo dzieci do znajomości tożsamości swoich rodziców oraz pozostawania pod ich opieką to dwa podstawowe elementy prawa dzieci do poszanowania życia rodzinnego. Są one do pewnego stopnia współzależne: prawo dziecka do poznania swoich rodziców jest zapewniane poprzez opiekę rodzicielską. Czasami jednak prawa te są rozdzielne – na przykład w przypadku dzieci, które były przysposobione lub urodziły się w wskutek medycznie wspomaganej prokreacji. W tym wypadku prawo jest znacznie ściślej związane z prawem dziecka do tożsamości, wyrażonym poprzez jego wiedzę o swoich biologicznych rodzicach i dlatego omówionym w [rozdziale 4](#). Tematem niniejszej sekcji

139 Rada Europy, [Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności \(EN\)](#), CETS nr 5, 1950 r., art. 8.

140 TSUE, C400/10 PPU, *J. McB. przeciwko L. E.*, 5 października 2010 r.

141 Zob. np. ETPC, *Ignaccolo-Zenide przeciwko Rumunii*, nr 31679/96, 25 stycznia 2000 r., pkt 94.

jest drugie prawo: prawo dziecka do pozostawania pod opieką swoich rodziców.

W ramach prawa UE nie ma przepisów określających zakres przedmiotowy prawa do znajdowania się pod opieką rodziców. Instrumenty UE mogą dotyczyć aspektów transgranicznych, takich jak uznawanie i egzekwowanie wyroków sądowych pomiędzy państwami członkowskimi. Na przykład rozporządzenie nr 4/2009 w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń oraz współpracy w zakresie zobowiązań alimentacyjnych (rozporządzenie w sprawie zobowiązań alimentacyjnych) obejmuje transgraniczne wnioski alimentacyjne wynikające ze stosunków rodzinnych¹⁴². Na jego mocy ustanawia się wspólne dla całej UE przepisy umożliwiające dochodzenie należności z tytułu zobowiązań alimentacyjnych, nawet jeżeli dłużnik bądź wierzyciel znajdują się za granicą.

W ramach prawa Rady Europy ETPC podkreślił, że art. 8 EKPC przede wszystkim ustanawia zakaz interweniowania państwa w życie rodzinne¹⁴³. Państwa mają również obowiązek pozytywny podejmowania niezbędnych środków, aby wspierać rodziców i rodziny oraz chronić dzieci przed potencjalnymi nadużyciami¹⁴⁴. Dzieci mogą być oddzielane od swoich rodziców tylko w wyjątkowych okolicznościach. W takich przypadkach trzeba zrobić wszystko, aby zachować relacje osobiste i w stosownych przypadkach „odbudować” rodzinę. Państwa korzystają z szerokiego marginesu swobody przy podejmowaniu pierwotnych decyzji o oddzieleniu dzieci od ich rodziców¹⁴⁵. Jednakże ściślejsza kontrola jest wymagana w odniesieniu do dalszych ograniczeń, takich jak ograniczenia prawa rodziców do kontaktu z dzieckiem oraz ograniczenia wszelkich środków prawnych, których celem jest skuteczna ochrona praw rodziców i dzieci do poszanowania ich życia rodzinnego. Takie dalsze ograniczenia pociągają za sobą ryzyko że relacje rodzinne między małym dzieckiem a jednym lub obojgiem rodziców zostaną w praktyce osłabione. Podobnie w przypadku oddzielania matek od noworodków powody przedstawione przez państwo muszą być niezwykle przekonujące¹⁴⁶.

142 Rozporządzenie Rady (WE) nr 4/2009 z dnia 18 grudnia 2008 r. w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń oraz współpracy w zakresie zobowiązań alimentacyjnych, Dz.U. L 7 z 2008 (rozporządzenie w sprawie zobowiązań alimentacyjnych).

143 ETPC, *R.M.S. przeciwko Hiszpanii*, nr 28775/12, 18 czerwca 2013 r., pkt 69.

144 Tamże, pkt 69 i nast.

145 ETPC, *Y.C. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, nr 4547/10, 13 marca 2012 r., pkt 137.

146 ETPC, *K. i T. przeciwko Finlandii* [Wielka Izba], nr 25702/94, 12 lipca 2001 r., pkt 168.

Margines swobody zawęży się, w miarę jak wydłuży się czas odseparowania dzieci od rodziców, a organy państwowe muszą przedstawić poważne powody uzasadniające decyzję o utrzymaniu rozdzielenia¹⁴⁷. ETPC bada, czy proces decyzyjny był rzetelny i czy zainteresowane strony miały możliwość przedstawienia swojego stanowiska.

Przykład: W sprawie *R.M.S. przeciwko Hiszpanii*¹⁴⁸ skarżąca twierdziła, że była pozbawiona wszelkich kontaktów ze swoją córką od trzech lat i 10 miesięcy ze względu na jej status społeczno-ekonomiczny. Orzekając naruszenie art. 8, EKPC Trybunał podkreślił, że „hiszpańskie organy administracyjne powinny były rozważyć mniej drastyczne środki niż umieszczenie dziecka w pieczy zastępczej”. Stwierdził również, że: „rolą organów opieki społecznej jest właśnie pomoc osobom znajdującym się w trudnym położeniu [...], zapewnianie im wskazówek i porad w kwestiach, takich jak różne rodzaje dostępnych świadczeń, możliwości uzyskania lokalu socjalnego oraz środki służące przewyciężaniu trudności, jakich to początkowo poszukiwała skarżąca”. Wobec tego ETPC orzekł, „że władze hiszpańskie nie podjęły odpowiednich i wystarczających wysiłków w celu zabezpieczenia prawa skarżącej do życia z jej dzieckiem”¹⁴⁹.

Jeżeli chodzi o prawo międzynarodowe, art. 5 Konwencji o prawach dziecka stanowi, że „państwa strony będą szanowały odpowiedzialność, prawo i obowiązki rodziców [...] do zapewnienia mu [dziecku], w sposób odpowiadający rozwojowi jego zdolności, możliwości ukierunkowania go i udzielenia mu rad przy korzystaniu przez nie z praw przyznanych mu w niniejszej konwencji”. Ponadto art. 9 Konwencji o prawach dziecka stanowi, że dziecko nie może być oddzielone od swoich rodziców wbrew ich woli i że wszystkim stronom należy umożliwić uczestnictwo w każdym postępowaniu dotyczącym tej sytuacji. Wytyczne ONZ w sprawie opieki zastępczej dalej uzasadniają prawa dzieci w tych okolicznościach i odpowiadające im obowiązki państw¹⁵⁰.

147 ETPC, *Y.C. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, nr 4547/10, 13 marca 2012 r., pkt 137.

148 ETPC, *R.M.S. przeciwko Hiszpanii*, nr 28775/12, 18 czerwca 2013 r.

149 Tamże, pkt 86 i 93.

150 Rada Praw Człowieka ONZ (2009), *Wytyczne ONZ dotyczące dzieci objętych opieką zastępczą*, UN Doc. A/HRC/11/L.13, 15 czerwca 2009 r.

5.3. Prawo do utrzymywania kontaktu z obojgiem rodziców

Główne punkty

- Prawo dziecka do utrzymywania kontaktu z obojgiem rodziców ma zastosowanie do wszystkich form rozdzielenia z rodzicami: zarówno tych związanych z sytuacją rodzinną, jak i tych usankcjonowanych przez państwo.
- Zapewnianie prawa dziecka do utrzymywania kontaktu z jego rodzicami oraz łączenie rodzin wymaga traktowania najlepszego interesu dziecka jako kwestii nadrzędnej i przykładania odpowiedniej wagi do opinii dziecka stosownie do jego wieku i stopnia dojrzałości.

Zakres prawa do utrzymania kontaktu z rodzicami różni się w zależności od kontekstu. W przypadku podjęcia przez rodziców decyzji o rozstaniu zakres ten jest szerszy i zazwyczaj ograniczony tylko najlepszym interesem dziecka. W kontekście separacji usankcjonowanej przez państwo na skutek na przykład wydalenia rodzica lub pozbawienia go wolności władze państwowe działają na rzecz wspierania chronionego interesu i muszą zapewnić właściwą równowagę między interesami stron a obowiązkiem zagwarantowania najlepszego interesu dziecka. Prawo dzieci do utrzymywania kontaktu z obojgiem rodziców ma zastosowanie w obu przypadkach.

W ramach prawa UE w art. 24 ust. 3 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej jednoznacznie uznaje się prawo każdego dziecka do utrzymywania kontaktu z obojgiem rodziców. W postanowieniu wyjaśniono treść tego prawa, szczególnie znaczenie kontaktu, który musi: *odbywać się regularnie*; umożliwiać rozwój *osobistych relacji* i mieć formę *bezpośredniego kontaktu*. Jest jednak pewne zastrzeżenie: prawo każdego dziecka do utrzymywania kontaktu ze swoimi rodzicami jest wyraźnie ograniczone przez jego najlepszy interes. Postanowienie to, jak sprecyzowano w nocie wyjaśniającej do Karty, jest wyraźnie wzorowane na art. 9 Konwencji o prawach dziecka.

Zgodnie z kompetencjami UE (zob. [rozdział 1](#)) położono w tej kwestii nacisk na współpracę sądową (w celu utworzenia przestrzeni wolności, bezpieczeństwa i sprawiedliwości, w której zapewniony jest swobodny przepływ osób). Szczególne znaczenie mają dwa instrumenty UE: rozporządzenie Rady (WE)

nr 2201/2003¹⁵¹ (Bruksela II bis) oraz dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady nr 2008/52/WE (dyrektywa w sprawie mediacji)¹⁵². Z perspektywy praw istotne jest rozporządzenie Bruksela II bis. Po pierwsze, ma zastosowanie do *wszystkich* decyzji dotyczących odpowiedzialności rodzicielskiej, niezależnie od stanu cywilnego rodziców. Po drugie, przepisy odnoszące się do jurysdykcji (określanej głównie przez podstawowe miejsce pobytu dziecka) kierują się najlepszym interesem dziecka. Po trzecie w końcu, zwraca szczególną uwagę na zapewnienie poszanowania opinii dzieci¹⁵³.

Orzecznictwo TSUE w sprawach bezprawnego uprowadzenia dziecka wskutek jednostronnej decyzji jednego z rodziców ma na celu przede wszystkim zachowanie podstawowego prawa dziecka do utrzymania stałego, osobistego związku i bezpośredniego kontaktu z obojgiem rodziców (art. 24 ust. 3 Karty). Trybunał stwierdza bowiem, że prawo to niezaprzeczalnie łączy się z najlepszym interesem każdego dziecka. W opinii TSUE środek uniemożliwiający dziecku stały, osobisty związek i bezpośredni kontakt z obojgiem rodziców można uzasadnić tylko innym interesem dziecka takiej wagi, że przeważa on nad interesem wynikającym ze wspomnianego prawa podstawowego¹⁵⁴. Obejmuje to środki tymczasowe, w tym środki zabezpieczające określone w art. 20 rozporządzenia Bruksela II bis. Trybunał orzekł, że wyważoną i rozsądną ocenę wszystkich istniejących interesów, która powinna opierać się na obiektywnych względach dotyczących samej osoby dziecka i jego środowiska społecznego, należy co do zasady przeprowadzić w ramach postępowania na podstawie przepisów rozporządzenia Bruksela II bis¹⁵⁵.

151 Rozporządzenie Rady (WE) nr 2201/2003 z dnia 27 listopada 2003 r. dotyczące jurysdykcji oraz uznawania i wykonywania orzeczeń w sprawach małżeńskich oraz w sprawach dotyczących odpowiedzialności rodzicielskiej, uchylające rozporządzenie (WE) nr 1347/2000, Dz.U. L 338 z 2003 (rozporządzenie Bruksela II bis).

152 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/52/WE z dnia 21 maja 2008 r. w sprawie niektórych aspektów mediacji w sprawach cywilnych i handlowych, Dz.U. L 136 z 2008, s. 3 (dyrektywa w sprawie mediacji).

153 Zob. na przykład rozporządzenie Rady (WE) nr 2201/2003, preambuła (motywy 5, 12, 13 i 19) oraz art. 8, art. 41 ust. 2 lit. c) i art. 42 ust. 2 lit. a).

154 TSUE, C-403/09 PPU, *Jasna Detiček przeciwko Maurizio Sgueglia*, 23 grudnia 2009 r., pkt 59.

155 *Tamże*, pkt 60.

Przykład: Sprawa *E. przeciwko B.*¹⁵⁶ dotyczyła sporu toczącego się pomiędzy E. (ojcem) a B. (matką) w przedmiocie właściwości sądów Zjednoczonego Królestwa do rozstrzygnięcia kwestii ustalenia miejsca zwykłego pobytu ich dziecka S. oraz prawa ojca do kontaktu z dzieckiem. Rodzice podpisali przed sądem hiszpańskim porozumienie, w którym matce przyznano pieczę, a ojcu prawo do osobistej styczności z dzieckiem. Następnie matka próbowała ograniczyć przyznane ojcu w ugodzie prawo do kontaktu z dzieckiem. Ojciec wszczął postępowanie przed Wysokim Trybunałem (High Court), żądając wykonania hiszpańskiego porozumienia. Matka stwierdziła, że dokonała prorogacji jurysdykcji hiszpańskiego sądu, i zwróciła się o przekazanie sprawy sądom Anglii i Walii. Na skutek odwołania ojca Sąd Apelacyjny (Court of Appeal) skierował do TSUE szereg pytań dotyczących interpretacji art. 12 ust. 3 rozporządzenia Bruksela II bis. TSUE orzekł, że gdy przed sądem zostało wszczęte postępowanie zgodnie z art. 12 ust. 3 rozporządzenia Bruksela II bis, dobro dziecka może podlegać ochronie jedynie w drodze zbadania w każdym poszczególnym wypadku, czy prorogacja jurysdykcji jest zgodna z tym dobrem. Prorogacja jurysdykcji jest ważna tylko w odniesieniu do konkretnego postępowania, wszczętego przed sądem, którego jurysdykcja została prorogowana. Wraz z ostatecznym zakończeniem postępowania leżącego u podstaw prorogacji jurysdykcji, jurysdykcja ta wygasa na rzecz sądu, któremu przysługuje jurysdykcja ogólna na podstawie art. 8 ust. 1 rozporządzenia Bruksela II bis.

W odniesieniu do odpowiedzialności rodzicielskiej rozporządzenie Bruksela II bis współlistnieje z konwencją haską o jurysdykcji, prawie właściwym, uznawaniu, wykonywaniu i współpracy w zakresie odpowiedzialności rodzicielskiej oraz środków ochrony dziecka¹⁵⁷. Zgodnie z art. 61 rozporządzenie Bruksela II bis ma pierwszeństwo przed konwencją haską: a) jeżeli miejsce zwykłego pobytu dziecka, którego dotyczą działania prawne, znajduje się w państwie członkowskim; lub b) w zakresie uznawania i wykonywania orzeczeń wydanych przez sąd jednego państwa członkowskiego na terytorium innego państwa członkowskiego, nawet jeżeli miejsce zwykłego pobytu dziecka znajduje się na

156 TSUE, C-436/13, *E. przeciwko B.*, 1 października 2014 r. (streszczenie na podstawie <http://cases.iclr.co.uk>).

157 Światowa Organizacja Współpracy Transgranicznej w Sprawach Cywilnych i Handlowych (1996), Haska Konferencja Prawa Prywatnego Międzynarodowego, Konwencja o jurysdykcji, prawie właściwym, uznawaniu, wykonywaniu i współpracy w zakresie odpowiedzialności rodzicielskiej oraz środków ochrony dzieci, 19 października 1996 r.

terytorium państwa trzeciego będącego umawiającą się stroną wspomnianej konwencji. Dlatego kluczową kwestią w odniesieniu do rozporządzenia Bruksela II bis jest ustalenie miejsca zwykłego pobytu dziecka.

Przykład: W sprawie *Mercredi przeciwko Chaffe*¹⁵⁸ Sąd Apelacyjny (Court of Appeal) Anglii i Walii skierował do TSUE sprawę dotyczącą uprowadzenia dwumiesięcznego dziecka ze Zjednoczonego Królestwa na francuską wyspę Réunion. TSUE orzekł, że pojęcie miejsca zwykłego pobytu do celów art. 8 i 10 rozporządzenia Bruksela II bis oznacza miejsce, gdzie dziecko wykazuje pewną integrację ze środowiskiem społecznym i rodzinnym. Jeżeli sytuacja dotyczy niemowlęcia, które pozostawało ze swoją matką tylko od kilku dni w innym niż państwo jego zwykłego pobytu państwie członkowskim, czynniki, które trzeba wziąć pod uwagę, obejmują: po pierwsze, czas trwania, regularność, warunki i przyczyny pozostania na terytorium tego państwa członkowskiego UE oraz, w odniesieniu do matki, przeniesienia się do tego państwa; a po drugie, ze szczególnym uwzględnieniem wieku dziecka, pochodzenie geograficzne i rodzinne matki, a także powiązania rodzinne i społeczne, jakie matka i dziecko mają w tym państwie członkowskim.

Szczególne znaczenie dla korzystania z prawa do utrzymywania kontaktu z obojgiem rodziców w sporach transgranicznych mają również instrumenty związane z regulowaniem dostępu do wymiaru sprawiedliwości, wyjaśniające sposób postępowania w złożonych sporach, takie jak dyrektywa Rady nr 2002/8/WE (dyrektywa w sprawie dostępu do wymiaru sprawiedliwości), której celem jest „usprawnienie dostępu do wymiaru sprawiedliwości w sporach transgranicznych poprzez ustanowienie minimum wspólnych zasad odnoszących się do pomocy prawnej w sporach o tym charakterze”¹⁵⁹. Celem tej dyrektywy jest: poprawa dostępu do wymiaru sprawiedliwości w cywilnych sprawach o charakterze transgranicznym poprzez ustanowienie minimum wspólnych zasad odnoszących się do pomocy prawnej; zapewnienie, aby w określonych warunkach pomoc prawna została udzielona osobom, które nie są w stanie ponieść kosztów postępowania ze względu na swoją sytuację

158 TSUE, C-497/10 PPU, *Barbara Mercredi przeciwko Richard Chaffe*, 22 grudnia 2010 r.

159 Dyrektywa Rady 2003/8/WE z dnia 27 stycznia 2003 r. w celu usprawnienia dostępu do wymiaru sprawiedliwości w sporach transgranicznych poprzez ustanowienie minimalnych wspólnych zasad odnoszących się do pomocy prawnej w sporach o tym charakterze, Dz.U. L 26 z 2003 (dyrektywa w sprawie dostępu do wymiaru sprawiedliwości).

finansową; oraz ułatwienie zgodności przepisów krajowych w tej kwestii oraz zagwarantowanie mechanizmów współpracy pomiędzy państwami członkowskimi.

W ramach prawa Rady Europy prawo każdego dziecka do utrzymywania kontaktu z obojgiem rodziców mieści się w sposób dorozumiany w zakresie art. 8 EKPC. ETPC potwierdza, że „wspólne korzystanie przez rodziców i dzieci z wzajemnego kontaktu stanowi zasadniczy element życia rodzinnego”¹⁶⁰. Podkreśla również, że prawo to może być jednak ograniczone w najlepszym interesie dziecka (zob. [sekcja 5.4](#) i [rozdział 6](#)). Prawo to stanowi oś sądowego procesu podejmowania decyzji w kwestiach dotyczących sprawowania opieki i kontaktu z dziećmi.

W wielu sprawach ETPC albo bezpośrednio, albo pośrednio odnosił się do najlepszego interesu dziecka w kontekście sprawowania opieki i utrzymywania kontaktu.

Przykład: W sprawie *Schneider przeciwko Niemcom*¹⁶¹ skarżący znajdował się w związku z zamężną kobietą i twierdził, że jest biologicznym ojcem jej syna, którego prawnie uznanym ojcem był mąż tej kobiety. Skarżący twierdził, że decyzja sądów krajowych dotycząca odrzucenia jego wniosku w sprawie kontaktu z dzieckiem i informacji o rozwoju dziecka, uzasadniona brakiem potwierdzonego prawnie ojcostwa i brakiem relacji z dzieckiem, stanowiła naruszenie jego praw w oparciu o art. 8 EKPC. Stwierdzając naruszenie, ETPC skupił się na tym, iż sądy krajowe nie rozważyły kwestii, czy w szczególnych okolicznościach tej sprawy kontakt dziecka ze skarżącym byłby w najlepszym interesie dziecka¹⁶². W odniesieniu do wniosku skarżącego o udzielenie informacji o rozwoju osobistym dziecka Trybunał orzekł, że sądy krajowe nie podały wystarczających powodów uzasadniających ich ingerencję zgodnie z celami określonymi w art. 8 ust. 2¹⁶³ i wobec tego ingerencja ta nie była „konieczna w społeczeństwie demokratycznym”.

¹⁶⁰ ETPC, *K. i T. przeciwko Finlandii* [Wielka Izba], nr 25702/94, 12 lipca 2001 r., pkt 151.

¹⁶¹ ETPC, *Schneider przeciwko Niemcom*, nr 17080/07, 15 września 2011 r.

¹⁶² Zob. także ETPC, *Anayo przeciwko Niemcom*, nr 20578/07, 21 grudnia 2010 r., pkt 67 i 71.

¹⁶³ ETPC, *Schneider przeciwko Niemcom*, nr 17080/07, 15 września 2011 r., pkt 104.

Przykład: W sprawie *Levin przeciwko Szwecji*¹⁶⁴ skarżąca, matka trojga dzieci objętych instytucjonalną opieką zastępczą, twierdziła, że ograniczanie jej praw do utrzymywania kontaktu z dziećmi naruszyło jej prawo do poszanowania życia rodzinnego. ETPC skupił się na celu ograniczeń kontaktu, tj. ochronie najlepszego interesu dzieci. W tej konkretnej sprawie pod opieką skarżącej dzieci były zaniedbane, a kontakt z nią ujawniał silne negatywne reakcje ze strony dzieci. Uznając, że nie doszło do naruszenia art. 8 EKPC, Trybunał orzekł, że ingerencja w prawo skarżącej było proporcjonalne do uzasadnionego celu [zabezpieczenie najlepszego interesu dzieci] i w granicach swobody organów krajowych”.

Przykład: W sprawie *Sommerfeld przeciwko Niemcom*¹⁶⁵ skarżący twierdził, że ograniczono jego prawo do utrzymywania kontaktu z córką, która konsekwentnie utrzymywała, że nie życzy sobie kontaktowania się ze skarżącym. Skarżący argumentował w szczególności, że brak uzyskania przez sądy krajowe ekspertyzy psychologicznej stanowił uchybienie w postępowaniu krajowym. Orzekając brak naruszenia art. 8 EKPC, ETPC stwierdził, że sąd krajowy był dobrze przygotowany do oceny oświadczeń córki i do ustalenia, czy była zdolna wyrobić sobie własne zdanie.

Przykład: W sprawie *Mustafa i Armağan Akin przeciwko Turcji*¹⁶⁶ skarżący – ojciec i syn – twierdzili, że warunki określone w wydanej przez sąd krajowy decyzji o objęciu dziecka opieką naruszyły ich prawa zawarte w art. 8 EKPC. Warunki te uniemożliwiły synowi utrzymywanie kontaktu z siostrą, nad którą pieczę sprawowała ich matka. Ponadto ojciec nie mógł utrzymywać kontaktu z obojgiem swoich dzieci naraz, ponieważ kontakt jego syna z matką zbiegał się w czasie z jego własnym kontaktem z córką. ETPC stwierdził, że decyzja sądu krajowego dotycząca rozdzielenia dwójki rodzeństwa stanowiła naruszenie prawa skarżących do poszanowania ich życia rodzinnego, ponieważ nie tylko uniemożliwiła dwójce rodzeństwa utrzymywanie kontaktu ze sobą, ale też pozbawiała ich ojca możliwości równoczesnego przebywania w towarzystwie dwójki jego dzieci.

164 ETPC, *Levin przeciwko Szwecji*, nr 35141/06, 15 marca 2012 r., pkt 57 i 69; ETPC, *K. i T. przeciwko Finlandii* [Wielka Izba], nr 25702/94, 12 lipca 2001 r., pkt 151.

165 ETPC, *Sommerfeld przeciwko Niemcom* [Wielka Izba], nr 31871/96, 8 lipca 2003 r., pkt 72.

166 ETPC, *Mustafa i Armağan Akin przeciwko Turcji*, nr 4694/03, 6 kwietnia 2010 r.

W kontekście podejmowania decyzji dotyczących sprawowania opieki i kontaktów z dzieckiem ETPC zakazuje również dyskryminacji niezgodnej z art. 14 EKPC.

Przykład: W sprawie *Vojnity przeciwko Węgrom*¹⁶⁷ skarżący twierdził, że odmówiono mu prawa do kontaktu z synem z powodu jego przekonań religijnych¹⁶⁸. Stwierdzając naruszenie art. 14 w związku z art. 8 EKPC, ETPC zauważył, że brakowało dowodów, iż przekonania religijne skarżącego obejmują niebezpieczne praktyki lub narażają jego syna na szkodę fizyczną lub psychiczną¹⁶⁹. Decyzje sądów krajowych dotyczące pozbawienia skarżącego prawa do kontaktu spowodowało, że jakakolwiek forma kontaktu i utrzymywanie jakiegokolwiek dalszego życia rodzinnego stało się niemożliwe, mimo faktu, że całkowite zerwanie kontaktu mogło być uzasadnione wyłącznie wyjątkowymi okolicznościami¹⁷⁰. Dlatego ETPC stwierdził, że nie zachodził rozsądny stosunek proporcjonalności między całkowitym zakazem prawa dostępu skarżącego a zamierzonym celem, tj. ochroną najlepszego interesu dziecka¹⁷¹.

Przykład: Sprawę *Salgueiro da Silva Mouta przeciwko Portugalii*¹⁷² wniósł ojciec domagający się przyznania odpowiedzialności rodzicielskiej nad jego dzieckiem. Stwierdził, że w postępowaniu krajowym organy portugalskie odrzuciły jego wniosek i przyznały odpowiedzialność rodzicielską matce z powodu jego orientacji seksualnej. ETPC uznał, że organy krajowe rzeczywiście odmówiły powierzenia opieki ze względu na jego homoseksualną orientację, a decyzja nie miała obiektywnego i rozsądnego uzasadnienia. Trybunał orzekł, że naruszony został art. 8 w związku z art. 14 EKPC.

Prawo dziecka do utrzymywania kontaktu z obojgiem rodziców jest także wyraźnie wymienione w konwencji Rady Europy w sprawie kontaktów

167 ETPC, *Vojnity przeciwko Węgrom*, nr 29617/07, 12 lutego 2013 r.; zob. również ETPC, *P.V. przeciwko Hiszpanii*, nr 35159/09, 30 listopada 2010 r. (w języku francuskim i hiszpańskim).

168 ETPC, *Vojnity przeciwko Węgrom*, nr 29617/07, 12 lutego 2013 r., pkt 22.

169 Tamże, pkt 38.

170 Tamże, pkt 41.

171 Tamże, pkt 43.

172 ETPC, *Salgueiro da Silva Mouta przeciwko Portugalii*, nr 33290/96, 21 grudnia 1999 r.

z dziećmi¹⁷³. Artykuł 4 ust. 1 tej konwencji stanowi, że „dziecko i rodzice mają prawo uzyskania i utrzymywania ze sobą regularnych kontaktów”. W ogólnych zasadach, które należy stosować w orzecznictwie dotyczącym kontaktów, kładzie się nacisk na prawo dziecka do informacji, konsultacji i wyrażania swoich opinii oraz do należytego uwzględniania tych opinii. W art. 6 konwencji Rady Europy o wykonywaniu praw dzieci¹⁷⁴ określono ponadto wymogi w odniesieniu do procesu podejmowania decyzji przez sądy, w tym prawne zobowiązania do tego, by: rozważyć, czy organ sądowy posiada wystarczające informacje, aby podjąć decyzję zgodną z dobrem dziecka; upewnić się, czy dziecko otrzymało wszystkie istotne informacje o procedurze i jej wynikach; oraz zapewnić bezpieczną przestrzeń, aby dziecko mogło swobodnie przedstawić swoje stanowisko w sposób odpowiedni dla jego wieku/dojrzałości.

Mogą wystąpić sytuacje, w których dzieci są w inny sposób oddzielone od rodzica, na przykład wskutek pozbawienia rodzica wolności. ETPC napotkał taką sytuację w sprawie *Horych przeciwko Polsce*¹⁷⁵, która dotyczyła warunków, w jakich skarżący, sklasyfikowany jako niebezpieczny osadzony, był odwiedzany przez swoje małoletnie córki. ETPC stwierdził, że „widzenia dzieci [...] w zakładzie karnym wymagają szczególnych warunków uzależnionych od ich wieku, możliwego wpływu na ich stan emocjonalny lub dobrostan, a także od osobistych okoliczności osoby odwiedzanej”¹⁷⁶. Trybunał kontynuował, stwierdzając, że „pozytywne obowiązki państwa na podstawie art. 8 [...] obejmują obowiązek zapewnienia odpowiednich, możliwie najbardziej wolnych od stresu dla odwiedzających warunków odwiedzin, mając na uwadze praktyczne konsekwencje pozbawienia wolności”¹⁷⁷.

Ponadto prawo dzieci pozbawionych wolności do utrzymywania kontaktu ze swoimi rodzicami jest wzmocnione poprzez niektóre z wytycznych Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom¹⁷⁸.

173 Rada Europy, *Konwencja w sprawie kontaktów z dziećmi (EN)*, CETS nr 192 z 15 maja 2003 r. Zob. także Światowa Organizacja Współpracy Transgranicznej w Sprawach Cywilnych i Handlowych (1996), Haska Konferencja Prawa Prywatnego Międzynarodowego, Konwencja o jurysdykcji, prawie właściwym, uznawaniu, wykonywaniu i współpracy w zakresie odpowiedzialności rodzicielskiej oraz środków ochrony dzieci.

174 Rada Europy, *Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci (EN)*, CETS nr 160, 1996.

175 ETPC, *Horych przeciwko Polsce*, nr 13621/08, 17 kwietnia 2012 r.

176 *Tamże*, pkt 131.

177 *Tamże*.

178 Rada Europy, Komitet Ministrów (2010), *Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom (EN)*, 17 listopada 2010 r.

W wytycznych wyraźnie potwierdzono prawo dzieci pozbawionych wolności do „utrzymywania stałego, znaczącego kontaktu z rodzicami [i] rodziną” (art. 21 lit. a)) (zob. też [rozdział 11](#)).

W prawie międzynarodowym prawo do utrzymywania kontaktu z obojgiem rodziców jest potwierdzone w art. 9 ust. 3 Konwencji o prawach dziecka: „Państwa-Strony powinny szanować prawo dziecka odseparowanego od jednego lub obojga rodziców do utrzymywania regularnych stosunków osobistych i bezpośrednich kontaktów z obojgiem rodziców, z wyjątkiem przypadków, gdy jest to sprzeczne z najlepiej pojętym interesem dziecka”.

5.4. Bezprawne uprowadzenie dziecka za granicę

Główne punkty

- Przy uprowadzeniach z naruszeniem porozumień dotyczących sprawowania opieki ETPC wymaga podejścia zgodnego z prawami dziecka: art. 8 EKPC (prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego) musi być interpretowany wspólnie z konwencją haską i Konwencją o prawach dziecka.
- W prawodawstwie UE wymaga się bardziej konkretnie, aby dziecko zostało wysłuchane w trakcie postępowania dotyczącego jego powrotu po bezprawnym uprowadzeniu lub zatrzymaniu.

Uprowadzenie dziecka odnosi się do sytuacji, w której dziecko jest przewożone przez granice krajowe lub przetrzymywane za granicą z naruszeniem istniejących porozumień dotyczących sprawowania opieki (art. 3 konwencji haskiej dotyczącej cywilnych aspektów uprowadzenia dziecka za granicę¹⁷⁹ (konwencji haskiej)). Zgodnie z konwencją haską bezprawnie uprowadzone lub zatrzymane dziecko ma niezwłocznie otrzymać pomoc w powrocie do państwa swojego zwykłego miejsca pobytu (art. 11 ust. 1). Sąd państwa zwykłego miejsca pobytu dziecka określa zasadność sporu dotyczącego sprawowania opieki. Sąd państwa, z którego dziecko zostało uprowadzone, powinien wydać

¹⁷⁹ Światowa Organizacja Współpracy Transgranicznej w Sprawach Cywilnych i Handlowych (1980), Haska Konferencja Prawa Prywatnego Międzynarodowego, konwencja haska z dnia 25 października 1980 r. dotycząca cywilnych aspektów uprowadzenia dziecka za granicę, 25 października 1980 r.

nakaz powrotu w ciągu sześciu tygodni od daty wpłynięcia wniosku (art. 11). Konwencja haska opiera się na zasadzie najlepszego zabezpieczenia interesów dziecka. W ramach konwencji zakłada się, że bezprawne uprowadzenie dziecka jest szkodliwe samo w sobie i że należy możliwie szybko przywrócić poprzedni stan rzeczy (*status quo ante*), aby uniknąć konsolidacji prawnej sytuacji bezprawnych. Kwestie sprawowania opieki i prawa do kontaktów z dzieckiem powinny być rozstrzygane przez sądy posiadające jurysdykcję w miejscu zwykłego pobytu dziecka, a nie w państwie, do którego dziecko zostało bezprawnie uprowadzone. Istnieje kilka wyjątków ograniczonych do mechanizmu powrotu zapisanych w art. 12, 13 i 20 konwencji haskiej. Artykuł 13 zawiera postanowienia, które wywołały większość sporów, zarówno na szczeblu krajowym, jak i międzynarodowym. Stanowi on, że państwo, do którego dziecko zostało uprowadzone, może sprzeciwić się wydaniu dziecka, jeżeli istnieje poważne ryzyko, że powrót naraziłby dziecko na szkodę fizyczną lub psychiczną lub w inny sposób postawiłby je w sytuacji nie do zniesienia (art. 13 lit. b)). Wydania można również odmówić, jeżeli dziecko sprzeciwia się powrotowi, jeżeli osiągnęło ono wiek i stopień dojrzałości, przy którym właściwe jest uwzględnienie jego opinii (art. 13 ust. 2).

W ramach prawa UE najważniejszym instrumentem regulującym uprowadzenia dziecka pomiędzy państwami członkowskimi jest rozporządzenie Bruksela II bis¹⁸⁰, w większości oparte na konwencji haskiej. Rozporządzenie to uzupełnia konwencję haską i ma przed nią pierwszeństwo w sprawach dotyczących uprowadzeń na terenie UE (motyw 17 preambuły i art. 60 lit. e)). Mimo że konwencja haska pozostaje głównym instrumentem dotyczącym uprowadzeń dzieci, w określonych aspektach rozporządzenie Bruksela II bis zaostrzyło zasady jurysdykcji na rzecz sądów w państwach pochodzenia/zwykłego miejsca pobytu. Podobnie jak w konwencji haskiej, sądy państwa, w którym dziecko posiada prawo stałego pobytu bezpośrednio przed bezprawnym uprowadzeniem/zatrzymaniem, zachowują jurysdykcję w sprawach dotyczących uprowadzenia dziecka. Rozporządzenie zawiera te same wyjątki dotyczące powrotu, co wyjątki uwzględnione w konwencji w sprawie uprowadzenia dziecka.

W przeciwieństwie jednak do konwencji haskiej na mocy rozporządzenia Bruksela II bis państwo zwykłego miejsca pobytu zachowuje jurysdykcję

¹⁸⁰ Rozporządzenie Rady (WE) nr 2201/2003 z dnia 27 listopada 2003 r. dotyczące jurysdykcji oraz uznawania i wykonywania orzeczeń w sprawach małżeńskich oraz w sprawach dotyczących odpowiedzialności rodzicielskiej, uchylające rozporządzenie (WE) nr 1347/2000, Dz.U. L 338 z 2003.

odnośnie do orzekania istoty sporu dotyczącego sprawowania opieki nawet po wydaniu nakazu odmawiającego powrotu z wykorzystaniem art. 13 lit. b) konwencji haskiej (art. 11 ust. 6–8 rozporządzenia Bruksela II bis). Przeniesienie jurysdykcji na państwo, do którego dziecko zostało uprowadzone, może nastąpić tylko w dwóch sytuacjach przewidzianych w art. 10 rozporządzenia Bruksela II bis. Pierwsza sytuacja wymaga, aby sądy w państwie, do którego dziecko zostało uprowadzone, miały jurysdykcję, jeżeli państwo to stało się miejscem stałego pobytu dziecka oraz każda osoba, instytucja lub inna organizacja posiadająca prawo do opieki zaaprobowała zabranie lub zatrzymanie¹⁸¹. Do drugiej sytuacji dochodzi, gdy dziecko zyskało status zwykłego pobytu w państwie, do którego zostało uprowadzone; od momentu, gdy rodzic w państwie pochodzenia dowiedział się lub mógł dowiedzieć się o miejscu pobytu dziecka, minął rok; dziecko zaadoptowało się do nowych warunków; oraz został spełniony przynajmniej jeden z czterech warunków wymienionych w art. 10 lit. b) rozporządzenia Bruksela II bis¹⁸².

Podobnie jak w przypadku wszystkich innych instrumentów prawnych UE rozporządzenie Bruksela II bis musi być interpretowane zgodnie z postanowieniami Karty praw podstawowych Unii Europejskiej, a w szczególności z jej art. 24. TSUE miał możliwość wyjaśnienia interpretacji art. 24 w kontekście uprowadzenia dzieci. Jak opisano w [sekcji 2.4](#), w sprawie *Aguirre Zarraga* TSUE orzekł, że prawo dziecka do bycia wysłuchanym zapisane w art. 24 Karty wymaga, aby istniały procedury i warunki prawne pozwalające dziecku na swobodne wyrażenie jego poglądów i żeby poglądy te były brane pod uwagę przez sąd¹⁸³. Jednakże według TSUE wyłącznie sąd miejsca stałego zamieszkania dziecka zobowiązany jest zbadać legalność własnych wyroków w świetle Karty praw podstawowych Unii Europejskiej i rozporządzenia Bruksela II

181 Art. 10 lit. a) rozporządzenia Bruksela II bis.

182 Art. 10 lit. b) rozporządzenia Bruksela II bis zawiera cztery następujące warunki alternatywne: (i) w ciągu roku od momentu, w którym osoba posiadająca prawo do opieki dowiedziała się lub mogła się dowiedzieć o miejscu zamieszkania dziecka, nie wniesiono o powrót dziecka przed właściwe organy państwa członkowskiego, do którego dziecko zabrano lub w którym dziecko zatrzymano; (ii) wniosek o powrót dziecka wniesiony przez osobę posiadającą prawo do opieki nad dzieckiem został wycofany i w terminie określonym w (i) nie wniesiono nowego wniosku (i); (iii) na podstawie art. 11 ust. 7 zamknięto sprawę przed sądem państwa członkowskiego, w którym dziecko zwykle zamieszkiwało bezpośrednio przed bezprawnym zabraniem lub zatrzymaniem; (iv) sąd państwa członkowskiego, w którym dziecko zwykle zamieszkiwało bezpośrednio przed bezprawnym zabraniem lub zatrzymaniem wydał orzeczenie w sprawie o ustalenie prawa do opieki nad dzieckiem, które nie pociąga za sobą powrotu dziecka.

183 TSUE, C-491/10 PPU, *Joseba Andoni Aguirre Zarraga przeciwko Simone Pelz*, 22 grudnia 2010 r. Więcej aspektów dotyczących udziału dziecka w tej sprawie, zob. analizę w [sekcji 2.4](#).

bis. Zgodnie z zasadą wzajemnego zaufania systemy prawne państw członkowskich powinny zapewnić skuteczną i równoważną ochronę praw podstawowych. Dlatego zgodnie z rozporządzeniem, zainteresowane strony muszą wносить wszelkie skargi dotyczące naruszeń praw człowieka do sądów, które posiadają jurysdykcję nad istotą sporu dotyczącego sprawowania opieki. TSUE orzekł, że sąd państwa członkowskiego, do którego dziecko zostało uprowadzone, nie może się sprzeciwić wykonaniu orzeczenia zarządzającego powrót bezprawnie zatrzymanego dziecka, ponieważ ocena, czy doszło do naruszenia tych przepisów, leży wyłącznie w jurysdykcji państwa, z którego dziecko zostało uprowadzone.

Przykład: Sprawa *Povse przeciwko Alpago*¹⁸⁴ dotyczyła bezprawnego uprowadzenia dziewczynki do Austrii przez jej matkę. Austriackie sądy odrzuciły wniosek ojca o powrót córki do Włoch, argumentując, że to naraziłoby dziecko na szkodę. Tymczasem na wniosek ojca włoski sąd orzekł, że zachował jurysdykcję co do istoty sporu o powierzenie opieki, i wydał nakaz powrotu dziecka do Włoch, nadając nakazowi klauzulę wykonalności w oparciu o art. 42 rozporządzenia Bruksela II bis. Sprawa została przekazana TSUE przez sąd austriacki po odwołaniu matki od uznania klauzuli wykonalności i tym samym nakazu powrotu dziecka do Włoch. TSUE orzekł, że po opatrzeniu wyroku klauzulą wykonalności nie ma możliwości sprzeciwienia się powrotowi dziecka z państwa, do którego zostało uprowadzone (w tym wypadku Austrii), ponieważ orzeczenie opatrzone taką klauzulą staje się automatycznie wykonalne. Ponadto TSUE zdecydował, że w tej sprawie wyłącznie włoskie sądy są właściwe do orzekania w sprawie poważnego zagrożenia dla najlepszego interesu dziecka związanego z powrotem. Zakładając, że sądy te uznałyby takie ryzyko za uzasadnione, tylko one posiadają wyłączne kompetencje do zawieszenia klauzuli wykonalności¹⁸⁵.

W ramach prawa Rady Europy Europejska konwencja o uznawaniu i wykonywaniu orzeczeń dotyczących pieczy nad dzieckiem oraz o przywracaniu pieczy

¹⁸⁴ TSUE, C-211/10, *Doris Povse przeciwko Mauro Alpago*, 1 lipca 2010 r.

¹⁸⁵ Wniosek oparty na tych samych faktach został złożony później w ETPC i uznany za niedopuszczalny. Zob. ETPC, *Povse przeciwko Austrii*, decyzja o niedopuszczalności, nr 3890/11, 18 czerwca 2013 r.

nad dzieckiem¹⁸⁶, a także Konwencja w sprawie kontaktów z dziećmi¹⁸⁷ zawierają zabezpieczenia służące zapobieganiu bezprawnym uprowadzeniom dzieci i gwarantujące powrót dzieci¹⁸⁸.

ETPC często zajmuje się sprawami uprowadzenia dziecka i w takich przypadkach, interpretując art. 8 EKPC, zasadniczo kieruje się przepisami konwencji haskiej. W takich sprawach ETPC nieodszownie analizuje jednak najlepszy interes dziecka. Dwa wiodące orzeczenia wielkiej izby odzwierciedlają stanowisko Trybunału w tej kwestii.

Przykład: Sprawę *Neulinger i Shuruk przeciwko Szwajcarii*¹⁸⁹ zainicjowała matka, która uprowadziła swojego syna z Izraela do Szwajcarii z naruszeniem istniejących porozumień w sprawie władzy rodzicielskiej. Na wniosek ojca, opierając się na konwencji haskiej, władze Szwajcarii nakazały powrót dziecka do Izraela. W opinii sądów i ekspertów krajowych powrót dziecka byłby dopuszczalny wyłącznie w towarzystwie jego matki. Zastosowanie danego środka pozostawiono w ramach swobodnego uznania organom krajowym posiadającym uprawnienia w takich kwestiach. Aby ocenić zgodność z art. 8 EKPC, konieczne było również uwzględnienie zmian, które zaszły od czasu wydania przez Sąd Federalny orzeczenia nakazującego powrót dziecka. W tym przypadku dziecko posiadało obywatelstwo szwajcarskie i dobrze zaadaptowało się kraju, w którym żyło nieprzerwanie od około czterech lat. Mimo że było w wieku, w którym nadal posiadało znaczny potencjał adaptacyjny, przeprowadzka miałaby dla niego prawdopodobnie poważne konsekwencje i należało ją rozważyć względem korzyści, jakie mogłyby z niej wypłynąć. Należało również wziąć pod uwagę, że ograniczenia prawa ojca do kontaktu z dzieckiem nałożono jeszcze przed uprowadzeniem. Ponadto od tamtego czasu ojciec dwukrotnie się ożenił i obecnie znów został ojcem, ale nie płacił alimentów na swoją córkę. ETPC wątpił, aby takie okoliczności sprzyjały dobrostanowi i rozwojowi dziecka. Jeżeli chodzi o matkę, jej powrót do Izraela mógłby narazić ją na sankcje karne, takie jak kara pozbawienia wolności. Nie było

186 Rada Europy, *Europejska konwencja o uznawaniu i wykonywaniu orzeczeń dotyczących pieczy nad dzieckiem oraz o przywracaniu pieczy nad dzieckiem* (EN), CETS nr 105, 1980.

187 Rada Europy, *Konwencja w sprawie kontaktów z dziećmi* (EN), CETS nr 192, 2003.

188 Tamże, odpowiednio art. 10 lit. b) i art. 16; Rada Europy, *Europejska konwencja o uznawaniu i wykonywaniu orzeczeń dotyczących pieczy nad dzieckiem oraz o przywracaniu pieczy nad dzieckiem* (EN), CETS nr 105, 1980, art. 8.

189 ETPC, *Neulinger i Shuruk przeciwko Szwajcarii* [Wielka Izba], nr 41615/07, 6 lipca 2010 r.

wątpliwości, że sytuacja ta nie byłaby w najlepszym interesie dziecka, jako że matka prawdopodobnie była jedyną osobą, z którą było związane. Dlatego odmówienie powrotu do Izraela przez matkę nie było całkowicie nieuzasadnione. Ponadto ojciec nigdy nie mieszkał samodzielnie z dzieckiem i nie widział go od czasu wyjazdu, gdy miało dwa lata. Dlatego ETPC nie był przekonany, że powrót dziecka do Izraela byłby w jego najlepszym interesie. Co do matki, powrót do Izraela oznaczałby nieproporcjonalną ingerencję w jej prawo do poszanowania życia rodzinnego. W konsekwencji wykonanie decyzji nakazującej drugiemu ze skarżących powrót do Izraela stanowiłoby naruszenie art. 8 EKPC w odniesieniu do obojga skarżących.

Przykład: W sprawie *X. przeciwko Łotwie*¹⁹⁰ matka stwierdziła, że powrót jej córki do Australii, skąd została bezprawnie uprowadzona, naraziłby ją na poważną szkodę. Przy ustalaniu, czy orzeczenia sądów krajowych naruszyły równowagę pomiędzy kolidującymi interesami – w obrębie marginesu swobody, jaki mają państwa w takich kwestiach – podstawową rozważaną kwestią był najlepszy interes dziecka. Aby dokonać harmonijnej wykładni postanowień EKPC i konwencji haskiej, państwo rozpatrujące wniosek musiało uwzględnić wszystkie czynniki, które mogły stanowić wyjątki od natychmiastowego powrotu dziecka na mocy art. 12, 13 i 20 konwencji haskiej. Następnie musiało wydać uzasadnioną decyzję, którą należało ocenić w świetle art. 8 EKPC. Artykuł ten nakłada na organy krajowe proceduralny obowiązek, wymagając, by w chwili oceny wniosku w sprawie powrotu dziecka sądy rozważyły będące przedmiotem sporu zarzuty „poważnego ryzyka” dla dziecka w przypadku jego powrotu i wydały orzeczenie, podając szczególne powody. Jeśli chodzi o dokładny charakter „poważnego ryzyka”, wyjątek przewidziany w art. 13 lit. b) konwencji haskiej dotyczy wyłącznie sytuacji będących nie do zniesienia dla dziecka. W omawianej sprawie skarżąca przedłożyła łotewskiemu sądowi apelacyjnemu opinię psychologiczną, w której stwierdzono, że istniało ryzyko urazu u dziecka w przypadku natychmiastowego oddzielenia od jego matki. Mimo że to do sądów krajowych należało potwierdzenie istnienia „poważnego ryzyka” dla dziecka, a opinia psychologa była bezpośrednio powiązana z najlepszym interesem dziecka, sąd okręgowy odmówił zbadania wniosków opinii w świetle postanowień art. 13 lit. b) konwencji haskiej. Jednocześnie sądy krajowe nie zajęły się kwestią, czy istniała możliwość, aby matka dołączyła do córki w Australii i utrzymywała

¹⁹⁰ ETPC, *X przeciwko Łotwie* [Wielka Izba], nr 27853/09, 26 listopada 2013 r., pkt 101, 106, 107 i 115–119.

z nią kontakt. Ponieważ sądy krajowe nie przeprowadziły skutecznej analizy zarzutów skarżącej, proces decyzyjny w sądach krajowych nie spełnił wymogów proceduralnych stanowiących integralny element art. 8 EKPC, wobec czego doszło do nieproporcjonalnej ingerencji w prawo skarżącej do poszanowania jej życia rodzinnego.

6

Opieka zastępcza i przysposobienie

UE	Uwzględnione zagadnienia	Rada Europy
Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, art. 7 (życie rodzinne) i art. 24 (prawa dziecka) Rozporządzenie Bruksela II bis (nr 2201/2003)	Opieka zastępcza	EKPC, art. 8 (prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego) EKS (zmieniona), art. 17 (prawo dzieci do ochrony socjalnej, prawnej i gospodarczej) ETPC, <i>Wallová i Walla przeciwko Republice Czeskiej</i>, nr 23848/04, 2006 r. (umieszczenie w placówce opiekuńczej ze względu na nieodpowiednie warunki mieszkaniowe) ETPC, <i>Saviny przeciwko Ukrainie</i>, nr 39948/06, 2008 r. (umieszczenie w placówce opiekuńczej z przyczyn społeczno-ekonomicznych) ETPC, <i>B. przeciwko Rumunii (nr 2)</i>, nr 1285/03, 2013 r. (udział rodziców w podejmowaniu decyzji) ETPC, <i>B.B. i F.B. przeciwko Niemcom</i>, skargi nr 18734/09 i 9424/11, 2013 r. (uchybień proceduralne w procesie decyzyjnym) ETPC, <i>Olsson przeciwko Szwecji (nr 1)</i>, nr 10465/83, 1988 r. (wykonanie zarządzenia opiekuńczego) ETPC, <i>T. przeciwko Republice Czeskiej</i>, nr 19315/11, 2014 r. (znaczenie kontaktu)

UE	Uwzględnione zagadnienia	Rada Europy
Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, art. 24 (prawa dziecka)	Adopcja	Europejska konwencja o przysposobieniu dzieci (zmieniona) ETPC, <i>Pini i inni przeciwko Rumunii</i> , skargi nr 78028/01 i 78030/01, 2004 r. (nadrzędność interesu dziecka przy adopcji) ETPC, <i>Kearns przeciwko Francji</i> , nr 35991/04, 2008 r. (zgoda rodzicielska na przysposobienie) ETPC, <i>E.B. przeciwko Francji</i> [Wielka Izba], nr 43546/02, 2008 r. (możliwość adopcji dziecka przez lesbijkę) ETPC, <i>Gas i Dubois przeciwko Francji</i> , nr 25951/07, 2012 r. (kwalifikowanie się pary homoseksualnej do adopcji dziecka) ETPC, <i>X i inni przeciwko Austrii</i> [Wielka Izba], nr 19010/07, 2013 r. (adopcja przez drugiego rodzica w parze jedнопłciowej) ETPC, <i>Harroudj przeciwko Francji</i> , nr 43631/09, 2012 r. (kafala a adopcja)

Na mocy art. 7 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej i art. 8 EKPC każde dziecko ma prawo do poszanowania życia rodzinnego (zob. [rozdział 5](#)). Zarówno **prawo UE, jak i Rady Europy** uwzględniają znaczenie więzi rodzinnych dla dziecka, w tym prawo dziecka do niepozbawiania kontaktu z ich rodzicami, z wyjątkiem sytuacji, w których kontakt ten jest sprzeczny z najlepszym interesem dziecka¹⁹¹. Znaleźnienie równowagi pomiędzy zapewnieniem, by dziecko zgodnie z zasadą poszanowania życia rodzinnego pozostało ze swoją rodziną, a zapewnieniem, by dziecko było chronione przed zagrożeniem, jest trudne. W przypadku, gdy dziecko jest odłączone od rodziny, może zostać umieszczone albo w placówce opiekuńczej, albo w domu opieki. Życie rodzinne nie kończy się jednak wraz z tym rozdzieleniem i konieczne jest dalsze utrzymywanie kontaktów, aby wspomagać ponowne łączenie rodziny, o ile jest to w najlepszym interesie dziecka. W pewnych okolicznościach ma miejsce odłączenie dziecka od rodziny na stałe poprzez przysposobienie. Ostateczność przysposobienia oznacza, że muszą być spełnione bardziej rygorystyczne wymogi.

Celem niniejszego rozdziału jest przeanalizowanie prawodawstwa europejskiego w zakresie opieki zastępczej. Prawo UE, głównie poprzez

¹⁹¹ UE (2012), Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, Dz.U. C 326 z 2012, art. 24 ust. 3.

rozporządzenie Bruksela II bis, rozstrzyga proceduralne aspekty w sprawach transgranicznych związane z umieszczaniem dzieci w opiece zastępczej. Rozporządzenie to należy interpretować zgodnie z Kartą praw podstawowych Unii Europejskiej, a w szczególności z art. 24. ETPC również opracował rozległe orzecznictwo dotyczące zarówno kwestii merytorycznych, jak i proceduralnych związanych z umieszczaniem dzieci w opiece zastępczej.

Sekcja 6.1 opisuje kilka ogólnych zasad regulujących sytuację dzieci pozbawionych opieki rodziny, w **sekcji 6.2** pokrótce przedstawiono prawo dotyczące skierowania dziecka do opieki zastępczej, a w **sekcji 6.3** omówiono europejskie normy dotyczące przysposobienia.

6.1. Opieka zastępcza: Zasady ogólne

Główne punkty

- Opieka zastępcza jest tymczasowym środkiem ochronnym.
- W prawie międzynarodowym potwierdzono, że rodzinna forma opieki powinna mieć pierwszeństwo przed placówkami opiekuńczymi.
- Dzieci mają prawo do informacji i do wyrażania swojej opinii w odniesieniu do umieszczenia w placówce opiekuńczej.

W ramach **prawa UE, Rady Europy i prawa międzynarodowego** łącznie można wyróżnić sześć ogólnych zasad dotyczących opieki zastępczej.

Po pierwsze, opieka zastępcza jest środkiem ochronnym, który zapewnia dziecku doraźne bezpieczeństwo i ułatwia mu powrót do rodziny, o ile jest to możliwe¹⁹². Najlepiej, gdy jest to rozwiązanie tymczasowe. Czasami jest to środek ochronny poprzedzający łączenie rodzin, na przykład w przypadku

¹⁹² ONZ, Zgromadzenie Ogólne (2009), *Wytyczne ONZ dotyczące dzieci objętych opieką zastępczą*, A/RES/64/142, 24 lutego 2010 r., pkt 48–51; ONZ, Komitet Praw Dziecka (2013), *Uwaga ogólna nr 14 (2013) dotycząca prawa dziecka do jak najlepszego zabezpieczenia jego interesów (art. 3 ust. 1)*, UN Doc. CRC/C/GC/14, 29 maja 2013 r., pkt 58–70.

migrujących dzieci bez opieki lub odłączonych od swoich rodzin¹⁹³. Innym razem jest to środek ochronny w trakcie zmian w życiu rodzinnym dziecka, na przykład w trakcie leczenia rodzica lub w czasie świadczenia wsparcia na rzecz rodziców.

Po drugie, prawo międzynarodowe potwierdza, że rodzinna forma opieki (taka jak opieka w rodzinie zastępczej) jest optymalną formą opieki zastępczej w celu zapewnienia dzieciom ochrony i rozwoju. Zostało to potwierdzone w *Wytycznych ONZ dotyczących dzieci objętych opieką zastępczą* i w Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych, której UE jest stroną¹⁹⁴. Konwencja wyraźnie stanowi, że „w przypadku, gdy najbliższa rodzina nie jest w stanie sprawować opieki nad dzieckiem niepełnosprawnym, Państwa Strony podejmą wszelkie wysiłki, aby zapewnić alternatywną opiekę przez dalszą rodzinę, a jeżeli okaże się to niemożliwe, w ramach społeczności w warunkach rodzinnych”¹⁹⁵. Nierodzinna forma opieki (np. w placówce opiekuńczej) „powinna być ograniczona do przypadków, w których takie warunki są szczególnie właściwe, niezbędne i konstruktywne dla danego dziecka i są w jego najlepszym interesie”¹⁹⁶.

Po trzecie, prawo dziecka do opiekuna lub przedstawiciela ma kluczowe znaczenie dla jego szerszych praw¹⁹⁷. Mimo że w prawie UE nie ma wyrażonego ogólnego obowiązku przydzielania opiekuna dziecku pozbawionemu opieki rodzicielskiej, co najmniej siedem dyrektyw UE w różnych kontekstach zobowiązuje państwa członkowskie do wyznaczania dzieciom opiekuna, przy czym niektóre z tych dyrektyw dotyczą bezpośrednio dzieci pozbawionych opieki rodzicielskiej¹⁹⁸. Ten zbiór przepisów jest ponadto poparty *Wytycznymi ONZ dotyczącymi dzieci objętych opieką zastępczą* (dotyczącymi ogólnie dzieci

193 ONZ, Zgromadzenie Ogólne, [Konwencja o prawach dziecka](#), 20 listopada 1989 r., art. 22; ONZ, Komitet Praw Dziecka (2005), *Uwaga ogólna nr 6 (2005): Traktowanie dzieci pozbawionych opieki i odseparowanych przebywających poza ich krajem pochodzenia*, UN Doc. CRC/GC/2005/6, 1 września 2005 r., (V)(a)(31)(A), pkt 81–83.

194 ONZ, Zgromadzenie Ogólne (2009), *Wytyczne ONZ dotyczące dzieci objętych opieką zastępczą*, A/RES/64/142, 24 lutego 2010 r., pkt 20–22; Komitet Praw Dziecka (2006), *Uwaga ogólna nr 7 (2005) w sprawie wykonywania praw dziecka we wczesnym dzieciństwie*, UN Doc. CRC/C/GC/7/Rev.136 (b), 20 września 2006 r., pkt 18; ONZ, Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, 13 grudnia 2006 r., art. 23 ust. 5 (zob. także art. 7).

195 ONZ, Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, 13 grudnia 2006 r., art. 23 ust. 5.

196 ONZ, Zgromadzenie Ogólne, *Wytyczne ONZ dotyczące dzieci objętych opieką zastępczą*, 24 lutego 2010 r., A/RES/64/142, pkt 21.

197 FRA (2014a), s. 31.

198 *Tamże*, s. 14.

pozbawionych opieki rodzicielskiej), Konwencją o prawach dziecka (konkretnie w odniesieniu do dzieci bez opieki) oraz Konwencją Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi¹⁹⁹. Najczęściej mandat opiekuna prawnego polega na zabezpieczeniu najlepszego interesu dziecka, zapewnieniu mu ogólnego dobrostanu oraz uzupełnieniu jego ograniczonej zdolności prawnej (a czasami również pełnieniu funkcji przedstawiciela ustawowego dziecka)²⁰⁰.

Po czwarte, z art. 24 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej wynika prawny obowiązek podejmowania pozytywnych działań, które zagwarantują, że przy podejmowaniu decyzji dotyczących opieki nadrzędne znaczenie ma najlepszy interes dziecka²⁰¹ i jego opinia²⁰². W uwagach ogólnych nr 5 i 14 Komitetu Praw Dziecka²⁰³, a także w *Wytycznych ONZ dotyczących dzieci objętych opieką zastępczą* podkreślono potrzebę zagwarantowania prawa dziecka do informacji, w tym na temat jego praw i opcji, jak również prawa dziecka „do konsultacji i wyrażania swoich opinii, [...] [które] należy przyjmować z należytą wagą stosownie do rozwijających się wieku i dojrzałości dziecka”²⁰⁴.

Po piąte, szersze prawa dzieci zawarte w Karcie praw podstawowych Unii Europejskiej, EKPC i Konwencji o prawach dziecka nadal mają zastosowanie do przypadków opieki zastępczej (w rodzinie zastępczej lub placówce opiekuńczej). Obejmuje to prawa obywatelskie i polityczne (np. prawo do prywatności, wolności wyrażania opinii, wolności wyznania i ochrony przed wszelkimi formami przemocy) oraz prawa społeczno-ekonomiczne (w tym prawo do edukacji, opieki zdrowotnej i uczestnictwa w życiu kulturalnym)²⁰⁵.

199 ONZ, Zgromadzenie Ogólne, *Wytyczne ONZ dotyczące dzieci objętych opieką zastępczą*, 24 lutego 2010 r., A/RES/64/142, pkt 100–103; ONZ, Komitet Praw Dziecka (2005), *Uwaga ogólna nr 6 (2005): Traktowanie dzieci pozbawionych opieki i odseparowanych przebywających poza ich krajem pochodzenia*, UN Doc. CRC/GC/2005/6, 1 września 2005 r., (V)(a)(31)(A), pkt 33–38; Rada Europy, *Konwencja Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi (EN)*, CETS nr 197, 2005, art. 10 ust. 4.

200 FRA (2014a), s. 15.

201 ONZ, Komitet Praw Dziecka (2013), *Uwaga ogólna nr 14 (2013) dotycząca prawa dziecka do jak najlepszego zabezpieczenia jego interesów (art. 3 ust. 1)*, UN Doc. CRC/C/GC/14, 29 maja 2013 r.

202 ONZ, Komitet Praw Dziecka (2009), *Uwaga ogólna nr 12 (2009) dotycząca prawa dziecka do bycia wysłuchanym*, UN Doc. CRC/C/GC/12, 20 lipca 2009 r., pkt 97.

203 ONZ, Komitet Praw Człowieka, *Uwaga ogólna nr 14*, pkt 5 lit. g), 29 maja 2013 r.; *Uwaga ogólna nr 5*, pkt 24, 27 listopada 2003 r.

204 ONZ, Zgromadzenie Ogólne (2010), *Wytyczne ONZ dotyczące dzieci objętych opieką zastępczą*, 24 lutego 2010 r., A/RES/64/142, pkt 6.

205 Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, art. 3–4, 7, 10–11, 14 i 24; EKPC, w szczególności art. 8; Konwencja o prawach dziecka, art. 13–14, 16, 19, 28, 29, 24, 31 i 37; ONZ, Zgromadzenie Ogólne (2010), *Wytyczne ONZ dotyczące dzieci objętych opieką zastępczą*, 24 lutego 2010 r., A/RES/64/142, sekcja 2.

Z kolei art. 4 Konwencji o prawach dziecka zobowiązuje państwa do podjęcia „wszelkich właściwych działań ustawodawczo-administracyjnych oraz innych” w celu realizacji praw uznanych w konwencji. Dotyczy to w takim samym stopniu opieki zastępczej. Artykuł 17 ust. 1 lit. c) zrewidowanej Europejskiej karty społecznej zobowiązuje państwa do podjęcia wszelkich odpowiednich i niezbędnych środków zmierzających do „zapewnienia ochrony i specjalnej pomocy państwa dzieciom i młodzieży czasowo lub stale pozbawionym wsparcia ze strony ich rodziny”.

W ramach prawa UE TSUE orzekł, że rozporządzenie Bruksela II bis ma zastosowanie do decyzji dotyczących umieszczania dziecka w opiece zastępczej. Jak wspomniano w [rozdziale 5](#), w podejściu w rozporządzeniu Bruksela II bis uwzględnia się zasady dotyczące praw dzieci, podkreślając, że należy brać pod uwagę między innymi równość wszystkich dzieci, najlepszy interes dziecka i prawo do bycia wysłuchanym²⁰⁶. W tej kwestii „podstawy nieuznania orzeczeń odnoszących się do odpowiedzialności rodzicielskiej” wyrażone w art. 23 rozporządzenia Bruksela II bis mają funkcję instruktywną. Artykuł 23 stanowi, że orzeczenia nie powinny być uznawane:

- a) *jeżeli takie uznanie jest oczywiście sprzeczne z porządkiem publicznym państwa członkowskiego, w którym wystąpiono o uznanie, biorąc pod uwagę dobro dziecka;*
- b) *jeżeli orzeczenie, z wyjątkiem przypadków niecierpiących zwłoki, zostało wydane bez zapewnienia dziecku możliwości bycia wysłuchanym, z naruszeniem podstawowych zasad postępowania w państwie członkowskim, w którym wystąpiono o uznanie; [...].*

Zgodnie z rozporządzeniem jurysdykcja jest określana w oparciu o miejsce zwykłego pobytu dziecka z kilkoma ograniczonymi wyjątkami, w tym ze względu na najlepszy interes dziecka (art. 8, 12 i 15 rozporządzenia Bruksela II bis).

W ramach prawa Rady Europy ETPC przyznaje, że rodzina jest naturalnym środowiskiem dla wzrostu i dobrostanu dzieci. Jeżeli jednak rodzina nie może zapewnić dziecku należytej opieki i ochrony, konieczne może być przeniesienie dziecka do placówki opieki zastępczej. Takie odłączenie dziecka od rodziny ingeruje w prawo do poszanowania życia rodzinnego. ETPC wyjaśnił, że

²⁰⁶ Rozporządzenie Bruksela II bis, preambuła. Zob. także [rozdział 5](#).

w większości przypadków umieszczenie dziecka w opiece zastępczej powinno być w założeniu środkiem tymczasowym oraz że ostatecznie dziecko musi być ponownie połączone ze swoją rodziną w ramach realizacji prawa do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego na mocy art. 8 EKPC²⁰⁷.

Mimo że EKPC nie nakłada na państwa żadnego konkretnego obowiązku zapewnienia dzieciom opieki i ochrony, art. 17 EKS zobowiązuje państwa do „podjęcia wszelkich koniecznych i odpowiednich kroków zmierzających do zapewnienia ochrony i specjalnej pomocy państwa dzieciom i młodzieży czasowo lub stale pozbawionym wsparcia ze strony rodziny”²⁰⁸.

6.2. Umieszczanie dzieci w opiece zastępczej

Główne punkty

- W ramach prawa Rady Europy umieszczanie dziecka w pieczy zastępczej powinno być przewidziane prawem, zgodne z uzasadnionym celem i konieczne w społeczeństwie demokratycznym. Właściwy organ musi przedstawić istotny i wystarczający powód.
- W ramach prawa Rady Europy proces decyzyjny musi odbywać się zgodnie z określonymi zabezpieczeniami proceduralnymi.

W ramach prawa Rady Europy²⁰⁹ umieszczenie dziecka w placówce opiekuńczej jest zgodne z art. 8 EKPC wyłącznie wówczas, gdy jest zgodne z prawem, służy realizacji zgodnego z prawem celu (takiego jak ochrona najlepszego interesu dziecka) i jest uznawane za konieczne w demokratycznym społeczeństwie. Ten ostatni aspekt wymaga, aby sądy przedstawiły odpowiednie i wystarczające powody dla zastosowania środka do realizacji pożądanego celu.

207 ETPC, *K.A. przeciwko Finlandii*, nr 27751/95, 14 stycznia 2003 r. Komitet Ministrów Rady Europy zatwierdził to podejście w zaleceniu w sprawie praw dzieci przebywających w placówkach opiekuńczo-wychowawczych, przyjętym 16 marca 2005 r.

208 Rada Europy, Europejska karta społeczna (zrewidowana) (EN), CETS nr 163 z 1996 r., art. 17 ust. 1 lit. c).

209 Umieszczanie dzieci w placówkach opieki zastępczej było również tematem debaty politycznej w Radzie Europy przez wiele lat. Zob. na przykład rezolucja Komitetu Ministrów Rady Europy (77) 33 w sprawie umieszczania dzieci poza rodziną, przyjęta 3 listopada 1977 r.

Przykład: W sprawie *Olsson przeciwko Szwecji* (nr 1)²¹⁰ skarżący zaskarżyli umieszczenie trojga ich dzieci w placówce opiekuńczo-wychowawczej. Uznając, że decyzja dotycząca opieki mieści się w marginesie swobody państwa, ETPC skupił się na sposobie, w jaki został zrealizowany nakaz skierowania do placówki opiekuńczej. Według Trybunału decyzję o skierowaniu do placówki opiekuńczej należy traktować jako środek tymczasowy. Zważywszy, że przysposobienie nie było brane pod uwagę, decyzję o umieszczeniu w placówce należało odwołać, gdy tylko pojawiłyby się dopuszczalne okoliczności. Z tego powodu podjęte środki powinny być spójne z ostatecznym celem, jakim jest reintegracja z rodziną. W tym kontekście ETPC zauważył, że organy krajowe umieściły dzieci w oddzielnych rodzinach zastępczych, w dużej odległości od siebie wzajemnie i od rodziców. Mimo że organy działały w dobrej wierze, gdy realizowały nakaz skierowania do opieki zastępczej, Trybunał zauważył, że trudności administracyjne, takie jak brak odpowiednich rodzin lub placówek zastępczych, nie mogą wpływać na to, gdzie dzieci zostaną umieszczone. W tak podstawowym obszarze, jakim jest poszanowanie życia rodzinnego, tego rodzaju wątpliwości mogą odgrywać co najwyżej drugorzędną rolę. Dlatego, stwierdzając naruszenie art. 8 EKPC, ETPC uznał, że środki podjęte przez organy przy wdrażaniu nakazu skierowania do placówki opiekuńczej, nie były wystarczająco uzasadnione, aby uznać je za proporcjonalne do zgodnego z prawem celu w myśl art. 8.

Niedawno ETPC rozważał zasadność decyzji dotyczących umieszczania dzieci w placówkach opiekuńczych w oparciu o art. 8 EKPC.

Przykład: W sprawie *Wallová i Walla przeciwko Republice Czeskiej*²¹¹ skarżący zaskarżyli umieszczenie piętki ich dzieci w dwóch oddzielnych domach dziecka z powodu ich trudnej sytuacji mieszkaniowej. Pieczę nad dziećmi powierzono domom dziecka w 2002 r. z powodu niestabilnej sytuacji gospodarczej rodziców, a nakazy umieszczenia w placówkach cofnięto, kiedy sytuacja gospodarcza i mieszkaniowa rodziców uległa poprawie. ETPC uznał, że powodem uzasadniającym decyzje o umieszczeniu dzieci w placówce opiekuńczej był brak odpowiednich warunków mieszkaniowych i dlatego do rozwiązania ich sytuacji powinny być zastosowane

210 ETPC, *Olsson przeciwko Szwecji* (nr 1), nr 10465/83, 24 marca 1988 r.

211 ETPC, *Wallová i Walla przeciwko Republice Czeskiej*, nr 23848/04, 26 października 2006 r. (w języku francuskim).

mniej drastyczne środki. Zgodnie z czeskim prawem istniała możliwość monitorowania warunków życia i higieny rodziny, a także udzielania im rad dotyczących poprawy sytuacji, jednak z możliwości tej nie skorzystano. Mimo że podane powody umieszczenia dzieci w placówce opiekuńczej były istotne, to nie były wystarczające i organy nie poczyniły wystarczających wysiłków, aby pomóc skarżącym w pokonaniu trudności przy pomocy innych środków. Orzekając, że doszło do naruszenia art. 8 EKPC, Trybunał wziął również pod uwagę konkluzje Komitetu Praw Dziecka ONZ, w których zauważono, że zasada traktowania najlepszego interesu dziecka jako kwestii nadrzędnej w dalszym ciągu nie została odpowiednio zdefiniowana i odzwierciedlona w prawodawstwie czeskim, orzeczeniach sądu i polityce dotyczącej dzieci.

Przykład: W sprawie *Saviny przeciwko Ukrainie*²¹² dzieci skarżących zostały umieszczone w placówce opiekuńczej z powodu nieposiadania przez rodziców środków finansowych i ze względu na orzeczenie sądu krajowego, że cechy osobiste rodziców zagrażają życiu, zdrowiu i wychowaniu moralnemu dzieci. Analizując sprawę, ETPC zakwestionował adekwatność dowodów, na których władze krajowe oparły swoje ustalenia, i uznał, że nie było wystarczającej ilości informacji na temat zakresu udostępnionej pomocy społecznej. Byłoby to istotne dla oceny, czy organy wypełniły obowiązek utrzymania rodziny razem i czy w dostatecznym stopniu zbadano skuteczność mniej drastycznych rozwiązań przed podjęciem decyzji o oddzieleniu dzieci od rodziców. Ponadto na żadnym etapie postępowania dzieci nie zostały wysłuchane przez sędziów. Podsumowując, mimo że podane przez organy krajowe powody przemawiające za przekazaniem dzieci były istotne, to jednak niewystarczające, aby uzasadnić tak poważną ingerencję w życie rodzinne skarżących. Trybunał orzekł zatem, że doszło do naruszenia art. 8 EKPC.

Na mocy art. 8 EKPC ETPC wymaga, aby przy podejmowaniu decyzji dotyczących poszanowania życia rodzinnego stosowano określone zabezpieczenia proceduralne. Twierdzi, że proces decyzyjny (postępowanie administracyjne lub sądowe) prowadzący do środków ingerujących w życie rodzinne musi być sprawiedliwy i pozwolić na poszanowanie interesów chronionych na mocy art. 8. Zgodnie z art. 8 bierze się pod uwagę, czy „rodzice byli zaangażowani w proces decyzyjny [...] w stopniu wystarczającym do zapewnienia

212 ETPC, *Saviny przeciwko Ukrainie*, nr 39948/06, 18 grudnia 2008 r.

im niezbędnej ochrony ich interesów”²¹³. Obejmuje to informowanie ich o zmianach, zapewnianie im możliwości uczestniczenia w podejmowaniu dotyczących ich decyzji²¹⁴ oraz w określonych okolicznościach wysłuchanie zainteresowanych dzieci²¹⁵.

Przykład: W sprawie *B. przeciwko Rumunii (nr 2)*²¹⁶ u skarżącej zdiagnozowano schizofrenię paranoidalną i policja kilkakrotnie zabierała ją do różnych instytucji psychiatrycznych na leczenie. Ze względu na chorobę, dzieci nie mieszkaly z matką, tylko zostały umieszczone w placówce opiekuńczo-wychowawczej. ETPC musiał zbadać, czy mając na uwadze poważny charakter decyzji podjętych w odniesieniu do umieszczenia dzieci w placówce opieki zastępczej, w całym procesie decyzyjnym zapewniono rodzicowi wystarczający poziom koniecznej do zabezpieczenia jego interesów. W tym kontekście Trybunał zauważył, że skarżącej, cierpiącej na poważną chorobę psychiczną, nie został przydzielony ani prawnik, ani kurator, który reprezentowałby ją w trakcie postępowania, a zatem nie mogła wziąć udziału w procesie decyzyjnym dotyczącym jej małoletnich dzieci. Ponadto sytuacja skarżącej i sytuacja jej dzieci została przez sąd zbadana zaledwie dwa razy w okresie 12 lat do czasu osiągnięcia przez dzieci pełnoletniości. Nie było też żadnego dowodu na regularny kontakt pracowników socjalnych ze skarżącą, co mogłoby zapewnić skarżącej możliwość przedstawienia organom swojego punktu widzenia. W świetle tych faktów Trybunał orzekł, że w procesie decyzyjnym dotyczącym skierowania dzieci skarżącej do opieki zastępczej jej interesy nie były wystarczająco chronione, a tym samym doszło do naruszenia jej praw na mocy art. 8 EKPC.

Przykład: W sprawie *B.B. i F.B. przeciwko Niemcom*²¹⁷ po zarzutach 12-letniej córki skarżącego, że ona i jej ośmioletni brat byli kilkakrotnie bici przez ojca prawa rodzicielskie w odniesieniu do dwojga dzieci zostały przeniesione na urząd ds. dzieci i młodzieży, a dzieci umieszczono w domu dziecka. Sąd rejonowy wydał nakaz pełnego przekazania władz rodzicielskich ze skarżących na urząd ds. dzieci i młodzieży, opierając decyzję na

213 ETPC, *W. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, nr 9749/82, 8 lipca 1987 r., pkt 64.

214 ETPC, *McMichael przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, nr 16424/90, 24 lutego 1995 r.

215 ETPC, *B. przeciwko Rumunii (nr 2)*, nr 1285/03, 19 lutego 2013 r.; ETPC, *B.B. i F.B. przeciwko Niemcom*, nr 18734/09 i 9424/11, 14 marca 2013 r.

216 ETPC, *B. przeciwko Rumunii (nr 2)*, nr 1285/03, 19 lutego 2013 r.

217 ETPC, *B.B. i F.B. przeciwko Niemcom*, nr 18734/09 i 9424/11, 14 marca 2013 r.

bezpośrednich dowodach pochodzących od dzieci. Mniej więcej rok później, na pierwszym spotkaniu z rodzicami, córka przyznała, że kłamała, jakoby była bita, i dzieci ostatecznie wróciły do swoich rodziców. Rozpatrując wnioski skarżących, że władze nie zbadały odpowiednio istotnych faktów, ETPC podkreślił, że błędna ocena dokonana przez specjalistów niekoniecznie oznacza, że podjęte środki były niezgodne z art. 8 EKPC. Decyzję o umieszczeniu można było ocenić wyłącznie w świetle sytuacji przedstawionej w tamtym czasie organom krajowym. W ocenie ETPC istotne znaczenie miał fakt, że sąd rejonowy polegał wyłącznie na zeznaniach dzieci, podczas gdy skarżący przedłożył oświadczenie lekarzy, którzy nie stwierdzili żadnych oznak brutalnego traktowania, oraz że sąd apelacyjny nie przesłuchał dzieci ponownie. Jako że dzieci przez cały czas przesłuchania umieszczono w bezpiecznym miejscu, nie było potrzeby pośpiechu i sądy mogły zbadać fakty w wybranym przez siebie tempie, czego nie zrobiły. Podsumowując, niemieckie sądy nie uzasadniły wystarczającego swojej decyzji o odebraniu skarżącym władzy rodzicielskiej, naruszając tym samym art. 8 EKPC.

Nawet w przypadku umieszczenia w placówce opiekuńczej dzieci zachowują prawo do utrzymywania kontaktu ze swoimi rodzicami. Prawo to zostało uznane na mocy EKPC²¹⁸, ponieważ ETPC orzekł, że wzajemne kontakty między rodzicami i dziećmi stanowią podstawę życia rodzinnego na mocy art. 8. Biorąc pod uwagę, że umieszczenie w placówce opiekuńczej powinno być środkiem tymczasowym, utrzymywanie więzi rodzinnych ma zasadnicze znaczenie dla udanego powrotu dziecka do jego rodziny²¹⁹. Zgodnie EKPC wynikają z tego pozytywne obowiązki, co ilustrują poniższe przykłady.

Przykład: W sprawie *T. przeciwko Republice Czeskiej*²²⁰ ETPC rozważał, czy prawa ojca i córki (skarżących) zostały naruszone ze względu na umieszczenie dziecka w placówce opiekuńczej i niedostateczne wspieranie kontaktu między nimi przez odpowiednie organy. Dziecko zostało umieszczone w specjalistycznej instytucji po śmierci matki i po odrzuceniu wniosków ojca o przyznanie opieki nad córką z powodu wątpliwości związanych z jego osobowością. Kolejne wnioski dotyczące spędzenia świąt z córką były odrzucane, a ośrodek terapeutyczny twierdził, że odwiedziny

218 ETPC, *Olsson przeciwko Szwecji* (nr 1), nr 10465/83, 24 marca 1988 r.

219 ETPC, *Eriksson przeciwko Szwecji*, nr 11373/85, 22 czerwca 1989 r.

220 ETPC, *T. przeciwko Republice Czeskiej*, nr 19315/11, 17 lipca 2014 r. (w języku francuskim).

nie byłyby korzystne, ponieważ dziecko bało się skarżącego. Wtedy też jakikolwiek kontakt został zerwany. Później sądy orzekły, że zgodnie z życzeniem dziecka kontakt pomiędzy dwojgiem skarżących może odbywać się wyłącznie drogą pisemną. ETPC podkreślił między innymi interes dziecka w utrzymaniu więzi z rodziną z wyjątkiem ekstremalnych przypadków, kiedy nie byłoby to w najlepszym interesie dziecka. Podczas badania decyzji o umieszczeniu dziecka pod opieką zastępczą ETPC zauważył z zadowoleniem, że organy krajowe wnikliwie rozważyły swoją decyzję po wysłuchaniu ekspertów z zakresu psychologii oraz opinii psychiatrów, a także uwzględnili życzenia dziecka. Dlatego nie doszło do naruszenia art. 8 EKPC w odniesieniu do decyzji o umieszczeniu dziecka w placówce opiekuńczej. Trybunał ustalił jednak, że art. 8 został naruszony wskutek wprowadzonych ograniczeń dotyczących kontaktów pomiędzy skarżącymi, w szczególności z powodu braku nadzoru nad decyzjami instytucji pobytu dziecka dotyczącymi odmowy kontaktu, biorąc pod uwagę, że decyzje te ostatecznie ograniczyły szanse na połączenie rodziny.

Przykład: W sprawie *K.A. przeciwko Finlandii*²²¹ dzieci skarżącego zostały umieszczone w placówce opiekuńczej wskutek zarzutów, że były wykorzystywane seksualnie. W trakcie ich pobytu w placówce nie dochodziło do wielu kontaktów pomiędzy dziećmi i rodzicami, a także nie podejmowano wielu wysiłków, aby ponownie połączyć rodzinę. Badając sprawę, ETPC zauważył, że na państwie spoczywa obowiązek działania na rzecz ułatwienia łączenia rodzin, jeśli tylko jest to racjonalnie możliwe. Należy przy tym uwzględnić obowiązek ochrony najlepszego interesu dziecka. Według ETPC surowe ograniczenia prawa skarżącego do odwiedzin odzwierciedliły intencje organów pomocy społecznej, aby wzmocnić więź raczej między dziećmi a rodziną zastępczą niż ponownie połączyć pierwotną rodzinę. Nie uwzględniono przy tym jednak zauważalnej poprawy sytuacji ojca. Doszło zatem do naruszenia art. 8 EKPC.

221 ETPC, *K.A. przeciwko Finlandii*, nr 27751/95, 14 stycznia 2003 r.

6.3. Adopcja

Główne punkty

- Przysposobienie zapewnia opiekę zastępczą dzieciom, które nie mogą pozostać ze swoimi biologicznymi rodzinami.
- Przy przysposobieniu największe znaczenie musi mieć najlepszy interes dziecka.
- Przepisy prawa UE i Rady Europy nie odnoszą się do prawa do adopcji, ale procedura przysposobienia musi przebiegać zgodnie z określonymi kryteriami tak, by odbywała się zgodnie z najlepszym interesem dziecka²²².

Zgodnie z prawem międzynarodowym w sprawach związanych z przysposobieniem największe znaczenie musi mieć najlepszy interes dziecka. Oprócz zasady najlepszego interesu dziecka inne zapisy Konwencji o prawach dziecka zawierają również wskazówki i informacje dotyczące jej wykonania w kontekście przysposobienia: niedyskryminacja, prawo do życia, przetrwania i rozwoju oraz poszanowanie opinii dzieci²²³. Szczególnie istotna jest uwaga ogólna nr 14 Komitetu Praw Dziecka ONZ dotycząca „prawa dziecka do jak najlepszego zabezpieczenia jego interesów”²²⁴.

Podobnie jednym z celów konwencji haskiej o ochronie dzieci i współpracy w dziedzinie przysposobienia międzynarodowego jest „stworzenie zabezpieczeń gwarantujących, iż przysposobienia międzynarodowe są dokonywane w najlepszym interesie dziecka i z poszanowaniem jego fundamentalnych praw, uznanych w prawie międzynarodowym”²²⁵.

222 W kontekście adopcji poznanie przez dziecko swojego pochodzenia jako działanie w interesie dziecka, zob. [rozdział 4](#).

223 Konwencja o prawach dziecka, art. 2, 3, 6 i 12. Zob. również ONZ, Komitet Praw Dziecka (2010), *Treaty-specific guidelines regarding the form and content of periodic reports to be submitted by States Parties under Article 44, paragraph 1 (b), of the Convention on the Rights of the Child*, UN Doc. CRC/C/58/Rev.2, 23 listopada 2010 r., pkt 23–27.

224 Komitet Praw Dziecka ONZ (2013), *Uwaga ogólna nr 14 (2013) dotycząca prawa dziecka do jak najlepszego zabezpieczenia jego interesów*, CRC/C/GC/14, art. 3 ust. 1.

225 Haska Konferencja Prawa Prywatnego Międzynarodowego, Konwencja haska o ochronie dzieci i współpracy w dziedzinie przysposobienia międzynarodowego, 29 maja 1993 r., art. 1 lit. a).

W ramach prawa UE prawa i związane z nimi obowiązki prawne przewidziane w art. 24 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej mają zastosowanie do przysposobienia, o ile dotyczy ono obszaru UE.

W ramach prawa Rady Europy prawo do poszanowania życia rodzinnego wyrażone w art. 8 EKPC ma zastosowanie do przypadków przysposobienia i jest przywoływane w ich kontekście. Istnieją też dwie szczególne konwencje Rady Europy dotyczące tej kwestii: Europejska konwencja o przysposobieniu dzieci²²⁶ oraz Europejska konwencja o przysposobieniu dzieci (zmieniona)²²⁷. Instrumenty te wymagają zastosowania przy przysposobieniu perspektywy opartej na prawach dziecka. Europejska konwencja o przysposobieniu dzieci (zmieniona) stanowi na przykład, że „[w]łaściwy organ nie może orzec o przysposobieniu, jeżeli nie doszedł do przekonania, że przysposobienie następuje dla dobra dziecka”²²⁸. Podobnie ETPC podkreśla, że w określonych okolicznościach, w tym w przypadku przysposobienia, najlepszy interes dziecka może przeważać nad interesem rodzica²²⁹. Europejska konwencja o przysposobieniu dzieci (zmieniona) wymaga również, aby właściwe organy nie zezwalały na przysposobienie, dopóki nie zostanie wyrażona „zgoda dziecka w formie wymaganej przez prawo jako wystarczająco świadoma”²³⁰. Ponadto dziecku, które nie osiągnęło jeszcze wieku niezbędnego do zrozumienia, na ile to możliwe „udziela się porad i bierze pod uwagę życzenia i opinie dziecka, mając na uwadze stopień jego dojrzałości”²³¹.

Przykład: W sprawie *Pini i inni przeciwko Rumunii*²³² dwie włoskie pary zaskarżyły fakt niewykonania orzeczenia sądu rumuńskiego o przysposobieniu przez nie dwojga rumuńskich dzieci. Z naruszeniem nakazów sądowych prywatna instytucja, w której dzieci przebywały w Rumunii, odmówiła przekazania ich skarżącym. ETPC orzekł, że relacja pomiędzy skarżącymi i ich przysposobionymi dziećmi wchodzi w zakres życia

226 Rada Europy, [Europejska konwencja o przysposobieniu dzieci \(zmieniona\)](#) (EN), CETS nr 202, 2008.

227 *Tamże*. Konwencja ta została otwarta do podpisu w 2008 r. i weszła w życie w 2011 r.

228 *Tamże*, art. 4 ust. 1.

229 ETPC, *Pini i inni przeciwko Rumunii*, nr 78028/01 i 78030/01, 22 czerwca 2004 r.

230 Rada Europy, [Europejska konwencja o przysposobieniu dzieci \(zmieniona\)](#) (EN), CETS nr 202, 2008, art. 5 ust. 1 lit. b).

231 *Tamże*, art. 6.

232 ETPC, *Pini i inni przeciwko Rumunii*, nr 78028/01 i 78030/01, 22 czerwca 2004 r.

rodzinnego na mocy art. 8 EKPC, nawet jeżeli nigdy wspólnie nie mieszkali i nie stworzyli więzi emocjonalnych. Rozważając tę sprawę, ETPC zinterpretował art. 8 w świetle Konwencji o prawach dziecka i konwencji haskiej, aby ustalić, że spoczywający na organach obowiązek działania umożliwiającego skarżącym stworzenie więzi rodzinnych z ich przysposobionymi dziećmi jest ograniczony najlepszym interesem dziecka²³³. W związku z tym Trybunał orzekł, że interesy dziecka mogą, w zależności od ich charakteru i powagi, przeważać nad interesami rodziców. Ponadto stwierdzając, że nie doszło do naruszenia art. 8, Trybunał podkreślił, że w przypadku relacji opartych na przysposobieniu istotne jest, aby interesy dziecka przeważały nad interesami rodziców, ponieważ celem przysposobienia jest zapewnienie dziecku rodziny, a nie rodzinie dziecka²³⁴.

Przykład: W sprawie *Kearns przeciwko Francji*²³⁵ ETPC uznał za zgodne z EKPC, że Irlandka, która przekazała swoje dziecko do adopcji we Francji, nie mogła odwołać swojej formalnej zgody na przysposobienie po upływie czasu wynoszącego dwa miesiące. ETPC pokreślił, że oddalenie przez organy krajowe wniosku o powrót dziecka odbyło się w uzasadnionym celu ochrony praw i wolności innych, w tym wypadku dziecka²³⁶. W odniesieniu do nałożenia ograniczenia czasowego na wycofanie zgody celem francuskiego prawodawstwa było wypracowanie właściwej równowagi i zapewnienie proporcjonalności pomiędzy kolidującymi interesami biologicznej matki, dziecka i rodziny adopcyjnej. W tym procesie nadrzędne znaczenie musi mieć najlepszy interes dziecka²³⁷. Z dowodów przedstawionych Trybunałowi wynikało, że w najlepszym interesie dziecka było korzystanie ze stabilnej relacji w nowej rodzinie tak szybko, jak to możliwe. Ponadto podjęto wszystkie niezbędne kroki, aby zapewnić, że skarżąca rozumie dokładne skutki swojego działania. W świetle powyższego Trybunał orzekł, że Francja wywiązała się z pozytywnego obowiązku wobec skarżącej wynikającego z art. 8 EKPC.

ETPC przyznaje również, że podejmowanie decyzji w odniesieniu do przysposobienia musi odbywać się w sposób spójny z zakazem dyskryminacji ustanowionym w art. 14 EKPC. ETPC rozważał, czy wykluczenie wnioskodawcy

233 Tamże, pkt 155.

234 Tamże, pkt 156.

235 ETPC, *Kearns przeciwko Francji*, nr 35991/04, 10 stycznia 2008 r.

236 Tamże, pkt 73.

237 Tamże, pkt 79.

ze względu na orientację seksualną albo wiek z grupy kwalifikujących się do przysposobienia było zgodne z art. 14 w związku z art. 8. Trybunał ponownie potwierdził, że zasadnicze znaczenie ma obowiązek podjęcia proporcjonalnego działania w celu ochrony najlepszego interesu dziecka.

Przykład: W sprawie *Schwizgebel przeciwko Szwajcarii*²³⁸ skarżąca, niepozostająca w związku 47-letnia kobieta, nie mogła przysposobić drugiego dziecka z powodu różnicy wieku między nią i dzieckiem, które chciała adoptować. Skarżąca twierdziła, że stała się ofiarą dyskryminacji ze względu na wiek. ETPC uznał, że odmowa udzielenia zezwolenia na przysposobienie dziecka w przypadku skarżącej służyła słusznemu celowi ochrony dobrostanu i praw dziecka²³⁹. Ze względu na brak europejskiego konsensusu dotyczącego prawa przysposobienia przez osobę samotnie wychowującą dzieci, dolnej i górnej granicy wieku oraz różnicy wieku pomiędzy osobą przysposabiającą a dzieckiem, jak również w dalszym ciągu szerokiego marginesu swobody państwa w tym obszarze i potrzeby ochrony najlepszego interesu dzieci, odmowa zezwolenia na przysposobienie drugiego dziecka nie naruszała zasady proporcjonalności²⁴⁰. Dlatego Trybunał uznał, że uzasadnienie podane przez rząd wydaje się obiektywne i słuszne oraz że zaskarżona różnica w traktowaniu nie była dyskryminująca w rozumieniu art. 14 EKPC.

Przykład: Sprawa *E.B. przeciwko Francji*²⁴¹ dotyczy odmowy udzielenia przez organy krajowe zgody na przysposobienie dziecka przez skarżącą, lesbijkę mieszkającą ze swoją partnerką, która jednak starała się o przysposobienie jako osoba stanu wolnego²⁴². Trybunał przypomniał, że art. 8 EKPC sam w sobie nie przyznaje prawa do założenia rodziny lub do przysposobienia. Skarga na dyskryminację może jednak mieścić się w szerszym zakresie określonego prawa, nawet jeżeli przedmiotowa kwestia nie dotyczy konkretnych uprawnień przyznanych na mocy EKPC²⁴³. Biorąc pod uwagę, że prawo francuskie zezwala osobom stanu wolnego na adopcję, takiego prawa nie można odmówić osobie z dyskryminującego względu.

238 ETPC, *Schwizgebel przeciwko Szwajcarii*, nr 25762/07, 10 czerwca 2010 r.

239 Tamże, pkt 86.

240 Tamże, pkt 97.

241 ETPC, *E.B. przeciwko Francji* [Wielka Izba], nr 43546/02, 22 stycznia 2008 r.

242 Tamże, pkt 49.

243 Tamże, pkt 41–48.

Jak ustaliły sądy krajowe, skarżąca wykazała niebudzące wątpliwości cechy charakteru i zdolność do wychowywania dzieci, co zapewne leżało w najlepszym interesie dziecka – kluczowym pojęciu w stosownych instrumentach międzynarodowych²⁴⁴. Trybunał doszedł do wniosku, że orientacja seksualna skarżącej odegrała decydującą rolę w odmowie zgody na przysposobienie, co stanowi traktowanie dyskryminujące w porównaniu z osobami stanu wolnego, które zgodnie z prawem krajowym były uprawnione do adopcji dzieci²⁴⁵.

Przykład: Sprawa *Gas i Dubois przeciwko Francji*²⁴⁶ dotyczyła kwestii, czy pary tej samej płci powinny mieć takie same prawo do przysposobienia dziecka jako drugi rodzic, jak pary heteroseksualne. Skarżącymi była para homoseksualna, która zarejestrowała związek partnerski. Kobiety wspólnie wychowywały córkę, która została poczęta w drodze sztucznego zapłodnienia i urodzona przez jedną ze skarżących w 2000 r. Wniosek drugiej partnerki o przysposobienie niepełne został odrzucony w oparciu o uzasadnienie, że ograniczyłoby to prawa rodzicielskie biologicznej matki dziecka, co byłoby sprzeczne zarówno z intencjami skarżącej, jak i najlepszym interesem dziecka. Zgodnie z prawem francuskim jedyną sytuacją, w której przysposobienie niepełne nie skutkuje zniesieniem praw rodzica biologicznego na korzyść rodzica adopcyjnego, jest przysposobienie dziecka swojego małżonka. Skarżące stwierdziły, że były dyskryminowane w porównaniu z zarówno zamężnymi, jak i niezamężnymi parami heteroseksualnymi. Badając, czy były one dyskryminowane w porównaniu z małżeństwami, ETPC stwierdził, że małżeństwom przyszuje się specjalny status, pociągający za sobą skutki społeczne, osobiste i prawne; z tego powodu skarżące nie mogą twierdzić, że są w sytuacji względnie podobnej do małżeństw. Jeśli chodzi o porównanie z niezamężnymi parami przeciwnej płci, Trybunał stwierdził, że porównywalne pary heteroseksualne pozostające w związku partnerskim na podstawie przepisów prawa francuskiego również nie otrzymają zgody na przysposobienie niepełne. W związku z tym ETPC stwierdził, że nie doszło do różnicy w traktowaniu ze względu na orientację seksualną, a zatem do naruszenia wynikających z konwencji praw skarżących.

244 Tamże, pkt 95.

245 Tamże, pkt 96.

246 ETPC, *Gas i Dubois przeciwko Francji*, nr 25951/07, 15 marca 2012 r.

Przykład: Sprawa *X i inni przeciwko Austrii*²⁴⁷ dotyczyła skargi wniesionej przez parę jedнопłciową, że była ona dyskryminowana w porównaniu z parami różнопłciowymi w odniesieniu do przysposobienia niepełnego. Pierwsza i trzecia skarżąca pozostawały w stabilnym związku, a pierwsza skarżąca starała się o przysposobienie drugiego skarżącego, który był synem trzeciej skarżącej. Podobnie jak w sprawie *Gas i Dubois* ETPC odrzucił pogląd, jakoby pozycja skarżących była analogiczna do małżeństw, w których jedno z małżonków chce przysposobić dziecko drugiego małżonka. ETPC przyznał jednak, że skarżące znajdowały się w sytuacji porównywalnej do niezamężnych par heteroseksualnych. Chociaż przysposobienie niepełne jest na mocy austriackiego prawa dopuszczalne dla niezamężnych par heteroseksualnych, to austriacki kodeks cywilny przewiduje, że osoba przysposabia dziecko w miejsce rodzica biologicznego tej samej płci, co oznacza, że przysposobienie niepełne jest dla par jedнопłciowych prawnie niemożliwe. Trybunał orzekł, że takie okoliczności stanowiły różnicę w traktowaniu skarżących ze względu na orientację seksualną i że rząd nie przedstawił wystarczająco znaczących i przekonujących powodów, co stanowi naruszenie art. 14 w związku z art. 8 EKPC.

ETPC skoncentrował uwagę również na istocie przestrzegania ducha i celu prawa międzynarodowego w odniesieniu do podejmowania decyzji dotyczących przysposobienia.

Przykład: W sprawie *Harroudj przeciwko Francji*²⁴⁸ organy francuskie odrzuciły wniosek skarżącej dotyczący przysposobienia całkowitego algierskiej dziewczynki porzuconej w chwili urodzenia i umieszczonej pod opieką skarżącej zgodnie z systemem *kafala* – prawem rodzicielskim na mocy prawa muzułmańskiego. Powodami takiej odmowy były fakt, że francuski kodeks cywilny nie zezwala na przysposobienie dziecka, którego adopcja byłaby zakazana na mocy prawa jego państwa pochodzenia (w tym wypadku prawa algierskiego), oraz fakt, że już *kafala* zapewniła skarżącej władzę rodzicielską umożliwiającą jej podejmowanie decyzji w najlepszym interesie dziecka. Kolejne odwołanie zostało odrzucone na tej podstawie, że prawo krajowe było zgodne z konwencją haską o ochronie dzieci i współpracy w dziedzinie przysposobienia międzynarodowego oraz że w odniesieniu do ochrony najlepszego interesu dziecka w art. 20

247 ETPC, *X i inni przeciwko Austrii* [Wielka Izba], nr 19010/07, 19 lutego 2013 r.

248 ETPC, *Harroudj przeciwko Francji*, nr 43631/09, 4 października 2012 r.

Konwencji o prawach dziecka uznaje się *kafalę* na równi z przysposobieniem. Badając zażalenie skarżącej, ETPC przypomniał zasadę, zgodnie z którą po uznaniu więzi pokrewieństwa państwo musi działać w sposób obliczony na zapewnienie możliwości rozwijania tej więzi i ustanowienie zabezpieczeń prawnych umożliwiających integrację dziecka z rodziną, jak również konieczność interpretowania EKPC harmonijnie z ogólnymi zasadami prawa międzynarodowego. W swojej ocenie ETPC podkreślił obawy sądów francuskich związane z przestrzeganiem ducha i celu konwencji międzynarodowych, w tym konwencji ONZ o prawach dziecka. *Kafała* została uznana w prawie francuskim, a skarżąca mogła wykonywać władzę rodzicielską i podejmować decyzje w najlepszym interesie dziecka. Miała na przykład możliwość sporządzenia testamentu na rzecz dziecka, pokonując trudności wynikające z ograniczeń związanych z przysposobieniem. Podsumowując, stopniowe eliminowanie w ten sposób zakazu przysposobienia przez pozwane państwo miało na celu wspieranie integracji dzieci obcego pochodzenia bez natychmiastowego odcinania ich od zasad obowiązujących w ich państwach pochodzenia, wykazując poszanowanie dla pluralizmu kulturowego i dążąc do równowagi między interesem publicznym a interesem skarżącej. Dlatego ETPC nie stwierdził naruszenia praw skarżącej.

7

Ochrona dziecka przed przemocą i wykorzystywaniem

UE	Uwzględnione zagadnienia	Rada Europy
Dyrektywa w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej (2011/93/UE)	Przemoc w szkołach, w domu i w innych warunkach	EKPC, art. 2 (prawo do życia), art. 3 (niehumanitarne lub poniżające traktowanie) i art. 8 (integralność cielesna), Protokół nr 1 do EKPC, art. 2 (prawo do nauki) ETPC, <i>Kayak przeciwko Turcji</i>, nr 60444/08, 2012 r. (pchnięcie nożem w pobliżu szkoły) ETPC, <i>O’Keeffe przeciwko Irlandii</i> [Wielka Izba], nr 35810/09, 2014 r. (wykorzystywanie seksualne w szkole) ETPC, <i>Campbell i Cosans przeciwko Zjednoczonemu Królestwu</i>, skargi nr 7511/76 i 7743/76, 1982 r. (kary cielesne) EKS (zrewidowana), art. 7 (prawo do szczególnej ochrony przed zagrożeniami fizycznymi i moralnymi) oraz art. 17 (prawo do ochrony) EKPS, <i>World Organisation against Torture (OMCT) przeciwko Belgii</i>, nr 21/2003, 2004 r. (zakaz kar cielesnych w Belgii) Konwencja Rady Europy o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych (konwencja z Lanzarote) Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej (konwencja stambulska)

UE	Uwzględnione zagadnienia	Rada Europy
Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, art. 5 ust. 2 (praca przymusowa lub obowiązkowa) Dyrektywa w sprawie młodych pracowników (94/33/WE) Dyrektywa w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi (2011/36/UE)	Praca przymusowa	EKPC, art. 4 (zakaz niewolnictwa i pracy przymusowej) ETPC, <i>C.N. i V. przeciwko Francji</i>, nr 67724/09, 2012 r. (niewolnictwo; obowiązki pozytywne państwa) EKS (zrewidowana), art. 7 ust. 10 (szczególna ochrona przed fizycznymi i moralnymi zagrożeniami) Konwencja Rady Europy o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych (konwencja z Lanzarote)
Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, art. 5 ust. 3 (zakaz handlu ludźmi) Dyrektywa w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi (2011/36/UE)	Handel dziećmi	EKPC, art. 4 (wolność od poddaństwa) ETPC, <i>Rantsev przeciwko Cyprowi i Rosji</i>, nr 25965/04, 2010 r. (niezbadanie przez państwo oskarżeń o handel ludźmi) Konwencja Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi
Dyrektywa w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi (2011/36/UE)	Pornografia dziecięca	EKPC, art. 8 (prawo do poszanowania życia prywatnego) ETPC, <i>Söderman przeciwko Szwecji</i> [Wielka Izba], nr 5786/08, 2013 r. (potajemne filmowanie dziecka) EKS (zrewidowana), art. 7 ust. 10 (szczególna ochrona przed fizycznymi i moralnymi zagrożeniami) Konwencja Rady Europy o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych (konwencja z Lanzarote) Konwencja o cyberprzestępczości
	Dzieci należące do mniejszości	ETPC, <i>Centre for Legal Resources w imieniu Valentin Câmpeanu przeciwko Rumunii</i> [Wielka Izba], nr 47848/08, 2014 r. (zgon młodego mężczyzny niepełnosprawnego w stopniu znacznym w instytucji państwowej)
Decyzja Rady 2010/48/WE	Dzieci niepełnosprawne	ETPC, <i>Nencheva i inni przeciwko Bułgarii</i>, nr 48609/06, 2013 r. (zgon dzieci w instytucji państwowej)
Decyzja Komisji 2007/698/WE	Zaginione dzieci	ETPC, <i>Zorica Jovanović przeciwko Serbii</i>, nr 21794/08, 2013 r. (prawo do informacji)

Ochrona dziecka w szerszym rozumieniu odnosi się do wszystkich środków opracowywanych w celu zapewnienia wykonywania praw dziecka. W węższym rozumieniu odnosi się do praw dziecka do wolności od wszelkich form przemocy. Zgodnie z prawem międzynarodowym państwa muszą podjąć środki w celu zapewnienia dzieciom korzystania z odpowiedniej ochrony oraz zagwarantowania, że ich prawa do godności i integralności fizycznej są skutecznie przestrzegane. Obowiązek zapewnienia przez państwo ochrony może przyjąć różne formy, w zależności od konkretnego zagrożenia i od sprawy. Dlatego obowiązki państwa są bardziej widoczne w przypadkach, gdy dzieci znajdują się pod zwierzchnictwem i kontrolą państwa, na przykład gdy przebywają w instytucjach publicznych. Dzieje się tak, gdy istnieje wysokie zagrożenie przemocą. Obowiązek państwa związany z ochroną może okazać się trudny do realizacji w przypadkach, w których dzieci są narażone na przemoc ze strony osób prywatnych, takich jak członkowie ich rodzin.

Główne kompetencje Unii Europejskiej w tym obszarze związane są z przestępczością transgraniczną (art. 83 TFUE). Dlatego wprowadzono szczególne środki legislacyjne w odniesieniu do pornografii dziecięcej i handlu ludźmi. Unia Europejska przyjęła również przepisy zobowiązujące państwa członkowskie do kryminalizacji wielu form niegodziwego traktowania w celach seksualnych. Na szczęblu Rady Europy w ramach EKPC – przede wszystkim w art. 2, 3 i 8 – rozwinęto pojęcie obowiązków państwa w odniesieniu do szerokiego zakresu aktów stanowiących przemoc wobec dzieci. Również EKPS wykazał aktywność w tej dziedzinie, zarówno poprzez procedurę opartą na sprawozdaniach krajowych, jak i system skarg zbiorowych. Ponadto przyjęte zostały szczególne konwencje Rady Europy, przede wszystkim Konwencja Rady Europy o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych (konwencja z Lanzarote)²⁴⁹; powołano również organy monitorujące wdrażanie tych aktów prawnych.

Niniejszy rozdział zawiera analizę określonych aspektów przemocy wobec dzieci oraz działań społeczności międzynarodowej. W [sekcji 7.1](#) omówiono przemoc w domu, szkole i innych warunkach, skupiając się na takich kwestiach, jak kary cielesne, znęcanie się nad dzieckiem i zaniedbywanie, a także przemoc seksualna. [Seksja 7.2](#) poświęcona jest przypadkom wykorzystywania dzieci, które to przypadki mają wyraźny wymiar transgraniczny, w tym

249 Rada Europy, [Konwencja Rady Europy o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych \(EN\)](#), CETS nr 201, 2007.

handlowi ludźmi (w celach pracy przymusowej lub wykorzystywania seksualnego), pornografii dziecięcej i nagabywaniu dzieci dla celów seksualnych. [Sekcja 7.3](#) natomiast dotyczy przypadków wykorzystywania, w których dzieci znajdują się w sytuacjach szczególnego zagrożenia.

7.1. Przemoc w domu, w szkołach i w innych warunkach

Główne punkty

- Państwa mają obowiązek zapewnić dzieciom skuteczną ochronę przed przemocą i skrzywdzeniem w każdych warunkach.
- Państwa są zobowiązane do zapewnienia odpowiednich ram prawnych dla ochrony dziecka.
- Państwa muszą prowadzić skuteczne dochodzenia w przypadkach spornych zarzutów dotyczących znęcania, przemocy lub krzywdy wobec dziecka.

W ramach prawa UE²⁵⁰ głównym instrumentem w zakresie ochrony przed przemocą jest uchwalona w oparciu o art. 82 i 83 TFUE dyrektywa 2011/93/UE w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej²⁵¹.

W ramach prawa Rady Europy ETPC i EKPS opracowały rozległe orzecznictwo dotyczące ochrony dzieci przed przemocą we wszystkich warunkach. Ponadto określone konwencje Rady Europy (np. konwencja z Lanzarote) zawierają wyszczególnione gwarancje ochrony dzieci przed konkretnymi formami przemocy.

7.1.1. Zakres odpowiedzialności państwa

W ramach prawa Rady Europy ETPC zbadał najpoważniejsze formy przemocy wobec dzieci w oparciu o różne artykuły EKPC, przede wszystkim art. 2 i 3.

²⁵⁰ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/93/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej, Dz.U. L 335 z 2011, s. 1.

²⁵¹ *Tamże*.

Trybunał wskazał konkretne obowiązki spoczywające na państwach, gdy dzieci przebywają w podlegających im instytucjach publicznych²⁵². Podobnie, jeżeli pewne zachowanie lub sytuacja osiąga poziom, powyżej którego można je uznać za nieludzkie lub poniżające traktowanie na mocy art. 3, państwo ma obowiązek działania na rzecz ochrony dzieci przed niewłaściwym traktowaniem, w tym przez osoby prywatne. Takie sytuacje, jak długotrwałe zaniebdanie przez rodziców²⁵³, wykorzystywanie seksualne przez nauczycieli²⁵⁴, gwałt²⁵⁵ lub kary cielesne²⁵⁶, wchodzą w zakres art. 3 EKPC.

W przypadku śmierci państwo może ponosić odpowiedzialność na mocy art. 2 EKPC, nawet jeśli śmierć była spowodowana przez osobę prywatną, a nie przez przedstawiciela państwa. Pozytywny obowiązek państwa różni się w zależności od przypadku, jednak podstawowym obowiązkiem jest zapewnienie skutecznej ochrony dziecka przed przemocą. W przypadkach poważnych form złego traktowania pozytywny obowiązek obejmuje uchwalanie skutecznych przepisów prawa karnego oraz mechanizmy egzekwowania prawa²⁵⁷. Państwa muszą również przyjąć specjalne środki i zabezpieczenia dla ochrony dzieci²⁵⁸.

ETPC wielokrotnie miał do czynienia ze sprawami dotyczącymi przemocy wobec dzieci ze strony osób prywatnych w szkołach, w domach lub innych placówkach kierowanych przez podmioty niebędące podmiotami państwowymi, w których to sprawach zachodziła wątpliwość co do odpowiedzialności państwa. Co ważniejsze, ETPC orzekał, że państwo nie może zwolnić się z obowiązku ochrony dzieci poprzez delegowanie administrowania ważnymi usługami publicznymi – jak edukacja – osobom prywatnym²⁵⁹. W sprawach dotyczących ustalenia odpowiedzialności państwa ETPC zasadniczo dokonywał rozróżnienia między ogólnym obowiązkiem państwa do ochrony, jeżeli nie można było jasno zidentyfikować zagrożenia, a obowiązkiem ochrony w sprawach, w których można było zidentyfikować ofiarę. W pierwszym przypadku

252 ETPC, *Nencheva i inni przeciwko Bułgarii*, nr 48609/06, 18 czerwca 2013 r. (w języku francuskim).

253 ETPC, *Z i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* [Wielka Izba], nr 29392/95, 10 maja 2001 r.

254 ETPC, *O’Keeffe przeciwko Irlandii* [Wielka Izba], nr 35810/09, 28 stycznia 2014 r.

255 ETPC, *M.C. przeciwko Bułgarii*, nr 39272/98, 4 grudnia 2003 r.

256 ETPC, *Tyrer przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, nr 5856/72, 25 kwietnia 1978 r.

257 ETPC, *M.C. przeciwko Bułgarii*, nr 39272/98, 4 grudnia 2003 r., pkt 150.

258 ETPC, *O’Keeffe przeciwko Irlandii* [Wielka Izba], nr 35810/09, 28 stycznia 2014 r., pkt 146.

259 Tamże, pkt 150; ETPC, *Costello-Roberts przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, nr 13134/87, 25 marca 1993 r., pkt 27.

ETPC analizował, czy brak interwencji państwa doprowadził pokrzywdzone dziecko do realnego zagrożenia przemocą.

Przykład: Sprawa *Kayak przeciwko Turcji*²⁶⁰ dotyczyła śmiertelnego ugodzenia 15-letniego chłopca przez innego nastolatka w pobliżu szkoły. ETPC stwierdził, że szkoły mają obowiązek chronić powierzone im dzieci przed wszystkimi formami przemocy. W tej konkretnej sprawie ETPC orzekł, że Turcja ponosiła odpowiedzialność na mocy art. 2 EKPC w związku z niezapewnieniem ochrony prawa do życia syna i brata skarżących, ponieważ w tamtym czasie nie było wprowadzonego skutecznego systemu nadzoru. Ze względu na brak takiego systemu nastolatek miał możliwość zabrania ze szkolnej kuchni noża, którego następnie użył do ugodzenia ofiary.

Przykład: Sprawa *O’Keeffe przeciwko Irlandii*²⁶¹ dotyczyła aktów przemocy popełnianych w latach 70. XX wieku w irlandzkiej szkole krajowej. W tamtym czasie szkoły krajowe w Irlandii były uznawane i opłacane przez państwo, podczas gdy zarządzanie i administrowanie przekazano Kościołowi. Skarżąca, będąca wówczas uczennicą, była ofiarą około 20 aktów niegodziwego traktowania w celach seksualnych ze strony jednego z nauczycieli. Kobieta złożyła skargę dopiero w 1998 r., po odkryciu innych przypadków niegodziwego traktowania w celach seksualnych popełnionych przez tego samego nauczyciela. ETPC musiał ustalić, czy państwo może być pociągnięte do odpowiedzialności za akty przemocy, które nie zostały wówczas zgłoszone organom ścigania. Trybunał najpierw uznał, że akty przemocy, których skarżąca padła ofiarą, wchodzą w zakres art. 3 EKPC. Następnie, w oparciu o różne sprawozdania, ETPC stwierdził, że państwo powinno było mieć świadomość potencjalnego zagrożenia niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych w szkołach. Jednocześnie nie istniały odpowiednie procedury, które umożliwiałyby dziecku lub rodzicom zgłoszenie skargi na akty przemocy bezpośrednio państwu. Nie było również mechanizmów nadzoru nad traktowaniem dzieci przez nauczycieli. W związku z tym ETPC stwierdził, że Irlandia nie wypełniła obowiązku działania na mocy art. 3 EKPC, ponieważ nie zapewniła skutecznego mechanizmu działania w przypadkach przemocy wobec nieletnich w szkołach.

260 ETPC, *Kayak przeciwko Turcji*, nr 60444/08, 10 lipca 2012 r. (w języku francuskim).

261 ETPC, *O’Keeffe przeciwko Irlandii* [Wielka Izba], nr 35810/09, 28 stycznia 2014 r.

Według ETPC państwa muszą prowadzić skuteczne dochodzenia w przypadkach zarzutów złego traktowania lub utraty życia, niezależnie od tego, czy sprawcami aktów przemocy byli przedstawiciele państwa²⁶², czy osoby prywatne. Dochodzenie jest skuteczne, jeżeli po otrzymaniu skarg od poszkodowanych lub ich następców prawnych państwa wdrażają procedurę mogącą doprowadzić do identyfikacji i ukarania osób odpowiedzialnych za akty przemocy sprzeczne z art. 2 lub 3 EKPC.

Na mocy EKS prawa dzieci do ochrony przed przemocą i złym traktowaniem chronione są głównie w ramach art. 7 i 17.

Co więcej, w ramach konwencji z Lanzarote państwa są zobowiązane do kryminalizacji różnych form niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci²⁶³. Konwencja ta zobowiązuje również państwa do podejmowania środków prawnych lub innych środków służących zapobieganiu niegodziwemu traktowaniu dzieci w celach seksualnych poprzez organizowanie kampanii uświadamiających, szkolenie specjalistów, informowanie dzieci o zagrożeniach przemocą i zapewnianie specjalistycznej pomocy osobom, które mogą potencjalnie popełniać przestępstwa niegodziwego traktowania dzieci. Ponadto na mocy art. 4 i 5 Konwencji Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej (konwencja stambulska)²⁶⁴ państwa zobowiązują się przyjąć specjalne środki prawne i prowadzić dochodzenia w sprawie aktów przemocy wobec kobiet. Zgodnie z art. 22 konwencji stambulskiej państwa są zobowiązane do zapewnienia specjalistycznego wsparcia dla kobiet i dzieci będących ofiarami przemocy domowej.

W prawie międzynarodowym kluczowym instrumentem prawnym zapewniającym ochronę dzieci na szczeblu państwa jest Konwencja o prawach dziecka. Zgodnie z art. 19 państwa strony mają obowiązek podejmować działania w dziedzinie ustawodawczej, administracyjnej, społecznej oraz wychowawczej dla ochrony dziecka przed wszelkimi formami przemocy. Komitet Praw Dziecka ONZ opublikował szereg ważnych uwag ogólnych i zaleceń, w których interpretuje obowiązki państw wynikające z Konwencji o prawach dziecka. Na

262 ETPC, *Assenov i inni przeciwko Bułgarii*, nr 24760/94, 28 października 1998 r.

263 Rada Europy, *Konwencja Rady Europy o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych (EN)*, CETS nr 201, 2007.

264 Rada Europy, *Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej (EN)*, CETS nr 210, 2011.

przykład w uwadze ogólnej nr 13 opisano środki w celu ochrony dzieci przed wszystkimi formami przemocy²⁶⁵. Ogólna uwaga nr 5 dotyczy środków realizacji i monitorowania wdrażania konwencji o prawach dziecka w ustawach i polityce krajowej²⁶⁶.

7.1.2. Kary cielesne

Kary cielesne są ogólnie definiowane jako formy kary fizycznej, której celem jest wywołanie u kogoś bólu lub dyskomfortu. Pojęcie to odnosi się przede wszystkim do bicia dzieci ręką lub przedmiotem, ale może również obejmować akty o charakterze innym niż fizyczny, takie jak groźby, które skutkują takim samym rezultatem – upokorzeniem dziecka²⁶⁷.

W ramach prawa Rady Europy ETPC analizował skargi na stosowanie kar cielesnych jako środka dyscyplinującego, głównie w oparciu o art. 3 EKPC. W przypadku, gdy środek osiągnął poziom wymagany dla zastosowania art. 3, ETPC stwierdzał, że działanie stanowiło naruszenie tego postanowienia²⁶⁸. W przypadkach, gdy kary cielesne nie osiągają skali wymaganej dla zastosowania art. 3, nadal mogą wchodzić w zakres art. 8 jako część prawa do zachowania integralności cielesnej i moralnej. Do chwili obecnej ETPC nie stwierdził jednak naruszenia artykułu 8 w sprawach dotyczących kar cielesnych. Stosowanie kar cielesnych w szkołach państwowych może również stanowić naruszenie prawa rodziców do wychowywania dzieci zgodnie ze swoimi przekonaniami filozoficznymi przewidzianego w art. 2 protokołu nr 1 do EKPC²⁶⁹.

Przykład: Sprawy *Campbell i Cosans przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*²⁷⁰ dotyczyły zawieszenia w obowiązkach szkolnych dwóch chłopców odmawiających poddania się karze cielesnej. ETPC nie stwierdził naruszenia art. 3 EKPC, ponieważ dzieci w rzeczywistości nie zostały

265 ONZ, Komitet Praw Dziecka (2011), *Uwaga ogólna nr 13*, CRC/C/GC/13, 18 kwietnia 2011 r.

266 ONZ, Komitet Praw Dziecka (2003), *Uwaga ogólna nr 5*, CRC/C/GC/2003/5, 27 listopada 2003 r.

267 ONZ, Komitet Praw Dziecka (2007), *Uwaga ogólna nr 8 (2006): Prawo dziecka do ochrony przed karami cielesnymi i innymi okrutnymi i poniżającymi formami karania (m.in. art. 19; art. 28, pkt 2; i art. 37)*, CRC/C/GC/8, 2 marca 2007 r.

268 ETPC, *Tyrer przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, nr 5856/72, 25 kwietnia 1978 r.

269 ETPC, *Campbell i Cosans przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, nr 7511/76 i 7743/76, 25 lutego 1982 r., pkt 38.

270 ETPC, *Campbell i Cosans przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, nr 7511/76 i 7743/76, 25 lutego 1982 r.

poddane karze cielesnej. Uznał jednak, że doszło do naruszenia art. 2 protokołu nr 1 do EKPC w związku z tym, że zezwalając na karę cielesną, pozwane państwo nie uszanowało przekonań filozoficznych rodziców. ETPC stwierdził również naruszenie zagwarantowanego w art. 2 protokołu nr 1 do EKPC prawa do nauki jednego z chłopców w związku z jego zawieszeniem w prawach ucznia.

EKS nie zawiera żadnego bezpośredniego zakazu stosowania kar cielesnych. EKPS interpretuje jednak taki zakaz w związku z art. 17 EKS²⁷¹. Korzystając ze swoich uprawnień w zakresie monitorowania, zarówno poprzez procedurę opartą na sprawozdaniach krajowych, jak i system skarg zbiorowych w odniesieniu do zgodności działań państw z art. 17, EKPS stwierdził, że kilka państw stron naruszyło to postanowienie, nie zakazując stosowania wszystkich form kary cielesnej. W trzech podobnych sprawach wniesionych przez Association for the Protection of All Children (APPROACH) Ltd. odpowiednio przeciwko Belgii²⁷², Republice Czeskiej²⁷³ i Słowenii²⁷⁴ EKPS stwierdził naruszenie art. 17 EKS, ponieważ państwa te nie posiadały przepisów określających „wyraźny i wszechstronny zakaz stosowania wobec dzieci wszelkich form kar cielesnych, które mogą wpłynąć na ich integralność cielesną, godność, rozwój lub samopoczucie psychiczne”²⁷⁵. EKPS ustalił również, że przepisy zakazujące stosowania kar cielesnych wobec dzieci muszą mieć zastosowanie do takich form opieki zastępczej, jak placówki opieki instytucjonalnej, rodziny zastępcze i przedszkola. W tym kontekście należy również przywołać zalecenie Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy z 2004 r. wzywające wszystkie umawiające się państwa do zakazania kar cielesnych²⁷⁶.

W prawie międzynarodowym kara cielesna jest pośrednio uważana za formę przemocy wobec dzieci podlegającą art. 19, 28 ust. 2 i art. 37 Konwencji o prawach dziecka. Ponadto Komitet Praw Dziecka wydał ogólną uwagę nr 8/2006,

271 Zob. np. EKPS, *World Organisation against Torture (OMCT) przeciwko Belgii*, nr 21/2003, 7 grudnia 2004 r.; EKPS, Wnioski XVI-2; Polska, art. 17, s. 65.

272 EKPS, *Association for the Protection of All Children (APPROACH) przeciwko Belgii*, nr 98/2013, 29 maja 2015 r., pkt 49.

273 EKPS, *Association for the Protection of All Children (APPROACH) przeciwko Republice Czeskiej*, nr 96/2013, 29 maja 2015 r.

274 EKPS, *Association for the Protection of All Children (APPROACH) przeciwko Słowenii*, nr 95/2013, 27 maja 2015 r.

275 *Tamże*, pkt 51.

276 Rada Europy, Zgromadzenie Parlamentarne (2004), *Zalecenie 1666 (2004) w sprawie ogólnoeuropejskiego zakazu stosowania kar cielesnych wobec dzieci* (EN), 23 czerwca 2004 r.

w której wezwał państwa do podjęcia właściwych środków przeciw wszelkim formom kar cielesnych²⁷⁷.

7.1.3. Niegodziwe traktowanie w celach seksualnych

Zagadnienia handlu ludźmi i pornografii dziecięcej zostały opisane odpowiednio w [sekcjach 7.2.2 i 7.2.3](#).

Niegodziwe traktowanie dzieci w celach seksualnych może przybierać różne formy, w tym napastowanie, dotykanie, kazirodztwo lub gwałt. Niegodziwe traktowanie w celach seksualnych ma miejsce w różnych warunkach, w tym w domach, szkołach, placówkach opiekuńczych, kościołach itd. Dzieci są szczególnie narażone na niegodziwe traktowanie w celach seksualnych, ponieważ często znajdują się pod zwierzchnictwem i kontrolą dorosłych oraz mają trudniejszy dostęp do mechanizmów składania skarg.

W ramach prawa UE dyrektywa 2011/93/UE – w większości odzwierciedlająca podejście zawarte w konwencji z Lanzarote – służy harmonizacji między państwami członkowskimi minimalnych sankcji karnych za różne przestępstwa niegodziwego traktowania dzieci w celach seksualnych²⁷⁸. Na mocy art. 3 dyrektywy państwa członkowskie muszą podjąć środki prawne zapewniające karalność różnych form niegodziwego traktowania w celach seksualnych, w tym przyzwolenia dzieciom na bycie świadkami czynności seksualnych oraz podejmowania czynności seksualnych z udziałem dziecka. Dyrektywa przewiduje wyższe kary, jeżeli przestępstwo zostało popełnione przez osoby nadużywające uznanego stosunku zaufania wobec szczególnie bezbronного dziecka lub z zastosowaniem przymusu. Państwa członkowskie muszą ponadto zapewnić ściganie podejrzanego o niegodziwe traktowanie dziecka w celach seksualnych z urzędu i zakaz wykonywania jakiejkolwiek zawodowej działalności związanej z bezpośrednimi oraz regularnymi kontaktami z dziećmi przez osoby skazane za przestępstwa niegodziwego traktowania dziecka w celach seksualnych. Dyrektywa zawiera również przepisy dotyczące prowadzenia

277 ONZ, Komitet Praw Dziecka (2007), *Uwaga ogólna nr 8 (2006): Prawo dziecka do ochrony przed karami cielesnymi i innymi okrutnymi i poniżającymi formami karania* (m.in. art. 19; art. 28, pkt 2 i art. 37), CRC/C/GC/8, 2 marca 2007.

278 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/93/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej, Dz.U. L 335 z 2011, s. 1.

postępowania w sposób przyjazny dzieciom oraz ochrony pokrzywdzonych dzieci w sądach.

Dyrektywa 2011/93/UE jest powiązana z decyzją ramową 2009/315/WSiSW²⁷⁹ w sprawie organizacji wymiany informacji pochodzących z rejestru karnego pomiędzy państwami członkowskimi oraz treści tych informacji. Mimo że nie jest poświęcona dzieciom, decyzja ramowa uzupełnia ważną lukę w systemie ochrony, zapewniając dostęp organów państw członkowskich do rejestrów karnych osób skazanych. Ułatwia to identyfikację osób skazanych za niegodziwe traktowanie w celach seksualnych, które poszukują pracy w instytucjach pracujących z dziećmi w innych państwach członkowskich.

W ramach prawa Rady Europy ETPC badał sprawy dotyczące niegodziwego traktowania w celach seksualnych w oparciu o art. 3 i 8 EKPC. Skargi zasadniczo dotyczyły niepowodzenia państwa w podejmowaniu właściwych środków w celu ochrony dzieci przed nadużyciem. W kontekście art. 3 ETPC zbadał też, czy państwa przeprowadziły skuteczne dochodzenia w sprawach zarzutów dotyczących niegodziwego traktowania w celach seksualnych. Skargi dotyczące niegodziwego traktowania dzieci w celach seksualnych rozpatrywane na mocy art. 8 dotyczyły wpływu takich aktów na integralność cielesną ofiary i na prawo do poszanowania życia rodzinnego. Jako że nie można dokonać wyraźnego rozróżnienia między zobowiązaniami państw wynikającymi z art. 3 a tymi wynikającymi z art. 8, ETPC korzysta z podobnej argumentacji przy ustalaniu naruszeń obu artykułów. Należy jednak zauważyć, że sprawy dotyczące art. 8 są bardziej rozpowszechnione w sytuacjach dotyczących skarg na bezprawne uprowadzenie/wzięcie pod opiekę i wpływu zarzutów o niegodziwe traktowanie dzieci w celach seksualnych na życie rodzinne. Sytuacje te zostały przeanalizowane w [rozdziale 5](#).

Przykład: W sprawie *M.C. przeciwko Bułgarii*²⁸⁰ skarżącą była 14-letnia dziewczyna, która twierdziła, że została zgwałcona przez dwie osoby w trakcie wieczornego wyjścia. Jej skarga zgłoszona organom krajowym została odrzucona głównie z powodu niewykrycia żadnej formy przemocy fizycznej. ETPC zauważył, że podejrzenie gwałtu wchodzi w zakres art. 3

²⁷⁹ Decyzja ramowa Rady 2009/315/WSiSW z dnia 26 lutego 2009 r. w sprawie organizacji wymiany informacji pochodzących z rejestru karnego pomiędzy państwami członkowskimi oraz treści tych informacji, Dz.U. L 93 z 2009, s. 23–32.

²⁸⁰ ETPC, *M.C. przeciwko Bułgarii*, nr 39272/98, 4 grudnia 2003 r.

EKPC i że pozwane państwo musi przeprowadzić skuteczne dochodzenie w przypadku takiego podejrzenia. Uznając, że organy bułgarskie nie przeprowadziły takiego dochodzenia, ETPC oparł się na dowodach, zgodnie z którymi organy ogólnie oddalały zgłoszenia, w których ofiara nie wykazywała fizycznego sprzeciwu wobec aktu gwałtu. Trybunał uznał, że taki standard dowodu był niezgodny z rzeczywistością dotyczącą ofiar gwałtu dlatego mógł spowodować, że dochodzenia organów były nieskuteczne, naruszając tym samym art. 3 EKPC.

Ponadto konwencja z Lanzarote szczegółowo reguluje prawo dzieci do ochrony przed niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych. Konwencja ta, przyjęta w ramach Rady Europy, jest otwarta do ratyfikacji dla państw spoza Europy. Ten wiążący dokument wspomagają liczne niewiążące prawnie instrumenty w celu dalszego zapewnienia, by państwa członkowskie wprowadzały skuteczne środki przeciwdziałania niegodziwemu traktowaniu dzieci w celach seksualnych²⁸¹.

7.1.4. Przemoc w rodzinie i zaniedbywanie dzieci

Wiele przypadków przemocy domowej obejmuje zarzuty niegodziwego traktowania w celach seksualnych. W tym sensie obowiązki państwa na mocy prawa międzynarodowego są podobne do wymienionych w [sekcji 7.1.3](#) powyżej.

W ramach prawa Rady Europy to zazwyczaj matki składały do ETPC skargi dotyczące nieprawidłowego wypełnienia przez państwo obowiązku ochrony przed krzywdą określonego przez EKPC. Sprawy przemocy w rodzinie podnoszą kwestie zawarte w art. 2, 3 i 8 konwencji. Państwa muszą spełnić obowiązek podjęcia skutecznych działań przeciwko przemocy domowej i prowadzić skuteczne dochodzenie w przypadkach domniemyanych zarzutów przemocy domowej lub zaniedbywania dziecka.

281 Do przykładów należą: Rada Europy, Komitet Ministrów (2001), *Zalecenie Rec(2001)16 w sprawie ochrony dzieci przed wykorzystywaniem seksualnym* (EN), 31 października 2001 r.; Rada Europy, Zgromadzenie Parlamentarne (1996), *Rezolucja 1099 (1996) w sprawie seksualnego wykorzystywania dzieci* (EN), 25 września 1996 r.; Rada Europy, Zgromadzenie Parlamentarne (2000), *Rezolucja 1212 (2000) Gwałt w konfliktach zbrojnych* (EN), 3 kwietnia 2000 r.; Rada Europy, Zgromadzenie Parlamentarne (2002), *Rezolucja 1307 (2002) Seksualne wykorzystywanie dzieci: zero tolerancji* (EN), 27 września 2002 r.

Przykład: W sprawie *Kontrová przeciwko Słowacji*²⁸² skarżąca kilka razy była ofiarą przemocy fizycznej ze strony męża. Składała doniesienia na policji, a następnie je wycofywała. Później jej mąż groził zamordowaniem ich dzieci. Krewny zgłosił ten incydent policji. Mimo tego kilka dni po zdarzeniu mąż skarżącej zastrzelił siebie i dwójkę ich dzieci. ETPC stwierdził, że obowiązek działania państwa powstaje w obszarze art. 2 EKCP, jeśli organy wiedzą lub powinny wiedzieć o istnieniu rzeczywistego i bezpośredniego zagrożenia życia określonej osoby. W tej sprawie organy słowackie powinny były wiedzieć o takim zagrożeniu dzięki wcześniejszej komunikacji pomiędzy skarżącą i policją. Obowiązek działania policji powinien wiązać się z zarejestrowaniem zgłoszenia przestępstwa przez skarżącą, wszczęciem dochodzenia i rozpoczęciem procesu karnego, utrzymywaniem prawidłowego rejestru alarmowych zgłoszeń telefonicznych oraz podjęciem działań w związku z doniesieniami skarżącej o posiadaniu przez męża strzelby. Policja nie spełniła jednak tych obowiązków, a bezpośrednią konsekwencją tego zaniedbania była śmierć dzieci skarżącej, co stanowiło naruszenie art. 2 EKCP.

Przykład: Sprawa *Eremia przeciwko Mołdawii*²⁸³ dotyczyła skargi matki i jej dwóch córek w związku z niezapewnieniem im przez organy ochrony przed brutalnym zachowaniem ze strony ich męża i ojca. ETPC orzekł, że pomimo wiedzy o przemocy organy nie podjęły skutecznych środków, aby ochronić matkę przed przemocą domową w przyszłości. Uznał również, że pomimo negatywnych psychologicznych skutków dla córek będących świadkami przemocy ze strony ojca wobec ich matki w domu rodzinnym nie podjęto żadnych lub prawie żadnych działań, aby zapobiec powtarzaniu się takich zachowań. Trybunał uznał, że organy mołdawskie nie wypełniły prawidłowo swoich obowiązków na mocy art. 8 EKPC.

Sprawy dotyczące zaniedbywania dzieci w instytucjach państwowych lub w domach również były wnoszone w oparciu o EKPC. Obowiązki organów w sytuacji zaniedbywania dziecka przez rodziców są podobne do tych wskazanych we wcześniej przedstawionych sprawach. Z jednej strony państwo musi wprowadzić skuteczne mechanizmy ochrony dziecka, a z drugiej organy państwowe muszą podjąć działania w zakresie ochrony dzieci w przypadku zgłoszenia zaniedbywania dziecka lub jeżeli są w posiadaniu wystarczających dowodów na zaniedbywanie dziecka w domach lub w prywatnych

282 ETPC, *Kontrová przeciwko Słowacji*, nr 7510/04, 31 maja 2007 r.

283 ETPC, *Eremia przeciwko Republice Mołdawii*, nr 3564/11, 28 maja 2013 r.

instytucjach²⁸⁴. Sprawy zaniedbywania w instytucjach państwowych wiążą się z bezpośrednim obowiązkiem organów polegającym na ochronie dzieci poprzez zapewnienie, że otrzymują one odpowiednią opiekę (medyczną), że placówki, w których zostały umieszczone, są odpowiednie i/lub że personel jest przeszkolony do zaspokajania potrzeb dzieci²⁸⁵.

Znaczenie ma również konwencja stambulska²⁸⁶. Mimo że nie jest poświęcona dzieciom, to zawiera kilka odwołań do dzieci. Po pierwsze, na mocy art. 3 lit. f) dziewczęta w wieku poniżej 18 lat traktowane są jako „kobiety”, dlatego wszystkie postanowienia konwencji mają do nich zastosowanie. Po drugie, na mocy art. 2 ust. 2 państwa strony zachęca się do stosowania konwencji wobec wszystkich ofiar przemocy domowej, co może obejmować dzieci. W rzeczywistości w większości przypadków dzieci są świadkami przemocy domowej, co ma na nie poważny wpływ²⁸⁷. Ponadto postanowienia szczegółowe konwencji dotyczące dzieci obejmują obowiązki państw polegające na podjęciu środków w celu zaspokojenia potrzeb dzieci będących ofiarami, podnoszenia świadomości wśród dzieci i ochrony dzieci będących świadkami przemocy.

W tym samym duchu, zgodnie z art. 17 EKS państwa są zobowiązane do zakazania wszelkich form przemocy wobec dzieci i do przyjęcia odpowiednich przepisów prawa karnego i cywilnego.

Kwestii przemocy domowej i zaniedbywania dzieci poświęcono także kilka niewiążących prawnie instrumentów Rady Europy²⁸⁸.

284 ETPC, *Z i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* [Wielka Izba], nr 29392/95, 10 maja 2001 r.

285 ETPC, *Nencheva i inni przeciwko Bułgarii*, nr 48609/06, 18 czerwca 2013 r. (w języku francuskim).

286 Rada Europy, *Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej* (EN), CETS nr 210, 2011.

287 FRA (2014c), s. 134–135. Zob. także UNICEF (2006).

288 Do przykładów należą: Rada Europy, Komitet Ministrów (1985), *Zalecenie nr R (85) 4 w sprawie przemocy w rodzinie* (EN), 26 marca 1985 r.; Rada Europy, Komitet Ministrów (1990), *Zalecenie nr R (90) 2 w sprawie reakcji społecznych na przemoc w rodzinie* (EN), 15 stycznia 1990 r.; Rada Europy, Zgromadzenie Parlamentarne (1998), *Zalecenie 1371 (1998) Niegodziwe traktowanie i zaniedbywanie dzieci* (EN), 23 kwietnia 1998 r.

7.2. Wyzysk dzieci, pornografia i nagabywanie dzieci dla celów seksualnych

Główny punkt

- Organy państwowe mają obowiązek współpracy i skutecznego współdziałania na rzecz ochrony dzieci przed przemocą, w tym poprzez prowadzenie dochodzeń.

7.2.1. Praca przymusowa

W ramach prawa UE niewolnictwo, poddaństwo, praca przymusowa lub obowiązkowa są zakazane (art. 5 ust. 2 Karty praw podstawowych UE). Zakazane jest także zatrudnianie dzieci (art. 32 Karty). Dyrektywa 94/33/WE jest głównym instrumentem prawnym zakazującym pracy dzieci²⁸⁹. Wyłącznie w wyjątkowych okolicznościach państwa mogą określać minimalny wiek dla zatrudnienia poniżej minimalnego wieku opuszczenia szkoły (art. 4 ust. 2). Państwa muszą zagwarantować, że osoby młode dopuszczone do pracy mają zapewnione odpowiednie warunki pracy (art. 6 i 7). Ponadto dzieci można zatrudniać wyłącznie do określonych działań, takich jak służba domowa w prywatnym gospodarstwie domowym lub działalność społeczna i kulturalna (art. 2 ust. 2 i art. 5). Dyrektywa określa również konkretne środki ochrony wprowadzane w przypadku korzystania z pracy dzieci (sekcja III).

W wielu przypadkach sprawy przymusowej pracy dzieci obejmują handel dziećmi²⁹⁰. Dyrektywa 2011/36/UE w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar uznaje pracę przymusową za formę wyzysku dzieci (art. 2 ust. 3)²⁹¹. Dzieci będące ofiarami handlu ludźmi w celach przymusowej pracy są chronione dyrektywą w takim samym stopniu,

289 Dyrektywa Rady 94/33/WE z dnia 22 czerwca 1994 r. w sprawie ochrony pracy osób młodych, Dz.U. L 216 z 1994.

290 Motyw 11 dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE z dnia 15 kwietnia 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar, Dz.U. L 101 z 2011, s. 1.

291 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE z dnia 15 kwietnia 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar, Dz.U. L 101 z 2011, s. 1.

jak ofiary handlu w innych celach (takich jak seksualne wykorzystywanie, zob. [sekcja 7.1.3](#))²⁹².

W ramach prawa Rady Europy w art. 4 EKPC zakazuje się w kategoriach bezwzględnych wszystkich form niewolnictwa, poddaństwa, pracy przymusowej i obowiązkowej. ETPC definiuje „przymusową lub obowiązkową pracę” jako „pracę lub usługę wymaganą od jakiejś osoby pod groźbą jakiegokolwiek kary i do których dana osoba nie zgłosiła się dobrowolnie”²⁹³. Poddaństwo obejmuje dodatkowo „obowiązek »poddającego« życia na terenie nieruchomości innej osoby i niemożliwość zmiany tej sytuacji”²⁹⁴. Poddaństwo jest zatem zaostrzoną formą pracy przymusowej.

W sprawach dotyczących zarzutów pracy przymusowej ETPC najpierw ustala, czy zarzuty wchodzą w zakres art. 4 EKPC²⁹⁵. Następnie analizuje, czy państwa spełniły swój obowiązek działania polegający na wprowadzeniu ram prawnych i administracyjnych, które zakazują przymusowej lub obowiązkowej pracy, poddaństwa i niewolnictwa oraz karzą i pozwalają skutecznie ścigać przypadki takiej pracy, poddaństwa i niewolnictwa²⁹⁶. W odniesieniu do proceduralnych aspektów art. 4 ETPC bada, czy organy krajowe przeprowadziły skuteczne dochodzenie w związku z domniemanym zarzutem pracy przymusowej lub poddaństwa²⁹⁷.

Przykład: Sprawa *C.N. i V. przeciwko Francji*²⁹⁸ dotyczyła skargi na pracę przymusową dwóch sióstr pochodzenia burundyjskiego. Po śmierci ich rodziców zamieszkały ze swoją ciotką i jej rodziną we Francji. Na cztery lata zostały zakwaterowane w piwnicy domu w rzekomo bardzo złych warunkach. Starsza siostra nie uczęszczała do szkoły i cały czas poświęcała na prace domowe i opiekę nad niepełnosprawnym synem swojej ciotki. Młodsza siostra uczęszczała do szkoły i pracowała dla ciotki i jej rodziny po szkole, a następnie dawano jej czas na odrabianie lekcji. Obie siostry złożyły do ETPC skargę, że były trzymane w poddaństwie

292 Zob. także FRA (2015c), s. 40–41.

293 ETPC, *Siliadin przeciwko Francji*, nr 73316/01, 26 lipca 2005 r., pkt 116.

294 Tamże, pkt 123.

295 ETPC, *C.N. i V. przeciwko Francji*, nr 67724/09, 11 października 2012 r., pkt 70.

296 Tamże, pkt 104 i nast.

297 ETPC, *C.N. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, nr 4239/08, 13 listopada 2012 r., pkt 70–82.

298 ETPC, *C.N. i V. przeciwko Francji*, nr 67724/09, 11 października 2012 r.

i poddawane pracy przymusowej. ETPC orzekł, że pierwsza skarżąca rzeczywiście była poddawana pracy przymusowej, ponieważ musiała pracować przez siedem dni w tygodniu bez wynagrodzenia i dni wolnych. Ponadto była przetrzymywana w poddaństwie, ponieważ odczuwała, że jej sytuacja była stała, bez szansy na zmianę. ETPC następnie orzekł, że państwo nie spełniło swojego obowiązku działania, ponieważ wprowadzone ramy prawne nie zapewniły skutecznej ochrony ofiarom pracy obowiązkowej. W odniesieniu do proceduralnego obowiązku przeprowadzenia dochodzenia ETPC stwierdził, że wymogi art. 4 EKPC zostały spełnione, ponieważ organy przeprowadziły szybkie, niezależne dochodzenie, które doprowadziło do zidentyfikowania i ukarania osób odpowiedzialnych. ETPC odrzucił zarzuty drugiej skarżącej dotyczące pracy przymusowej, uzasadniając, że mogła ona uczęszczać do szkoły i miała czas na odrabianie pracy domowej.

EKS gwarantuje prawo dzieci do ochrony przed fizycznymi i moralnymi zagrożeniami w środowisku pracy i poza nim (art. 7 ust. 10). EKPS zauważył, że wyzysk dzieci w domu i w pracy, w tym handel dziećmi w celu wyzysku pracowników, musi być zakazany na szczeblu krajowym²⁹⁹. Państwa strony EKS muszą zapewnić nie tylko, że posiadają niezbędne prawodawstwo zapobiegające wyzyskowi i chroniące dzieci i osoby młode przed wyzyskiem, ale też że prawodawstwo to było skuteczne w praktyce³⁰⁰.

Konwencja z Lanzarote również stanowi, że państwa powinny kryminalizować wszystkie formy wykorzystywania seksualnego dzieci.

7.2.2. Handel dziećmi

W ramach prawa UE art. 83 TFUE określa handel ludźmi jako obszar, w którym kompetencje ustawodawcze należą do Parlamentu Europejskiego i Rady. Artykuł 5 ust. 3 Karty praw podstawowych UE zawiera wyraźny zakaz handlu ludźmi. Wkład UE w tym obszarze jest ceniony ze względu na wymiar transgraniczny.

Dyrektywa 2011/36/UE w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar jest pierwszym instrumentem przyjętym

299 EKPS, Wnioski 2004, Bułgaria, s. 57.

300 EKPS, Wnioski 2006, Albania, s. 61; EKPS, Wnioski 2006, Bułgaria, s. 113.

przez Parlament Europejski i Radę w oparciu o art. 83 TFUE³⁰¹. Na mocy art. 2 ust. 1 dyrektywy handel ludźmi oznacza „werbowanie, transport, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osób, w tym wymianę lub przekazanie kontroli nad tymi osobami, z zastosowaniem groźby lub przemocy bądź innych form przymusu, uprowadzenia, oszustwa, podstępu, poprzez nadużycie uprawnień lub wykorzystanie sytuacji bezbronności, lub też wręczenie lub przyjęcie płatności lub korzyści dla uzyskania zgody osoby sprawującej kontrolę nad inną osobą, w celu wyzysku”. Celem dyrektywy jest określenie minimalnych reguł dotyczących określania przestępstw i kar dotyczących handlu ludźmi (art. 1). W odniesieniu do dzieci dyrektywa ma znaczenie jako całość, ale zawiera też kilka przepisów dotyczących dzieci, związanych z pomocą i wsparciem dzieci będących ofiarami handlu ludźmi oraz ich ochroną w trakcie postępowania sądowego (art. 13–16)³⁰². Względem każdej indywidualnej ofiary muszą zostać podjęte szczególne środki wsparcia zgodne z oceną specjalisty (art. 14 ust. 1). Państwa powinny przydzielić opiekuna reprezentującego najlepszy interes dziecka (art. 14 ust. 2) oraz zapewnić wsparcie rodzinie dziecka (art. 14 ust. 3). W trakcie postępowania sądowego dziecko musi posiadać przedstawiciela, mieć dostęp do bezpłatnego doradztwa prawnego oraz prawo do bycia wysłuchanym w odpowiednio przystosowanych pomieszczeniach przez odpowiednio przeszkolonych specjalistów (art. 15 ust. 1–3). Dalsze środki ochrony obejmują możliwość przeprowadzenia przesłuchania pod nieobecność publiczności oraz możliwość przesłuchania dziecka pośrednio dzięki zastosowaniu technologii komunikacyjnych (art. 15 ust. 5)³⁰³.

Dyrektywa 2004/81/WE również ma znaczenie w kwestii handlu dziećmi³⁰⁴. Na mocy tego instrumentu ofiary handlu ludźmi mogą otrzymać dokument pobytowy od państwa przyjmującego, pod warunkiem że współpracują przy dochodzeniu karnym. Dyrektywa odnosi się do dzieci tylko w zakresie określonym przez państwa członkowskie³⁰⁵.

301 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE z dnia 15 kwietnia 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar, Dz.U. L 101 z 2011, s. 1.

302 Przepisy wyszczególnione w FRA i ETPC (2014), s. 222.

303 Zob. FRA (2015b), s. 79.

304 Dyrektywa Rady 2004/81/WE z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie dokumentu pobytowego wydawanego obywatelom państw trzecich, którzy są ofiarami handlu ludźmi lub podlegali działaniom ułatwiającym nielegalną imigrację, którzy współpracują z właściwymi organami, Dz.U. L 261 z 2004, s. 19–23.

305 *Tamże*, art. 3.

Pod względem egzekwowania Europejski Urząd Policji (Europol) i Europejska Jednostka Współpracy Sądowej (Eurojust) odgrywają ważną rolę w zapewnianiu współpracy między państwami członkowskimi przy identyfikacji i ściganiu zorganizowanych sieci handlarzy ludźmi. Przepisy mające znaczenie dla ochrony poszkodowanych dzieci na szczelbłu UE opisane zostały w [sekcji 11.3](#) niniejszego podręcznika.

W ramach prawa Rady Europy EKPC nie zawiera żadnych jednoznacznych postanowień dotyczących handlu ludźmi. ETPC interpretuje jednak art. 4 EKPC jako obejmujący zakaz handlu ludźmi³⁰⁶. Trybunał przyjął tę samą definicję, jak ta określona w art. 3 lit. a) protokołu o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniającego Konwencję ONZ przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej (protokół z Palermo), i w art. 4 lit. a) konwencji Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi³⁰⁷. ETPC najpierw ustala, czy konkretna sytuacja obejmuje wiarygodny zarzut handlu ludźmi i tym samym wchodzi w zakres art. 4. Jeśli tak, wówczas ETPC bada go zgodnie ze wzorem opisanym w [sekcji 7.2.1](#): Trybunał sprawdza, czy w ramach prawnych państwa pozwanego zapewniona jest skuteczna ochrona przed handlem ludźmi, czy państwo wywiązało się z obowiązku działania w tych konkretnych okolicznościach sprawy oraz czy organy przeprowadziły skuteczne dochodzenie w sprawie domniemyanych zarzutów handlu ludźmi.

Przykład: Skargę w sprawie *Rantsev przeciwko Rosji i Cypru*³⁰⁸ złożył ojciec młodej Rosjanki, która zmarła w podejrzanych okolicznościach na Cyprze. Młoda kobieta wyjechała na Cypr na podstawie wizy artystki kabaretowej. Po wydarzeniu, które wyglądało na próbę ucieczki, zmarła wskutek upadku z balkonu mieszkania należącego do znajomego jej pracodawcy. Jej ojciec złożył skargę przeciwko Rosji i Cypru, zasadniczo oskarżając organy, że nieprawidłowo przeprowadziły dochodzenie w sprawie

306 ETPC, *Rantsev przeciwko Cypru i Rosji*, nr 25965/04, 7 stycznia 2010 r., pkt 282.

307 ONZ, Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej (UNCTOC), Nowy Jork, 15 listopada 2000 r.; Rada Europy, *Konwencja Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi (EN)*, CETS nr 197, 2005.

308 ETPC, *Rantsev przeciwko Cypru i Rosji*, nr 25965/04, 7 stycznia 2010 r. Sprawa nie dotyczyła śmierci dziecka, jednak jest ona warta wspomnienia w związku z brakiem spraw wniesionych przez ETPC w sprawie handlu dziećmi i z uwagi na szczególne zagrożenie handlem dziećmi.

śmierci jego córki. ETPC po raz pierwszy orzekł, że handel ludźmi wchodzi w zakres art. 4 EKPC. Choć na Cyprze obowiązywały odpowiednie ramy prawne w zakresie zwalczania handlu ludźmi, art. 4 został naruszony, ponieważ praktyka administracyjna wymagania wydania przez pracodawcę gwarancji finansowych dla artystek kabaretowych nie zapewniała skutecznej ochrony przed handlem ludźmi i wyzyskiem. Ponadto w tych konkretnych okolicznościach sprawy organy cypryjskie powinny były wiedzieć, że córka skarżącego była narażona na bycie ofiarą handlu ludźmi. Trybunał orzekł, że policja nie podjęła środków chroniących O. Rantsevę przed wyzyskiem. Ponadto stwierdził naruszenie art. 4 przez Rosję, ponieważ organy rosyjskie nie przeprowadziły odpowiedniego dochodzenia w sprawie zarzutów handlu ludźmi.

EKPS uznał, że handel ludźmi to poważne naruszenie praw człowieka i godności ludzkiej i stanowi nową formę niewolnictwa³⁰⁹. Na mocy art. 7 ust. 10 EKS państwa muszą przyjąć prawodawstwo, które kryminalizuje ten proceder³¹⁰. Prawo musi być podparte odpowiednim mechanizmem nadzoru, sankcjami oraz planem działania w zakresie zwalczania handlu dziećmi i seksualnego wykorzystywania³¹¹.

Na poziomie traktatowym kluczowym instrumentem walki z handlem ludźmi jest Konwencja Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi³¹². W związku z szerszym zasięgiem członkostwa w Radzie Europy oraz faktem, że mogą do niej przystąpić państwa niebędące członkami Rady Europy³¹³, konwencja w sprawie zwalczania handlu ludźmi uzupełnia dyrektywę UE 2011/36/UE i pełni kluczową rolę w zwalczaniu handlu ludźmi w państwach będących stronami konwencji, bez względu na to, czy są członkami UE czy nie, w oparciu o wspólne normy i obowiązki. Wdrażanie konwencji jest monitorowane przez grupę niezależnych ekspertów (grupa ekspertów ds. działań przeciwko handlowi ludźmi, GRETA), którzy dokonują okresowej oceny sytuacji w każdym państwie i publikują sprawozdania. W oparciu o te sprawozdania Komitet Stron Konwencji, polityczny filar mechanizmu monitorowania

309 EKPS, *Federation of Catholic Family Associations in Europe (FAFCE) przeciwko Irlandii*, nr 89/2013, 12 września 2014 r., pkt 56.

310 EKPS, Wnioski XVII-2 (2005), Polska, s. 638.

311 EKPS, *Federation of Catholic Family Associations in Europe (FAFCE) przeciwko Irlandii*, nr 89/2013, 12 września 2014 r., pkt 57.

312 Rada Europy, *Konwencja Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi (EN)*, CETS nr 197, 2005.

313 Na przykład Białoruś przystąpiła do konwencji 26 listopada 2013 r.

przewidzianego w konwencji, przyjmuje zalecenia dla państw stron dotyczące podjęcia niezbędnych środków w celu wdrożenia wniosków z oceny postępów GRETA i przeprowadzenia działań następczych.

7.2.3. Pornografia dziecięca i nagabywanie dzieci w celach seksualnych

W ramach prawa UE głównym instrumentem prawnym służącym walce z pornografią dziecięcą jest dyrektywa 2011/93/UE³¹⁴. Pornografię definiuje się jako: „(i) wszelkie materiały ukazujące dziecko uczestniczące w rzeczywistych lub symulowanych zachowaniach o wyraźnie seksualnym charakterze; (ii) wszelkie przedstawienia organów płciowych dziecka w celach głównie seksualnych; (iii) wszelkie materiały ukazujące osobę wyglądającą na dziecko uczestniczącą w rzeczywistych lub symulowanych zachowaniach o wyraźnie seksualnym charakterze oraz przedstawienia organów płciowych osób wyglądających jak dziecko, w celach głównie seksualnych; lub (iv) realistyczne obrazy dziecka uczestniczącego w zachowaniach o wyraźnie seksualnym charakterze lub realistyczne obrazy organów płciowych dziecka, w celach głównie seksualnych”³¹⁵. Artykuł 5 tej dyrektywy nakłada na państwa członkowskie obowiązek podjęcia wszystkich niezbędnych środków dla zapewnienia, aby celowa produkcja, nabywanie, posiadanie, dystrybucja, rozpowszechnianie, transmisja, oferowanie, dostarczanie lub udostępnianie dziecięcej pornografii, jak również świadome uzyskiwanie dostępu do tego rodzaju treści było karalne.

W ramach prawa Rady Europy ETPC kilka razy analizował sprawy dotyczące pornografii dziecięcej w oparciu o art. 8 EKPC.

Przykład: Skargę w sprawie *Söderman przeciwko Szwecji* wniosła dziewczyna, którą ojczym próbował filmować, kiedy brała prysznic³¹⁶. Zarzucała, że szwedzkie ramy prawne nie chronią odpowiednio jej życia prywatnego. ETPC orzekł, że na państwie spoczywa obowiązek działania polegający na utworzeniu ram legislacyjnych zapewniających odpowiednią ochronę

314 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/93/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej, Dz.U. L 335 z 2011, s. 1-14.

315 Tamże, art. 2 lit. c).

316 ETPC, *Söderman przeciwko Szwecji* [Wielka Izba], nr 5786/08, 12 listopada 2013 r.

takich ofiar jak skarżąca. Ponieważ ta sprawa dotyczyła wyłącznie próby sfilmowania skarżącej ETPC stwierdził, że takie ramy legislacyjne niekoniecznie muszą zawierać sankcje karne. Środki zaradcze oferowane ofierze – cywilne lub karne – muszą być skuteczne. Biorąc pod uwagę okoliczności sprawy ETPC orzekł, że skarżąca nie mogła skorzystać ze skutecznych karnych lub cywilnych środków zaradczych w stosunku do swojego ojczyma, który próbował ją filmować, co stanowiło naruszenie art. 8 EKPC.

Artykuł 9 Konwencji o cyberprzestępczości³¹⁷ Rady Europy zobowiązuje państwa strony do kryminalizacji próby oferowania, udostępniania, rozpowszechniania, transmitowania, pozyskiwania lub posiadania pornografii dziecięcej albo produkowania takich materiałów za pomocą komputerowego systemu informatycznego. Ważnym wymogiem jest fakt, że działanie musi być umyślne. Raport wyjaśniający do konwencji stanowi, że określenie „materiał pornograficzny” jest zależne od krajowych standardów dotyczących materiałów klasyfikowanych jako „obsceniczne, sprzeczne z moralnością publiczną lub podobnie demoralizujące”³¹⁸. Obowiązek kryminalizacji należy stosować nie tylko do materiałów, które ukazują dziecko, ale które też ukazują osobę wyglądającą jak dziecko lub realistyczne obrazy prezentujące dziecko zaangażowane w czynność o charakterze jednoznacznie seksualnym³¹⁹.

Ponadto zgodnie z art. 21–23 konwencji z Lanzarote państwa są zobowiązane do przyjęcia środków kryminalizujących różne formy pornografii dziecięcej. Na mocy art. 21 karalne są rekrutacja, zmuszanie i udział w działaniach związanych z pornografią dziecięcą. Zgodnie z art. 22 na równi musi być karalne powodowanie sytuacji, w których dziecko jest świadkiem obcowania seksualnego (niegodziwe traktowanie w celach seksualnych). Z kolei w art. 23 zobowiązuje się do przyjęcia środków karnych w odniesieniu do działania nagabywania dzieci w celach seksualnych za pośrednictwem technologii informacyjnych i telekomunikacyjnych. Komitet Stron Konwencji przyjął opinię w sprawie tego postanowienia, w której wezwał państwa strony konwencji, aby rozważyły rozszerzenie kryminalizacji nagabywania na przypadki, w których niegodziwe traktowanie w celach seksualnych nie jest skutkiem osobistego spotkania, ale jest popełniane drogą elektroniczną³²⁰.

317 Rada Europy, [Konwencja o cyberprzestępczości \(EN\)](#), CETS nr 185, 2001.

318 Raport wyjaśniający do Rady Europy, Konwencja Rady Europy o cyberprzestępczości, pkt 99.

319 Rada Europy, [Konwencja o cyberprzestępczości \(EN\)](#), CETS nr 185, 2001, art. 9 ust. 2.

320 Opinia Komitetu Stron konwencji w sprawie art. 23 konwencji z Lanzarote i jej nota wyjaśniająca, 17 czerwca 2015 r.

7.3. Grupy wysokiego ryzyka

Główny punkt

- Dzieci będące ofiarami wymuszonego zaginięcia (tzw. „wymuszone zaginięcie” w prawie międzynarodowym) mają prawo do zachowania lub odzyskania swojej tożsamości.

7.3.1. Dzieci należące do mniejszości

W ramach prawa Rady Europy rozstrzygnięcia ETPC w sprawach dotyczących konkretnie przemocy względem dzieci należących do mniejszości – poza kontekstem handlu ludźmi i pracy przymusowej – są raczej nieliczne. Przede wszystkim dotyczą segregacji w szkołach i dyskryminacji – przypadki takie przeanalizowano w [sekcji 3.2](#).

Przykład: W sprawie *Centre of Legal Resources w imieniu Valentina Câmpeanu przeciwko Rumunii* organizacja pozarządowa złożyła skargę w imieniu młodego romskiego chłopca, który zmarł w instytucji państwowej³²¹. Był nosicielem wirusa HIV i cierpiał na poważną niepełnosprawność intelektualną. Warunki w instytucji, w której przebywał, były przerażające: nie było ogrzewania, pościeli lub ubrań, wsparcia ze strony personelu itd. Ze względu na brak bliskiego krewnego ofiary organizacja pozarządowa wniosła w jego imieniu skargę w sprawie domniemanego naruszenia praw zawartych w art. 2, 3, 5, 8, 13 i 14 EKPC. Wielka Izba zdecydowała, że w wyjątkowych okolicznościach sprawy (wyjątkowa bezbronność i brak znanych krewnych młodego Roma) organizacja pozarządowa mogła reprezentować zmarłego skarżącego. Co do istoty sprawy, ETPC stwierdził naruszenie zasadniczej części art. 2. Organy krajowe uznał odpowiedzialnymi za śmierć V. Câmpeanu, ponieważ umieścili go w instytucji, gdzie zmarł wskutek braku odpowiedniegożywienia, warunków zakwaterowania i opieki medycznej. ETPC stwierdził naruszenie art. 2 również z powodu faktu, że organy rumuńskie nie przeprowadziły skutecznego dochodzenia w sprawie zgonu V. Câmpeanu.

321 ETPC, *Centre for Legal Resources w imieniu Valentin Câmpeanu przeciwko Rumunii* [Wielka Izba], nr 47848/08, 17 lipca 2014 r.

W odniesieniu do dzieci przebywających w placówkach zalecenie Rady Europy Rec(2005)5 potwierdza decyzję, że umieszczenie dziecka nie może opierać się na dyskryminujących powodach³²².

7.3.2. Dzieci niepełnosprawne

W ramach prawa UE Unia została stroną konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, pierwszego traktatu międzynarodowego w obszarze praw człowieka, do którego UE przystąpiła³²³. Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych zawiera konkretne postanowienia odnoszące się do dzieci. Państwa członkowskie UE oraz sama UE zobowiązały się zapewnić możliwość korzystania z praw człowieka dzieciom niepełnosprawnych na równi z pozostałymi dziećmi. Na mocy art. 16 CRPD UE i jej państwa członkowskie muszą przyjąć określone środki służące ochronie dzieci niepełnosprawnych przez nadużyciami i wykorzystywaniem³²⁴.

W ramach prawa Rady Europy w sprawach dotyczących dzieci niepełnosprawnych ETPC podniósł kilka kwestii, w tym zgody, obowiązku działania państwa na rzecz ochrony przed śmiercią i złym traktowaniem oraz warunków życia w placówkach państwowych.

Przykład: Sprawa *Nencheva i inni przeciwko Bułgarii*³²⁵ dotyczyła zgonu 15 dzieci i osób młodych w domu dla osób z niepełnosprawnością umysłową i fizyczną. ETPC orzekł, że dzieci były umieszczone w instytucji publicznej pod wyłączną kontrolą państwa. Warunki życia dzieci w instytucji były przerażające: brakowało im jedzenia, leków, odzieży i nie miały ogrzewania. Właściwe organy były alarmowane o sytuacji przy różnych okazjach i w konsekwencji były lub powinny być świadome zagrożenia życia. ETPC orzekł, że doszło do naruszenia zasadniczej części art. 2 EKPC, ponieważ organy nie podjęły środków dla ochrony życia dzieci umieszczonych pod ich kontrolą. Ponadto organy bułgarskie nie przeprowadziły

322 Rada Europy, Komitet Ministrów (2005), Zalecenie Rec(2005)5 w sprawie praw dzieci przebywających w placówkach opiekuńczo-wychowawczych (EN), 16 marca 2005 r.

323 Rada Unii Europejskiej (2009), decyzja Rady 2010/48/WE z dnia 26 listopada 2009 r. w sprawie zawarcia przez Wspólnotę Europejską Konwencji Narodów Zjednoczonych o prawach osób niepełnosprawnych, Dz.U. L 23 z 2010, s. 35.

324 Zob. także sekcja 3.5.

325 ETPC, *Nencheva i inni przeciwko Bułgarii*, nr 48609/06, 18 czerwca 2013 r. (w języku francuskim).

skutecznego dochodzenia w sprawie zgonów dzieci skarżących. W związku z okolicznościami sprawy organy bułgarskie powinny były wszcząć dochodzenie z urzędu. Dochodzenie okazało się nieskuteczne z kilku powodów: rozpoczęło się dwa lata po śmierci dzieci, trwało nierozsądnie długo, nie objęło zgonów wszystkich dzieci i nie wyjaśniło wszystkich istotnych czynników w sprawie.

7.4. Zaginione dzieci

W ramach prawa UE Komisja Europejska uruchomiła telefon alarmowy (116000) dotyczący dzieci zaginionych³²⁶. W zakresie tej usługi przyjmowane i przekazywane organom policyjnym są zgłoszenia zaginionych dzieci, zapewniane jest doradztwo i wsparcie osobom odpowiedzialnym za zaginione dzieci, a także wsparcie w dochodzeniach.

W ramach prawa Rady Europy wymuszone zaginięcia dzieci są rozpatrywane na mocy art. 8 EKPC.

Przykład: W sprawie *Zorica Jovanović przeciwko Serbii*³²⁷ noworodek rzekomo zmarł w szpitalu wkrótce po urodzeniu, ale jego ciało nigdy nie zostało przekazane rodzicom. Matka skarżyła się, że państwo nie zapewniło jej informacji o losie syna, w tym o przyczynie jego domniemanej śmierci lub o czasie i miejscu jego pochówku. ETPC stwierdził, że „trwające nieudzielenie [matce] wiarygodnych informacji o losie jej syna” stanowi naruszenie jej prawa do poszanowania życia rodzinnego³²⁸.

W prawie ONZ, w art. 25 ust. 1 lit. b) międzynarodowej konwencji w sprawie ochrony wszystkich osób przed wymuszonym zaginięciem³²⁹ określono, że państwa muszą zapobiegać i karać „fałszowanie, ukrywanie lub niszczenie dokumentów potwierdzających prawdziwą tożsamość” dzieci, które same lub których rodzice byli poddani wymuszonemu zaginięciu. Państwa muszą też

326 Decyzja Komisji 2007/698/WE z dnia 29 października 2007 r. zmieniająca decyzję 2007/116/WE w związku z wprowadzeniem dodatkowych zastrzeżeń numerów zaczynających się na „116”, Dz.U. L 284 z 30.10.2007, s. 31.

327 ETPC, *Zorica Jovanović przeciwko Serbii*, nr 21794/08, 26 marca 2013 r.

328 Tamże, pkt 74.

329 ONZ, Międzynarodowa konwencja o ochronie wszystkich osób przed wymuszonym zaginięciem, 20 grudnia 2006 r.

podjąć niezbędne środki na potrzeby poszukiwania tożsamości tych dzieci i ich powrotu do rodzin pochodzenia. W świetle praw tych dzieci do zachowania lub konieczności odtworzenia ich tożsamości, w tym narodowości, nazwiska i relacji rodzinnych uznanych przez prawo, państwa muszą posiadać procedury dokonywania przeglądu i unieważnienia dowolnego przysposobienia lub powierzenia dziecka poddanego wymuszonemu zaginięciu (art. 25 ust. 4). Konwencja przypomina dwie ogólne zasady stanowiące podstawę praw dziecka: najlepszy interes dziecka jako kwestia nadrzędna oraz prawo dziecka do wyrażania swojej opinii (art. 25 ust. 5). Choć stosunkowo niewielka liczba państw europejskich ratyfikowała tę konwencję, nie należy lekceważyć jej znaczenia dla europejskiego systemu normatywnego³³⁰.

330 W dniu 19 lutego 2015 r. dziewięć spośród 28 państw członkowskich UE ratyfikowało konwencję (Austria, Belgia, Hiszpania, Francja, Niemcy, Litwa, Holandia, Portugalia oraz Słowacja). Ponadto następujące państwa członkowskie Rady Europy ratyfikowały konwencję: Serbia, Czarnogóra, Bośnia i Hercegowina, Armenia i Albania.

8

Prawa gospodarcze, społeczne i kulturalne oraz odpowiedni standard życia

UE	Uwzględnione zagadnienia	Rada Europy
Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, art. 14 (nauka) Dyrektywa w sprawie kwalifikowania (2011/95/UE) TSUE, C-413/99, <i>Baumbast i R przeciwko Secretary of State for the Home Department</i>, 2002 r. (edukacja dzieci migrujących)	Prawo do nauki	EKPC, Protokół nr 1, art. 2 (prawo do nauki) EKS (zrewidowana), art. 17 (prawo do nauki) ETPC, <i>Catan i inni przeciwko Mołdawii i Rosji</i> [Wielka Izba], skargi nr 43370/04, 8252/05 i 18454/06, 2012 r. (język w szkołach) ETPC, <i>D.H. i inni przeciwko Republice Czeskiej</i> [Wielka Izba], nr 57325/00, 2007 r.; ETPC, <i>Oršuš i inni przeciwko Chorwacji</i> [Wielka Izba], nr 15766/03, 2010 r. (dyskryminacja dzieci romskich w szkole) ETPC, <i>Ponomaryovi przeciwko Bułgarii</i>, nr 5335/05, 2011 r. (dyskryminacja ze względu na status imigranta) Konwencja ramowa o ochronie mniejszości narodowych, art. 12 ust. 3 i art. 14 Europejska konwencja o statusie prawnym pracowników migrujących

UE	Uwzględnione zagadnienia	Rada Europy
Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, art. 35 (dostęp do opieki zdrowotnej) Dyrektywa w sprawie kwalifikowania (2011/95/UE), art. 29 (podstawowe świadczenia dla dzieci imigrantów)	Prawo do zdrowia	EKS (zrewidowana), art. 11 (prawo do ochrony zdrowia) oraz art. 13 (prawo do pomocy społecznej i medycznej) EKPC, art. 2 (prawo do życia) i art. 8 (prawo do integralności cielesnej) ETPC, <i>Oyal przeciwko Turcji</i> , nr 4864/05, 2010 r. (zakażenie noworodka wirusem HIV) ETPC, <i>Iliya Petrov przeciwko Bułgarii</i> , nr 19202/03, 2012 r. (uraz odniesiony na stacji elektroenergetycznej) ETPC, <i>Centre for Legal Resources w imieniu Valentin Câmpeanu przeciwko Rumunii</i> [Wielka Izba], nr 47848/08, 2014 r. (zgon w instytucji) ETPC, <i>Glass przeciwko Zjednoczonemu Królestwu</i> , nr 61827/00, 2004 r. (nieświadoma zgoda) ETPC, <i>M.A.K i R.K. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu</i> , skargi nr 45901/05 i 40146/06, 2010 r. (test bez zgody rodzica) EKPS, <i>International Federation of Human Rights Leagues (FIDH) przeciwko Francji</i> , nr 14/2003, 2004 r. (opieka medyczna dla dzieci migrujących) EKPS, <i>Defence for Children International (DCI) przeciwko Belgii</i> , nr 69/2011, 2012 r. (dzieci o nieuregulowanym statusie) Konwencja o ochronie praw człowieka i godności istoty ludzkiej w odniesieniu do zastosowań biologii i medycyny: Konwencja o prawach człowieka i biomedycynie (konwencja z Oviedo), art. 6 i 8
Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, art. 34 ust. 3 (prawo do pomocy społecznej i mieszkaniowej)	Prawo do mieszkania	EKS (zrewidowana), art. 16 (prawo rodziny do ochrony społecznej, prawnej i ekonomicznej), art. 17 (prawo dzieci i osób młodych do ochrony społecznej, prawnej i ekonomicznej) oraz art. 31 (prawo do mieszkania) ETPC, <i>Bah przeciwko Zjednoczonemu Królestwu</i> , nr 56328/07, 2011 r. ETPC, <i>Connors przeciwko Zjednoczonemu Królestwu</i> , nr 66746/01, 2004 r.

UE	Uwzględnione zagadnienia	Rada Europy
Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, art. 34 (zabezpieczenie społeczne i pomoc społeczna)	Prawo do odpowiedniego standardu życia i prawo do zabezpieczenia społecznego	EKS, art. 12–14 (prawo do zabezpieczenia społecznego, pomocy społecznej i medycznej i do korzystania ze służb opieki społecznej), art. 16 (prawo rodziny do ochrony społecznej, prawnej i ekonomicznej) i art. 30 (prawo do ochrony przed ubóstwem i wykluczeniem społecznym) EKPS, <i>European Committee for Home-Based Priority Action for the Child and the Family (EUROCEF) przeciwko Francji</i> , nr 82/2012, 2013 r. (zawieszenie wypłacania dodatków rodzinnych z powodu wagarowania dziecka) ETPC, <i>Konstantin Markin przeciwko Rosji</i> [Wielka Izba], nr 30078/06, 2012 r. (urlop rodzicielski)

Prawa gospodarcze, społeczne i kulturalne (prawa EKS), częściej w kontekście europejskim nazywane prawami społeczno-ekonomicznymi lub prawami społecznymi obejmują prawa związane z pracą, jak również prawo do nauki, zdrowia, mieszkania, zabezpieczenia społecznego i ogólniej do godziwego poziomu życia. Prawa kulturalne pozostają w dużej mierze słabo opracowane i nie są uwzględniane w badaniach naukowych i sporach sądowych. Niektóre aspekty tych praw zostały opisane w [sekcji 4.6](#) dotyczącej tożsamości dzieci należących do mniejszości oraz w [sekcji 8.2](#) poświęconej prawu do nauki.

Wyraźne normy praw EKS w kontekście europejskim można znaleźć przede wszystkim w Europejskiej karcie społecznej, chociaż EKPC i jej protokoły również zawierają kilka istotnych postanowień, na przykład zakaz przymusowej pracy i prawo do nauki. Ponadto ETPC twierdził, że „nie istnieje wyraźny podział na sferę [praw społecznych i ekonomicznych] oraz obszar objęty konwencją”³³¹ i odczytuje prawa EKS w obrębie praw obywatelskich zagwarantowanych EKPC. W ten sposób przykładowo dostęp do opieki zdrowotnej był rozpatrywany na mocy zakazu tortur, nieludzkiego i poniżającego traktowania i karania (art. 3 EKPC)³³².

Niniejszy rozdział zawiera analizę praw EKS, które mają szczególne znaczenie dla dzieci: prawa do nauki ([sekcja 8.2](#)); prawa do zdrowia ([sekcja 8.3](#)); prawa

331 ETPC, *Airey przeciwko Irlandii*, nr 6289/73, 9 października 1979 r., pkt 26.

332 Zob. na przykład ETPC, *Factsheet on Prisoners' health-related rights*, luty 2015 r. oraz *Factsheet on Health*, kwiecień 2015 r.

do mieszkania (sekcja 8.4) oraz prawa do godnego poziomu życia i zabezpieczenia społecznego (sekcja 8.5).

8.1. Podejście do praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych

Główne punkty

- Zagwarantowanie dostępności odpowiednich zasobów ma kluczowe znaczenie dla zapewnienia ochrony praw socjalnych.
- Zasadniczymi elementami prawa socjalnego są przystępność, dostępność, zdolność adaptacji i akceptowalność.

W ramach prawa UE prawa EKS ujęte zostały w Karcie praw podstawowych UE na równi z prawami obywatelskimi i politycznymi. Artykuł 52 Karty zawiera jednak rozróżnienie między prawami a zasadami, przy czym te ostatnie są ograniczone w ten sposób, że są przywoływanie „w sędzie w celu wykładni”.

W ramach prawa Rady Europy EKPS zauważa, że jeśli realizacja praw jest „wyjątkowo złożona lub szczególnie kosztowna”, ocenia stopniową realizację wobec trzech kryteriów: pomiary muszą być dokonywane „aby osiągnąć cele Karty w rozsądnym czasie, z mierzalnym postępem i w zakresie spójnym z maksymalnym wykorzystaniem dostępnych zasobów”³³³. Wprowadza również określanie priorytetów, przy czym przypomina państwom o „wpływie ich wyborów, jaki mają na grupy najbardziej narażone, jak również na inne osoby w trudnej sytuacji”³³⁴.

EKPS, chociaż w szczególnym kontekście prawa do zabezpieczenia społecznego, twierdzi, że kroki wstecz „w celu zapewnienia utrzymania i zrównoważonego rozwoju istniejącego systemu zabezpieczenia społecznego” są dopuszczalne, pod warunkiem że nie „podważają zasadniczej części ram

333 EKPS, *International Association Autism Europe (IAAE) przeciwko Francji*, nr 13/2002, 4 listopada 2003 r., pkt 53; zastosowane w EKPS, *European Action of the Disabled (AEH) przeciwko Francji*, nr 81/2012, 11 września 2013 r., pkt 94–99.

334 EKPS, *International Association Autism Europe (IAAE) przeciwko Francji*, nr 13/2002, 4 listopada 2003 r., pkt 53.

krajowego systemu zabezpieczenia społecznego lub uniemożliwiają obywatelom korzystania z ochrony, jaką oferuje względem poważnego zagrożenia społecznego i ekonomicznego”³³⁵. ETPC również uznaje możliwość kroków wstecz, ale bada, czy wybrana metoda jest umiarkowana i dostosowana do uzasadnionego celu³³⁶.

W kontekście prawa do nauki EKPS, zgodnie z podejściem Komitetu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych ONZ, przyjął analityczne ramy przystępności, dostępności, zdolności adaptacji i akceptowalności³³⁷. Rozróżnienie dostępności i przystępności pojawiło się również w orzecznictwie ETPC. Kryteria lub istotne elementy dostępności, przystępności, zdolności adaptacji i akceptowalności służą do przeprowadzenia korzystającej z nich analizy w zakresie, w jakim dostępne jest stosowne orzecznictwo.

8.2. Prawo do nauki

Główne punkty

- Ograniczenia dostępności edukacji muszą być przewidywalne, dążyć do uzasadnionego celu zgodnego z prawem, a także być uzasadnione i niedyskryminujące.
- Akceptowalność edukacji, wymagającej poszanowania przekonań religijnych i filozoficznych rodziców, nie wyklucza możliwości edukacji religijnej lub seksualnej w szkołach.
- Zdolność adaptacji wymaga specjalnych środków w odniesieniu do dzieci niepełnosprawnych oraz możliwości uczenia się we własnym języku dzieci należących do mniejszości.
- Dzieci mają prawo do nauki bez względu na ich przynależność państwową i status imigracyjny.

335 EKPS, *General Federation of Employees of the National Electric Power Corporation (GENOP-DEI) i Confederation of Greek Civil Servants' Trade Unions (ADEDY) przeciwko Grecji*, nr 66/2011, 23 maja 2012 r., pkt 47.

336 ETPC, *Markovics i inni przeciwko Węgrom*, decyzja o niedopuszczalności, nr 77575/11, 19828/13 i 19829/13, 24 czerwca 2014 r., pkt 37 i 39.

337 EKPS, *Mental Disability Advocacy Center (MDAC) przeciwko Bułgarii*, nr 41/2007, 3 czerwca 2008 r., pkt 37.

W ramach prawa UE art. 14 ust. 2 Karty praw podstawowych UE gwarantuje prawo do nauki, w tym „możliwość korzystania z bezpłatnej nauki obowiązkowej”. W art. 14 ustęp trzeci gwarantuje się swobodę wyboru placówki edukacyjnej oraz prawo rodziców do zagwarantowania wychowania i nauczania ich dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem religijnymi, filozoficznymi i pedagogicznymi.

W ramach prawa Rady Europy art. 2 protokołu nr 1 do EKPC gwarantuje prawo do nauki. ETPC wyjaśnia, że artykuł ten nie zobowiązuje państwa do udostępniania możliwości nauki; przewiduje „prawo dostępu do instytucji oświatowych istniejących w danym czasie”³³⁸. Ponadto prawo do nauki obejmuje również „możliwość czerpania korzyści z pobieranej nauki, to znaczy prawo do uzyskania, zgodnie z zasadami obowiązującymi w poszczególnych państwach, a także w takiej lub innej formie, urzędowego uznania ukończonej edukacji”³³⁹. Nie jest to jednak prawo bezwzględne; ograniczenia muszą być jednak możliwe do przewidzenia dla zainteresowanych i muszą służyć realizacji słusznego celu. Środki dyscyplinarne, w tym zawieszenie lub wydalenie z instytucji oświaty, są dopuszczalne pod warunkiem spełnienia wymogów dotyczących dozwolonych ograniczeń. Aby ocenić, czy dane formy wydalenia z placówki oświatowej skutkują odmową prawa do nauki, należy rozważyć takie czynniki, jak zabezpieczenia proceduralne, czas trwania wykluczenia, wysiłki na rzecz integracji i przewidziane alternatywne rozwiązania edukacyjne³⁴⁰.

Przykład: W sprawie *Catan i inni przeciwko Mołdawii i Rosji*³⁴¹ ETPC przyjrzał się polityce językowej wprowadzonej do szkół przez władze separatystyczne w Naddniestrzu. Celem tej polityki była russyfikacja. Po wymuszonym zamknięciu szkół mołdawskojęzycznych (stosujących alfabet łaciński) rodzice musieli wybierać między wysyłaniem swoich dzieci do szkół, w których nauczano w sztucznej kombinacji języka mołdawskiego z cyrylicą i z materiałami dydaktycznymi wyprodukowanymi w czasach Związku Radzieckiego, lub wysyłaniem dzieci do szkół, które były gorzej wyposażone i mniej dogodnie położone, w drodze do których poddawani

338 ETPC, *Sprawa związana z niektórymi aspektami prawnymi dotyczącymi używania języków w edukacji w Belgii przeciwko Belgii*, nr 1474/62, 1677/62, 1691/62, 1769/63, 1994/63 i 2126/64, 23 lipca 1968 r., pkt 4.

339 Tamże.

340 ETPC, *Ali przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, nr 40385/06, 11 stycznia 2011 r., pkt 58.

341 ETPC, *Catan i inni przeciwko Mołdawii i Rosji* [Wielka Izba], nr 43370/04, 8252/05 i 18454/06, 19 października 2012 r.

byli nękanii i zastraszaniu. Wymuszenie zamknięcia szkół i późniejsze nękanie stanowiło nieuzasadnioną ingerencję w prawo dzieci do nauki, co stanowiło naruszenie art. 2 protokołu nr 1 do EKPC³⁴².

W ramach prawa do nauki rodzice mają prawo do poszanowania ich przekonań religijnych i filozoficznych. „Warunki i planowanie programu nauczania należy do kompetencji” państwa³⁴³. Mogą one również łączyć informacje i wiedzę o charakterze religijnym lub filozoficznym z programem nauczania, pod warunkiem że są „przekazywane w obiektywny, krytyczny i pluralistyczny sposób”³⁴⁴. Aby chronić pluralizm, konieczne jest ilościowe i jakościowe zbilansowanie różnic w nauczaniu określonej religii lub filozofii poprzez zapewnienie rodzicom możliwości częściowego lub całkowitego zwolnienia dzieci z tej nauki, tj. umożliwienie nieuczestniczenia w określonych lekcjach lub w nauce religii jako całości³⁴⁵. W odniesieniu do sposobu, w jaki ETPC postępuje w tej kwestii z punktu widzenia niedyskryminacji, zob. [sekcja 2.1](#)³⁴⁶.

Zgodnie z art. 17 ust. 2 zrewidowanej EKS państwa zobowiązują się do podjęcia „wszelkich koniecznych i odpowiednich środków zmierzających do [...] zapewnienia dzieciom i młodocianym bezpłatnego kształcenia na szczeblu podstawowym i średnim, a także podejmowania środków w celu popierania regularnego uczęszczania do szkoły”³⁴⁷. Ponadto EKPS orzekł, że na mocy tych postanowień umawiające się państwa powinny zapewnić, aby dzieci nielegalnie przebywające na ich terytoriach również miały dostęp do edukacji³⁴⁸.

Co więcej, instytucje oświatowe muszą być dostępne dla wszystkich bez dyskryminacji³⁴⁹. EKPS twierdzi, że „integracja dzieci niepełnosprawnych w szkołach ogólnodostępnych [...] powinna być normą, a uczenie w szkołach specjalnych musi być wyjątkiem”³⁵⁰. Państwa nie korzystają z szerokiego

342 Tamże, pkt 141–144.

343 ETPC, *Folgerø i inni przeciwko Norwegii* [Wielka Izba], nr 15472/02, 29 czerwca 2007 r., pkt 84.

344 Tamże, pkt 84.

345 Tamże, pkt 85–102 oraz zdanie odrębne.

346 ETPC, *Grzelak przeciwko Polsce*, nr 7710/02, 15 czerwca 2010 r.

347 EKS z 1961 r. nie zawiera zapisu o prawie do nauki.

348 EKPS, *Médecins du Monde – International przeciwko Francji*, nr 67/2011, 11 września 2012 r.

349 W kwestii dzieci niepełnosprawnych, zob. więcej w [rozdziałach 3 i 7](#).

350 EKPS, *Mental Disability Advocacy Center (MDAC) przeciwko Bułgarii*, nr 41/2007, 3 czerwca 2008 r., pkt 35.

marginiesu swobody odnośnie do wyboru rodzaju szkoły dla osób niepełnosprawnych; to musi być szkoła powszechna³⁵¹.

Sytuacje dotyczące różnic w traktowaniu w systemie edukacji z takich powodów, jak przynależność państwowa, status migracyjny lub pochodzenie etniczne, zostały opisane w [rozdziale 3](#).

Zgodnie z orzecznictwem EKPS edukacja seksualna i dotycząca zdrowia reprodukcyjnego musi stanowić część zwykłego programu nauczania³⁵². Choć państwa korzystają z szerokiego marginesu swobody przy wyborze kulturowej stosowności wykorzystywanych materiałów dydaktycznych, muszą zapewnić niedyskryminującą naukę w zakresie zdrowia seksualnego i reprodukcyjnego, „która nie utrwała lub nie wzmacnia wykluczenia społecznego i nie neguje ludzkiej godności”. Używane materiały dydaktyczne nie mogą „wzmacniać poniżających stereotypów”, na przykład dotyczących osób o orientacji nieheteroseksualnej³⁵³.

Zdolność do adaptacji w edukacji wymaga też na przykład, żeby na potrzeby integracji dzieci niepełnosprawnych w szkołach powszechnych „zastosować rozwiązania w celu zaspokojenia ich szczególnych potrzeb³⁵⁴ (zob. także [sekcja 3.5](#)).

Ponadto zgodnie z art. 12 ust. 3 Konwencji ramowej o ochronie mniejszości narodowych państwa strony wyraźnie zobowiązują się promować równe szanse w dostępie do edukacji na wszystkich poziomach dla osób należących do mniejszości narodowych (zob. także [rozdział 3](#))³⁵⁵. W odniesieniu do dzieci należących do mniejszości narodowych art. 14 Konwencji zawiera prawo

351 EKPS, *European Action of the Disabled (AEH) przeciwko Francji*, nr 81/2012, 11 września 2013 r., pkt 78.

352 EKPS, *International Centre for the Legal Protection of Human Rights (INTERIGHTS) przeciwko Chorwacji*, nr 45/2007, 30 marca 2009 r., pkt 47.

353 Tamże, pkt 59 i 61.

354 EKPS, *Mental Disability Advocacy Center (MDAC) przeciwko Bułgarii*, nr 41/2007, 3 czerwca 2008 r., pkt 35.

355 Zob. także Rada Europy, komitet doradczy ds. Konwencji ramowej o ochronie mniejszości narodowych, *Commentary on Education under the Framework Convention for the Protection of National Minorities* (2006), ACFC/25DOC(2006)002, część 2.1.

do pobierania nauki we własnym języku³⁵⁶. ETPC potwierdził, że prawo do nauki wiąże się z prawem do edukacji w języku narodowym (jako jednym z języków)³⁵⁷.

8.2.1. Prawo dzieci migrujących do nauki

W ramach prawa UE podstawowe prawo dzieci do nauki, niezależnie od ich statusu imigracyjnego, jest uznawane w zasadzie we wszystkich aspektach prawa migracyjnego UE³⁵⁸. Jednocześnie UE nie posiada kompetencji, aby określać treść lub zakres krajowych przepisów w obszarze edukacji. Zamiast tego UE chroni prawo dostępu dzieci imigrantów do edukacji w ten sam sposób lub, w zależności od ich statusu, podobny jak w przypadku obywateli. Dyrektywa w sprawie studentów (2004/114/WE) reguluje warunki przyjmowania obywateli państw trzecich w celu odbywania studiów, udziału w wymianie młodzieży szkolnej, szkoleniu bez wynagrodzenia lub wolontariacie³⁵⁹. Termin „przyjmowanie” obejmuje wjazd i pobyt obywateli państw trzecich na okres przekraczający trzy miesiące. Ogólne warunki przyjmowania dzieci obejmują przedstawienie ważnego dokumentu podróznego, zgodę rodziców na planowany pobyt, ubezpieczenie na wypadek choroby oraz, jeżeli państwo członkowskie tego wymaga, dowód wniesienia opłaty za rozpatrzenie wniosku³⁶⁰. Na przykład od uczniów wymaga się przedstawienia dowodu uczestnictwa w programie wymiany młodzieży szkolnej prowadzonym przez organizację uznaną przez państwo członkowskie³⁶¹. Stażyści niepobierający wynagrodzenia podlegają obowiązkowi przedstawienia wymaganych przez państwo

356 Więcej wyjaśnień – zob. Rada Europy, komitet doradczy ds. Konwencji ramowej o ochronie mniejszości narodowych, *Commentary on Education under the Framework Convention for the Protection of National Minorities* (2006), ACFC/25DOC(2006)002, część 2.3 i *Komentarz tematyczny nr 3: The language rights of persons belonging to national minorities under the Framework Convention* (2012), ACFC/44DOC(2012)001 rev, Part VI, Language Rights and Education.

357 ETPC, *Catan i inni przeciwko Mołdawii i Rosji* [Wielka Izba], nr 43370/04, 8252/05 i 18454/06, 19 października 2012 r., pkt 137.

358 Np. art. 27 dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/95/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie norm dotyczących kwalifikowania obywateli państw trzecich lub bezpaństwowców jako beneficjentów ochrony międzynarodowej, jednolitego statusu uchodźców lub osób kwalifikujących się do otrzymania ochrony uzupełniającej oraz zakresu udzielanej ochrony (wersja przekształcona) (dyrektywa w sprawie kwalifikowania), Dz.U. L 337 z 2011, s. 9–26.

359 Dyrektywa Rady 2004/114/WE w sprawie warunków przyjmowania obywateli państw trzecich w celu odbywania studiów, udziału w wymianie młodzieży szkolnej, szkoleniu bez wynagrodzenia lub wolontariacie (dyrektywa o studentach), Dz.U. L 375 z 2004.

360 *Tamże*, art. 6.

361 *Tamże*, art. 7.

członkowskie dowodów wskazujących, że w czasie swojego pobytu będą posiadać wystarczające środki na pokrycie kosztów utrzymania, szkolenia i podróży powrotnej³⁶². Dostęp do działalności gospodarczej, w tym zatrudnienia dla studentów szkół wyższych, podlega ograniczeniom³⁶³.

Dzieci migrantów z państw UE, którzy przenieśli się do innego państwa członkowskiego UE na mocy prawa o swobodnym przepływie, korzystają w tym kontekście z najkorzystniejszych uprawnień. Mają prawo do korzystania z powszechnego kształcenia, nauki zawodu oraz kursów szkolenia zawodowego na takich samych warunkach, jak obywatele tego państwa³⁶⁴. Dotyczy to edukacji publicznej i prywatnej oraz obowiązkowej i nieobowiązkowej. TSUE zawsze dokonywał szerokiej interpretacji tego uprawnienia, aby zapewnić równy dostęp do edukacji, ale też w szerszym zakresie, do świadczeń społecznych związanych z edukacją, jak również wszelkich innych korzyści mających na celu uczestnictwo w edukacji. Na przykład w sprawie *Casagrande* dziecko pracownika migrującego miało dostęp do edukacyjnego stypendium socjalnego na mocy prawodawstwa UE o swobodnym przepływie³⁶⁵.

Ponadto prawodawstwo wprowadzone w latach 70. XX wieku zobowiązuje państwa członkowskie do zapewnienia dodatkowej nauki języka dla dzieci unijnych pracowników migrujących zarówno w języku państwa przyjmującego, jak i ich ojczystym, z uwagi na ułatwienie ich integracji w państwie przyjmującym oraz z ich państwem pochodzenia po ich późniejszym powrocie³⁶⁶. Mimo że wydaje się to zapewniać raczej hojne i wartościowe dodatkowe wsparcie dla dzieci po ich przyjęciu do szkoły w państwie przyjmującym, to realizacja

362 *Tamże*, art. 10.

363 *Tamże*, art. 17.

364 Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 492/2011 z dnia 5 kwietnia 2011 r. w sprawie swobodnego przepływu pracowników wewnątrz Unii, Dz.U. L 141 z 2011, s. 1–12, art. 10, oraz dyrektywa 2004/38/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie prawa obywateli Unii i członków ich rodzin do swobodnego przemieszczania się i pobytu na terytorium państw członkowskich, zmieniająca rozporządzenie (EWG) nr 1612/68 i uchylająca dyrektywy 64/221/EWG, 68/360/EWG, 72/194/EWG, 73/148/EWG, 75/34/EWG, 75/35/EWG, 90/364/EWG, 90/365/EWG i 93/96/EWG (dyrektywa w sprawie swobodnego przemieszczania się), Dz.U. L 158 z 2004, s. 77–123, art. 24 ust. 1.

365 TSUE, C-9/74, *Donato Casagrande przeciwko Landeshauptstadt München*, 3 lipca 1974 r. Później potwierdzone w takich sprawach, jak TSUE, C-3/90, *M.J.E. Bernini przeciwko Minister van Onderwijs en Wetenschappen*, 26 lutego 1992 r.

366 Dyrektywa Rady 77/486/EWG w sprawie kształcenia dzieci pracowników migrujących, Dz.U. L 199 z 1977, s. 32–33. Należy zauważyć, że dzieci migrantów będących obywatelami państw trzecich są wyłączone z jej zakresu.

w różnych państwach i coraz mniej praktyczna, biorąc pod uwagę liczbę różnych języków, jakie trzeba uwzględnić³⁶⁷.

Przykład: Problem w sprawie *Baumbast i R przeciwko Secretary of State for the Home Department*³⁶⁸ stanowiło ustalenie, czy dwie córki niemieckiego pracownika migrującego, który przeniósł się do Zjednoczonego Królestwa wraz ze swoją kolumbijską żoną i córkami, mogą nadal uczęszczać tam do szkoły, po tym jak mężczyzna opuścił Zjednoczone Królestwo, wyjeżdżając do państwa nienależącego do UE, pozostawiając swoją żonę i córki. TSUE stanął przed pytaniem, czy żona i córki mogą pozostać w państwie przyjmującym niezależnie od faktu, że R. Baumbast (poprzez którego rodzina otrzymała prawo pobytu) skutecznie zrzekł się swojego statusu unijnego pracownika migrującego. Decydującym czynnikiem dla TSUE był fakt, że dzieci zintegrowały się w systemie edukacji państwa przyjmującego, a wysiedlanie ich w tak krytycznym momencie ich edukacji byłoby zarówno szkodliwe, jak i nieproporcjonalne. Trybunał potwierdził znaczenie ciągłości w kształceniu dzieci, w kontekście skutecznego „zakotwiczenia” pobytu (w innym wypadku niekwalifikującej się) rodziny w państwie przyjmującym na czas trwania nauki dzieci migrujących.

Orzeczenie w sprawie *Baumast* powtórzyło się w kolejnych sprawach³⁶⁹, a następnie zostało skodyfikowane w art. 12 ust. 3 dyrektywy 2004/38/WE (dyrektywa w sprawie swobodnego przepływu)³⁷⁰.

Dzieci obywateli państw trzecich zasadniczo mogą mieć dostęp wyłącznie do edukacji *finansowanej ze środków publicznych* na takich samych warunkach, jak dzieci obywateli, ale z wyłączeniem towarzyszących świadczeń, takich

367 Sprawozdania Komisji w sprawie wdrażania dyrektywy 77/486/EWG, COM(84) 54 final i COM(88) 787 final.

368 TSUE, C-413/99, *Baumbast i R przeciwko Secretary of State for the Home Department*, 17 września 2002 r.

369 TSUE, C-480/08, *Maria Teixeira przeciwko London Borough of Lambeth i Secretary of State for the Home Department*, 23 lutego 2010 r.; TSUE, C-310/08, *London Borough of Harrow przeciwko Nimco Hassan Ibrahim i Secretary of State for the Home Department* [Wielka Izba], 23 lutego 2010 r.

370 Dyrektywa 2004/38/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie prawa obywateli Unii i członków ich rodzin do swobodnego przemieszczania się i pobytu na terytorium państw członkowskich, zmieniająca rozporządzenie (EWG) nr 1612/68 i uchylająca dyrektywy 64/221/EWG, 68/360/EWG, 72/194/EWG, 73/148/EWG, 75/34/EWG, 75/35/EWG, 90/364/EWG, 90/365/EWG i 93/96/EWG, Dz.U. L 158 z 2004, art. 2 pkt 2 lit. c).

jak dodatki na utrzymanie³⁷¹. Niektóre unijne instrumenty dotyczące imigrantów mogą jednak wykraczać poza zapewnianie równego dostępu do edukacji, zobowiązując państwa członkowskie do wdrożenia mechanizmów zapewniających wzajemne uznawanie i przenoszenie zagranicznych kwalifikacji nawet w przypadku braku potwierdzającej dokumentacji (art. 28 dyrektywy w sprawie kwalifikowania)³⁷².

Prawa do edukacji osób ubiegających się o azyl wciąż są słabsze; osobom tym trzeba zapewnić dostęp do systemu edukacyjnego państwa przyjmującego na *podobnych*, ale niekoniecznie *takich samych* warunkach jak obywatelom³⁷³. Edukacja może być zapewniana w ośrodkach zakwaterowania zamiast w szkołach, a organy mogą opóźnić dzieciom osób ubiegających się o azyl dostęp do szkoły do trzech miesięcy od złożenia wniosku o udzielenie azylu. W przypadku, gdy dostęp do systemu kształcenia nie jest możliwy ze względu na szczególną sytuację dziecka, państwo członkowskie jest zobowiązane udostępnić inne formy kształcenia (art. 14 ust. 3 dyrektywy w sprawie ustanowienia norm dotyczących przyjmowania)³⁷⁴.

W ramach prawa Rady Europy art. 2 protokołu nr 1 był stosowany w związku z art. 14 do zabezpieczenia dostępu dzieci imigrantów do edukacji (zob. też [sekcja 3.3](#)).

371 Dyrektywa w sprawie kwalifikowania uchodźców 2011/95/UE, art. 11; dyrektywa dotycząca statusu obywateli państw trzecich będących rezydentami długoterminowymi (dyrektywa 2003/109/WE), art. 14; dyrektywa 2003/86/WE w sprawie prawa do łączenia rodzin, art. 14; dyrektywa w sprawie ochrony tymczasowej (2001/55/WE); dyrektywa w sprawie ustanowienia norm dotyczących przyjmowania (2013/33/UE), art. 14 lit. c); oraz dyrektywa w sprawie powrotów (2008/115/WE).

372 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/95/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie norm dotyczących kwalifikowania obywateli państw trzecich lub bezpaństwowców jako beneficjentów ochrony międzynarodowej, jednolitego statusu uchodźców lub osób kwalifikujących się do otrzymania ochrony uzupełniającej oraz zakresu udzielanej ochrony (wersja przekształcona) (dyrektywa w sprawie kwalifikowania), Dz.U. L 337 z 2011, s. 9.

373 Dyrektywa w sprawie warunków przyjmowania (2013/33/UE). Należy zauważyć, że na mocy dyrektywy w sprawie kwalifikowania (2011/95/UE, art. 27) dzieci uchodźców (którzy uzyskali prawo pobytu stałego) mają dostęp do edukacji na tych samych warunkach co obywatele.

374 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/33/UE z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie ustanowienia norm dotyczących przyjmowania wnioskodawców ubiegających się o ochronę międzynarodową (wersja przekształcona) (dyrektywa w sprawie przyjmowania), Dz.U. L 180 z 2013, s. 96–116.

Przykład: W sprawie *Ponomaryovi przeciwko Bułgarii*³⁷⁵ ETPC rozstrzygał wymóg uiszczenia opłaty za naukę w szkole średniej przez dwójkę rosyjskich dzieci w wieku szkolnym nieposiadających prawa stałego pobytu. Trybunał stwierdził, że nakładanie opłat za szkołę średnią było w ich przypadku dyskryminujące, a tym samym sprzeczne z art. 14 EKPC w związku z art. 2 protokołu nr 1 do EKPC³⁷⁶.

Europejska karta społeczna chroni prawo dzieci imigrantów do nauki zarówno bezpośrednio (art. 17 ust. 2), jak i pośrednio, nakładając ograniczenia dotyczące prawa do zatrudniania dzieci, aby umożliwić im uzyskanie pełnych korzyści z kształcenia w ramach obowiązku szkolnego (art. 7).

Ponadto w Europejskiej konwencji o statusie prawnym pracowników migrujących³⁷⁷ potwierdzono prawo dostępu dzieci migrantów do kształcenia ogólnego oraz szkolenia zawodowego w państwie przyjmującym „na tych samych zasadach i warunkach co pracownicy krajowi” (art. 14 ust. 1).

Na mocy prawa międzynarodowego równy dostęp do edukacji dzieci migrantów wspiera konwencja o ochronie praw wszystkich pracowników migrujących i członków ich rodzin (art. 30)³⁷⁸.

Artykuł 28 Konwencji o prawach dziecka stanowi, że wszystkie dzieci mają prawo do bezpłatnego obowiązkowego nauczania podstawowego. Zgodnie z art. 29 ust. 1 lit. c) prawo to wykracza daleko poza równość w dostępie do edukacji i obejmuje przepisy dotyczące rozwoju tożsamości kulturowej dziecka, jak również języka i wartości państwa pochodzenia dziecka.

375 ETPC, *Ponomaryovi przeciwko Bułgarii*, nr 5335/05, 21 czerwca 2011 r.

376 Zob. także sekcja 3.3.

377 Rada Europy, *Europejska konwencja o statusie prawnym pracowników migrujących (EN)*, CETS nr 93, 1977.

378 ONZ, Międzynarodowa Konwencja o ochronie praw wszystkich pracowników migrujących i członków ich rodzin, 18 grudnia 1990 r.

8.3. Prawo do zdrowia

Główne punkty

- Państwa mają obowiązek podejmowania działań przeciwko niosącym zagrożenie życia ryzykom, których organy są lub powinny być świadome.
- Organy krajowe muszą wszczynać skuteczne dochodzenia w sprawie śmierci człowieka.
- Na mocy Europejskiej karty społecznej dzieci przebywające w państwie bezprawnie są uprawnione do opieki zdrowotnej w stopniu wykraczającym poza pilną pomoc medyczną.
- Akceptowalność opieki zdrowotnej wymaga świadomej zgody lub udzielenia zezwolenia.
- W prawie UE i na mocy Europejskiej karty społecznej, z zastrzeżeniem kilku ograniczeń, dzieci migrantów są uprawnione do dostępu do pomocy społecznej i opieki zdrowotnej.

W prawodawstwie UE art. 35 Karty praw podstawowych UE gwarantuje każdemu prawo do opieki zdrowotnej.

Dzieci migrujących obywateli UE po trzech miesiącach pobytu w państwie przyjmującym mogą korzystać z dostępu do opieki społecznej i pomocy medycznej na tych samych warunkach co obywatele państwa przyjmującego³⁷⁹. Podobne prawa obowiązują wobec dzieci obywateli państw trzecich, którzy uzyskali prawo pobytu długoterminowego w państwie członkowskim, chociaż te mogą być ograniczone do tak zwanych „świadczeń podstawowych”³⁸⁰. Jeśli chodzi o dzieci uchodźców i osób ubiegających się o azyl, państwa członkowskie muszą zapewnić im dostęp do odpowiedniej pomocy społecznej na równi z obywatelami państwa przyjmującego, ale prawa te mogą być ograniczone do „świadczeń podstawowych” (art. 29 dyrektywy w sprawie norm dotyczących kwalifikowania). Prawo zobowiązuje państwa członkowskie do zapewnienia dostępu do dostatecznej opieki zdrowotnej dzieciom migrantów wymagającym szczególnego traktowania. Na przykład

³⁷⁹ Dyrektywa w sprawie swobodnego przemieszczania się, art. 24.

³⁸⁰ Dyrektywa Rady 2003/109/WE z dnia 25 listopada 2003 r. dotycząca statusu obywateli państw trzecich będących rezydentami długoterminowymi, Dz.U. L 16 z 2004, art. 11 ust. 4.

dzieciom, które doświadczyły przemocy lub tortur, trzeba zapewnić wystarczającą pomoc medyczną i wsparcie psychiczne (rozdział IV przekształconej dyrektywy w sprawie przyjmowania, art. 21, art. 23 ust. 4 i art. 25). Dyrektywa w sprawie kwalifikowania zawiera podobne przepisy dotyczące dzieci migrantów wymagających szczególnego traktowania.

W prawie Rady Europy EKPC nie gwarantuje wyraźnie prawa do opieki zdrowotnej lub prawa do zdrowia. ETPC zajmował się kilkoma sprawami związanymi ze zdrowiem w różnych okolicznościach. Po pierwsze, Trybunał zbadał zagadnienia związane ze zdrowiem zagrażające życiu dzieci. Zidentyfikował nałożony na państwo obowiązek podjęcia środków zapobiegawczych wobec zagrożeń dla zdrowia zagrażających życiu, o których państwo wie lub powinno wiedzieć.

Przykład: W sprawie *Oyal przeciwko Turcji* państwo nie podjęło działań prewencyjnych wobec rozprzestrzeniania się wirusa HIV poprzez przetwarzanie krwi. W konsekwencji noworodek został zakażony wirusem HIV w trakcie przetwarzania krwi w państwowym szpitalu. Mimo zaproponowanego zadośćuczynienia ETPC stwierdził, że przy braku pełnego zabezpieczenia medycznego na potrzeby leczenia oraz leków przez cały okres życia danego dziecka, państwo uchybiło zobowiązaniom zapewnienia satysfakcjonującego zadośćuczynienia, a tym samym naruszyło prawo do życia (art. 2 EKPC)³⁸¹. Trybunał nakazał ponadto państwu tureckiemu zapewnienie bezpłatnej i pełnej opieki medycznej przez okres życia ofiary.

Przykład: W sprawie *Iliya Petrov przeciwko Bułgarii*³⁸² dwunastoletni chłopiec doznał poważnego urazu w stacji transformatorowej. Stacja zlokalizowana była w parku, który stanowił częste miejsce spotkań dzieci i młodzieży, a drzwi do stacji nie były zablokowane. ETPC orzekł, że eksploatacja sieci elektrycznej jest działalnością, która stanowi podwyższone zagrożenie dla osób znajdujących się w pobliżu instalacji. Państwo ma obowiązek wprowadzić odpowiednie regulacje, w tym system kontroli prawidłowego stosowania zasad bezpieczeństwa. Trybunał orzekł, że

381 ETPC, *Oyal przeciwko Turcji*, nr 4864/05, 23 marca 2010 r., pkt 71-72.

382 ETPC, *Iliya Petrov przeciwko Bułgarii*, nr 19202/03, 24 kwietnia 2012 r. (w języku francuskim).

uchybień zobowiązaniu państwa do zapewnienia zabezpieczenia podstawy, chociaż wiedziało ono o problemach z bezpieczeństwem, stanowiło naruszenie prawa do życia (art. 2 EKPC)³⁸³.

Ponadto państwa mają obowiązek pozytywnego działania na rzecz leczenia dzieci znajdujących się w szczególnie trudnej sytuacji, które znajdują się pod opieką organów państwowych (zob. też [rozdział 6](#) i [sekcja 7.3](#)).

Przykład: Sprawa *Centre for Legal Resources w imieniu Valentina Câmpeanu przeciwko Rumunii*³⁸⁴ dotyczyła zarażonego wirusem HIV romskiego nastolatka z poważną niepełnosprawnością intelektualną, który cierpiał również na gruźlicę, zapalenie płuc i zapalenie wątroby, i zmarł w wieku 18 lat. Przez całe swoje życie znajdował się pod opieką państwa. ETPC stwierdził poważne braki w procesie decyzyjnym w zakresie dostarczania leków i opieki, a także utrzymujący się brak personelu medycznego niezbędnego do zapewnienia nastolatкови odpowiedniej opieki i leczenia. Tym samym został naruszony art. 2 EKPC³⁸⁵.

Ponadto ETPC uznał, że leczenie bez zgody rodziców stanowi naruszenie art. 8 EKPC, z wyjątkiem nagłych sytuacji.

Przykład: W sprawie *Glass przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*³⁸⁶ dziecku z ciężką niepełnosprawnością zaordynowano diacetylomorfinę, mimo silnego sprzeciwu jego matki. ETPC uznał, że decyzja władz szpitala o pominięciu sprzeciwu matki odnośnie do zaproponowanego leczenia przy braku zezwolenia sądu stanowiła naruszenie art. 8 EKPC³⁸⁷.

Przykład: W sprawie *M.A.K. i R.K. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*³⁸⁸ dziewięcioletnią dziewczynkę poddano badaniu krwi i prześwietleniu bez zgody rodzica, mimo wyraźnego polecenia jej ojca, aby nie przeprowadzać

383 *Tamże*.

384 ETPC, *Centre for Legal Resources w imieniu Valentin Câmpeanu przeciwko Rumunii* [Wielka Izba], nr 47848/08, 17 lipca 2014 r. Zob. więcej w opisie orzeczenia ETPC w [rozdziale 7](#).

385 Zob. także [rozdział 7](#).

386 ETPC, *Glass przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, nr 61827/00, 9 marca 2004 r.

387 *Tamże*, pkt 83.

388 ETPC, *M.A.K. i R.K. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, nr 45901/05 i 40146/06, 23 marca 2010 r.

żadnych dodatkowych badań, kiedy dziewczynka przebywa sama w szpitalu. Ze względu na brak potrzeby pilnego działania medycznego interwencje medyczne bez zgody rodzicielskiej odbyły się z naruszeniem prawa pacjentki do integralności cielesnej na mocy art. 8 EKPC³⁸⁹.

Zgodnie z art. 6 i 8 konwencji o prawach człowieka i biomedycynie³⁹⁰, jeżeli dziecko nie ma zdolności prawnej do wyrażenia zgody na interwencję medyczną, interwencja taka może być przeprowadzona wyłącznie za zgodą jego przedstawiciela ustawowego, z wyjątkiem sytuacji nagłej. Chociaż konwencja nie zawiera wymogu dotyczącego zgody dziecka, jeżeli jest ono prawnie niezdolne do jej wyrażenia, to stanowi, że stanowisko małoletniego musi być uwzględnione „jako czynnik, którego znaczenie wzrasta w zależności od wieku i stopnia dojrzałości” (art. 6 ust. 2).

Ponadto na mocy art. 11 Europejskiej karty społecznej państwa strony zobowiązują się podjąć stosowne środki zmierzające do zapewnienia ułatwień w zakresie poradnictwa oraz oświaty, dla poprawy stanu zdrowia i rozwijania indywidualnej odpowiedzialności w sprawach zdrowia³⁹¹. Pomoc społeczna i medyczna są zagwarantowane na mocy art. 13 EKS każdej osobie, która nie posiada dostatecznych środków i która nie jest zdolna do zapewnienia ich sobie z innych źródeł. Co więcej, w 2011 r. Komitet Ministrów przyjął wytyczne w sprawie opieki zdrowotnej przyjaznej dzieciom³⁹².

Jak wskazują poniższe przykłady, EKPS utrzymuje, że dzieci imigrantów przebywające w państwie nielegalnie są uprawnione do opieki zdrowotnej w zakresie wykraczającym poza pilną pomoc medyczną. Europejska karta społeczna zawiera wiele odniesień do praw dzieci do opieki społecznej i świadczeń zdrowotnych (art. 11, 12, 13, 14, 16 i 17), które mają zastosowanie niezależnie od statusu imigracyjnego dzieci.

389 Tamże, pkt 79.

390 Rada Europy, [Konwencja o ochronie praw człowieka i godności istoty ludzkiej w odniesieniu do zastosowań biologii i medycyny: Konwencja o prawach człowieka i biomedycynie \(EN\)](#), CETS nr 164, 1997.

391 Edukacja seksualna i dotycząca zdrowia reprodukcyjnego, zob. także edukacja ([sekcja 8.2](#)).

392 Rada Europy, Komitet Ministrów (2011), [Wytyczne „Opieka zdrowotna przyjazna dzieciom” \(EN\)](#), 21 września 2011 r.

Przykład: Decyzja EKPS w sprawie *International Federation of Human Rights Leagues (FIDH) przeciwko Francji*³⁹³ dotyczyła przyjęcia przez Francję ustawy, która znosiła zwolnienie imigrantów o nieuregulowanej sytuacji i bardzo niskich dochodach z opłaty za leczenie medyczne, nakładając na nich obowiązek opłaty za opiekę medyczną. EKPS orzekł, że osobom, które nie osiągnęły jeszcze pełnoletności, w tym dzieciom bez opieki, trzeba zapewnić bezpłatną opiekę medyczną.

Przykład: W sprawie *Defence for Children International (DCI) przeciwko Belgii*³⁹⁴ EKPS stwierdził naruszenie art. 17 EKS z powodu ograniczeń w zakresie pomocy medycznej nałożonych na dzieci imigrantów bez dokumentów. Komitet potwierdził „prawo nieletnich migrantów przebywających nielegalnie w kraju do otrzymania świadczeń opieki zdrowotnej wykraczających poza pilną pomoc medyczną, w tym do opieki podstawowej i specjalistycznej, a także pomocy psychologicznej”³⁹⁵. Stwierdził również, że brak ośrodków przyjmujących nieletnich cudzoziemców przebywających w kraju nielegalnie powoduje, że dostęp do opieki zdrowotnej jest utrudniony. Ponadto uznał, że przyczyny złego stanu zdrowia można usunąć tylko wtedy, gdy zapewni się dzieciom mieszkania i domy zastępcze. W związku z tym uznał, że doszło do naruszenia art. 11 ust. 1 i 3 EKS ze względu na brak mieszkań i domów zastępczych³⁹⁶.

Europejska konwencja o statusie prawnym pracowników migrujących³⁹⁷ podobnie stanowi, że pracownicy migrujący zatrudnieni zgodnie z prawem w innym państwie oraz ich rodziny powinni mieć zapewnione równe traktowanie w dziedzinie pomocy społecznej i medycznej (art. 19).

W prawie międzynarodowym bardziej kompleksowe postanowienia dotyczące prawa do opieki zdrowotnej można znaleźć w art. 12 Międzynarodowego paktu

393 EKPS, *International Federation of Human Rights Leagues (FIDH) przeciwko Francji*, nr 14/2003, 8 września 2004 r., pkt 35–37.

394 EKPS, *Defence for Children International (DCI) przeciwko Belgii*, nr 69/2011, 23 października 2012 r.

395 *Tamże*, pkt 128.

396 *Tamże*, pkt 116–118.

397 Rada Europy, *Europejska konwencja o statusie prawnym pracowników migrujących (EN)*, CETS nr 93, 1977.

praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych³⁹⁸ oraz w art. 24 Konwencji o prawach dziecka. W instrumentach tych kładzie się nacisk na profilaktykę i leczenie. Komitet Praw Dziecka ONZ podkreśla znaczenie dostępu do jak najwyższego poziomu opieki zdrowotnej i żywienia w okresie wczesnego dzieciństwa³⁹⁹ oraz dostępu młodzieży do informacji na temat zdrowia seksualnego i reprodukcyjnego⁴⁰⁰. Wyjaśnił również, że prawo dzieci do opieki zdrowotnej pociąga za sobą „prawo do kontrolowania swojego zdrowia i ciała, w tym wolności seksualnej i reprodukcyjnej, w celu dokonywania odpowiedzialnych wyborów”⁴⁰¹. Zachęca państwa do „rozważenia umożliwienia dzieciom wyrażania zgody na pewne zabiegi i interwencje medyczne bez konieczności uzyskiwania zgody rodzica lub opiekuna, na przykład test na obecność wirusa HIV oraz na korzystanie z usług w zakresie zdrowia seksualnego i reprodukcyjnego, w tym edukacji i poradnictwa na temat zdrowia seksualnego, antykoncepcji i bezpiecznej aborcji”⁴⁰².

8.4. Prawo do mieszkania

Główne punkty

- Prawo do mieszkania o odpowiednim standardzie jest zagwarantowane w art. 31 EKS.
- EKPS jest zdania, że dzieciom o nieuregulowanym statusie pobytu w danym państwie należy zapewnić odpowiednie schronienie oraz że warunki życia w schroniskach muszą gwarantować poszanowanie godności ludzkiej.
- Według ETPC nieodpowiednie warunki mieszkaniowe nie uzasadniają umieszczenia dzieci w publicznych placówkach opieki.

398 ONZ, Zgromadzenie Ogólne, Międzynarodowy pakt praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych, 16 grudnia 1966 r., Organizacja Narodów Zjednoczonych, Treaty Series, t. 993, s. 3.

399 ONZ, Komitet Praw Dziecka (2006), *Uwaga ogólna nr 7 (2005) w sprawie realizacji praw dziecka w okresie wczesnego dzieciństwa*, UN Doc. CRC/C/GC/7/Rev.1, pkt 27.

400 ONZ, Komitet Praw Dziecka (2003), *Uwaga ogólna nr 4 w sprawie zdrowia i rozwoju młodzieży w kontekście Konwencji o prawach dziecka*, UN Doc. CRC/C/GC/2003/4, pkt 28.

401 ONZ, Komitet Praw Dziecka (2013), *Uwaga ogólna nr 15 na temat prawa dziecka do życia w zdrowiu na najwyższym możliwym poziomie*, (art. 24), UN Doc. CRC/C/GC/15, pkt 24.

402 *Tamże*, pkt 31.

W ramach prawa UE w art. 34 ust. 3 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej przewiduje się prawo do pomocy mieszkaniowej w celu zwalczania wykluczenia społecznego i ubóstwa. W dyrektywie w sprawie równości rasowej podkreśla się, że zakwaterowanie należy do towarów i usług publicznie dostępnych, które powinny być dostępne i świadczone w sposób niedyskryminujący⁴⁰³. Brak zróżnicowanego traktowania w zakresie dodatków mieszkaniowych ma zastosowanie do rezydentów długoterminowych. W prawie UE dąży się jednak do zapewnienia, na przykład w zakresie łączenia rodzin, aby członkowie rodziny nie stanowili obciążenia dla systemów pomocy społecznej państw członkowskich⁴⁰⁴. Dyrektywa w sprawie prawa do łączenia rodzin zawiera w odniesieniu do wniosku o łączenie rodzin wymóg dostarczenia dowodów, że członek rodziny rozdzielonej (tj. obywatel państwa trzeciego mający pozwolenie na pobyt o okresie ważności wynoszącym przynajmniej jeden rok oraz wobec którego istnieje uzasadnione przypuszczenie, że uzyska prawo stałego pobytu) ma zakwaterowanie uznawane za normalne dla porównywalnej rodziny w tym samym regionie. Zakwaterowanie to powinno spełniać ogólne standardy w zakresie zdrowia i bezpieczeństwa obowiązujące w danym państwie członkowskim⁴⁰⁵.

W ramach prawa Rady Europy w EKPC nie przewidziano prawa do mieszkania, ale jeśli państwo decyduje się zapewniać zakwaterowanie, musi to zrobić w sposób niedyskryminujący.

Przykład: W sprawie *Bah przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*⁴⁰⁶ skarżąca, która legalnie zamieszkiwała w Wielkiej Brytanii, otrzymała zgodę na dołączenie do niej jej syna, pod warunkiem że nie będzie on miał możliwości korzystania ze środków publicznych. Wkrótce po przyjeździe syna skarżąca ubiegała się o pomoc w znalezieniu zakwaterowania. Ponieważ jednak jej syn był objęty kontrolą imigracyjną, odmówiono jej pierwszeństwa, do którego zwykle uprawniałby ją jej status osoby bezdomnej z małoletnim dzieckiem. Organy ostatecznie pomogły jej znaleźć nowe zakwaterowanie, a później zapewniły jej mieszkania socjalne. Skarżąca

403 Dyrektywa Rady 2000/78/WE z dnia 27 listopada 2000 r. ustanawiająca ogólne warunki ramowe równego traktowania w zakresie zatrudnienia i pracy, art. 3.

404 Zob. także FRA i ETPC (2014), s. 201.

405 Dyrektywa Rady 2003/86/WE z dnia 22 września 2003 r. w sprawie prawa do łączenia rodzin (dyrektywa w sprawie prawa do łączenia rodzin), art. 7 ust. 1 lit. a).

406 ETPC, *Bah przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, nr 56328/07, 27 września 2011 r.

wniosła skargę, twierdząc, że odmowa przyznania jej pierwszeństwa była dyskryminująca. ETPC orzekł, że wprowadzenie kryteriów na potrzeby rozdzielania ograniczonych zasobów, takich jak mieszkania socjalne, jest uzasadnione, pod warunkiem że takie kryteria nie są arbitralne ani dyskryminujące. Nie było nic arbitralnego w odmówieniu pierwszeństwa skarżącej, która sprowadziła do kraju swojego syna, mając pełną świadomość warunku towarzyszącego związanego z udzieleniem mu zgody na wjazd. Ponadto skarżąca w rzeczywistości nigdy nie była bezdomna i gdyby rzeczywiście pojawiło się zagrożenie bezdomnością, istniały też inne obowiązki ustawowe, w myśl których organ lokalny musiałby udzielić pomocy skarżącej i jej synowi. W konsekwencji nie doszło do naruszenia art. 14 w związku z art. 8 EKPC.

ETPC bada również przypadki eksmisji rodzin romskich z pól kempingowych⁴⁰⁷. ETPC pośrednio zajął się problemem jakości mieszkań, stwierdzając, że nieodpowiednie warunki mieszkaniowe nie uzasadniają umieszczenia dzieci w publicznych placówkach opieki⁴⁰⁸ (zob. także [sekcje 5.2 i 6.2](#)).

Prawo do mieszkania o odpowiednim standardzie jest zagwarantowane w art. 31 EKS. EKPS twierdzi, że „na mocy art. 31 ust. 1 mieszkanie o odpowiednim standardzie oznacza mieszkanie, które jest bezpieczne z sanitarnego i zdrowotnego punktu widzenia, tj. które musi posiadać wszystkie podstawowe udogodnienia, takie jak sieć wodociągowa, ogrzewanie, wywóz śmieci, urządzenia sanitarne i elektryczność, jak również musi być bezpieczne pod względem konstrukcji, nieprzepelnione i związane z gwarancją ciągłości najmu popartą prawem”⁴⁰⁹. Eksmisje są dopuszczalne, jeśli są uzasadnione i prowadzone z poszanowaniem godności oraz jeśli udostępnione jest zastępcze zakwaterowanie⁴¹⁰. Warunki życia w schronisku „powinny być takie, żeby pozwalały na życie w zgodzie z godnością ludzką [...] [i] muszą spełniać wymogi w zakresie bezpieczeństwa, zdrowia i higieny, w tym być wyposażone w podstawowe udogodnienia, czyli dostęp do czystej wody, odpowiednie

407 ETPC, *Connors przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, nr 66746/01, 27 maja 2004 r.

408 ETPC, *Wallová i Walla przeciwko Republice Czeskiej*, nr 23848/04, 26 października 2006 r., pkt 73-74 (w języku francuskim); ETPC, *Havelka i inni przeciwko Republice Czeskiej*, nr 23499/06, 21 czerwca 2007 r., pkt 57-59 (w języku francuskim).

409 EKPS, *Defence for Children International (DCI) przeciwko Niderlandom*, nr 47/2008, 20 października 2009 r., pkt 43.

410 EKPS, *European Roma Rights Centre (ERRC) przeciwko Włochom*, nr 27/2004, 7 grudnia 2005 r., pkt 41; EKPS, *Médecins du Monde – International przeciwko Francji*, nr 67/2011, 11 września 2012 r., pkt 74-75 i 80.

oświetlenie i ogrzewanie. Podstawowe wymogi dotyczące tymczasowego mieszkania obejmują także bezpieczeństwo bezpośredniego otoczenia⁴¹¹.

W odniesieniu do zakwaterowania dla dzieci cudzoziemskich o nieuregulowanym statusie EKPS jest zdania, że zarówno niezapewnienie żadnej formy zakwaterowania, jak i zapewnienie nieodpowiedniego zakwaterowania w hotelach stanowi naruszenie art. 17 ust. 1 EKS⁴¹². Ponadto na mocy art. 31 ust. 2 EKS dotyczącego zapobiegania bezdomności państwa są zobowiązane zapewnić odpowiednie schronienie dzieciom o nieuregulowanym statusie bez uciekania się do zatrzymania tych dzieci⁴¹³.

8.5. Prawo do odpowiedniego standardu życia i prawo do zabezpieczenia społecznego

Główne punkty

- Dostęp do dodatków na dziecko i urlopu rodzicielskiego nie może być dyskryminujący.
- Zgodnie z prawem UE zakres zabezpieczenia społecznego młodych pracowników zatrudnionych na podstawie umowy o praktyki powinien być na tyle duży, żeby nie wykluczać ich z ogólnego zakresu ochrony.
- Zgodnie z EKS zawieszenie wypłacania dodatków rodzinnych z powodu wagarowania jest nieproporcjonalnym ograniczeniem prawa rodziny do ochrony ekonomicznej, społecznej i prawnej.

W ramach prawa UE art. 34 ust. 1 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej stanowi, że „Unia uznaje i szanuje prawo do świadczeń z zabezpieczenia społecznego oraz do usług społecznych” w przypadkach odpowiadających tradycyjnym obszarom zabezpieczenia społecznego (macierzyństwo, choroba, wypadki przy pracy, zależność lub podeszły wiek oraz utrata zatrudnienia).

411 EKPS, *Defence for Children International (DCI) przeciwko Niderlandom*, nr 47/2008, 20 października 2009 r., pkt 62.

412 EKPS, *Defence for Children International (DCI) przeciwko Belgii*, nr 69/2011, 23 października 2012 r., pkt 82–83. Zob. także FRA (2010), s. 30.

413 EKPS, *Defence for Children International (DCI) przeciwko Niderlandom*, nr 47/2008, 20 października 2009 r., pkt 64.

Prawo to posiadają wszystkie osoby mające miejsce zamieszkania i przemieszczające się legalnie w obrębie Unii Europejskiej. UE uznaje prawo do pomocy społecznej wszystkich osób pozbawionych wystarczających środków w celu zapewnienia godnej egzystencji oraz zwalczania wykluczenia społecznego i ubóstwa. Wszystkie te aspekty określone są zgodnie z „zasadami ustanowionymi w prawie Unii oraz ustawodawstwach i praktykach krajowych” (art. 34 ust. 1 Karty).

Zgodnie z opinią TSUE, jeśli w celu uzyskania prawa do zasiłku wychowawczego państwo członkowskie wymaga od własnych obywateli jedynie posiadania miejsca zamieszkania na terytorium tego państwa, to od obywateli innych państw członkowskich UE nie może ono wymagać przedstawienia karty pobytu w celu uzyskania prawa do tych samych świadczeń⁴¹⁴. Odmowa udzielenia urlopu rodzicielskiego niektórym kategoriom osób, takim jak matki zamawiające, których dzieci urodziły się dzięki umowie o macierzyństwo zastępcze, ma charakter dyskryminujący⁴¹⁵. To samo dotyczy mężczyzn będących urzędnikami służby cywilnej, którym odmówiono udzielenia urlopu rodzicielskiego, jeśli ich żony nie pracują ani nie wykonują żadnego zawodu, chyba że z powodu poważnej choroby lub niepełnosprawności zostaną one uznane za niezdolne do sprostania potrzebom związanym z wychowywaniem dziecka⁴¹⁶. Podobnie państwa członkowskie muszą ustanowić rozwiązanie dotyczące urlopu rodzicielskiego w przypadku narodzin bliźniąt, aby zagwarantować rodzicom traktowanie dostosowane do ich potrzeb. Można to zapewnić poprzez uzależnienie długości urlopu rodzicielskiego od liczby urodzonych dzieci, a także przewidzieć inne środki, takie jak pomoc materialna lub finansowa⁴¹⁷.

W ramach prawa Rady Europy ETPC zbadał przypadek domniemanej dyskryminacji w przyznawaniu urlopu rodzicielskiego i zasiłków rodzicielskich w Rosji.

414 TSUE, C-85/96, *Maria Martínez Sala przeciwko Freistaat Bayern*, 12 maja 1998 r., pkt 60–65.

415 TSUE, C363/12, *Z przeciwko A Government Department, The Board of Management of a Community School* [Wielka Izba], 18 marca 2014 r.

416 TSUE, C-222/14, *Konstantinos Maistrellis przeciwko Ypourgos Dikaïosynis, Diafaneias kai Anthropon Dikaïomaton*, 16 lipca 2015 r., pkt 53.

417 TSUE, C-149/10, *Zoi Chatzi przeciwko Ypourgos Oikonomikon*, 16 września 2010 r., pkt 72–75.

Przykład: W sprawie *Konstantin Markin przeciwko Rosji*⁴¹⁸ mężczyźni będącemu żołnierzem armii rosyjskiej odmówiono urlopu rodzicielskiego, a żołnierze kobiety miały prawo do takiego urlopu. Zdaniem Trybunału wyłączenie żołnierzy mężczyzn z prawa do urlopu rodzicielskiego nie może być racjonalnie uzasadnione. Trybunał uznał, że ani szczególny kontekst sił zbrojnych i twierdzenia o zagrożeniu dla efektywności operacyjnej, ani argumenty o szczególnej roli kobiet w wychowywaniu dzieci lub tradycjach panujących w tym kraju nie uzasadniają odmiennego traktowania. Trybunał orzekł zatem, że doszło do naruszenia art. 14 EKPC w związku z art. 8 EKPC.

Bardziej szczegółowe postanowienia dotyczące prawa do zabezpieczenia społecznego, prawa do pomocy społecznej i medycznej, a także prawa do korzystania ze służb opieki społecznej można znaleźć w art. 12–14 EKS. W art. 16 EKS wyraźnie wymieniono świadczenia społeczne i rodzinne jako sposób promowania ekonomicznej, prawnej i społecznej ochrony życia rodzinnego. W art. 30 EKS przewidziano prawo do ochrony przed ubóstwem i wykluczeniem społecznym. Jeśli przepisy krajowe przewidują przyznawanie świadczeń socjalnych, zależnie lub nie od wcześniejszego opłacania składek, pewne roszczenia dotyczące zabezpieczenia społecznego mogą być objęte zakresem stosowania art. 1 protokołu nr 1 do EKPC⁴¹⁹.

Artykuł 12 EKS zobowiązuje państwa do ustanowienia lub utrzymywania systemu zabezpieczenia społecznego oraz do zabiegania o stopniowe podnoszenie systemu zabezpieczenia społecznego na wyższy poziom.

W art. 16 EKS wymaga się od państw zapewnienia ekonomicznej, prawnej i społecznej ochrony rodziny poprzez stosowne środki. Podstawowym środkiem powinny być świadczenia społeczne lub rodzinne, udzielane w ramach zabezpieczenia społecznego i dostępne powszechnie albo na podstawie kryterium dochodowego. Świadczenia te powinny stanowić wystarczające uzupełnienie dochodów dla znacznej liczby rodzin. EKPS ocenia adekwatność świadczeń rodzinnych (rodzicielskich) w stosunku do mediany dochodu

418 ETPC, *Konstantin Markin przeciwko Rosji* [Wielka Izba], nr 30078/06, 22 marca 2012 r.

419 ETPC, *Stummer przeciwko Austrii* [Wielka Izba], nr 37452/02, 7 lipca 2011 r., pkt 82.

ekwiwalentnego (Eurostat)⁴²⁰. EKPS jest zdania, że brak jakiegokolwiek powszechnego systemu świadczeń rodzinnych jest niezgodny z EKS⁴²¹.

EKPS uznaje jednak, że wypłata świadczeń na dzieci może być uzależniona od miejsca pobytu dziecka⁴²². EKPS twierdzi, że wprowadzenie jedynie bardzo ograniczonej ochrony przed zagrożeniami społecznymi i gospodarczymi w odniesieniu do dzieci (w wieku 15–18 lat) zatrudnionych na podstawie specjalnych umów o praktyki (dzieci te miały prawo tylko do rzeczowych świadczeń chorobowych oraz zakresu ubezpieczenia od wypadków przy pracy na poziomie 1 %) faktycznie wykluczało odrębną kategorię (małoletnich) pracowników z „ogólnego zakresu ochrony zapewnianej przez system zabezpieczenia społecznego”. Stanowi to zatem naruszenie obowiązku państwa do stopniowego podnoszenia systemu zabezpieczenia społecznego na wyższy poziom⁴²³.

Zawieszenie wypłacania dodatków rodzinnych z powodu wagarowania jest również nieproporcjonalnym ograniczeniem prawa rodziny do ochrony ekonomicznej, społecznej i prawnej.

Przykład: W skardze przeciwko Francji organizacja European Committee for Home-Based Priority Action for the Child and the Family (EUROCEF) argumentowała, że zawieszenie wypłacania dodatków rodzinnych jako środek mający zniechęcać do wagarowania było naruszeniem prawa rodziny do ochrony społecznej, prawnej i ekonomicznej zgodnie z art. 16 EKS. Uznając ten środek za nieproporcjonalny do zamierzonego celu, Komitet zwrócił uwagę, że „zaskarżony środek polegający na zawieszeniu i ewentualnie wycofaniu dodatków rodzinnych sprawia, że rodzice ponoszą wyłączną odpowiedzialność za realizację celu, jakim jest przeciwdziałanie wagarom, oraz pogarsza sytuację gospodarczą i społeczną rodzin, których to dotyczy”⁴²⁴.

420 EKPS, Konkluzje z 2006 r., Estonia, s. 215

421 EKPS, Konkluzje z 2011 r., Turcja, art. 16.

422 EKPS (2007), Konkluzje XVIII-1 – Wprowadzenie ogólne, s. 11.

423 EKPS, *General Federation of Employees of the National Electric Power Corporation (GENOP-DEI) i Confederation of Greek Civil Servants' Trade Unions (ADEDY) przeciwko Grecji*, nr 66/2011, 23 maja 2012 r., pkt 48.

424 EKPS, *European Committee for Home-Based Priority Action for the Child and the Family (EUROCEF) przeciwko Francji*, nr 82/2012, 19 marca 2013 r., pkt 42.

Europejska konwencja o statusie prawnym pracowników migrujących⁴²⁵ stanowi, że pracownicy migrujący zatrudnieni zgodnie z prawem w innym państwie oraz ich rodziny powinni mieć zapewnione równe traktowanie w dziedzinie zabezpieczenia społecznego (art. 18) oraz innych „usług służb socjalnych”, które ułatwiają im osiedlenie się w przyjmującym państwie (art. 10). Podobnie Europejska konwencja o zabezpieczeniu społecznym chroni prawa uchodźców i bezpaństwowców do dostępu do świadczeń w zakresie zabezpieczenia społecznego w państwie przyjmującym (w tym świadczeń rodzinnych dla dzieci)⁴²⁶.

Zgodnie z prawem międzynarodowym prawo do odpowiedniego poziomu życia jest zagwarantowane w art. 11 Międzynarodowego paktu praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych oraz w art. 27 Konwencji o prawach dziecka.

425 Rada Europy, [Europejska konwencja o statusie prawnym pracowników migrujących \(EN\)](#), CETS nr 93, 1977.

426 Rada Europy, [Europejska konwencja o zabezpieczeniu społecznym \(EN\)](#), CETS nr 78, 1972.

9

Migracja i azyl

UE	Uwzględnione zagadnienia	Rada Europy
TFUE, art. 21 Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, art. 45 (swoboda przemieszczania się) Dyrektywa w sprawie warunków przyjmowania (2013/33/UE) Dyrektywa w sprawie powrotów (2008/115/WE) Dyrektywa w sprawie procedur azylowych (2013/32/UE) Rozporządzenie Dublin II (nr 604/2013) Dyrektywa w sprawie kwalifikowania (2011/95/UE) Dyrektywa w sprawie swobodnego przemieszczania się (2004/38/WE) TSUE, C-648/11, <i>The Queen, na wniosek MA i inni przeciwko Secretary of State for the Home Department</i>, 2013 r. (przekazywanie osób w ramach procedury dublińskiej) Rozporządzenie w sprawie kodeksu granicznego Schengen (nr 562/2006), załącznik VII, pkt 6	Wjazd i pobyt	EKPC, art. 8 (prawo do życia rodzinnego)
Dyrektywa w sprawie procedur azylowych (2013/32/UE), art. 25 ust. 5	Ocena wieku	

UE	Uwzględnione zagadnienia	Rada Europy
TFUE, art. 67 i 73 oraz art. 79 ust. 2 lit. a) Dyrektywa w sprawie prawa do łączenia rodzin (2003/86/WE) Dyrektywa w sprawie kwalifikowania (2011/95/UE), art. 31 Dyrektywa w sprawie warunków przyjmowania (2013/33/UE) Dyrektywa w sprawie tymczasowej ochrony (2001/55/WE) Rozporządzenie Dublin II (nr 604/2013) Dyrektywa w sprawie powrotów (2008/115/WE), art. 13	Łączenie rodzin i dzieci odseparowanych od rodziców	EKPC, art. 8 (prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego) ETPC, <i>Şen przeciwko Niderlandom</i>, nr 31465/96, 2001 r. (równoważenie praw) ETPC, <i>Jeunesse przeciwko Niderlandom</i> [Wielka Izba], nr 12738/10, 2014 r. (życie rodzinne, najlepszy interes dziecka)
Dyrektywa w sprawie warunków przyjmowania (2013/33/UE), art. 11 Dyrektywa w sprawie powrotów (2008/115/WE), art. 17	Zatrzymywanie dzieci	ETPC, <i>Mubilanzila Mayeka i Kaniki Mitunga przeciwko Belgii</i>, nr 13178/03, 2006 r. (zatrzymanie w celu wydalenia) ETPC, <i>Popov przeciwko Francji</i>, skargi nr 39472/07 i 39474/07, 2012 r. (zatrzymanie w celu wydalenia) ETPC, <i>Kanagaratnam i inni przeciwko Belgii</i>, nr 15297/09, 2011 r. (zatrzymanie w celu wydalenia)
Dyrektywa w sprawie swobodnego przemieszczania się (2004/38/WE), preambuła (motyw 24), art. 7, 12 i 13 oraz art. 28 ust. 3 lit. b)	Wydalenie	ETPC, <i>Gül przeciwko Szwajcarii</i>, nr 23218/94, 1996 r. (deportacja rodziny) ETPC, <i>Boultif przeciwko Szwajcarii</i>, nr 54273/00, 2001 r. (deportacja dzieci) ETPC, <i>Tarakhel przeciwko Szwajcarii</i> [Wielka Izba], nr 29217/12, 2014 r. (deportacja dzieci)

UE	Uwzględnione zagadnienia	Rada Europy
Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, art. 47–48 (prawo do skutecznego środka prawnego i dostępu do bezstronnego sądu, domniemanie niewinności i prawo do obrony) Dyrektywa w sprawie procedur azylowych (2013/32/UE), art. 7 i 25 Dyrektywa w sprawie ofiar (2012/29/UE), art. 8	Dostęp do wymiaru sprawiedliwości	EKPC, art. 13 (prawo do skutecznego środka odwoławczego) ETPC, <i>Rahimi przeciwko Grecji</i>, nr 8687/08, 2011 r. (skuteczne środki odwoławcze w przypadku odwołania dotyczącego warunków przetrzymywania)

UE ma wyraźne kompetencje do stanowienia prawa w dziedzinie migracji i azylu. Przepisy dotyczące dzieci migrujących regulują szereg sytuacji w zakresie migracji, w tym długoterminową migrację związaną z pracą, azyl i ochronę uzupełniającą, a także odnoszą się do sytuacji migrantów o nieuregulowanym statusie. Oprócz prawa do ochrony, które przysługuje dzieciom migrującym na mocy art. 24 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej, w art. 18 i 19 Karty przewidziano prawo do azylu oraz ochronę w przypadku usunięcia z terytorium państwa, wydalenia lub ekstradycji. UE zwróciła również uwagę na specyficzne potrzeby dzieci bez opieki, w tym w zakresie aspektów prawnych, takich jak: opieka prawna i przedstawicielstwo prawne, ocena wieku, poszukiwanie członków rodzin i łączenie rodzin, procedury udzielania azylu, zatrzymanie i wydalenie, a także aspektów odnoszących się do warunków życia dzieci, w tym zakwaterowania, opieki zdrowotnej, kształcenia i szkolenia, religii, norm kulturowych i wartości, rekreacji i wypoczynku, interakcji społecznych i doświadczania rasizmu⁴²⁷.

W ramach systemu Rady Europy prawa dzieci migrujących są w zależności od kontekstu wspierane w szczególności w czterech konwencjach: EKPC, EKS, Europejskiej konwencji o statusie prawnym pracowników migrujących oraz Europejskiej konwencji o obywatelstwie. Niniejszy rozdział dotyczy przede wszystkim wdrażania postanowień EKPC, w szczególności art. 3 (ochrona przed niehumanitarnym i poniżającym traktowaniem), art. 5 (pozbawienie wolności) oraz art. 8 (prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego), rozpatrywanych osobno lub w związku z art. 14 (niedyskryminacja). Postanowienia

427 Zob. także FRA (2010); FRA (2011a), s. 27–38; FRA (2011b), s. 26–30.

te są stosowane do wspierania praw do łączenia rodzin, dostępu do wymiaru sprawiedliwości i pobytu w państwie przyjmującym w odniesieniu do dzieci będących migrantami i uchodźcami, dzieci ubiegających się o azyl oraz członków ich rodzin.

Na poziomie międzynarodowym prawa dziecka w kontekście migracji i azylu ustanowione są w wielu postanowieniach Konwencji o prawach dziecka, przy czym postanowienia te przyczyniły się do opracowania środków prawnych na poziomie europejskim. Ścisłej mówiąc, w art. 7 chronione jest prawo dziecka do rejestracji urodzenia, obywatelstwa i opieki rodzicielskiej; w art. 8 chronione jest prawo dziecka do tożsamości, w tym obywatelstwa, nazwiska i stosunków rodzinnych; w art. 9 chronione jest prawo dziecka odseparowanego od rodziców do utrzymywania kontaktów z obojgiem rodziców, o ile jest to zgodne z najlepiej pojętym interesem dziecka, a w art. 22 przyznaje się dzieciom uchodźcom prawo do specjalnej ochrony i pomocy. Ponadto Konwencja ONZ dotycząca statusu uchodźców⁴²⁸ oraz protokół do niej z 1967 r. są powszechnie uważane za główny instrument w dziedzinie międzynarodowej ochrony uchodźców.

Poniższe sekcje poświęcone są wjazdowi i pobytowi ([sekcja 9.1](#)); ocenie wieku ([sekcja 9.2](#)); łączeniu rodzin w przypadku dzieci odseparowanych od rodziców ([sekcja 9.3](#)); zatrzymaniu ([sekcja 9.4](#)); wydaleniu ([sekcja 9.5](#)) oraz dostępowi do wymiaru sprawiedliwości ([sekcja 9.6](#)).

9.1. Wjazd i pobyt

Główne punkty

- Obywatele Unii Europejskiej mają prawo do swobodnego przemieszczania się w obrębie UE.
- Decyzje dotyczące wjazdu i pobytu dzieci należy podejmować w ramach odpowiednich mechanizmów i procedur oraz z uwzględnieniem dobra dziecka.

⁴²⁸ ONZ, Zgromadzenie Ogólne, *Konwencja dotycząca statusu uchodźców*, 28 lipca 1951 r., Organizacja Narodów Zjednoczonych, Treaty Series, t. 189, s. 137.

W prawie UE charakter i zakres praw dziecka różnią się znacznie w zależności od obywatelstwa dziecka i rodziców dziecka oraz w zależności od tego, czy dziecko migruje ze swoimi rodzicami, czy samodzielnie.

Migracja obywateli UE jest uregulowana w wielu różnych instrumentach prawnych. Obywatelom UE przyznano daleko idące prawa, które mają na celu stymulowanie optymalnej mobilności w całej UE. Po pierwsze, art. 21 TFUE stanowi, że obywatele Unii i członkowie ich rodzin mają prawo do swobodnego przemieszczania się i przebywania na terytorium państw członkowskich. Ponadto po przybyciu do państwa przyjmującego mają prawo do traktowania na równi z obywatelami tego państwa w odniesieniu do dostępu do pracy i warunków pracy, świadczeń socjalnych i pomocy społecznej, opieki zdrowotnej, edukacji itp.⁴²⁹. Również w art. 45 Karty praw podstawowych UE gwarantuje się obywatelom Unii swobodę przemieszczania się.

Po drugie, prawa dzieci, które podróżują z rodzicami/opiekunami będącymi obywatelami Unii, są uregulowane również w dyrektywie w sprawie swobodnego przemieszczania się⁴³⁰. Stanowi ona, że członkowie rodziny mają prawo wjazdu i pobytu na terytorium państwa przyjmującego, towarzysząc pierwszemu migrantowi będącemu obywatelem Unii, który się tam przenosi, lub dołączając do niego (art. 5 ust. 1). Do celów tej dyrektywy do członków rodziny zaliczane są biologiczne dzieci migranta będącego obywatelem Unii lub jego współmałżonka lub partnera, pod warunkiem że dzieci te nie ukończyły dwudziestego pierwszego roku życia lub pozostają na utrzymaniu rodzica (art. 2 ust. 2). Dzieci te mogą być zarówno obywatelami Unii, jak i obywatelami państw trzecich, pod warunkiem że wspomniany pierwszy migrant, z którym się przenieśli, jest obywatelem Unii. Przez pierwsze trzy miesiące po przeniesieniu się prawo pobytu rodziny jest bezwarunkowe, lecz później obywatele Unii, którzy chcą, aby ich dzieci pozostały z nimi w państwie przyjmującym, muszą wykazać, że posiadają wystarczające zasoby finansowe dla siebie

429 Pewne ograniczenia zostały nałożone na migrantów z Chorwacji, ostatniego państwa, które przystąpiło do UE, w okresie przejściowym, tj. do czerwca 2015 r., z możliwością przedłużenia przez państwa członkowskie okresu obowiązywania ograniczeń do 2020 r.

430 Należy zwrócić uwagę, że odpowiednie przepisy dyrektywy mają zastosowanie także na terytorium EOG. Zob. także Porozumienie o Europejskim Obszarze Gospodarczym, 2 maja 1992 r., część III, Swobodny przepływ osób, usług i kapitału, oraz Umowa między Wspólnotą Europejską i jej państwami członkowskimi, z jednej strony, a Konfederacją Szwajcarską, z drugiej strony, w sprawie swobodnego przepływu osób, podpisana w Luksemburgu w dniu 21 czerwca 1999 r., weszła w życie dnia 1 czerwca 2002 r., Dz.U. L 114 z 2002, s. 6.

i członków rodziny oraz pełne ubezpieczenie zdrowotne (art. 7). Dzieci i inni członkowie rodziny automatycznie nabywają prawo stałego pobytu po upływie pięciu kolejnych lat pobytu w państwie przyjmującym wraz z obywatelem Unii (art. 16 ust. 2 i art. 18). Od tego momentu nie podlegają już żadnym warunkom dotyczącym zasobów/ubezpieczenia zdrowotnego.

Swoboda przemieszczania się obywateli państw trzecich, którzy nie są członkami rodziny migranta będącego obywatelem Unii, podlega większej liczbie ograniczeń. Obszar ten jest częściowo uregulowany przez prawo UE, a częściowo przez krajowe przepisy dotyczące imigracji.

W kontekście procedur dotyczących ochrony międzynarodowej dzieci są traktowane jako „osoby szczególnej troski”, których szczególną sytuację państwa członkowskie mają obowiązek uwzględnić podczas wdrażania przepisów UE⁴³¹. Wymaga to od państw zidentyfikowania i uwzględnienia wszystkich szczególnych środków, których w szczególności dzieci ubiegające się o azyl mogą potrzebować po wjeździe na terytorium państwa przyjmującego. Artykuł 24 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej ma zastosowanie do wymogów dotyczących wjazdu i pobytu zawartych w przepisach prawnych UE w dziedzinie azylu, o ile odnoszą się one do dzieci. Wymaga się w nim, żeby we wszystkich działaniach dotyczących dzieci, zarówno podejmowanych przez władze publiczne, jak i instytucje prywatne, państwa członkowskie UE uwzględniły przede wszystkim najlepszy interes dziecka. Zasada ta stanowi podstawę wdrażania dyrektywy 2013/32/UE w sprawie wspólnych procedur udzielania i cofania ochrony międzynarodowej (dyrektywa w sprawie procedur azylowych)⁴³² oraz rozporządzenia w sprawie ustanowienia kryteriów i mechanizmów ustalania państwa członkowskiego odpowiedzialnego za rozpatrzenie wniosku o udzielenie ochrony międzynarodowej złożonego w jednym z państw członkowskich przez obywatela państwa trzeciego lub bezpaństwowca (rozporządzenie dublińskie), o ile odnoszą się one do dzieci⁴³³. Oba dokumenty zawierają również szczegółowe gwarancje dla dzieci bez opieki, w tym dotyczące ich

431 Zob. w szczególności dyrektywa w sprawie warunków przyjmowania 2013/33/UE, art. 21, oraz dyrektywa w sprawie powrotów 2008/115/WE, art. 3 ust. 9.

432 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/32/UE z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie wspólnych procedur udzielania i cofania ochrony międzynarodowej (wersja przekształcona), Dz.U. L 180 z 29.6.2013, s. 60, art. 25 ust. 6.

433 Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 604/2013 z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie ustanowienia kryteriów i mechanizmów ustalania państwa członkowskiego odpowiedzialnego za rozpatrzenie wniosku o udzielenie ochrony międzynarodowej złożonego w jednym z państw członkowskich przez obywatela państwa trzeciego lub bezpaństwowca (wersja przekształcona), Dz.U. L 180 z 2013, s. 31–59, art. 6.

przedstawicielstwa prawnego. Rozporządzenie (WE) nr 562/2006 w sprawie kodeksu granicznego Schengen zawiera wymóg sprawdzania przez funkcjonariuszy straży granicznej, czy osoby towarzyszące dzieciom sprawują nad nimi opiekę rodzicielską, w szczególności jeżeli dzieciom towarzyszy tylko jedna osoba dorosła i istnieją poważne podstawy do podejrzeń, że mogły one zostać bezprawnie zabrane spod opieki osoby sprawującej (osób sprawujących) nad nimi opiekę prawną. W takim przypadku straż graniczna musi dokładniej zbadać sprawę, aby wykryć wszelkie niespójności lub sprzeczności w podanych informacjach. W przypadku dzieci podróżujących bez opieki funkcjonariusze straży granicznej muszą upewnić się, za pomocą szczegółowej kontroli dokumentów podróży i dokumentów uzupełniających, że dzieci nie opuszczają terytorium państwa wbrew woli osoby sprawującej (osób sprawujących) nad nimi opiekę rodzicielską⁴³⁴.

Zgodnie z prawem Rady Europy państwa mają prawo – w ramach prawa międzynarodowego i zgodnie ze zobowiązaniami traktatowymi, w tym EKPC – do kontrolowania wjazdu, pobytu i wydalenia obcokrajowców. Prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego gwarantowane w art. 8 EKPC jest często przywoływane jako zabezpieczenie przed wydaleniem w sprawach dotyczących dzieci, co do których w innym przypadku uznano by, że nie potrzebują ochrony międzynarodowej, w tym ochrony uzupełniającej. W sprawach dotyczących dzieci stwierdzano naruszenia art. 8, ponieważ przymusowe oddzielenie od bliskich członków rodziny może mieć poważny wpływ na edukację dzieci, oraz ich społeczną i emocjonalną stabilność i tożsamość⁴³⁵.

9.2. Ocena wieku⁴³⁶

Główne punkty

- Procedury oceny wieku muszą uwzględniać prawa dziecka.

434 Rozporządzenie (WE) nr 562/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 15 marca 2006 r. ustanawiające wspólnotowy kodeks zasad regulujących przepływ osób przez granice (kodeks graniczny Schengen), załącznik VII, pkt 6.

435 ETPC, *Şen przeciwko Niderlandom*, nr 31465/96, 21 grudnia 2001 r. (w języku francuskim); ETPC, *Tuquabo-Tekle i inni przeciwko Niderlandom*, nr 60665/00, 1 grudnia 2005 r.

436 Zob. także FRA i ETPC (2013), sekcja 9.1.2.

- Ocena wieku oznacza procedury, przy użyciu których organy starają się ustalić wiek prawny migranta w celu określenia, których procedur i przepisów imigracyjnych należy przestrzegać.

W ramach prawa UE art. 25 ust. 5 dyrektywy w sprawie procedur azylowych pozwala państwom członkowskim uciekać się w tym celu do badań lekarskich, lecz pod warunkiem, że badania te są przeprowadzane „z pełnym poszanowaniem godności jednostki, są jak najmniej inwazyjne i przeprowadzane przez wykwalifikowany personel medyczny”. W przepisie tym wymaga się również poinformowania osób, w przypadku których rozważa się przeprowadzenie badań, w języku, który rozumieją, o przeprowadzeniu takiej oceny oraz uzyskania ich zgody na badania. Odmowa poddania się ocenie wieku nie może skutkować odrzuceniem wniosku o udzielenie ochrony międzynarodowej.

Metody oceny wieku stosowane w EU znacznie się różnią pod względem charakteru i zakresu⁴³⁷. Na przykład w Zjednoczonym Królestwie sądownictwo dokonało przeglądu krajowych procedur oceny wieku, a w sprawie *Merton* ustaliło minimalne wymogi proceduralne dotyczące oceny wieku w przypadku osoby twierdzącej, że jest dzieckiem bez opieki⁴³⁸. Wymogi takie obejmują m.in. prawo osoby ubiegającej się o azyl do otrzymania informacji o przyczynach odrzucenia jej wniosku lub o obiekcjach osoby zajmującej się daną sprawą⁴³⁹. Sądy krajowe stwierdziły również potrzebę stosowania zasady rozstrzygania wątpliwości na korzyść strony w sprawach dotyczących oceny wieku, chociaż było to interpretowane przez niektóre sądy krajowe jedynie jako „przychylna ocena dowodów”, a nie formalna zasada „rozstrzygania wątpliwości na korzyść strony”⁴⁴⁰.

W prawie Rady Europy nie ma konkretnych postanowień ani orzecznictwa ETPC odnoszącego się do praw dziecka w kontekście procedur oceny wieku.

437 Przegląd różnych metod stosowanych w poszczególnych państwach – zob. Wytyczne Europejskiego Urzędu Wsparcia w dziedzinie Azylu w sprawie oceny wieku, Luksemburg, 2014. Zob. także FRA (2010), s. 53–55.

438 Zjednoczone Królestwo, Sąd Apelacyjny, *R (na wniosek B) przeciwko The Mayor i Burgesses of the London Borough of Merton* [2003] EWHC 1689, 14 lipca 2003 r.

439 Zob. FRA (2010), s. 61–66.

440 Zjednoczone Królestwo, Sąd Apelacyjny, *R (na wniosek CJ) przeciwko Cardiff County Council* [2011] EWCA Civ 1590, 20 grudnia 2011 r., wyrok potwierdzony przez Zjednoczone Królestwo, Upper Tribunal, *R (na wniosek MK) przeciwko Wolverhampton City Council* [2013] UKUT 00177 (IAC), 26 marca 2013 r.

Szczególnie inwazyjne praktyki stosowane w tym celu mogą jednak nasuwać wątpliwości na mocy art. 3 lub 8 EKPC. Artykuł 3 interpretowano jako obejmujący wiele różnych scenariuszy, które można byłoby uznać za nieludzkie lub poniżające, w tym inwazyjne badania fizyczne dzieci⁴⁴¹. Na mocy art. 8 w odniesieniu do kontekstu imigracji organy mogły legalnie naruszać prawo dziecka do prywatności i przeprowadzać oceny wieku, jeśli było to zgodne z prawem i konieczne do ochrony jednego z uzasadnionych celów wymienionych w art. 8 ust. 2 EKPC.

Jeżeli chodzi o prawo międzynarodowe, art. 8 Konwencji o prawach dziecka zobowiązuje państwa do przestrzegania prawa dziecka do tożsamości. Oznacza to obowiązek udzielenia dziecku pomocy w dochodzeniu jego tożsamości, co może obejmować potwierdzenie wieku dziecka. Procedury oceny wieku powinny jednak być ostatecznością.

W każdym razie krajowe procedury oceny wieku powinny opierać się na zasadzie najlepszego interesu dziecka. Komitet Praw Dziecka ONZ twierdzi, że w ocenie wieku należy uwzględniać wygląd fizyczny dziecka i jego dojrzałość psychologiczną. Ocena musi być przeprowadzana w sposób naukowy, bezpieczny, przyjazny dla dziecka, uwzględniający aspekty płci oraz uczciwy, tak aby nie dopuścić do ryzyka pogwałcenia integralności fizycznej dziecka i zapewnić należyte poszanowanie godności ludzkiej⁴⁴².

9.3. Łączenie rodzin w przypadku dzieci odseparowanych od rodziców⁴⁴³

Główne punkty

- Przepisy na szczeblu europejskim dotyczą głównie bezpiecznego łączenia dzieci z rodzicami w państwie przyjmującym albo w państwie pochodzenia.
- Przy ustalaniu, których członków rodziny należy połączyć z rodziną, pierwszeństwo mają rodzice dziecka lub główni opiekunowie.

441 ETPC, *Yazgül Yilmaz przeciwko Turcji*, nr 36369/06, 1 lutego 2011 r. (w języku francuskim).

442 ONZ, Komitet Praw Dziecka (2005), *Uwaga ogólna nr 6 (2005): Traktowanie dzieci pozbawionych opieki i odseparowanych przebywających poza ich krajem pochodzenia*, UN Doc. CRC/GC/2005/6, 1 września 2005 r., (V)(a)(31)(A).

443 Zob. także FRA i ETPC (2014), sekcja 5.3 na temat łączenia rodzin.

- Sprawy dotyczące łączenia rodzin trzeba rozpatrywać z uwzględnieniem najlepszego interesu dziecka.

W ramach prawa UE najistotniejszym instrumentem jest dyrektywa w sprawie prawa do łączenia rodzin, która zobowiązuje państwa członkowskie do zezwalania na wjazd i pobyt rodziców dziecka bez opieki będących obywatelami państw trzecich, w przypadku gdy dołączenie do rodziców za granicą nie leży w najlepszym interesie dziecka. W przypadku braku rodzica państwa członkowskie mogą zezwolić na wjazd i pobyt opiekuna prawnego dziecka lub jakiegokolwiek innego członka rodziny⁴⁴⁴. Definicja „rodziny” i prawa związane z rodziną są więc bardziej korzystne w kontekście dzieci bez opieki niż w przypadku większości innych kategorii dzieci migrujących.

Jeżeli chodzi o dzieci ubiegające się o azyl, w dyrektywie w sprawie kwalifikowania podkreśla się potrzebę zapewnienia, w miarę możliwości, aby dziecko bez opieki było umieszczone razem z pełnoletnimi krewnymi w państwie przyjmującym, aby nie rozdzielano rodzeństwa oraz aby nieobecni członkowie rodziny zostali znalezieni jak najszybciej, bezpiecznie i z poszanowaniem ochrony danych (art. 31). Dyrektywa w sprawie warunków przyjmowania zawiera podobne przepisy w odniesieniu do dzieci bez opieki, które nie uzyskały jeszcze statusu uchodźcy (art. 24).

Dyrektywa Rady 2001/55/WE w sprawie minimalnych standardów przyznawania tymczasowej ochrony na wypadek masowego napływu wysiedleńców oraz środków wspierających równowagę wysiłków między państwami członkowskimi związanych z przyjęciem takich osób wraz z jego następstwami (dyrektywa w sprawie tymczasowej ochrony) ma również na celu przyspieszenie procesu łączenia członków rodziny (w tym dzieci), którzy zostali rozdzieleni w wyniku nagłej ewakuacji z państwa pochodzenia (art. 15)⁴⁴⁵. Dyrektywa ta do tej pory nie była jednak stosowana – konieczna jest do tego decyzja Rady, która nie została jeszcze podjęta.

444 Odpowiednio art. 10 ust. 3 lit. a) i b).

445 Dyrektywa Rady 2001/55/WE z dnia 20 lipca 2001 r. w sprawie minimalnych standardów przyznawania tymczasowej ochrony na wypadek masowego napływu wysiedleńców oraz środków wspierających równowagę wysiłków między państwami członkowskimi związanych z przyjęciem takich osób wraz z jego następstwami, Dz.U. L 212 z 2001.

W art. 24 ust. 3 dyrektywy w sprawie warunków przyjmowania (wersja przekształcona) wymaga się od państw członkowskich również rozpoczęcia w stosownych przypadkach poszukiwania członków rodziny małoletniego bez opieki. Państwa korzystają przy tym z pomocy organizacji międzynarodowych lub innych właściwych organizacji, najszybciej jak to możliwe po złożeniu wniosku o udzielenie ochrony międzynarodowej, w celu zabezpieczenia najlepszego interesu dziecka. W przypadkach gdy życie lub bezpieczeństwo małoletniego albo jego bliskich krewnych mogą być zagrożone, szczególnie jeżeli pozostali oni w kraju pochodzenia, konieczne jest zadbanie o zapewnienie poufności gromadzenia, przetwarzania i obiegu informacji dotyczących tych osób, tak aby uniknąć zagrożenia dla ich bezpieczeństwa. Ponadto zgodnie z art. 31 ust. 5 dyrektywy w sprawie kwalifikowania (wersja przekształcona) udzielenie dziecku ochrony międzynarodowej nie powinno kolidować z rozpoczęciem lub kontynuowaniem procesu poszukiwania członków rodziny.

Rozporządzenie dublińskie stanowi ponadto, że w przypadku, gdy dziecko bez opieki ma krewnego przebywającego w innym państwie członkowskim, który może się nim zaopiekować, państwa członkowskie mają obowiązek połączyć dziecko z jego krewnym, o ile nie jest to sprzeczne z interesem dziecka (art. 8). Ponadto w rozporządzeniu tym przewidziano obowiązek poszukiwania krewnych na terytorium państw członkowskich przy jak najlepszym zabezpieczeniu interesów dziecka (art. 6). Również w dyrektywie w sprawie warunków przyjmowania przewidziano obowiązek rozpoczęcia poszukiwania członków rodziny dziecka, w razie potrzeby z pomocą organizacji międzynarodowych lub innych właściwych organizacji (art. 24). Ten ostatni rodzaj pomocy przewidziany jest również na mocy rozporządzenia Dublin II (art. 6).

Przy rozważaniu decyzji w sprawie łączenia rodzin trzeba zawsze uwzględniać najlepiej pojęty interes dziecka. Na przykład rodzice muszą być w stanie udowodnić, że są w stanie wykonywać swoje obowiązki rodzicielskie wobec dziecka. Sądy krajowe uznają powrót dziecka do jego państwa pochodzenia za bezprawny w przypadku, gdy organy nie zbiorą dowodów na to, że w państwie tym istnieją odpowiednie warunki do przyjęcia dziecka i sprawowania nad nim opieki (dyrektywa w sprawie powrotów, art. 10 ust. 2).

W ramach prawa Rady Europy art. 8 EKPC nie daje rodzicom migrantom i ich dzieciom absolutnego prawa wyboru miejsca zamieszkania. Organy krajowe mogą legalnie deportować członków rodziny lub odmówić im wjazdu, o ile

nie ma przeszkód nie do pokonania do życia rodzinnego w innym miejscu⁴⁴⁶. Takie decyzje muszą być zawsze proporcjonalną odpowiedzią na szerszy zakres kwestii społecznych, co obejmuje dążenie do deportacji lub uniemożliwienia wjazdu w przypadku rodzica, który był zaangażowany w działalność przestępczą.

Przykład: W sprawie *Şen przeciwko Niderlandom* ETPC potwierdził, że przy dążeniu do właściwej równowagi między prawami dziecka/rodziny a szerszymi kwestiami istotnymi dla społeczeństwa trzeba uwzględniać trzy kluczowe czynniki: wiek dzieci, ich sytuację w państwie pochodzenia oraz stopień, w jakim faktycznie są zależne od rodziców.

Przykład: Sprawa *Jeunesse przeciwko Niderlandom*⁴⁴⁷ dotyczy odmowy udzielenia przez organy holenderskie zezwolenia na pobyt w tym kraju obywatelce Surinamu będącej w związku małżeńskim z obywatelem holenderskim, z którym ma troje dzieci, ze względu na jej życie rodzinne w tym państwie. ETPC uznał, że organy nie poświęciły wystarczającej uwagi wpływowi odmowy na dzieci skarżące i ich interes. ETPC stwierdził naruszenie art. 8 EKPC, ponieważ nie osiągnięto właściwej równowagi między osobistymi interesami skarżącej i jej rodziny, związanymi z utrzymaniem życia rodzinnego w Holandii, a interesami rządu w zakresie porządku publicznego związanymi z kontrolą imigracji.

Zgodnie z prawem międzynarodowym dziecko ma prawo nie być oddzielone od swojej rodziny, chyba że takie oddzielenie jest konieczne ze względu na najlepiej pojęty interes dziecka (art. 9 ust. 1 Konwencji o prawach dziecka). Artykuł 10 Konwencji o prawach dziecka stanowi, że dziecko, którego rodzice przebywają w różnych państwach, powinno mieć prawo do przemieszczania się między tymi państwami w celu utrzymywania kontaktów z obojgiem rodziców lub do połączenia rodziny zgodnie z prawem krajowym dotyczącym imigracji. Zasada najlepszego interesu dziecka, określona w art. 3 Konwencji o prawach dziecka, leży u podstaw wszystkich decyzji dotyczących łączenia dziecka lub dziecka bez opieki z rodziną⁴⁴⁸.

446 ETPC, *Baj Sultanov przeciwko Austrii*, nr 54131/10, 12 czerwca 2012 r.; ETPC, *Latifa Benamar i inni przeciwko Niderlandom*, decyzja o niedopuszczalności, nr 43786/04, 5 kwietnia 2005 r.

447 ETPC, *Jeunesse przeciwko Niderlandom* [Wielka Izba], nr 12738/10, 3 października 2014 r.

448 Według UNICEF w odniesieniu do wniosków o połączenie dziecka z jego rodziną w państwie przyjmującym sądy krajowe muszą również zapewnić, aby rodzice nie wykorzystywali swoich dzieci w celu uzyskania pozwolenia na pobyt w danym kraju. Zob. UNICEF, *Judicial implementation of Art. 3 of the CRC in Europe*, s. 104. Zob. także UNHCR (2008), *Guidelines on Determining the Best Interests of the Child*, maj 2008 r.

9.4. Zatrzymanie

Główne punkty

- Prawo europejskie zezwala na zatrzymywanie dzieci w kontekście imigracji jedynie w ostateczności.
- Organy krajowe są zobowiązane do umieszczania dzieci w odpowiednich miejscach zakwaterowania dla małoletnich.

W ramach prawa UE art. 11 dyrektywy w sprawie warunków przyjmowania (wersja przekształcona) zawiera wymóg, żeby dzieci zatrzymywano tylko w ostateczności, wyłącznie gdy nie można skutecznie zastosować łagodniejszych środków przymusu. Zatrzymanie takie należy zarządzać na możliwie najkrótszy okres oraz należy podejmować wszelkie starania zmierzające do zwolnienia zatrzymanych i umieszczenia ich w odpowiednich miejscach zakwaterowania dla małoletnich. Zatrzymane dzieci powinny mieć możliwość uczestniczenia w zajęciach wypoczynkowych, w tym w grach i zajęciach rekreacyjnych odpowiednich dla ich wieku. Zgodnie z tym samym artykułem dzieci bez opieki również należy zatrzymywać tylko w wyjątkowych okolicznościach i należy dokładać wszelkich starań, aby zatrzymane dzieci bez opieki jak najszybciej zwolnić. Nigdy nie należy zatrzymywać małoletnich bez opieki w więzieniach, ale raczej zapewnić im zakwaterowanie w placówkach dysponujących personelem i udogodnieniami, które odpowiadają potrzebom osób w ich wieku. Dzieci powinny być zakwaterowane oddzielnie od dorosłych.

W art. 17 dyrektywy w sprawie powrotów przewiduje się zatrzymanie dzieci i rodzin, których wnioski o udzielenie azylu został odrzucony, z zastrzeżeniem pewnych warunków. W odniesieniu do dzieci bez opieki wymaga się jednak zakwaterowania ich w placówkach dysponujących personelem i wyposażeniem przystosowanym do potrzeb osób w tym wieku. Jak dotąd nie ma orzecznictwa TSUE konkretnie dotyczącego zatrzymania dzieci.

W ramach prawa Rady Europy kwestię zatrzymania dzieci migrujących zajmowano się w kontekście art. 3 i 5 EKPC.

Przykład: Sprawa *Mubilanzila Mayeka i Kaniki Mitunga przeciwko Belgii*⁴⁴⁹ dotyczyła zatrzymanego dziecka bez opieki. Pięcioletnie dziecko przez dwa miesiące było zatrzymane w centrum tranzytowym dla dorosłych bez odpowiedniego wsparcia. Dziecko podróżowało z Demokratycznej Republiki Konga bez wymaganych dokumentów podróży, aby dołączyć do matki, która uzyskała status uchodźcy w Kanadzie. Dziecko zostało następnie odesłane do Demokratycznej Republiki Konga pomimo tego, że nie miało tam żadnych członków rodziny, którzy mogliby wziąć je pod opiekę. ETPC orzekł, że w przypadku braku jakiegokolwiek ryzyka, że dziecko stara się uniknąć nadzoru ze strony władz belgijskich, zatrzymanie dziecka w zamkniętym ośrodku dla dorosłych było niepotrzebne. ETPC zauważył również, że można było zastosować inne środki – takie jak umieszczenie dziewczynki w specjalistycznej placówce lub u rodziców zastępczych – które w większym stopniu sprzyjałyby interesowi dziecka wspomnianemu w art. 3 Konwencji o prawach dziecka. ETPC orzekł zatem, że doszło do naruszenia art. 3, 5 i 8 EKPC.

Inne sprawy uwydatniały nielegalność zatrzymania, nawet w przypadku gdy dziecku towarzyszył rodzic.

Przykład: W sprawie *Muskhadzhiyeva i inni przeciwko Belgii*⁴⁵⁰ ETPC orzekł, że miesięczne zatrzymanie w zamkniętym centrum tranzytowym matki i jej czworga dzieci w wieku od siedmiu miesięcy do siedmiu lat stanowiło naruszenie art. 3 EKPC. Trybunał w swoich wnioskach zwrócił uwagę na fakt, że ośrodek był „nieodpowiednio wyposażony do przyjmowania dzieci”, co miało poważne konsekwencje dla ich zdrowia psychicznego.

Przykład: Sprawa *Popov przeciwko Francji*⁴⁵¹ dotycząca zatrzymania rodziny na okres dwóch tygodni w oczekiwaniu na ich deportację do Kazachstanu, potwierdza to orzeczenie. ETPC stwierdził naruszenie art. 3 EKPC, ponieważ organy francuskie nie wzięły pod uwagę nieuchronnie szkodliwych skutków, jakie dla dwójki dzieci (w wieku pięciu miesięcy i trzech lat) miało zatrzymanie w ośrodku detencyjnym w warunkach,

449 ETPC, *Mubilanzila Mayeka i Kaniki Mitunga przeciwko Belgii*, nr 13178/03, 12 października 2006 r.

450 ETPC, *Muskhadzhiyeva i inni przeciwko Belgii*, nr 41442/07, 19 stycznia 2010 r. (w języku francuskim).

451 ETPC, *Popov przeciwko Francji*, nr 39472/07 i 39474/07, 19 stycznia 2012 r.

które były „nieodpowiednio przystosowane do obecności dzieci”⁴⁵². Trybunał orzekł również, że doszło do naruszenia art. 5 i 8 w odniesieniu do całej rodziny, oraz przywołał art. 37 Konwencji o prawach dziecka, który stanowi, że „każde dziecko pozbawione wolności [powinno być] traktowane humanitarnie i z poszanowaniem wrodzonej godności jednostki ludzkiej, w sposób uwzględniający potrzeby osoby w danym wieku”⁴⁵³.

Przykład: Podobnie w sprawie *Kanagaratnam i inni przeciwko Belgii*⁴⁵⁴ zatrzymanie na cztery miesiące matki ubiegającej się o azyl i trojga jej dzieci w zamkniętym ośrodku dla cudzoziemców o nieuregulowanym statusie stanowiło naruszenie art. 3 i 5 EKPC. Pomimo faktu, że dzieci były w towarzystwie matki, Trybunał uznał, że umieszczając je w ośrodku zamkniętym, organy belgijskie naraziły dzieci na poczucie niepokoju i niższości oraz z pełną znajomością faktów naraziły na szwank rozwój dzieci⁴⁵⁵.

Jeżeli chodzi o prawo międzynarodowe, art. 9 ust. 4 Konwencji o prawach dziecka stanowi, że w przypadku zatrzymania dziecka organy państwowe muszą poinformować rodziców dziecka o jego miejscu pobytu⁴⁵⁶.

452 *Tamże*, pkt 95.

453 *Tamże*, pkt 90.

454 ETPC, *Kanagaratnam i inni przeciwko Belgii*, nr 15297/09, 13 grudnia 2011 r. (w języku francuskim).

455 Europejski Komitet do spraw Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu w swoim 19. sprawozdaniu ogólnym opisał gwarancje dla migrantów o nieuregulowanym statusie pozbawionych wolności oraz dodatkowe gwarancje dla dzieci. Zob. także *20 years of combating torture, 19th General Report of the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT)*, 1 sierpnia 2008 r. – 31 lipca 2009 r.

456 W kwestii gwarancji międzynarodowych dla dzieci w kontekście zatrzymania zob. *Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment*, 5 marca 2015 r., A/HRC/28/68.

9.5. Wydalenie⁴⁵⁷

Główne punkty

- Narażenie dzieci migrujących na wydalenie jest nierozdzielnie związane ze statusem pobytu ich rodziców w państwie przyjmującym.
- Przy podejmowaniu wszelkich decyzji dotyczących wydalenia dzieci migrujących i ich rodzin/głównych opiekunów należy kierować się zasadą najlepszego interesu dziecka.
- W prawie UE istnieją okoliczności, w których dzieci migrujące mogą pozostać w państwie przyjmującym bez względu na status prawny ich rodziców, w szczególności w celu ukończenia nauki lub w przypadku, gdy trudno byłoby prowadzić życie rodzinne w innym miejscu.

W ramach prawa UE, podobnie jak w innych dziedzinach unijnego prawa dotyczącego migracji, zasady regulujące kwestię wydalania dzieci różnią się w zależności od obywatelstwa dzieci, obywatelstwa rodziców i kontekstu ich migracji. Gdy dziecko wjechało do państwa członkowskiego na mocy unijnego prawa dotyczącego swobodnego przemieszczania się, prawdopodobnie będzie mogło tam pozostać, nawet jeśli migrujący rodzic będący obywatelem UE, z którym dziecko pierwotnie przeniosło się do danego państwa, już nie kwalifikuje się do dalszego pobytu lub postanawia wyjechać.

W szczególności na mocy dyrektywy w sprawie swobodnego przemieszczania się dzieci i inni członkowie rodziny nie tracą prawa pobytu w państwie przyjmującym po śmierci rodzica będącego obywatelem UE, z którym osiedlili się w danym państwie (art. 12 ust. 2), pod warunkiem że zamieszkiwali w państwie przyjmującym przez co najmniej 12 miesięcy przed śmiercią tego obywatela. Podobnie mogą z reguły pozostać w państwie przyjmującym po wyjeździe ich rodzica. W obu przypadkach jeśli dziecko/członek rodziny jest obywatelem państwa trzeciego, jego prawo do dalszego pobytu zależne jest jednak od tego, czy jest w stanie wykazać, że ma wystarczająco dużo środków finansowych, aby się utrzymać. Musi również posiadać ubezpieczenie zdrowotne (art. 7).

⁴⁵⁷ Wydalenie nazywane jest inaczej powrotem, zobowiązaniem do powrotu, repatriacją, ekstradycją lub deportacją, w zależności od kontekstu prawnego. Do celów niniejszego rozdziału termin „wydalenie” będzie używany do określenia zgodnego z prawem wydalenia cudzoziemca lub innej osoby z danego państwa. Zob. także FRA i ETPC (2013), sekcja 5.4 dotycząca zachowania jedności rodziny – ochrona przed wydalaniem.

Zasady są jeszcze bardziej liberalne w przypadku dzieci zapisanych do instytucji edukacyjnej w państwie przyjmującym. W takich przypadkach dzieci i rodzic będący ich prawnym opiekunem lub opiekun mają prawo do pozostania w państwie przyjmującym po śmierci lub wyjeździe migranta będącego obywatelem Unii, niezależnie od obywatelstwa dziecka (art. 12 ust. 3). Chociaż pierwotnie sądzono, że to ustępstwo związane z edukacją stosuje się jedynie do dzieci w rodzinach posiadających wystarczające środki finansowe, żeby się utrzymać⁴⁵⁸, w nowszym orzecznictwie potwierdzono, że ustępstwo to dotyczy również kształcących się dzieci, które mogą być zależne od wsparcia ze strony opieki społecznej⁴⁵⁹.

Ponadto członkowie rodziny, a w szczególności rodzice będący obywatelami państwa trzeciego, mają również prawo do pozostania w państwie przyjmującym po rozwodzie z partnerem, który był obywatelem UE, jeżeli sprawują opiekę nad dziećmi lub przyznano im prawo odwiedzin dziecka, przy czym odwiedziny muszą odbywać się w państwie przyjmującym (art. 13 ust. 2 lit. b) i lit. d)).

TSUE odniósł się do statusu dziecka jako obywatela UE na mocy art. 20 TFUE, w celu udzielenia rodzicom tego dziecka, będącym obywatelami państwa trzeciego, zezwolenia na pracę i pobyt w państwie członkowskim UE, którego obywatelem jest dziecko. Dzięki temu dziecko może korzystać z praw wynikających z jego statusu obywatela UE, zaś w przeciwnym razie musiałoby opuścić UE, aby towarzyszyć rodzicom⁴⁶⁰. W późniejszym orzecznictwie TSUE wskazał jednak, że „sam fakt, że dla obywatela państwa członkowskiego mogłoby wydawać się pożądane – ze względów ekonomicznych lub w celu utrzymania jedności rodziny na terytorium Unii – aby członkowie jego rodziny, którzy nie posiadają obywatelstwa państwa członkowskiego, mogli z nim przebywać na terytorium Unii, jest niewystarczający dla stwierdzenia, że obywatel Unii

458 TSUE, C-413/99, *Baumbast i R przeciwko Secretary of State for the Home Department*, 17 września 2002 r.

459 TSUE, C-480/08, *Maria Teixeira przeciwko London Borough of Lambeth i Secretary of State for the Home Department*, 23 lutego 2010 r.; TSUE, C-310/08, *London Borough of Harrow przeciwko Nimco Hassan Ibrahim i Secretary of State for the Home Department* [Wielka Izba], 23 lutego 2010 r. Kwestia edukacji dzieci migrantów jest także rozpatrywana w sekcji 8.2.

460 TSUE, C-34/09, *Gerardo Ruiz Zambrano przeciwko Office National de l'Emploi (ONEm)*, 8 marca 2011 r.

byłby zmuszony do opuszczenia terytorium Unii w razie nieprzyznania takiego prawa⁴⁶¹.

Dyrektywa w sprawie swobodnego przemieszczania się wyraźnie stanowi, że wydalenie dzieci w wyjątkowych okolicznościach powinno być zgodne z postanowieniami Konwencji o prawach dziecka (motyw 24). Ponadto w art. 28 ust. 3 lit. b) potwierdzono, że nie można wydalać dzieci, chyba że wydalenie jest konieczne ze względu na dobro dziecka i zgodne z Konwencją o prawach dziecka.

Jeśli chodzi o dzieci ubiegające się o azyl, których wniosek został odrzucony, dyrektywa w sprawie powrotów stanowi, że przy podejmowaniu decyzji nakazujących powrót dzieci bez opieki, należy uwzględnić najlepszy interes dziecka (art. 10). Ponadto przed wydaleniem dziecka bez opieki z terytorium danego państwa członkowskiego organy tego państwa członkowskiego muszą upewnić się, że dziecko zostanie przekazane członkowi rodziny lub wyznaczonemu opiekunowi albo zostanie umieszczone w odpowiednim ośrodku w państwie powrotu (art. 10 ust. 2).

W przypadku gdy dzieci ubiegające się o azyl przekazywane są do innego państwa członkowskiego, aby rozpatrzyć ich wniosek o udzielenie azylu, rozporządzenie Dublin II stanowi, że decyzje takie muszą uwzględniać najlepszy interes dziecka (art. 6). Ponadto rozporządzenie to zawiera listę kontrolną czynników, która ma służyć organom w ustaleniu, co najlepiej służy zabezpieczeniu interesów dziecka. Lista obejmuje uwzględnienie możliwości ponownego połączenia rodziny dziecka; dobrostanu i rozwoju społecznego dziecka; aspektów związanych z bezpieczeństwem i ochroną, w szczególności jeżeli zachodzi ryzyko, że dziecko jest ofiarą handlu ludźmi; jak również opinii dziecka, stosownie do jego wieku i dojrzałości.

Przykład: W sprawie *The Queen, na wniosek MA i inni przeciwko Secretary of State for the Home Department*⁴⁶² TSUE musiał ustalić, które państwo było odpowiedzialnym państwem w przypadku dziecka bez opieki, które

461 TSUE, C-256/11, *Murat Dereci i inni przeciwko Bundesministerium für Inneres* [Wielka Izba], 15 listopada 2011 r., pkt 68. Zob. także TSUE, C-40/11, *Yoshikazu Iida przeciwko Stadt Ulm*, 8 listopada 2012 r. Zob. także FRA i ETPC (2013), s. 125–127.

462 TSUE, C-648/11, *The Queen, na wniosek MA i inni przeciwko Secretary of State for the Home Department*, 6 czerwca 2013 r.

złożyło wnioski o udzielenie azylu w różnych państwach członkowskich UE i które nie miało rodziny ani krewnych w innych państwach członkowskich UE. Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej wyjaśnił, że w przypadku braku członka rodziny przebywającego legalnie w państwie członkowskim państwo, w którym fizycznie przebywa dziecko, jest państwem odpowiedzialnym za rozpatrzenie takiego wniosku. Tym samym Trybunał Sprawiedliwości oparł się na art. 24 ust. 2 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej, który stanowi, że we wszystkich działaniach dotyczących dzieci należy przede wszystkim uwzględnić najlepszy interes dziecka.

W ramach prawa Rady Europy państwa z reguły mogą ingerować w prawo do poszanowania życia rodzinnego zgodnie z art. 8 ust. 2 EKPC.

Przykład: Sprawa *Gül przeciwko Szwajcarii*⁴⁶³ dotyczy skarżącego, który mieszkał w Szwajcarii wraz z żoną i córką, którym udzielono zezwolenia na pobyt ze względów humanitarnych. Chciał on sprowadzić do Szwajcarii również ich małoletniego syna, którego rodzina zostawiła w Turcji, ale organy szwajcarskie odmówiły udzielenia na to zgody, głównie ze względu na to, że skarżący nie miał wystarczających środków, aby utrzymać swoją rodzinę. ETPC orzekł, że opuszczając Turcję, skarżący sam spowodował rozstanie z synem. Jego niedawne wizyty w Turcji świadczyły o tym, że jego pierwotne przyczyny ubiegania się o azyl polityczny w Szwajcarii nie były już uzasadnione. Nie było żadnych przeszkód uniemożliwiających rodzinie osiedlenie się w jej państwie pochodzenia, gdzie małoletni syn zawsze mieszkał. Chociaż Trybunał przyznał, że sytuacja tej rodziny jest bardzo trudna z ludzkiego punktu widzenia, nie stwierdził naruszenia art. 8 EKPC.

Przykład: W sprawie *Üner przeciwko Niderlandom*⁴⁶⁴ potwierdzono, że przy ustalaniu, czy wydalenie jest reakcją proporcjonalną, należy wziąć pod uwagę wpływ, jaki wydalenie miałoby na jakiegokolwiek dziecko w rodzinie. Wiązało się to z uwzględnieniem: „interesu i dobrostanu dzieci, w szczególności stopnia trudności, które dzieci [...] mogą napotkać w państwie,

463 ETPC, *Gül przeciwko Szwajcarii*, nr 23218/94, 19 lutego 1996 r.

464 ETPC, *Üner przeciwko Niderlandom* [Wielka Izba] nr 46410/99, 18 października 2006 r., pkt 57–58. Zob. także *Boultif przeciwko Szwajcarii*, nr 54273/00, 2 sierpnia 2001 r.

do którego skarżący ma być wydany; oraz solidności jego więzi społecznych, kulturalnych i rodzinnych z państwem przyjmującym i z państwem docelowym”.

Przykład: Sprawa *Tarakhel przeciwko Szwajcarii*⁴⁶⁵ dotyczy odmowy rozpatrzenia przez organy szwajcarskie wniosku afgańskiej pary i ich sześciorga dzieci o udzielenie azylu oraz decyzji tych organów o odesłaniu tej rodziny z powrotem do Włoch. ETPC orzekł, że w świetle obecnej sytuacji w zakresie systemu przyjmowania we Włoszech oraz ze względu na brak szczegółowych i wiarygodnych informacji na temat konkretnej placówki docelowej organy szwajcarskie nie mają wystarczającej pewności, że po odesłaniu do Włoch skarżący otrzymaliby opiekę stosowną do wieku dzieci. W związku z tym ETPC stwierdził, że gdyby organy szwajcarskie odesłały skarżących z powrotem do Włoch na mocy rozporządzenia Dublin II bez uprzedniego uzyskania indywidualnego zapewnienia od organów włoskich, że skarżący otrzymają opiekę dostosowaną do wieku dzieci oraz że rodzina nie zostanie rozdzielona, stanowiłoby to naruszenie art. 3 EKPC.

Zgodnie z prawem międzynarodowym na wniosek rodzica/rodziców lub dziecka państwo ma obowiązek udzielenia istotnych informacji na temat miejsca pobytu nieobecnego członka lub członków rodziny w przypadku zatrzymania, uwięzienia, wygnania, deportacji lub śmierci, chyba że byłoby to niezgodne z najlepszym interesem dziecka (art. 9 ust. 4 Konwencji o prawach dziecka).

9.6. Dostęp do wymiaru sprawiedliwości⁴⁶⁶

Główny punkt

- Dzieci migrujące mają prawo do skutecznego środka odwoławczego.

W ramach prawa UE prawa dzieci do dostępu do wymiaru sprawiedliwości w kontekście imigracji są określone w wielu różnych instrumentach. Po pierwsze, prawo do skutecznego środka prawnego i prawo dostępu do bezstronnego

⁴⁶⁵ ETPC, *Tarakhel przeciwko Szwajcarii* [Wielka Izba], nr 29217/12, 4 listopada 2014 r.

⁴⁶⁶ Zob. także FRA i ETPC (2014), sekcja 4.5 dotycząca pomocy prawnej przy procedurach azylowych i procedurach powrotu.

sądu są określone w art. 47 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej. Obejmuje on prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd, w tym możliwość uzyskania porady prawnej, skorzystania z pomocy obrońcy i przedstawiciela na mocy art. 48. W przypadku dzieci migrujących prawa te wzmocnione są szeregiem przepisów prawa wtórnego. W szczególności rozporządzenie Dublin II zobowiązuje państwa członkowskie do zapewnienia, aby dziecko bez opieki było reprezentowane przez odpowiednio wykwalifikowanego specjalistę, który ma dostęp do wszystkich istotnych informacji znajdujących się w dokumentacji dziecka (art. 6). Podobne przepisy znajdują się w dyrektywie w sprawie kwalifikowania (art. 31) oraz w dyrektywie w sprawie procedur azylowych (art. 25). Prawo dziecka do przedstawicielstwa prawnego jest również wsparte prawem dostępu do usług służb udzielających wsparcia ofiarom i dostępu do poufnych usług wspierania ofiar na mocy art. 8 dyrektywy 2012/29/UE ustanawiającej normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw⁴⁶⁷.

Prawa związane z dostępem do wymiaru sprawiedliwości nie są jednak nieograniczone i mogą być objęte pewnymi warunkami co do wieku. Na przykład dyrektywa w sprawie procedur azylowych pozwala państwom członkowskim „odstąpić od wyznaczenia przedstawiciela w przypadkach, gdy małoletni bez opieki według wszelkiego prawdopodobieństwa osiągnie wiek 18 lat przed wydaniem decyzji w pierwszej instancji” (art. 25 ust. 2).

W ramach prawa Rady Europy ETPC wykluczył możliwość zastosowania art. 6 (prawo do rzetelnego procesu sądowego) w sprawach dotyczących decyzji odnoszących się do wjazdu, pobytu i deportacji cudzoziemców⁴⁶⁸. W pewnych okolicznościach można jednak przywoływać art. 13 EKPC (prawo do skutecznego środka prawnego).

Przykład: Sprawa *Rahimi przeciwko Grecji*⁴⁶⁹ dotyczy warunków, w jakich dziecko migrujące pochodzące z Afganistanu, które nielegalnie znalazło się na terytorium Grecji, było przetrzymywane w ośrodku detencyjnym, a następnie zwolnione w celu wydalenia. Stwierdzając naruszenie art. 13 EKPC, ETPC zauważył, że w broszurze informacyjnej dostarczonej

467 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 r. ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw, Dz.U. L 315 z 2012, s. 55.

468 ETPC, *Maaouia przeciwko Francji* [Wielka Izba], nr 39652/98, 5 października 2000 r.

469 ETPC, *Rahimi przeciwko Grecji*, nr 8687/08, 5 kwietnia 2011 r. (w języku francuskim).

skarżącemu nie wskazano procedury składania skargi do szefa policji. Co więcej, skarżący nie został poinformowany w zrozumiałym dla niego języku o dostępnych środkach prawnych, których mógłby użyć, aby złożyć skargę na warunki swojego pozbawienia wolności. Opierając się na sprawozdaniach Europejskiego Komitetu do spraw Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu, ETPC stwierdził, że w Grecji nie ma niezależnego organu kontrolującego ośrodki detencyjne agencji ścigania. Zwrócił również uwagę, że nie ma bezstronnego organu, który zapewniłby skuteczność środka zaradczego. W związku z tym ETPC stwierdził naruszenie art. 3, art. 5 ust. 1 i 4 oraz art. 13 EKPC.

W EKS nakłada się na państwa obowiązek promowania prawnej (a także społecznej i gospodarczej) ochrony rodziny (art. 16). Ponadto w art. 19 ust. 1 wymaga się od państw utrzymywania „odpowiednich i bezpłatnych służb” oraz zapewnienia, aby pracownicy migrujący i ich rodziny otrzymywali dokładne informacje na temat emigracji i imigracji. Podobny wymóg informacyjny (mający zasadnicze znaczenie dla dostępu migrantów do wymiaru sprawiedliwości) jest zawarty w art. 6 Europejskiej konwencji o statusie prawnym pracowników migrujących, lecz bardziej rozbudowane przepisy dotyczące „praw dostępu do sądów i właściwych władz administracyjnych” (art. 26) są skierowane wyłącznie do pracowników migrujących, a nie do członków ich rodzin⁴⁷⁰.

Ponadto warto zauważyć, że Rada Europy opracowała bardzo kompleksowe wytyczne dotyczące wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom, w których określono, w jaki sposób wszystkie postępowania sądowe i administracyjne, w tym dotyczące imigracji, powinny być dostosowane do potrzeb dzieci⁴⁷¹.

Zgodnie z prawem międzynarodowym art. 37 Konwencji o prawach dziecka jest szczególnie istotny w przypadku dzieci migrujących pozbawionych wolności, ponieważ zapewnia tym dzieciom prawo do uzyskania niezwłocznego dostępu do prawnej lub innej odpowiedniej pomocy, jak również prawo do kwestionowania legalności pozbawienia ich wolności przed sądem lub inną kompetentną, niezawisłą i bezstronną władzą, która ponadto musi szybko wydać decyzję.

470 Rada Europy, *Europejska konwencja o statusie prawnym pracowników migrujących* (EN), CETS nr 93, 1977.

471 Rada Europy, Komitet Ministrów (2010), *Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom* (EN), 17 listopada 2010 r.

10

Ochrona konsumentów i danych osobowych

UE	Uwzględnione zagadnienia	Rada Europy
Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, art. 38 TFUE, art. 169 Dyrektywa w sprawie praw konsumentów (2011/83/UE) Dyrektywa dotycząca nieuczciwych praktyk handlowych stosowanych przez przedsiębiorstwa wobec konsumentów na rynku wewnętrznym (2005/29/WE) Dyrektywa w sprawie ogólnego bezpieczeństwa produktów (2001/95/WE) Dyrektywa w sprawie badań klinicznych (2001/20/WE) TSUE, C-244/06, <i>Dynamic Medien Vertriebs GmbH przeciwko Avides Media AG</i>, 2008 r. (sprzedaż płyt DVD przez internet) TSUE, C-36/02, <i>Omega Spielhallen- und Automatenaufstellungs-GmbH przeciwko Oberbürgermeisterin der Bundesstadt Bonn</i>, 2004 r. (licencja na użytkowanie gry) Rozporządzenie (UE) nr 536/2014 w sprawie badań klinicznych produktów leczniczych stosowanych u ludzi Dyrektywa 2009/39/WE w sprawie środków spożywczych specjalnego przeznaczenia żywieniowego (2009/39/WE) Dyrektywa dotycząca bezpieczeństwa zabawek (2009/48/WE)	Ochrona dziecka jako konsumenta	Europejska konwencja o telewizji ponadgranicznej

UE	Uwzględnione zagadnienia	Rada Europy
Dyrektywa w sprawie zbliżenia ustawodawstw Państw Członkowskich dotyczących produktów, których wygląd wskazuje na przeznaczenie inne niż rzeczywiste, zagrażających zdrowiu lub bezpieczeństwu konsumentów (87/357/EWG) Dyrektywa w sprawie telewizji bez granic (89/552/EWG) Dyrektywa o audiowizualnych usługach medialnych (2010/13/UE)		
Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, art. 7 (poszanowanie życia prywatnego i rodzinnego), art. 8 (ochrona danych osobowych) i art. 52 (zakres i wykładnia praw i zasad) TFUE, art. 16 Dyrektywa o ochronie danych (95/46/WE)	Dzieci i ochrona danych	EKPC, art. 8 (prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego) ETPC, <i>K.U. przeciwko Finlandii</i> , nr 2872/02, 2008 r. (reklama w internecie) ETPC, <i>Avilkina i inni przeciwko Rosji</i> , nr 1585/09, 2013 r. (ujawnienie dokumentacji medycznej) Konwencja o ochronie osób w związku z automatycznym przetwarzaniem danych osobowych

Niniejszy rozdział dotyczy europejskiego prawodawstwa i orzecznictwa w dziedzinie ochrony konsumentów i danych. Na poziomie UE istnieje obszerne prawodawstwo i orzecznictwo, gdyż w TFUE wyraźnie określono kompetencje UE w tych sprawach. Wkład Rady Europy w tej dziedzinie jest bardziej ograniczony. Jeżeli chodzi o traktaty, istnieją dwie ważne konwencje dotyczące mediów i ochrony danych. ETPC rozstrzygnął również szereg spraw związanych z ochroną danych dotyczących osób fizycznych.

W poniższych sekcjach skoncentrowano się na konkretnych aspektach prawa ochrony konsumentów odnośnie do dzieci ([sekcja 10.1](#)) oraz ochrony danych ([sekcja 10.2](#)). W odniesieniu do każdej z tych kwestii przeanalizowano ogólne

ramy prawne i ich zastosowanie do dzieci, a w stosownych przypadkach również określone normy dotyczące ochrony dzieci.

10.1. Ochrona dziecka jako konsumenta

Główne punkty

- Według TSUE dobro dziecka będącego konsumentem i ochrona jego praw przeważają nad wymogami interesu publicznego, co uzasadnia ograniczenia w swobodnym przepływie towarów, osób, usług i kapitału.
- Dzieciom jako konsumentom należy udzielać istotnych informacji, tak aby były w stanie rozważyć wszystkie mające znaczenie fakty i dokonać świadomego wyboru.
- Nieuczciwe praktyki handlowe to takie praktyki, które nie są zgodne z zasadą staranności zawodowej i mogą wpływać na decyzje dorosłych i dzieci będących konsumentami, które dotyczą transakcji.
- Dzieci mogą uczestniczyć w badaniach klinicznych tylko wtedy, gdy oczekuje się, że podawany produkt leczniczy będzie miał dla nich bezpośrednie korzyści przeważające nad ryzykiem.
- W prawie UE i Rady Europy ilość treści marketingowych, na których oddziaływanie mogą być wystawione dzieci, jest ograniczona, lecz nie są one zakazane jako takie.
- Dzieci mają prawo do szczególnej ochrony, co oznacza ochronę przed reklamą, a także audycjami typu telezakupy, które mogą im wyrządzać szkodę moralną lub fizyczną.
- Umieszczanie reklam produktów w audycjach dla dzieci jest zabronione.

10.1.1. Prawa konsumentów

W ramach prawa UE główne filary ochrony konsumentów są określone w art. 169 ust. 1 TFUE oraz w art. 38 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej. TSUE uznał, że dobro dziecka przeważa nad wymogami interesu publicznego, co uzasadnia ograniczenia swobód wspólnego rynku.

Przykład: Sprawa *Dynamic Medien*⁴⁷² dotyczy sprzedaży przez internet w Niemczech płyt DVD z japońskimi filmami animowanymi. Filmy te zostały dozwolone w Zjednoczonym Królestwie dla osób powyżej 15 roku życia. Właściwy organ niemiecki ocenił je jako niewłaściwe. Główną kwestią, którą miał rozstrzygnąć TSUE, było to, czy zakaz w Niemczech jest sprzeczny z zasadą swobodnego przepływu towarów. TSUE stwierdził, że głównym celem prawa niemieckiego była ochrona dzieci przed informacjami, które byłyby dla nich szkodliwe. Trybunał orzekł, że ograniczenie swobodnego przepływu towarów nie jest nieproporcjonalne, o ile nie wykracza poza to, co jest konieczne do osiągnięcia celu zamierzonego przez państwo członkowskie, tj. ochrony dzieci.

Przykład: Sprawa *Omega*⁴⁷³ dotyczy użytkowania instalacji o nazwie „laserdrome” w Niemczech. Gra uprawiana w tej instalacji polegała na trafieniu promieniami lasera w sensory umieszczone na kamizelkach noszonych przez graczy. Urządzenia do gry dostarczyła brytyjska firma, a zarówno gra, jak i urządzenia były wprowadzone legalnie do obrotu w Zjednoczonym Królestwie. Gra ta została zakazana w Niemczech ze względów ochrony podstawowych wartości, takich jak godność ludzka. TSUE orzekł, że ograniczenia nałożone przez organy niemieckie nie były sprzeczne z prawem UE, ponieważ było należycie uzasadnione względami porządku publicznego.

Najnowszy proces przeglądu prawa konsumenckiego UE doprowadził do przyjęcia dyrektywy w sprawie praw konsumentów 2011/83/UE, która ma na celu pełną harmonizację przepisów krajowych dotyczących umów zawieranych na odległość i umów zawieranych poza lokalem przedsiębiorstwa, jak również innych rodzajów umów konsumenckich⁴⁷⁴. Ma to posłużyć osiągnięciu właściwej równowagi pomiędzy wysokim poziomem ochrony konsumentów a konkurencyjnością przedsiębiorstw. Zgodnie z art. 3 ust. 3 lit. a) dyrektywa ta nie ma zastosowania do umów dotyczących usług socjalnych, w tym usług dotyczących mieszkań socjalnych, opieki nad dziećmi i wsparcia dla rodzin

472 TSUE, C-244/06, *Dynamic Medien Vertriebs GmbH przeciwko Avides Media AG*, 14 lutego 2008 r.

473 TSUE, C-36/02, *Omega Spielhallen- und Automatenaufstellungs-GmbH przeciwko Oberbürgermeisterin der Bundesstadt Bonn*, 14 października 2004 r.

474 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/83/UE z dnia 25 października 2011 r. w sprawie praw konsumentów, zmieniająca dyrektywę Rady 93/13/EWG i dyrektywę 1999/44/WE Parlamentu Europejskiego i Rady oraz uchylająca dyrektywę Rady 85/577/EWG i dyrektywę 97/7/WE Parlamentu Europejskiego i Rady, Dz.U. L 304 z 2011, s. 64 (należało ją wdrożyć do dnia 13 grudnia 2013 r.).

i osób znajdujących się stale lub tymczasowo w potrzebie, w tym opieki długoterminowej. Usługi socjalne obejmują między innymi usługi skierowane do dzieci i młodzieży, pomoc dla rodzin, samotnych rodziców i osób starszych, oraz usługi dla migrantów. W dyrektywie tej poświęcono szczególną uwagę informacjom przed zawarciem umowy. Znajdujące się w dyrektywie „wymogi informacyjne” są oparte na założeniu, że jeżeli konsumenci, w tym dzieci, otrzymają stosowne informacje, będą w stanie wziąć pod uwagę wszystkie istotne fakty i dokonać świadomego wyboru.

10.1.2. Nieuczciwe praktyki handlowe w odniesieniu do dzieci

W ramach prawa UE dyrektywa 2005/29/WE dotycząca nieuczciwych praktyk handlowych stosowanych przez przedsiębiorstwa wobec konsumentów na rynku wewnętrznym⁴⁷⁵ obejmuje wszystkie transakcje między przedsiębiorstwami a konsumentami (bez względu na to, czy transakcje przeprowadzane są w internecie, czy nie i czy dotyczą towarów, czy usług). W dyrektywie tej dzieci są zaliczone do grupy konsumentów „szczególnie podatnej” (art. 5 ust. 3). Decyzje dotyczące transakcji nie mogą być podejmowane pod wpływem nękania, przymusu, bezprawnego nacisku lub informacji wprowadzających w błąd, a dzieci będące konsumentami mają prawo do swobodnego podejmowania takich decyzji. Dyrektywa zakazuje takich działań w zakresie wprowadzania produktu na rynek, w tym reklam porównawczych, które powodują mylenie produktów lub znaków towarowych przedsiębiorcy i jego konkurenta. Wymaga się w niej również udzielania konsumentom wszystkich niezbędnych informacji w sposób jasny i zrozumiały oraz w czasie pozwalającym na podjęcie decyzji dotyczącej transakcji (art. 6 i 7).

10.1.3. Bezpieczeństwo produktów

W prawie UE istnieją kompleksowe ramy służące zapewnieniu, aby na rynek trafiały wyłącznie produkty bezpieczne i zgodne z innymi wymogami. W szczególności w dyrektywie 2001/95/WE w sprawie ogólnego bezpieczeństwa produktów poświęcono szczególną uwagę bezpieczeństwu dzieci

⁴⁷⁵ Dyrektywa 2005/29/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 11 maja 2005 r. dotycząca nieuczciwych praktyk handlowych stosowanych przez przedsiębiorstwa wobec konsumentów na rynku wewnętrznym oraz zmieniająca dyrektywę Rady 84/450/EWG, dyrektywy 97/7/WE, 98/27/WE i 2002/65/WE Parlamentu Europejskiego i Rady oraz rozporządzenie (WE) nr 2006/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady, Dz.U. L 149 z 2005, s. 22.

poprzez włączenie ich do kategorii konsumentów, którzy mogą być szczególnie narażeni na zagrożenie, jakie stwarza dany produkt (motyw 8 tej dyrektywy). W związku z tym bezpieczeństwo produktów należy oceniać z uwzględnieniem wszystkich istotnych aspektów, szczególnie kategorii konsumentów, dla których dany produkt jest przeznaczony.

Dyrektywa Rady 87/357/EWG jest szczególną dyrektywą w sprawie bezpieczeństwa produktów, poświęconą zbliżeniu ustawodawstw państw członkowskich dotyczących produktów, których wygląd wskazuje na przeznaczenie inne niż rzeczywiste, zagrażających zdrowiu lub bezpieczeństwu konsumentów⁴⁷⁶. Zakazuje się w niej obrotu produktami, przywozu i produkcji produktów, które wyglądają jak środki spożywcze, ale są niejadalne. Państwa członkowskie muszą przeprowadzać kontrole w celu zapewnienia, aby takie produkty nie były wprowadzane do obrotu. Jeżeli państwo członkowskie obejmuje jakiś produkt zakazem zgodnie z warunkami przewidzianymi w tej dyrektywie, musi powiadomić o tym Komisję i podać szczegółowe informacje, które przekazywane są innym państwom członkowskim. Kwestię bezpieczeństwa zabawek omówiono bardziej szczegółowo w [sekcji 10.1.6](#).

10.1.4. Badania kliniczne z udziałem dzieci

W ramach prawa UE w dyrektywie 2001/20/WE⁴⁷⁷ w sprawie zbliżania przepisów krajowych odnoszących się do wdrożenia zasady dobrej praktyki klinicznej w prowadzeniu badań klinicznych produktów leczniczych przeznaczonych do stosowania przez człowieka dzieci zaliczono do osób szczególnie narażonych, które są niezdolne do wyrażenia prawnie skutecznej zgody na udział w badaniach klinicznych (motyw 3). Dzieci można obejmować badaniami klinicznymi tylko wtedy, gdy zastosowanie danego produktu leczniczego przyniesie im bezpośrednią korzyść, a korzyść ta będzie większa niż ryzyko (motyw 3). Badania kliniczne powinny zapewniać uczestnikom najlepszą możliwą ochronę (art. 4).

476 Dyrektywa Rady 87/357/EWG z dnia 25 czerwca 1987 r. w sprawie zbliżenia ustawodawstw państw członkowskich dotyczących produktów, których wygląd wskazuje na przeznaczenie inne niż rzeczywiste, zagrażających zdrowiu lub bezpieczeństwu konsumentów, Dz.U. L 192 z 1987, s. 49.

477 Dyrektywa 2001/20/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 4 kwietnia 2001 r. w sprawie zbliżania przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych państw członkowskich, odnoszących się do wdrożenia zasady dobrej praktyki klinicznej w prowadzeniu badań klinicznych produktów leczniczych, przeznaczonych do stosowania przez człowieka, Dz.U. L 121 z 2001, s. 34.

Podobnie rozporządzenie (UE) nr 536/2014 w sprawie badań klinicznych produktów leczniczych stosowanych u ludzi zawiera przepisy szczegółowe dotyczące szczególnie narażonych populacji, do których należą dzieci (art. 10 ust. 1). Rozporządzenie to ma stopniowo zastąpić dyrektywę 2001/20/WE⁴⁷⁸. Wymaga się w nim starannego oceniania wniosków o pozwolenie na badania kliniczne z udziałem dzieci. Zgodę na przeprowadzenie badania klinicznego musi wyrazić wyznaczony zgodnie z prawem przedstawiciel dziecka, a także samo dziecko, jeżeli jest zdolne do wyrażania opinii (art. 29 ust. 1 i 8). W rozporządzeniu tym określono szczegółowe warunki prowadzenia bezpiecznych badań klinicznych z udziałem dzieci i uzyskiwania świadomej zgody dzieci (art. 32). Warunki te są następujące: wobec uczestnika nie stosuje się żadnych zachęt, z wyjątkiem rekompensaty za poniesione koszty i utratę zarobków bezpośrednio związane z udziałem w badaniu klinicznym; celem badania klinicznego jest zbadanie sposobów leczenia choroby występującej tylko u dzieci; istnieją podstawy naukowe, aby przypuszczać, że udział w badaniu klinicznym przyniesie: zainteresowanemu małoletniemu bezpośrednie korzyści większe niż związane z badaniem ryzyko i obciążenia; lub pewne korzyści populacji reprezentowanej przez zainteresowanego małoletniego oraz że takie badanie kliniczne będzie wiązało się jedynie z minimalnym ryzykiem i minimalnym obciążeniem dla zainteresowanego małoletniego w porównaniu do standardowego sposobu leczenia choroby, na którą cierpi dany małoletni. Jedynie w sytuacjach nagłych można przeprowadzić badania kliniczne z udziałem dzieci bez wcześniejszego uzyskania na to zgody dzieci lub ich wyznaczonych zgodnie z prawem przedstawicieli (art. 35 ust. 1).

10.1.5. Żywność przeznaczona dla niemowląt i małych dzieci

W ramach prawa UE dyrektywa 2009/39/WE w sprawie środków spożywczych specjalnego przeznaczenia żywieniowego⁴⁷⁹ dotyczy przede wszystkim składu odżywczego i bezpieczeństwa żywności wyprodukowanej specjalnie dla niemowląt i małych dzieci w wieku poniżej 12 miesięcy. Jej przepisy dotyczą preparatów do początkowego żywienia niemowląt i preparatów do dalszego

478 Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 536/2014 z dnia 16 kwietnia 2014 r. w sprawie badań klinicznych produktów leczniczych stosowanych u ludzi oraz uchYLENIA dyrektywy 2001/20/WE, Dz.U. L 158 z 2014, s. 1.

479 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/39/WE z dnia 6 maja 2009 r. w sprawie środków spożywczych specjalnego przeznaczenia żywieniowego, Dz.U. L 124 z 2009, s. 21.

żywienia niemowląt, środków spożywczych obejmujących produkty zbożowe przetworzone i inne środki spożywcze przeznaczone dla dzieci oraz dodatków w środkach spożywczych przeznaczonych dla niemowląt i małych dzieci. Celem tej dyrektywy jest zagwarantowanie bezpieczeństwa produktów oraz zapewnienie konsumentowi odpowiednich produktów i odpowiednich informacji. Stanowi ona między innymi, że środki spożywcze specjalnego przeznaczenia żywieniowego spełniają szczególne wymagania żywieniowe niektórych kategorii osób, w tym zdrowych niemowląt lub małych dzieci (art. 1 ust. 3 lit. c).

10.1.6. Bezpieczeństwo zabawek

W ramach prawa UE w art. 2 dyrektywy 2009/48/WE w sprawie bezpieczeństwa zabawek⁴⁸⁰ zdefiniowano zabawki jako produkty zaprojektowane lub przeznaczone, wyłącznie lub nie, do użytku podczas zabawy przez dzieci poniżej 14 roku życia⁴⁸¹. Załącznik I zawiera niewyczerpujący wykaz przedmiotów, które nie są uważane za zabawki, ale mogą być z nimi mylone. W art. 2 ust. 2 wymieniono także pewne zabawki, które są wyłączone z zakresu stosowania tej dyrektywy. Dyrektywa w sprawie bezpieczeństwa zabawek ma również na celu wzmocnienie norm w zakresie bezpieczeństwa i zdrowia poprzez ograniczenie ilości niektórych substancji chemicznych, które mogą być zawarte w materiale użytym w zabawkach (art. 10)⁴⁸².

10.1.7. Dzieci a reklama

W ramach prawa UE w dyrektywie 2010/13/UE o audiowizualnych usługach medialnych⁴⁸³ rozszerzono zakres przepisów dyrektywy 89/552/EWG w sprawie koordynacji niektórych przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych państw członkowskich, dotyczących wykonywania telewizyjnej działalności transmisyjnej (dyrektywa w sprawie telewizji bez granic).

480 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/48/WE z dnia 18 czerwca 2009 r. w sprawie bezpieczeństwa zabawek, Dz.U. L 170 z 2009.

481 Tamże, art. 2 ust. 1.

482 Komisja Europejska zawarła również „dobrowolne porozumienia” z europejskimi producentami zabawek i handlowcami w tej branży, aby poprawić bezpieczeństwo zabawek. Zob. także: http://ec.europa.eu/growth/sectors/toys/safety/index_en.htm.

483 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/13/UE z dnia 10 marca 2010 r. w sprawie koordynacji niektórych przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych państw członkowskich dotyczących świadczenia audiowizualnych usług medialnych (dyrektywa o audiowizualnych usługach medialnych), Dz.U. L 95 z 2010, s. 1.

Dyrektywa o audiowizualnych usługach medialnych dotyczy ograniczenia ilości oraz jakości i treści informacji marketingowych, na których oddziaływanie mogą być wystawione dzieci, i reguluje czas trwania reklamy (art. 20, 24 i 27). Zakazuje się w niej lokowania produktu w audycjach dla dzieci (art. 11) oraz zezwala się państwom członkowskim na zabronienie prezentowania firmowego znaku sponsora podczas audycji dla dzieci (art. 10 ust. 4)⁴⁸⁴. Dyrektywa o audiowizualnych usługach medialnych służy zachowaniu należytej równowagi między ochroną dzieci a innymi ważnymi wartościami demokratycznymi, takimi jak wolność słowa, oraz wspieraniu idei, że taka ochrona jest możliwa dzięki istotnemu zaangażowaniu odpowiedzialności rodzicielskiej (motywy 48 i 59).

Skuteczne wprowadzenie w życie dyrektywy o audiowizualnych usługach medialnych jest uzupełnione zaleceniami z lat 1998⁴⁸⁵ i 2006⁴⁸⁶ w sprawie ochrony osób małoletnich i godności ludzkiej.

W ramach prawa Rady Europy Europejska konwencja o telewizji ponadgranicznej⁴⁸⁷ była pierwszym traktatem międzynarodowym, w którym ustanowiono ramy prawne na potrzeby swobodnego rozpowszechniania transgranicznych audycji telewizyjnych w Europie. Zawiera ona postanowienia wyraźnie chroniące dzieci i młodzież (art. 7 ust. 2), na przykład poprzez zakaz emisji materiałów pornograficznych i ukazujących przemoc oraz audycji nawołujących do nienawiści rasowej. Określono w niej normy w zakresie reklamy oraz uregulowano czas emisji reklam i przerwy reklamowe.

484 Bardziej ogólny przegląd funkcjonowania dyrektywy o audiowizualnych usługach medialnych – zob. Komisja Europejska (2012), *Pierwsze sprawozdanie Komisji dla Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów dotyczące stosowania dyrektywy 2010/13/UE o audiowizualnych usługach medialnych*, COM(2012) 203 final, Bruksela, 4 maja 2012 r., oraz dokument roboczy służb Komisji towarzyszący pierwszemu sprawozdaniu Komisji dla Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów dotyczącemu stosowania dyrektywy 2010/13/UE o audiowizualnych usługach medialnych, SWD(2012) 125 final, Bruksela, 4 maja 2012 r.

485 Zalecenie 98/560/WE Rady z dnia 24 września 1998 r. w sprawie rozwoju konkurencyjności europejskiego przemysłu audiowizualnego i informacyjnego w drodze promowania krajowych ram, zmierzającego do osiągnięcia porównywalnego i skutecznego poziomu ochrony osób małoletnich i godności ludzkiej, Dz.U. L 270 z 1998.

486 Zalecenie 2006/952/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 20 grudnia 2006 r. w sprawie ochrony małoletnich, godności ludzkiej oraz prawa do odpowiedzi w odniesieniu do konkurencyjności europejskiego przemysłu audiowizualnego oraz internetowych usług informacyjnych, Dz.U. L 378 z 2006.

487 Rada Europy, *Europejska konwencja o telewizji ponadgranicznej (EN)*, CETS nr 132, 1989, zmieniona zgodnie z postanowieniami *protokołu*, CETS nr 171, 2002.

10.2. Dzieci i ochrona danych osobowych

Główne punkty

- Zgodnie z prawem UE i Rady Europy ochronę danych osobowych uznaje się za jedno z praw podstawowych.
- Prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, mieszkania i korespondencji (art. 8 EKPC) obejmuje prawo do ochrony danych osobowych.
- Jednym z praw przysługujących dzieciom w odniesieniu do ich danych osobowych jest prawo sprzeciwu wobec przetwarzania ich danych, o ile nie zachodzą ważne i uzasadnione przyczyny.

10.2.1. Europejskie prawo o ochronie danych

W ramach prawa UE Unia ma kompetencje do stanowienia prawa w kwestiach ochrony danych (art. 16 TFUE)⁴⁸⁸. Artykuł 8 ust. 2 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej zawiera kluczowe zasady ochrony danych (rzetelne przetwarzanie, zgoda lub inna uzasadniona podstawa przewidziana prawem, prawo do dostępu i sprostowania), natomiast art. 8 ust. 3 zawiera wymóg, żeby przestrzeganie zasad ochrony danych podlegało kontroli niezależnego organu. Prawo do ochrony danych osobowych ustanowione w art. 8 może być ograniczone zgodnie z przepisami prawa oraz na potrzeby poszanowania zasad społeczeństwa demokratycznego, takich jak wolności i prawa innych osób (art. 52 Karty)⁴⁸⁹.

Ochrona danych osobowych stała się jedną z najważniejszych dziedzin prawa europejskiego dotyczącego prywatności. Głównym instrumentem w tej dziedzinie jest dyrektywa 95/46/WE w sprawie ochrony osób fizycznych

488 Ogólny przegląd prawa europejskiego o ochronie danych – zob. FRA i Rada Europy (2014).

489 TSUE, sprawy połączone C-468/10 i C-469/10, *Asociación Nacional de Establecimientos Financieros de Crédito (ASNEF) i Federación de Comercio Electrónico y Marketing Directo (FECEMD) przeciwko Administración del Estado*, 24 listopada 2011 r., pkt 48; TSUE, C-275/06, *Productores de Música de España (Promusicae) przeciwko Telefónica de España SAU* [Wielka Izba], 29 stycznia 2008 r., pkt 68.

w zakresie przetwarzania danych osobowych i swobodnego przepływu tych danych (dyrektywa o ochronie danych)⁴⁹⁰.

Ponieważ przetwarzanie danych odbywa się w zamkniętych pomieszczeniach, które nie są ogólnie dostępne, dzieci i inne osoby, których dane dotyczą, są zazwyczaj nieświadome tego, że ich dane osobowe są przetwarzane. Aby przeciwdziałać narażeniu osób, których dane dotyczą, prawo europejskie gwarantuje dzieciom (i innym osobom) szczególne prawa indywidualne, takie jak: prawo do bycia informowanym o gromadzeniu danych ich dotyczących, prawo dostępu do przechowywanych danych i uzyskania szczegółowych informacji na temat operacji przetwarzania, prawo sprzeciwu w przypadku przetwarzania niezgodnego z prawem, prawo do sprostowania, usunięcia lub zablokowania danych.

Administratorzy danych zajmujący się operacjami przetwarzania danych muszą udzielać odpowiednich informacji na temat przetwarzania danych (art. 10 i 11 dyrektywy o ochronie danych). Wymóg ten, interpretowany w sposób przyjazny dzieciom, oznacza, że język i forma informacji muszą być dostosowane do poziomu dojrzałości i zrozumienia dziecka. Informacje muszą obejmować co najmniej cel przetwarzania danych, jak również tożsamość i dane kontaktowe administratora danych (art. 10 lit. a) i b) dyrektywy o ochronie danych).

W dyrektywie o ochronie danych przewiduje się wymóg uzyskania zgody osób, których dane dotyczą, niezależnie od poziomu ochrony przetwarzanych danych (art. 7, 8 i 14). Przyjazna dzieciom procedura zgody wiązałaby się z uwzględnieniem rozwijających się zdolności dziecka i stopniowym włączaniu dziecka w tę procedurę. Pierwszy krok polega na zasięgnięciu opinii dziecka przez jego przedstawiciela ustawowego przed udzieleniem zgody, następnym etapem jest przejście do uzyskania zgody jednocześnie dziecka i jego przedstawiciela ustawowego, a później wymagana jest tylko zgoda dorastającego dziecka.

Osoby, których dane dotyczą, mają prawo do usunięcia danych, co wiąże się z możliwością usunięcia lub wymazania ich danych osobowych na ich wniosek, a także prawo sprzeciwu wobec przetwarzania ich danych osobowych. To drugie prawo staje się w przypadku dzieci coraz ważniejsze z powodu ogromnej

⁴⁹⁰ Dyrektywa 95/46/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 24 października 1995 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w zakresie przetwarzania danych osobowych i swobodnego przepływu tych danych (dyrektywa o ochronie danych), Dz.U. L 281 z 1995.

ilości danych osobowych dzieci, które są rozpowszechniane i dostępne za pośrednictwem sieci społecznościowych. Chociaż TSUE jeszcze nie rozpatrywał w tym kontekście spraw dotyczących dzieci, w niedawnej sprawie dotyczącej dorosłego skarżącego orzekł, że prawo sprzeciwu stosuje się do danych i informacji „w szczególności wówczas, gdy należy uznać je za niewłaściwe, (już) niestosowne czy też nadmierne w stosunku do celów, w jakich są one przetwarzane, czy też ze względu na upływ czasu”⁴⁹¹. TSUE stwierdził również, że stosowanie prawa sprzeciwu musi być rozpatrywane w kontekście innych praw podstawowych.

W ramach prawa Rady Europy zgodnie z wykładnią ETPC prawo do ochrony danych osobowych zapewnia art. 8 EKPC. Trybunał bada sytuacje, w których pojawia się kwestia ochrony danych, w tym dotyczące podsłuchów⁴⁹², różnych form nadzoru⁴⁹³ oraz ochrony przed przechowywaniem danych osobowych przez organy publiczne⁴⁹⁴. Ponadto ETPC orzekł, że w prawie krajowym należy ustanowić odpowiednie środki w celu zapewnienia środków ochrony prawnej w przypadku naruszeń praw do ochrony danych.

Przykład: W sprawie *K.U. przeciwko Finlandii*⁴⁹⁵ skarżące dziecko twierdziło, że w internetowym serwisie randkowym zamieszczono rzekomo w jego imieniu reklamę o charakterze seksualnym. Usługodawca odmówił ujawnienia tożsamości osoby, która opublikowała informacje z powodu obowiązków w zakresie poufności wynikających z prawa fińskiego. Skarżący twierdził, że prawo krajowe nie zapewnia wystarczającej ochrony przed działaniami osoby prywatnej umieszczającej w internecie obciążające dane dotyczące skarżącego. ETPC orzekł, że państwa mają obowiązki pozytywne, które wiążą się z przyjmowaniem środków mających na celu zapewnienie poszanowania życia prywatnego nawet w sferze relacji między osobami fizycznymi. W sprawie skarżącego jego praktyczna

491 TSUE, C-131/12, *Google Spain SL i Google Inc. przeciwko Agencia Española de Protección de Datos (AEPD) i Mario Costeja González* [Wielka Izba], 13 maja 2014 r., pkt 93.

492 Zob. na przykład: ETPC, *Malone przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, nr 8691/79, 2 sierpnia 1984 r.; ETPC, *Copland przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, nr 62617/00, 3 kwietnia 2007 r.

493 Zob. na przykład: ETPC, *Klass i inni przeciwko Niemcom*, nr 5029/71, 6 września 1978 r.; ETPC, *Uzun przeciwko Niemcom*, nr 35623/05, 2 września 2010 r.

494 Zob. na przykład: ETPC, *Leander przeciwko Szwecji*, nr 9248/81, 26 marca 1987 r.; ETPC, *S. i Marper przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* [Wielka Izba], nr 30562/04 i 30566/04, 4 grudnia 2008 r.

495 ETPC, *K.U. przeciwko Finlandii*, nr 2872/02, 2 grudnia 2008 r. Zob. także rozdział 4.

i skuteczna ochrona wymagała podjęcia skutecznych działań w celu zidentyfikowania i ścigania sprawcy. Państwo jednak nie zapewniło mu takiej ochrony i Trybunał orzekł, że doszło do naruszenia art. 8 EKPC⁴⁹⁶.

Przykład: Sprawa *Avilkina i inni przeciwko Rosji*⁴⁹⁷ dotyczy ujawnienia dokumentacji medycznej dwuletniej dziewczynki prokuratorowi w związku z jego żądaniem, aby informować go o wszystkich przypadkach odmowy transfuzji krwi przez Świadków Jehowy. Uznając, że nad interesami pacjenta i całej społeczności związanymi z ochroną poufności danych medycznych mogą przeważać interesy związane z prowadzeniem dochodzenia w sprawie przestępstwa, Trybunał zwrócił uwagę, że skarżąca nie była osobą podejrzaną ani oskarżoną w postępowaniu karnym. Ponadto pracownicy opieki zdrowotnej prowadzący leczenie skarżącej mogli złożyć wniosek o wydanie zgody organu sądowego na transfuzję krwi, gdyby sądzili, że skarżąca znajduje się w sytuacji zagrożenia życia. Ze względu na brak jakiegokolwiek pilnej potrzeby społecznej, żeby żądać ujawnienia poufnych danych medycznych dotyczących skarżącej, ETPC stwierdził naruszenie art. 8 EKPC.

Przykład: W sprawie *S. i Marper przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*⁴⁹⁸ odciski palców i DNA jedenastolatka pobrane w związku z podejrzeniem o udział w rozboju zostały zatrzymane bez ograniczeń czasowych, choć skarżący ostatecznie został uniewinniony od zarzutów. Biorąc pod uwagę charakter i ilość danych osobowych zawartych w próbkach komórek i profilach DNA, samo ich zatrzymywanie stanowiło ingerencję w prawo pierwszego skarżącego do poszanowania życia prywatnego. Podstawowe zasady odpowiednich instrumentów Rady Europy oraz prawa i praktyki innych umawiających się państw wymagają, aby zatrzymywanie danych było proporcjonalne w stosunku do celów gromadzenia i ograniczone w czasie, szczególnie w sektorze policji. Ochrona wynikająca z art. 8 EKPC byłaby zbyt słaba, gdyby stosowanie nowoczesnych technik naukowych w systemie sądownictwa karnego było dozwolone za wszelką cenę i bez dokładnego rozważenia płynących z nich potencjalnych korzyści w porównaniu z ważnymi interesami dotyczącymi życia prywatnego. Pod tym względem ogólny i masowy charakter zatrzymywania danych w Anglii

496 FRA i Rada Europy (2014), s. 122.

497 ETPC, *Avilkina i inni przeciwko Rosji*, nr 1585/09, 6 czerwca 2013 r.

498 ETPC, *S. i Marper przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* [Wielka Izba], nr 30562/04 i 30566/04, 4 grudnia 2008 r.

i Walii był szczególnie uderzający, ponieważ pozwolono, by dane były zatrzymywane przez czas nieokreślony oraz niezależnie od charakteru lub powagi przestępstwa lub od wieku podejrzanego. Zatrzymywanie może być szczególnie szkodliwe w przypadku małoletnich dzieci z uwagi na ich szczególną sytuację oraz znaczenie ich rozwoju i integracji w społeczeństwie. Podsumowując, zatrzymywanie danych stanowiło nieproporcjonalną ingerencję w prawo skarżącego do poszanowania życia prywatnego.

Konwencja Rady Europy o ochronie osób w związku z automatycznym przetwarzaniem danych osobowych⁴⁹⁹ (konwencja nr 108) ma zastosowanie do wszystkich operacji przetwarzania danych prowadzonych zarówno w sektorze prywatnym, jak i w sektorze publicznym, oraz chroni osoby fizyczne, w tym dzieci, przed nadużyciami, które mogą towarzyszyć przetwarzaniu danych osobowych. Konwencja nr 108 posiada dodatkowy protokół, w którym uregulowano kwestię ustanawiania organów nadzoru oraz transgraniczny przepływ danych osobowych do państw niebędących stronami konwencji⁵⁰⁰.

Zasady określone w konwencji nr 108 w odniesieniu do przetwarzania danych osobowych dotyczą rzetelnego i legalnego gromadzenia i automatycznego przetwarzania danych, które są przechowywane w określonych celach zgodnych z prawem, a nie na potrzeby niezgodne z tymi celami, oraz które nie są przechowywane dłużej, niż jest to konieczne. Dotyczą one również jakości danych. W przypadku braku odpowiednich gwarancji prawnych przetwarzanie danych „szczególnie chronionych”, takich jak te dotyczące rasy, poglądów politycznych, religii, zdrowia, życia seksualnego lub uprzedniej karalności danej osoby, jest zabronione. W konwencji tej ustanowiono również prawa osób fizycznych, w tym dzieci, do wiedzy o przechowywaniu informacji na ich temat, oraz w stosownych przypadkach do poprawienia tych danych. Ograniczenie praw określonych w konwencji jest możliwe tylko wtedy, gdy zagrożone są nadrzędne interesy, takie jak bezpieczeństwo lub obronność państwa.

Zgodnie z prawem międzynarodowym prawo do ochrony danych jest częścią prawa dziecka do prywatności, które ustanowione jest w art. 16 Konwencji o prawach dziecka. Artykuł ten stanowi, że żadne dziecko nie podlega

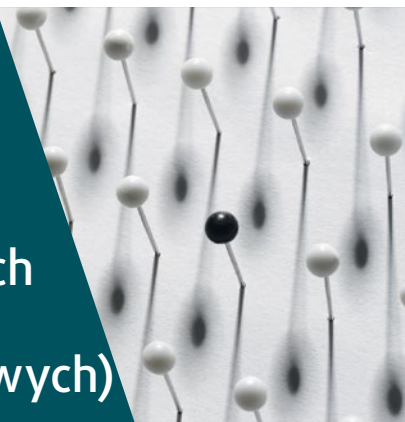
499 Rada Europy, [Konwencja o ochronie osób w związku z automatycznym przetwarzaniem danych osobowych](#) (EN), CETS nr 108, 1981.

500 Rada Europy, [Protokół dodatkowy do Konwencji o ochronie osób w związku z automatycznym przetwarzaniem danych osobowych dotyczący organów nadzoru i transgranicznych przepływów danych](#) (EN), CETS nr 181, 2001.

arbitralnej lub bezprawnej ingerencji w sferę jego życia prywatnego, rodzinnego lub domowego czy w korespondencję, ani bezprawnym zamachom na jego honor i reputację. To prawo musi być przestrzegane przez wszystkich, w tym przez przedstawiciela ustawowego dziecka.

11

Prawa dzieci w postępowaniach w sprawach karnych i postępowaniach alternatywnych (pozasądowych)

UE	Uwzględnione zagadnienia	Rada Europy
Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, art. 47 (prawo do skutecznego środka prawnego i dostępu do bezstronnego sądu), art. 48 (domniemanie niewinności i prawo do obrony) i art. 49 (zasady legalności oraz proporcjonalności kar do czynów zabronionych pod groźbą kary) Dyrektywa w sprawie prawa do tłumaczenia ustnego i tłumaczenia pisemnego (2010/64/UE) Dyrektywa w sprawie prawa do informacji (2012/13/UE) Dyrektywa w sprawie prawa dostępu do adwokata (2013/48/UE)	Gwarancje rzetelnego procesu sądowego	EKPC, art. 6 (rzetelny proces sądowy) ETPC, <i>T. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu</i> [Wielka Izba], nr 24724/94, 1999 r. (dzieci w sądzie) ETPC, <i>Panovits przeciwko Cyprowi</i>, nr 4268/04, 2008 r. (dostęp do prawnika)

UE	Uwzględnione zagadnienia	Rada Europy
Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, art. 4 (zakaz tortur i niehumanitarnego lub poniżającego traktowania) i art. 6 (prawo do wolności)	Zatrzymanie	EKPC, art. 3 (zakaz tortur i niehumanitarnego lub poniżającego traktowania) i art. 5 (prawo do wolności) ETPC, <i>Bouamar przeciwko Belgii</i> , nr 9106/80, 1988 r. (pozbawienie wolności w celu ustanowienia nadzoru wychowawczego) ETPC, <i>D.G. przeciwko Irlandii</i> , nr 39474/98, 2002 r. (pozbawienie wolności w celu ustanowienia nadzoru wychowawczego) ETPC, <i>Nart przeciwko Turcji</i> , nr 20817/04, 2008 r. (tymczasowe aresztowanie) ETPC, <i>Güveç przeciwko Turcji</i> , nr 70337/01, 2009 r. (warunki przetrzymywania)
Dyrektywa w sprawie praw ofiar (2012/29/UE) TSUE, C-105/03, <i>Postępowanie karne przeciwko Marii Pupino</i> [Wielka Izba], 2005 r. (pozycja dzieci występujących w charakterze świadków w sądzie)	Dzieci będące ofiarami i świadkami	EKPC, art. 3 (zakaz tortur i niehumanitarnego lub poniżającego traktowania) i art. 8 (życie prywatne) ETPC, <i>Kovač przeciwko Chorwacji</i> , nr 503/05, 2007 r. (dziecko występujące jako świadek) ETPC, <i>S.N. przeciwko Szwecji</i> , nr 34209/96, 2002 r. (dziecko występujące jako świadek) ETPC, <i>R.R. i inni przeciwko Węgrom</i> , nr 19400/11, 2012 r. (wykluczenie rodziny z programu ochrony świadków)

Prawa dziecka w kontekście postępowań w ramach wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich dotyczą dzieci oskarżonych o popełnienie przestępstw, ściganych sędownie lub skazanych za przestępstwa, a także dzieci, które uczestniczą w postępowaniach sądowych lub postępowaniach powiązanych w charakterze ofiar i/lub świadków. Pozycja dzieci w kontekście wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich jest regulowana ogólnymi przepisami praw człowieka mającymi znaczenie zarówno dla dorosłych, jak i dla dzieci.

Niniejszy rozdział zawiera przegląd norm europejskich odnoszących się do dzieci uczestniczących w postępowaniach sądowych i alternatywnych. Omówiono w nim gwarancje rzetelnego procesu sądowego, w tym skutecznego udziału w postępowaniu i dostępu do adwokata, prawa zatrzymanych młodocianych przestępców, w tym tymczasowe aresztowanie (gwarancje materialne i proceduralne), warunki przetrzymywania i ochrony przed niewłaściwym traktowaniem oraz ochronę dzieci będących ofiarami i świadkami. Aspekty ochrony są szczególnie istotne w odniesieniu do postępowań nieprocesowych i alternatywnych, które powinny być wykorzystywane zawsze wtedy, gdy może to najlepiej służyć interesom dziecka⁵⁰¹. W przypadku dzieci podstawowymi zasadami, na które kładzie się nacisk, są cele wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych, takie jak: integracja społeczna, edukacja i zapobieganie recydywie⁵⁰².

11.1. Gwarancje rzetelnego procesu sądowego

Główne punkty

- Dzieci w postępowaniu karnym mają prawo być traktowane sprawiedliwie i w sposób im przyjazny.
- Postępowanie sądowe powinno być dostosowane do potrzeb dzieci, aby zapewnić im skuteczny udział.
- Dzieci mają prawo dostępu do adwokata od początkowych etapów postępowania karnego i od pierwszego przesłuchania przez policję.

Chociaż w niniejszej sekcji pokrótce przedstawiono ogólne wymogi dotyczące rzetelnego procesu sądowego zarówno na poziomie UE, jak i Rady Europy, położono w niej szczególny nacisk na gwarancje rzetelnego procesu sądowego odnoszące się konkretnie do dzieci.

501 Rada Europy, Komitet Ministrów (2010), *Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom* (EN), 17 listopada 2010 r., pkt 24.

502 Zob. także Rada Europy, Komitet Ministrów (2008), zalecenie Komitetu Ministrów CM/Rec(2008)11 dla państw członkowskich w sprawie europejskich zasad stosowanych wobec młodocianych przestępców, wobec których zastosowano sankcje lub środki, 5 listopada 2008 r., część I.A.2.

Prawo do rzetelnego procesu sądowego jest podstawowym filarem społeczeństwa demokratycznego. Dzieci podejrzane lub oskarżone o popełnienie przestępstwa mają prawo do rzetelnego procesu sądowego i korzystają z takich samych gwarancji, jakie przysługują każdej innej osobie będącej w konflikcie z prawem. Gwarancje rzetelnego procesu sądowego mają zastosowanie od pierwszego przesłuchania dziecka i utrzymują się w trakcie procesu. Dzieci będące w konflikcie z prawem znajdują się jednak w szczególnie trudnej sytuacji, a zatem mogą potrzebować dodatkowej ochrony. Instytucje europejskie opracowały szczegółowe wymogi, które mają na celu zapewnienie skutecznego zaspokojenia potrzeb tych dzieci.

W ramach prawa UE w szeregu postanowień Karty praw podstawowych Unii Europejskiej ustanowiono podstawowe prawa dostępu do wymiaru sprawiedliwości, które podtrzymują gwarancje rzetelnego procesu sądowego zarówno dla dorosłych, jak i dla dzieci. Artykuł 47 dotyczy konkretnie prawa do skutecznego środka prawnego i dostępu do bezstronnego sądu. Ustanowiono w nim wymogi mające szczególne znaczenie dla dzieci, takie jak sprawiedliwe i jawne rozpatrzenie sprawy w rozsądnym terminie oraz prawa do uzyskania porady prawnej, skorzystania z pomocy obrońcy i przedstawiciela, jak również do pomocy prawnej. Podobnie szczególnie ważne w przypadku dzieci są ustanowione w art. 49 zasady legalności oraz proporcjonalności kar do czynów zabronionych pod groźbą kary. Ponadto w kilku dyrektywach UE określono szczegółowe gwarancje rzetelnego procesu sądowego w postępowaniu karnym: w dyrektywie w sprawie prawa do tłumaczenia ustnego i tłumaczenia pisemnego⁵⁰³, dyrektywie w sprawie prawa do informacji⁵⁰⁴ i dyrektywie w sprawie prawa dostępu do adwokata⁵⁰⁵. Dwie pierwsze dyrektywy nie zawierają gwarancji dotyczących konkretnie dzieci, chociaż dyrektywa w sprawie prawa do informacji zawiera przepisy dotyczące sytuacji podejrzanych lub ogólniej oskarżonych wymagających szczególnego traktowania. Przepisy

503 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/64/UE z dnia 20 października 2010 r. w sprawie prawa do tłumaczenia ustnego i tłumaczenia pisemnego w postępowaniu karnym, Dz.U. L 280 z 2010, s. 1.

504 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/13/UE z dnia 22 maja 2012 r. w sprawie prawa do informacji w postępowaniu karnym, Dz.U. L 142 z 2012, s. 1.

505 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/48/UE z dnia 22 października 2013 r. w sprawie prawa dostępu do adwokata w postępowaniu karnym i w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania oraz w sprawie prawa do poinformowania osoby trzeciej o pozbawieniu wolności i prawa do porozumiewania się z osobami trzecimi i organami konsularnymi w czasie pozbawienia wolności, Dz.U. L 294 z 2013, s. 1.

dyrektywy w sprawie prawa dostępu do adwokata odnoszące się do dzieci szczegółowo omówiono w [sekcji 11.2.2](#).

Nawet w przypadku braku przepisów dotyczących konkretnie dzieci państwa członkowskie muszą przestrzegać Karty praw podstawowych Unii Europejskiej, gdy wykonują przepisy wspomnianych dyrektyw. Dlatego zasady takie jak zasada dotycząca najlepszego interesu dziecka, zawarta w art. 24, powinny być należycie uwzględniane w przypadkach, w których dzieci są przedmiotem jakichkolwiek przepisów dyrektyw. Do tej pory do TSUE nie wniesiono żadnej sprawy dotyczącej wykładni art. 24 Karty w związku z jedną z wymienionych dyrektyw⁵⁰⁶.

Szczególne znaczenie ma wniosek Komisji Europejskiej dotyczący dyrektywy w sprawie gwarancji procesowych dla dzieci będących podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym⁵⁰⁷, który ma na celu zapewnienie dzieciom obowiązkowego dostępu do adwokata na wszystkich etapach postępowania karnego. Stanowi on również, że dzieciom powinno przysługiwać niezwłoczne udzielanie informacji na temat ich praw, pomoc rodziców (lub innych odpowiednich osób) i przesłuchanie za zamkniętymi drzwiami. Ponadto dzieci pozbawione wolności powinny mieć prawo do odpowiedniego kształcenia, poradnictwa, szkolenia i opieki medycznej oraz powinny być odseparowane od osób dorosłych⁵⁰⁸.

W ramach prawa Rady Europy gwarancje rzetelnego procesu sądowego są określone w art. 6 EKPC, którego dotyczy najobszerniejsze orzecznictwo ETPC. Artykuł 6 ust. 1 EKPC zawiera wyraźne gwarancje rzetelnego procesu sądowego: prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia sprawy (chyba że jest to niezgodne m.in. z dobrem małoletnich); prawo do rozpatrzenia sprawy w rozsądnym terminie; prawo do rozpatrzenia sprawy przez niezawisły

506 TSUE dokonał wykładni art. 24 w postępowaniach w sprawie uprowadzenia dziecka za granicę (zob. [sekcja 5.4](#)).

507 Komisja Europejska (2013), wniosek dotyczący dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie gwarancji procesowych dla dzieci będących podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym, COM(2013) 822 final, Bruksela, 27 listopada 2013 r.

508 Zob. także [sekcja 11.2](#). Znaczenie dla ochrony dziecka może mieć również: Komisja Europejska (2013), wniosek dotyczący dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie tymczasowej pomocy prawnej dla podejrzanych lub oskarżonych, którzy zostali pozbawieni wolności, oraz w sprawie pomocy prawnej w ramach postępowania dotyczącego europejskiego nakazu aresztowania, COM(2013) 824 final, Bruksela, 27 listopada 2013 r.

i bezstronny sąd⁵⁰⁹ oraz prawo do rozpatrzenia sprawy przez sąd ustanowiony uprzednio na mocy ustawy. ETPC opracował gwarancje, które są nierozdzielnie związane z koncepcją rzetelnego procesu sądowego. Należą do nich: równość stron i postępowanie kontradyktoryjne; prawo do odmowy składania wyjaśnień; dostęp do adwokata; skuteczny udział w postępowaniu; obecność na rozprawie; oraz prawo do uzasadnienia decyzji. Ponadto każdego oskarżonego uważa się za niewinnego do czasu udowodnienia mu winy zgodnie z prawem (art. 6 ust. 2 EKPC).

Każdy oskarżony o popełnienie przestępstwa ma co najmniej następujące prawa: prawo do niezwłocznego otrzymania informacji o zarzutach w języku dla niego zrozumiałym (art. 6 ust. 3 lit. a) EKPC); prawo do posiadania odpowiedniego czasu i możliwości do przygotowania obrony (art. 6 ust. 3 lit. b) EKPC); prawo do ustanowionego przez siebie obrońcy (art. 6 ust. 3 lit. c) EKPC); prawo do przesłuchania lub spowodowania przesłuchania świadków (art. 6 ust. 3 lit. d) EKPC); prawo do korzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza (art. 6 ust. 3 lit. e) EKPC). Gwarancje te odnoszą się zarówno do dorosłych, jak i do dzieci. Aspekty szczególnie istotne w przypadku dzieci, prowadzące do powstania orzecznictwa odnoszącego się konkretnie do dzieci, obejmują jednak prawo do skutecznego udziału w postępowaniu, a także prawo dostępu do adwokata. W niniejszym rozdziale szczegółowo omówiono zatem te dwie konkretne gwarancje rzetelnego procesu sądowego.

W odniesieniu do podejrzanych/oskarżonych dzieci duże znaczenie mają wytyczne Rady Europy „*Wymiar sprawiedliwości przyjazny dzieciom*”⁵¹⁰. Nawet pomimo tego, że wytyczne te nie są prawnie wiążące, przyczyniają się one do zapewnienia, aby w postępowaniach wymiaru sprawiedliwości, w tym również w ramach systemu sądownictwa karnego, uwzględnione były specyficzne potrzeby dzieci. Wytyczne te bazują na istniejącym orzecznictwie ETPC oraz na innych europejskich i międzynarodowych normach prawnych, takich jak Konwencja ONZ o prawach dziecka. Stanowią one przydatne narzędzie dla specjalistów mających do czynienia z dziećmi. Zgodnie z sekcją I pkt 1 tych wytycznych mają one zastosowanie do dzieci w postępowaniu sądowym (karnym lub innym niż karne) lub w rozwiązaniach alternatywnych względem takiego postępowania. Szczególne znaczenie dla dzieci w postępowaniu

509 ETPC, *Nortier przeciwko Nederlandom*, nr 13924/88, 24 sierpnia 1993 r.; ETPC, *Adamkiewicz przeciwko Polsce*, nr 54729/00, 2 marca 2010 r.

510 Rada Europy, Komitet Ministrów (2010), *Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom (EN)*, 17 listopada 2010 r.

karnym ma prawo dzieci i rodziców do otrzymania wyjaśnień na temat zarzutów karnych w zrozumiały dla nich sposób (sekcja IV.A.1.5); prawo dziecka do bycia przesłuchiwanym tylko w obecności prawnika/rodziców lub osoby, do której dziecko ma zaufanie (sekcja C pkt 30); prawo do postępowania w trybie pilnym (sekcja D pkt 4) oraz prawo dziecka do bycia przesłuchiwanym i uczestniczenia w postępowaniu z poszanowaniem potrzeb dziecka (sekcja D pkt 5).

W czerwcu 2014 r. Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy przyjęło rezolucję w sprawie przyjaznego dzieciom wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich, w której podkreśliło potrzebę traktowania dzieci będących w konflikcie z prawem z uwzględnieniem praw i potrzeb dziecka⁵¹¹. Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy wzywa państwa członkowskie do wdrożenia międzynarodowych norm praw człowieka w dziedzinie wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich, w tym wytycznych Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom, oraz do zapewnienia zgodności prawa i praktyk krajowych z tymi normami. Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy sugeruje stosowanie pozbawienia wolności jedynie jako środka ostatecznego i na możliwie najkrótszy okres, ustanowienie minimalnego wieku odpowiedzialności karnej na 14 lat, bez dopuszczania wyjątków w przypadku poważnych przestępstw, oraz utworzenie specjalistycznego systemu wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich, w tym mechanizmów postępowania alternatywnego, środków niepolegających na pozbawieniu wolności oraz zapewnienia wysoko wykwalifikowanych specjalistów.

Jeżeli chodzi o prawo międzynarodowe, w art. 40 Konwencji o prawach dziecka uznaje się, że każde dziecko podejrzane lub oskarżone o pogwałcenie prawa karnego bądź uznane winnym pogwałcenia prawa karnego ma prawo być traktowane sprawiedliwie i w sposób uwzględniający jego wiek. Zgodnie z art. 40 Konwencji o prawach dziecka kluczowym celem wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich jest reintegracja dzieci w społeczeństwie, w którym mogą podjąć konstruktywną rolę. W art. 40 ust. 2 Konwencji o prawach dziecka uznaje się prawo dzieci do rzetelnego procesu sądowego oraz to, że dzieci mają pewne dodatkowe prawa, w tym prawo do korzystania z pomocy rodziców, prawo do odwołania oraz prawo do pełnego poszanowania ich prywatności na wszystkich etapach postępowania.

⁵¹¹ Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy, rezolucja z 2010 r. (2014), „Wymiar sprawiedliwości dla nieletnich przyjazny dzieciom: od retoryki do rzeczywistości”.

Ponadto w innych instrumentach rozwinięto ustanowione w Konwencji o prawach dziecka zasady rzetelnego procesu sądowego i prawo dziecka do bycia traktowanym w sposób uwzględniający jego potrzeby, w tym zasadę stosowania pozbawienia wolności jedynie jako środka ostatecznego i na możliwie najkrótszy czas (zob. art. 37 lit. b) Konwencji o prawach dziecka). Szczególne znaczenie mają Wzorcowe reguły minimalne Narodów Zjednoczonych dotyczące wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich (reguły pekińskie)⁵¹², Wskazania Narodów Zjednoczonych dotyczące zapobiegania przestępczości nieletnich (wskazania z Rijadu)⁵¹³ oraz Reguły Narodów Zjednoczonych w dziedzinie ochrony osób nieletnich pozbawionych wolności (tzw. reguły hawańskie)⁵¹⁴. Reguły pekińskie zapewniają szczegółowe wytyczne dotyczące realizacji wymogów dotyczących rzetelnego procesu sądowego i traktowania dziecka w sposób uwzględniający jego potrzeby, przewidzianych w art. 40 Konwencji o prawach dziecka, w tym w zakresie celów wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich, ochrony prywatności, postępowania przygotowawczego i sądowego, tymczasowego aresztowania, sądowego orzeczenia i rozporządzenia oraz postępowania instytucjonalnego i nieinstytucjonalnego. Reguły hawańskie odnoszą się do sposobu traktowania nieletnich pozbawionych wolności i obejmują zasady dotyczące definicji pozbawienia wolności, aresztowania przez policję i tymczasowego aresztowania, warunków panujących w placówkach dla nieletnich, procedur dyscyplinarnych, metod kontroli oraz użycia siły lub przymusu, mechanizmów składania skarg, mechanizmów kontroli i monitorowania oraz reintegracji nieletnich. Wskazania z Rijadu zawierają szczegółowe wytyczne w zakresie polityki mającej na celu zapobieganie przestępczości nieletnich.

Komitet Praw Dziecka ONZ wydał jedną uwagę ogólną (nr 10)⁵¹⁵ na temat wymiaru sprawiedliwości dla dzieci i nieletnich, która zawiera szczegółowe wytyczne dotyczące interpretowania i wdrażania Konwencji o prawach dziecka w kontekście wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich. Uwaga ta dotyczy ważnych zasad wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich, w tym prawa do

512 ONZ, Zgromadzenie Ogólne (1985), *Wzorcowe reguły minimalne NZ dotyczące wymiaru sprawiedliwości wobec nieletnich*, UN Doc. GA Res. 40/33, 19 listopada 1985 r.

513 ONZ, Zgromadzenie Ogólne (1990), *Wskazania NZ dotyczące zapobiegania przestępczości nieletnich*, UN Doc. GA Res. 45/112, 14 grudnia 1990 r.

514 ONZ, Zgromadzenie Ogólne (1990), *Reguły NZ w dziedzinie ochrony osób nieletnich pozbawionych wolności*, UN Doc. GA Res. 45/113, 14 grudnia 1990 r.

515 ONZ, Komitet Praw Dziecka (2007), *Uwaga ogólna nr 10 w sprawie praw dziecka w sferze wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich*, CRC/C/GC/07, 25 kwietnia 2007 r.

skutecznego udziału w postępowaniu w ramach prawa do rzetelnego procesu sądowego (zob. także [sekcja 11.1.1](#)), stosowania pozbawienia wolności jako środka ostatecznego i na możliwie najkrótszy czas, korzystania z rozwiązań alternatywnych i zapobiegania przestępczości nieletnich, zakorzenienia zasady dobra dziecka i zasady niedyskryminacji w systemie wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich, jak również ograniczeń wiekowych. Komitet Praw Dziecka ONZ zaleca ustanowienie minimalnego wieku odpowiedzialności karnej na poziomie 12 lat, a najlepiej wyższego. Zaleca również przyznanie wszystkim dzieciom prawa do tego, aby ich sprawy podlegały wymiarowi sprawiedliwości dla nieletnich, oraz zabrania przenoszenia 16- i 17-latków do systemu karnego dla dorosłych w przypadku poważnych przestępstw. Inne uwagi ogólne, np. dotyczące prawa do bycia wysłuchanym (które jest połączone z prawem do skutecznego udziału w postępowaniu w ramach wymiaru sprawiedliwości) oraz ochrony przed wszelkimi formami przemocy, również są istotne dla wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich⁵¹⁶.

11.1.1. Skuteczny udział w postępowaniu

W ramach prawa UE, w art. 47 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej ustanowiono gwarancje podobne do tych przewidzianych w art. 6 EKPC, w tym prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd, prawo do przedstawicielstwa prawnego oraz prawo do skutecznych środków prawnych. Proponowana dyrektywa w sprawie gwarancji procesowych dla dzieci będących podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym obejmuje prawo do skutecznego udziału w postępowaniu, a także prawo do przedstawicielstwa prawnego⁵¹⁷.

W systemie Rady Europy ETPC opracował w ramach art. 6 EKPC konkretne wymogi mające na celu zapewnienie skutecznego udziału dzieci w procesach karnych. Zasadniczo postępowanie powinno zapewniać uwzględnienie wieku, poziomu dojrzałości i zdolności emocjonalnych dziecka⁵¹⁸. Do konkretnych

516 ONZ, Komitet Praw Dziecka (2009), *Uwaga ogólna nr 12 (2009): Prawo dziecka do bycia wysłuchanym*, CRC/C/GC/12, 1 lipca 2009 r.; ONZ, Komitet Praw Dziecka (2011), *Uwaga ogólna nr 13 (2011) w sprawie prawa dziecka do wolności od wszelkich form przemocy*, CRC/C/GC/13, 18 kwietnia 2011 r.

517 Komisja Europejska (2013), wniosek dotyczący dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie gwarancji procesowych dla dzieci będących podejrzanymi lub oskarżonymi w postępowaniu karnym, COM(2013) 822 final, Bruksela, 27 listopada 2013 r.

518 ETPC, *T. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* [Wielka Izba], nr 24724/94, 16 grudnia 1999 r., pkt 61.

przykładów wymogów dotyczących skutecznego udziału w postępowaniu należą: obecność dziecka podczas rozpraw, prowadzenie rozpraw przy zamkniętych drzwiach, ograniczonej jawności, zapewnienie, aby dziecko rozumiało, o co chodzi, oraz ograniczenie formalności posiedzeń sądu. Jak dotąd ETPC nie orzekł, że ustanowienie zbyt niskiego wieku odpowiedzialności karnej samo w sobie stanowi naruszenie art. 6 EKPC. Oceniając, czy dziecko było w stanie skutecznie uczestniczyć w postępowaniu krajowym, ETPC rozpatruje konkretne okoliczności każdego przypadku z osobna.

Przykład: Sprawa *T. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*⁵¹⁹ dotyczy zabójstwa dwulatka przez dwóch dziesięcioletków. Osądzono i skazano ich w procesie publicznym, któremu towarzyszyło ogromne zainteresowanie mediów. Procedura sądowa została częściowo zmodyfikowana – odbywały się krótsze posiedzenia, rodzice skarżącego siedzieli w jego pobliżu, podczas przerw dostępne było pomieszczenie rekreacyjne itd. Skarżący i współskarżony byli jednak sądzeni w sądzie dla dorosłych i zachowano większość rygorystycznych warunków procesu karnego. ETPC orzekł, że skarżący nie był w stanie skutecznie uczestniczyć w postępowaniu ze względu na jawność posiedzeń w połączeniu z wysokim poziomem zainteresowania mediów oraz jego ograniczoną zdolność do wydawania poleceń prawnikom i do złożenia odpowiednich zeznań. Doszło zatem do naruszenia praw skarżącego określonych w art. 6 EKPC.

Uznanie prawa do skutecznego udziału w postępowaniu stanowi również zasadniczy element wytycznych Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom. Wymiar sprawiedliwości dla dzieci, w tym wymiar sprawiedliwości dla nieletnich, jest „dostępny, dostosowany do wieku, sprawny, spełnia normy należytej staranności, uwzględnia potrzeby i prawa dziecka oraz jest do nich dostosowany, przestrzega praw dziecka, w tym prawa do rzetelnego procesu sądowego, uczestnictwa w postępowaniu i rozumienia go, poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, a także prawa do integralności i godności”⁵²⁰. Wytyczne zawierają szczegółowe wskazówki na temat traktowania dzieci w trakcie postępowań w ramach wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich lub innych postępowań. Dzieci powinny mieć dostęp do sądu i postępowania sądowego, a ich prawa do uzyskania porady prawnej

519 ETPC, *T. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* [Wielka Izba], nr 24724/94, 16 grudnia 1999 r.

520 Rada Europy, Komitet Ministrów (2010), *Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom* (EN), 17 listopada 2010 r., pkt II. C.

i przedstawicielstwa prawnego oraz wyrażenia swoich poglądów i do bycia wysłuchanym powinny być chronione; należy unikać nieuzasadnionego opóźnienia, postępowanie powinno być zorganizowane w sposób przyjazny dziecku (na co ma wpływ otoczenie i język), a także należy stosować specjalne rozwiązania na potrzeby zeznań dziecka i dowodów dostarczanych przez dziecko⁵²¹.

11.1.2. Dostęp do pomocy prawnej

W ramach prawa UE dyrektywa 2013/48/UE w sprawie prawa dostępu do adwokata⁵²² – którą należało wdrożyć do dnia 27 listopada 2016 r. – zawiera bezpośrednie odniesienia do dzieci w motywach 52 i 55 preambuły oraz w art. 5 ust. 2–4. Zgodnie z motywem 55 i art. 5 ust. 2, w przypadku pozbawienia dziecka wolności osoba, na której spoczywa odpowiedzialność rodzicielska, jest informowana o pozbawieniu wolności oraz o jego powodach, chyba że byłoby to sprzeczne z celem najlepszego zabezpieczenia interesów dziecka, w którym to przypadku powiadamia się inną stosowną osobę dorosłą. Zgodnie z art. 2 dyrektywę tę stosuje się od chwili poinformowania podejrzanych lub oskarżonych o tym, że są podejrzani lub oskarżeni o popełnienie przestępstwa, do czasu zakończenia postępowania, przez co rozumie się ostateczne ustalenie winy lub niewinności. Ponadto art. 3 ust. 3 stanowi, że prawo dostępu podejrzanych/oskarżonych do adwokata obejmuje prawo do spotykania się na osobności i porozumiewania się z reprezentującym ich adwokatem, w tym przed pierwszym przesłuchaniem, prawo do obecności i skutecznego udziału adwokata w czasie przesłuchiwanie oraz prawo do obecności adwokata podczas czynności dochodzeniowych lub dowodowych.

W ramach prawa Rady Europy ETPC uznaje dostęp do adwokata za jeden z podstawowych elementów prawa do rzetelnego procesu sądowego⁵²³. Osoby oskarżone o popełnienie przestępstwa mają prawo dostępu do adwokata od początkowych etapów dochodzenia policyjnego. Prawo to może być w wyjątkowych okolicznościach ograniczone, pod warunkiem że nie stanowi to rażącego naruszenia praw oskarżonego. Zdaniem ETPC może to nastąpić, gdy do

521 *Tamże*, sekcja D.

522 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/48/UE z dnia 22 października 2013 r. w sprawie prawa dostępu do adwokata w postępowaniu karnym i w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania oraz w sprawie prawa do poinformowania osoby trzeciej o pozbawieniu wolności i prawa do porozumiewania się z osobami trzecimi i organami konsularnymi w czasie pozbawienia wolności, Dz.U. L 294 z 2013, s. 1.

523 ETPC, *Salduz przeciwko Turcji* [Wielka Izba], nr 36391/02, 27 listopada 2008 r., pkt 51.

uzyskania wyroku skazującego wykorzystuje się zeznania złożone bez obecności obrońcy⁵²⁴. W sprawach dotyczących dzieci ETPC bardziej rygorystycznie kontroluje to, czy skarżący miał skuteczny dostęp do adwokata⁵²⁵.

Przykład: Sprawa *Panovits przeciwko Cyprowi*⁵²⁶ dotyczy 17-latka, który został oskarżony o morderstwo i rozbój. Został doprowadzony na komisariat w towarzystwie swojego ojca. Następnie został aresztowany i zabrany do osobnego pomieszczenia na przesłuchanie, bez udziału ojca lub adwokata. Podczas gdy skarżącego przesłuchiowano, jego ojciec został poinformowany o prawie skarżącego do skontaktowania się z adwokatem. Kilka minut później ojciec skarżącego dowiedział się, że jego syn tymczasem przyznał się do popełnienia przestępstwa. ETPC orzekł, że ze względu na wiek skarżącego nie można było uznać, że skarżący miał świadomość swojego prawa do przedstawicielstwa prawnego przed złożeniem jakichkolwiek zeznań. Mało prawdopodobne jest również, że skarżący mógł racjonalnie ocenić konsekwencje bycia przesłuchiwanym bez pomocy adwokata w postępowaniu karnym dotyczącym morderstwa. Mimo że władze wydawały się w każdej chwili gotowe zezwolić skarżącemu na skorzystanie z pomocy adwokata, gdyby sobie tego życzył, nie poinformowały go o przysługującym mu prawie zażądania przyznania mu adwokata bezpłatnie w razie potrzeby. Nie ma dowodów na to, że skarżący lub jego ojciec wyraźnie i jednoznacznie zrezygnowali z przysługującego im prawa do pomocy prawnej. Trybunał uznał zatem, że doszło do naruszenia art. 6 ust. 3 lit. c) w związku z art. 6 ust. 1 EKPC.

11.2. Prawa nieletnich sprawców w związku z pozbawieniem wolności

Główne punkty

- Dzieci można pozbawiać wolności jedynie w ostateczności i na możliwie najkrótszy czas.

524 Tamże, pkt 62.

525 Tamże, pkt 60.

526 ETPC, *Panovits przeciwko Cyprowi*, nr 4268/04, 11 grudnia 2008 r.

- Dzieci pozbawione wolności trzeba traktować stosownie do ich wieku i z poszanowaniem ich godności.
- Dzieci nie powinny być przetrzymywane razem z dorosłymi.

Każdy ma prawo do wolności. Pozbawienie wolności stanowi zatem wyjątek i obejmuje każdą formę umieszczenia nieletniego, decyzją organu sądowego lub administracyjnego, w instytucji, której nieletni nie może opuścić w dowolnym momencie⁵²⁷. Ze względu na znaczenie ochrony praw dziecka, w tym jego dobro, sytuacje pozbawienia wolności dotyczące dzieci należy rozważać właśnie w tym konkretnym kontekście.

Chociaż do pozbawienia wolności dochodzi w różnych okolicznościach, w niniejszej sekcji skoncentrowano się na dzieciach w kontakcie z systemem sądownictwa karnego.

Instrumenty międzynarodowe powszechnie stanowią, że pozbawienie wolności musi być ostatecznością. Oznacza to, że ilekroć władze państwowe rozważają zastosowanie wobec dziecka pozbawienia wolności, powinny najpierw wziąć pod uwagę rozwiązania alternatywne, aby chronić dobro dziecka, a także sprzyjać reintegracji dziecka (art. 40 ust. 1 Konwencji o prawach dziecka). Rozwiązaniem alternatywnym może być na przykład: „opieka, poradnictwo, nadzór, probacja, umieszczenie w rodzinie zastępczej, programy edukacyjne i szkolenia zawodowego” (art. 40 ust. 3 lit. b) Konwencji o prawach dziecka). Jedynie w przypadku braku możliwości zastosowania rozwiązania alternatywnego należy rozważać pozbawienie dziecka wolności. Ponadto pozbawienie wolności należy orzekać na jak najkrótszy czas i z uwzględnieniem odpowiednich gwarancji materialnych i procesowych. Ze względu na wiek i wrażliwość dzieci przysługują im szczególne prawa i gwarancje w przypadku pozbawienia wolności.

⁵²⁷ Zasada 21.5 Rady Europy, Komitetu Ministrów (2008), zalecenia CM/Rec(2008)11 w sprawie europejskich zasad stosowanych wobec młodocianych przestępców, wobec których zastosowano sankcje lub środki, 5 listopada 2008 r.

11.2.1. Formy pozbawienia wolności (gwarancje materialne i proceduralne)

W prawie UE obecne ramy prawne postępowań karnych nie obejmują żadnego wiążącego instrumentu dotyczącego pozbawienia wolności dzieci.

W ramach prawa Rady Europy art. 5 EKPC stanowi, że każdy ma prawo do wolności. Pozbawienie wolności jest wyjątkiem, który powinien być przewidziany w prawie krajowym i nie powinien być arbitralny. Ponadto pozbawienie wolności musi być uzasadnione jedną z sześciu szczegółowo opisanych sytuacji wymienionych w art. 5 ust. 1 lit. a)–f) EKPC. Pozbawienie wolności dzieci w kontakcie z systemem sądownictwa karnego może być uzasadnione na mocy lit. a): pozbawienie wolności w wyniku skazania przez właściwy sąd, lit. c): tymczasowe aresztowanie, a w szczególności lit. d): pozbawienie wolności w celu ustanowienia nadzoru wychowawczego. Przeanalizowane zostaną te dwa ostatnie postanowienia, ponieważ prowadzą one do powstania określonych obowiązków ze strony władz państwowych.

Tymczasowe aresztowanie

„Tymczasowe aresztowanie” oznacza sytuację, w której dana osoba została osadzona w areszcie policyjnym lub śledczym w związku z podejrzeniem o popełnienie przestępstwa. Tymczasowe aresztowanie zaczyna się w momencie zatrzymania, a kończy się rozstrzygnięciem istoty sprawy przez sąd pierwszej instancji⁵²⁸. Dzieci korzystają wprawdzie z takich samych gwarancji, jakie przysługują dorosłym, ETPC ustanowił jednak szereg dodatkowych zasad, aby wzmocnić pozycję dzieci w krajowych postępowaniach karnych.

ETPC na ogół interpretował art. 5 ust. 1 lit. c) i art. 5 ust. 3 jako wymóg stosowania tymczasowego aresztowania tylko wtedy, gdy istnieje uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa. Ponadto tymczasowe aresztowanie nie powinno przekraczać rozsądnego okresu i powinno podlegać kontroli w rozsądnych odstępach czasu. Im dłuższy okres tymczasowego aresztowania, tym silniejsze muszą być powody przedstawione przez organy w celu jego uzasadnienia. Zgodnie z orzecznictwem ETPC osoba oskarżona o popełnienie przestępstwa powinna zawsze być zwolniona w oczekiwaniu na proces, chyba

⁵²⁸ ETPC, *Idalov przeciwko Rosji* [Wielka Izba], nr 5826/03, 22 maja 2012 r., pkt 112.

że państwo może wykazać, że istnieją „istotne i wystarczające” powody uzasadniające dalsze aresztowanie⁵²⁹.

ETPC określił cztery podstawowe dopuszczalne powody odmowy zwolnienia zatrzymanego za poręczeniem majątkowym w przypadku tymczasowego aresztowania: ryzyko ucieczki, ryzyko, że osoba ta będzie utrudniała działanie wymiaru sprawiedliwości, popełni kolejne przestępstwa lub zakłóci porządek publiczny. Ponadto kontynuacja tymczasowego aresztowania powinna być absolutnie niezbędna, a państwo musi zbadać wszystkie fakty przemawiające za istnieniem rzeczywistego interesu publicznego uzasadniającego dalsze pozbawienie wolności albo przeciw niemu⁵³⁰.

ETPC jest zdania, że w sprawach dotyczących dzieci organy państwowe powinny zwrócić szczególną uwagę na wiek dziecka, kiedy rozważają odpowiednie argumenty za tymczasowym aresztowaniem i przeciw niemu; tymczasowe aresztowanie powinno być stosowane jako ostateczność i na jak najkrótszy okres⁵³¹. Oznacza to, że organy powinny rozważyć rozwiązania alternatywne dla tymczasowego aresztowania⁵³². Ponadto organy państwowe powinny wykazywać szczególną staranność, jeżeli chodzi o doprowadzenie do procesu dziecka w rozsądnym terminie⁵³³.

Przykład: W sprawie *Nart przeciwko Turcji*⁵³⁴ 17-letni skarżący został aresztowany w związku z podejrzeniem kradzieży ze sklepu spożywczego. Został osadzony w areszcie tymczasowym w zakładzie karnym dla dorosłych i przebywał tam 48 dni. Odnosząc się w szczególności do faktu, że skarżący był dzieckiem, ETPC stwierdził, że „tymczasowe aresztowanie małoletnich powinno być stosowane jedynie jako ostateczność; powinno być jak najkrótsze, a w przypadku gdy aresztowanie jest bezwzględnie konieczne, małoletni powinni być odseparowani od dorosłych”⁵³⁵. W tym

529 ETPC, *Smirnova przeciwko Rosji*, nr 46133/99 i 48183/99, 24 lipca 2003 r., pkt 58.

530 Tamże, pkt 58–59; ETPC, *Ladent przeciwko Polsce*, nr 11036/03, 18 marca 2008 r., pkt 55.

531 ETPC, *Korneykova przeciwko Ukrainie*, nr 39884/05, 19 stycznia 2012 r., pkt 43–44. Zob. także ETPC, *Selçuk przeciwko Turcji*, nr 21768/02, 10 stycznia 2006 r., pkt 35–36; ETPC, *J.M. przeciwko Danii*, nr 34421/09, 13 listopada 2012 r., pkt 63.

532 ETPC, *Dinç i Çakır przeciwko Turcji*, nr 66066/09, 9 lipca 2013 r., pkt 63 (w języku francuskim); ETPC, *Güveç przeciwko Turcji*, nr 70337/01, 20 stycznia 2009 r., pkt 108.

533 ETPC, *Kuptsov i Kuptsova przeciwko Rosji*, nr 6110/03, 3 marca 2011 r., pkt 91.

534 ETPC, *Nart przeciwko Turcji*, nr 20817/04, 6 maja 2008 r.

535 Tamże, pkt 31.

konkretnym przypadku władze próbowały uzasadniać tymczasowe aresztowanie „stanem materiału dowodowego”, ale ETPC orzekł, że sam ten powód nie może uzasadniać długości okresu tymczasowego aresztowania skarżącego. ETPC uznał zatem, że doszło do naruszenia art. 5 ust. 3 EKPC.

Pozbawienie wolności w celu ustanowienia nadzoru wychowawczego

Ta forma pozbawienia wolności jest zarządzana w sytuacji, gdy istnieje szczególna potrzeba objęcia dziecka nadzorem wychowawczym ze względu na zaburzenia osobowości i agresywne zachowanie. Artykuł 5 ust. 1 lit. d) EKPC dotyczy przede wszystkim form pozbawienia wolności poza zakresem wymiaru sprawiedliwości dla nieletnich.

Przykład: Sprawa *Bouamar przeciwko Belgii*⁵³⁶ dotyczy dziewięciokrotnego osadzenia dziecka w areszcie śledczym na okres około 15 dni. Uważano, że skarżący jako nastolatek miał zaburzenia osobowości i zachowywał się agresywnie. Rząd belgijski twierdził, że skarżący został osadzony w areszcie śledczym w celu ustanowienia nadzoru wychowawczego. ETPC zwrócił uwagę, że tymczasowe osadzenie w areszcie śledczym nie jest samo w sobie sprzeczne z art. 5 ust. 1 lit. d), o ile organy realizują cel polegający na ustanowieniu nadzoru wychowawczego wobec nieletniego. ETPC uznał jednak, że w przypadku skarżącego organy nie wykazały, że miały zamiar lub możliwość umieszczenia go w instytucji, w której mógłby zostać objęty nadzorem wychowawczym. ETPC uznał zatem, że doszło do naruszenia art. 5 ust. 1 lit. d) EKPC.

Przykład: Sprawa *D.G. przeciwko Irlandii*⁵³⁷ dotyczy umieszczenia agresywnego dziecka w zakładzie poprawczym. ETPC orzekł, że pojęcia „nadzoru wychowawczego” nie należy utożsamiać ściśle z nauczaniem szkolnym. Nadzór wychowawczy wiąże się z wykonywaniem wielu aspektów praw rodzicielskich przez organ lokalny w interesie danej osoby i w celu chronienia jej. ETPC orzekł, że dopuszczalne jest, aby organy krajowe umieszczały nieletnich w ośrodkach detencyjnych do czasu znalezienia odpowiedniego zakwaterowania, o ile nastąpi to szybko. W przypadku skarżącego wymóg szybkiego znalezienia zakwaterowania nie został

536 ETPC, *Bouamar przeciwko Belgii*, nr 9106/80, 29 lutego 1988 r.

537 ETPC, *D.G. przeciwko Irlandii*, nr 39474/98, 16 maja 2002 r.

spełniony, ponieważ skarżący został umieszczony w odpowiedniej placówce dopiero po ponad sześciu miesiącach od zwolnienia z zakładu. ETPC uznał zatem, że doszło do naruszenia art. 5 ust. 1 lit. d) EKPC.

Odwołanie od pozbawienia wolności, bezzwłoczność kontroli oraz dostęp do adwokata

W sprawach dotyczących zastosowania pozbawienia wolności wobec dzieci ETPC wymaga szczególnej staranności ze strony organów krajowych. Oprócz wyżej wspomnianych gwarancji organy państwowe muszą zapewnić, aby dzieci miały prawo do zakwestionowania w rozsądnych odstępach czasu legalności pozbawienia wolności oraz aby miały dostęp do adwokata w trakcie postępowania mającego na celu ustalenie legalności pozbawienia ich wolności. Ponadto sądy krajowe muszą rozpatrywać te skargi w krótkim okresie. ETPC wywodzi te gwarancje proceduralne z tekstu art. 5 ust. 4 EKPC.

Przykład: W sprawie *Bouamar przeciwko Belgii*⁵³⁸ ETPC orzekł, że doszło do naruszenia art. 5 ust. 4, ponieważ: rozprawy mające na celu ustalenie legalności tymczasowego aresztowania skarżącego odbyły się pod nieobecność jego adwokatów; decyzje w tych postępowaniach nie zapadły szybko; oraz nie wydano faktycznej decyzji w sprawie „legalności pozbawienia wolności”, ponieważ sądy krajowe oddaliły odwołania skarżącego jako bezzprzedmiotowe.

11.2.2. Warunki przetrzymywania

W ramach prawa UE w art. 4 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej zakazuje się tortur i niehumanitarnego lub poniżającego traktowania. Ponieważ jednak Karta ma zastosowanie tylko w zakresie prawa UE, to aby postanowienie to było pod tym względem wiążące dla państw członkowskich, musi ono być powiązane z innym instrumentem prawnym UE dotyczącym pozbawienia wolności. Jak dotąd TSUE nie rozpatrywał żadnych spraw związanych z art. 4 Karty.

⁵³⁸ ETPC, *Bouamar przeciwko Belgii*, nr 9106/80, 29 lutego 1988 r.

W ramach prawa Rady Europy ETPC uznał, że przetrzymywanie dzieci wraz z dorosłymi może prowadzić do naruszenia art. 3⁵³⁹ lub art. 5 EKPC⁵⁴⁰. Ponadto brak odpowiedniej opieki medycznej w areszcie może również budzić wątpliwości na mocy art. 3⁵⁴¹. Inne aspekty, które mogą potencjalnie budzić wątpliwości na mocy art. 3, obejmują dostępną powierzchnię celi, oświetlenie i zajęcia rekreacyjne⁵⁴². Oceniając zgodność warunków przetrzymywania z normami określonymi w art. 3 EKPC, ETPC często opiera się na zbiorze norm opracowanych przez Europejski Komitet do spraw Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu, który na mocy Europejskiej konwencji o zapobieganiu torturom oraz nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu monitoruje warunki panujące w więzieniach w państwach członkowskich Rady Europy poprzez wizyty na miejscu⁵⁴³.

Przykład: Sprawa *Güveç przeciwko Turcji*⁵⁴⁴ dotyczyła aresztowania 15-letniego chłopca w związku z podejrzeniem, że należy on do Partii Pracujących Kurdystanu (PKK). Został on osadzony przez Trybunał Bezpieczeństwa Państwowego w więzieniu dla dorosłych, gdzie przebywał pięć lat. ETPC stwierdził, że pozbawienie wolności skarżącego stanowiło naruszenie tureckich przepisów i zobowiązań wynikających z traktatów międzynarodowych, w tym m.in. art. 37 lit. c) Konwencji o prawach dziecka, w którym to postanowieniu wymaga się odseparowania dzieci od osób dorosłych. Trybunał zauważył również, że skarżący zaczął w więzieniu cierpieć na problemy natury psychologicznej, w wyniku czego wielokrotnie próbował popełnić samobójstwo. Ponadto organy nie zapewniły skarżącemu odpowiedniej opieki medycznej. W rezultacie, biorąc pod uwagę wiek skarżącego, długość jego pobytu w więzieniu razem z dorosłymi, fakt niezapewnienia przez organy odpowiedniej opieki medycznej w związku z jego problemami psychologicznymi, a także niepodjęcie przez organy kroków zapobiegających wielokrotnym próbom samobójczym skarżącego, ETPC nie miał wątpliwości, że skarżący był poddany nieludzkiemu i poniżającemu traktowaniu. Doszło zatem do naruszenia art. 3 EKPC.

539 ETPC, *Güveç przeciwko Turcji*, nr 70337/01, 20 stycznia 2009 r.

540 ETPC, *Nart przeciwko Turcji*, nr 20817/04, 6 maja 2008 r.

541 ETPC, *Güveç przeciwko Turcji*, nr 70337/01, 20 stycznia 2009 r.; ETPC, *Blokhin przeciwko Rosji*, nr 47152/06, 14 listopada 2013 r. (skierowana do Wielkiej Izby 24 marca 2014 r.).

542 ETPC, *Kuptsov i Kuptsova przeciwko Rosji*, nr 6110/03, 3 marca 2011 r., pkt 70.

543 Zob. na przykład ETPC, *Güveç przeciwko Turcji*, nr 70337/01, 20 stycznia 2009 r.

544 *Tamże*.

EKPS konsekwentnie interpretował art. 17 EKS w taki sposób, że w przypadku pozbawienia wolności lub uwięzienia dzieci powinny być odseparowane od dorosłych.

Europejskie zasady Rady Europy stosowane wobec młodocianych przestępców, wobec których zastosowano sankcje lub środki, zawierają szczegółowe wytyczne dotyczące warunków przetrzymywania. Stanowią one również, że nieletni nie powinni być osadzeni w instytucjach dla osób dorosłych, ale w placówkach przeznaczonych specjalnie dla nieletnich⁵⁴⁵.

W ramach prawa międzynarodowego Konwencja o prawach dziecka zawiera osobne postanowienie dotyczące pozbawienia wolności dzieci, które stanowi, że dzieci muszą być odseparowane od osób dorosłych, chyba że nie jest to zgodne z najwyższym dobrem dziecka (art. 37 lit. c) Konwencji o prawach dziecka). Artykuł ten stanowi również, że dzieci zasadniczo mają prawo utrzymywać kontakty ze swoją rodziną poprzez korespondencję i wizyty.

11.2.3. Ochrona przed znęcaniem się i dręczeniem

W ramach prawa Rady Europy ETPC wielokrotnie orzekał, że organy krajowe są odpowiedzialne za ochronę osób pozbawionych wolności przed śmiercią, znęcaniem się i złym traktowaniem ze strony innych osadzonych lub samych organów. Obowiązki państw w tym zakresie są szczególnie silne, ponieważ zatrzymani znajdują się pod władzą i kontrolą państwa⁵⁴⁶. Oprócz podejmowania uzasadnionych środków w celu chronienia więźniów organy państwowe muszą także prowadzić skuteczne dochodzenia w sprawie spornych zarzutów dotyczących złego traktowania lub w sprawie śmierci.

Przykład: Sprawa *Çoşelav przeciwko Turcji* dotyczy samobójstwa młodocianego w więzieniu⁵⁴⁷, który wcześniej kilkakrotnie bezskutecznie próbował popełnić samobójstwo. Po tych próbach samobójczych organy przeniosły go ze skrzydła dla nieletnich do zakładu dla dorosłych. Trybunał najpierw ustalił, że organy wiedziały lub powinny były wiedzieć o istnieniu

545 Rada Europy, Komitet Ministrów (2008), zalecenie CM/Rec(2008)11 w sprawie europejskich zasad stosowanych wobec młodocianych przestępców, wobec których zastosowano sankcje lub środki, 5 listopada 2008 r., zasada 59.1.

546 ETPC, *Anguelova przeciwko Bułgarii*, nr 38361/97, 13 czerwca 2002 r.; ETPC, *H.Y. i Hü.Y. przeciwko Turcji*, nr 40262/98, 6 października 2005 r.

547 ETPC, *Çoşelav przeciwko Turcji*, nr 1413/07, 9 października 2012 r.

rzeczywistego i bezpośredniego zagrożenia dla życia syna skarżących, po czym stwierdził, że organy nie podjęły racjonalnych środków, aby zapobiec ryzyku samobójstwa. ETPC położył duży nacisk na wiek zmarłego oraz fakt, że został osadzony razem z osobami dorosłymi. ETPC uznał zatem, że doszło do naruszenia materialnego aspektu art. 2 EKPC. Ponadto Trybunał stwierdził również naruszenie aspektu proceduralnego art. 2 z uwagi na nieprzeprowadzenie przez organy skutecznego dochodzenia w sprawie śmierci syna skarżących. Powody uzasadniające te ustalenia obejmują: fakt, że organy nie poinformowały niezwłocznie skarżących o śmierci ich syna; niezbadanie przez prokuraturę domniemych uchybień w zapobiegnięciu samobójstwu oraz nadmierny czas trwania zaistniałego postępowania administracyjnego.

11.3. Ochrona dzieci będących ofiarami i świadkami

Główny punkt

- Dzieci będące ofiarami i świadkami mają prawo do ochrony przed dalszą wiktyzacją, do rehabilitacji i reintegracji oraz do skutecznego udziału w postępowaniu karnym i postępowaniach alternatywnych.

Zarówno w prawie UE, jak i prawie Rady Europy uznano pozycję dzieci będących ofiarami i świadkami.

W ramach prawa UE pozycję dzieci będących ofiarami jednoznacznie uwzględniono w dyrektywie 2012/29/UE w sprawie praw ofiar⁵⁴⁸. Stanowi ona, że w przypadkach gdy ofiarą jest dziecko, w pierwszym rzędzie bierze się pod uwagę najlepsze zabezpieczenie jego interesu, który należy ocenić indywidualnie w każdym przypadku. Ponadto pierwszeństwo ma podejście dostosowane do dziecka, tj. uwzględniające wiek dziecka, poziom jego dojrzałości, jego opinie, potrzeby i obawy. Dyrektywa ta ma również na celu zapewnienie, aby dziecko i osoba sprawująca nad nim władzę rodzicielską (lub inny

⁵⁴⁸ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 r. ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw, Dz.U. L 315 z 2012, s. 55.

przedstawiciel prawny dziecka) byli informowani o wszelkich środkach lub prawach adresowanych w szczególności do dziecka (art. 1 ust. 2). Dzieci będące ofiarami mają również prawo do bycia wysłuchanymi podczas postępowania karnego, a państwa członkowskie muszą zapewnić im możliwość przedstawiania dowodów. Trzeba uwzględnić odpowiednio wiek i dojrzałość dziecka (art. 10 ust. 1). Ponadto dyrektywa ta ma na celu ochronę w postępowaniu karnym prywatności i tożsamości dzieci będących ofiarami, aby m.in. zapobiegać wtórnej wiktyimizacji (art. 21 ust. 1, zob. również art. 26). W dyrektywie tej ustanowiono również szczególny przepis dotyczący prawa do ochrony dzieci będących ofiarami podczas postępowania karnego (art. 24), który to przepis odnosi się do utrwalania audiowizualnego przesłuchań dzieci będących ofiarami i wykorzystywania tych nagrań jako dowodu w postępowaniu karnym; wyznaczania specjalnego przedstawiciela; oraz prawa dziecka do zastępstwa procesowego we własnym imieniu w postępowaniach, w których istnieje konflikt interesów między dzieckiem będącym ofiarą a osobami sprawującymi władzę rodzicielską. Ponadto dyrektywa zawiera różne przepisy dotyczące ochrony ofiar w ogóle, takie jak prawo do korzystania z usług służb udzielających wsparcia ofiarom. W przypadku dzieci i innych grup szczególnie narażonych należy zapewnić możliwość korzystania z usług specjalistycznych służb wsparcia (zob. sekcja 38 rezolucji towarzyszącej tej dyrektywie)⁵⁴⁹.

Takie kwestie, jak m.in. udział ofiar w postępowaniu, ich prawa i sprawiedliwe traktowanie, były uwzględnione w decyzji ramowej 2001/220/WSiSW w sprawie pozycji ofiar w postępowaniu karnym, zanim dokument ten zastąpiono dyrektywą w sprawie praw ofiar. W decyzji tej uznawano szczególną pozycję ofiar szczególnie narażonych, chociaż nie odniesiono się w niej bezpośrednio do dzieci. Na mocy tej decyzji ramowej TSUE orzekł, że ze względu na wiek dzieci oraz na przestępstwa, których rzekomo padły ofiarą, można zaliczyć dzieci do ofiar szczególnie narażonych. To w konsekwencji uprawnia dzieci do korzystania ze szczególnych środków ochrony, takich jak przesłuchanie ich poza salą rozpraw i przed terminem rozprawy⁵⁵⁰. TSUE orzekł również, że wszystkie środki podejmowane w celu ochrony ofiar muszą być zaprojektowane w taki sposób, żeby mimo wszystko zapewnić oskarżonemu rzetelny proces sądowy. Innymi słowy, ochrona ofiar i świadków nie może naruszać

549 Zob. FRA (2014b), s. 36.

550 TSUE, C-105/03, *Postępowanie karne przeciwko Marii Pupino* [Wielka Izba], 16 czerwca 2005 r., pkt 53.

prawa oskarżonego do rzetelnego procesu sądowego (zob. także przykłady orzecznictwa ETPC)⁵⁵¹.

Przykład: W sprawie *Pupino*⁵⁵² włoska nauczycielka została oskarżona o znęcanie się nad uczniem. Zgodnie z włoskim kodeksem postępowania karnego świadkowie z reguły muszą zeznawać w sądzie podczas rozprawy. W pewnych okolicznościach świadkowie mogą jednak złożyć zeznania przed sędzią przed rozprawą w trybie postępowania incydentalnego (*incidente probatorio*). W przedmiotowej sprawie prokurator złożył w sądzie krajowym wniosek o dopuszczenie wcześniej złożonych zeznań małych dzieci jako dowodu, ale sąd krajowy odmówił. Po raz pierwszy TSUE przedstawił wykładnię niektórych przepisów odnoszących się do pozycji dzieci jako ofiar i świadków w postępowaniu karnym. Podkreślił, że decyzja ramowa 2001/220/WSiSW zobowiązuje państwa członkowskie do zapewnienia szczególnej ochrony ofiarom szczególnie podatnym na wiktymizację, co oznacza, że sąd krajowy musi mieć możliwość zezwolenia takim ofiarom na składanie zeznań w sposób zapewniający ich ochronę, na przykład poza salą rozpraw i przed terminem rozprawy. TSUE stwierdził: „Niemniej jednak, bez względu na to, czy okoliczność, iż osoba będąca ofiarą danego przestępstwa jest małoletnia, jest co do zasady wystarczająca, aby zakwalifikować ją do szczególnie podatnych na wiktymizację w rozumieniu decyzji ramowej, nie ulega wątpliwości, że w przypadku gdy – jak ma to miejsce w sprawie przed sądem odsyłającym – małe dzieci twierdzą, że były źle traktowane i co gorsza przez nauczycielkę, dzieci te mogą, celem skorzystania ze szczególnej ochrony przewidzianej w cytowanych przepisach decyzji ramowej, zostać zaliczone do tej kategorii, w szczególności ze względu na ich wiek oraz na charakter i konsekwencje przestępstw, których – jak twierdzą – padły ofiarą”⁵⁵³. Ponadto TSUE orzekł, że wszystkie środki dotyczące ochrony i zapobiegania wtórnej wiktymizacji ofiar muszą być zaprojektowane w taki sposób, żeby nadal zapewnić oskarżonej rzetelny proces sądowy⁵⁵⁴.

551 TSUE, C-105/03, *Postępowanie karne przeciwko Marii Pupino* [Wielka Izba], 16 czerwca 2005 r. Zob. także TSUE, C-507/10, *Postępowanie karne przeciwko X*, 21 grudnia 2011 r.

552 TSUE, C-105/03, *Postępowanie karne przeciwko Marii Pupino* [Wielka Izba], 16 czerwca 2005 r.

553 *Tamże*, pkt 53.

554 *Tamże*, pkt 59.

W ramach prawa Rady Europy ETPC orzekł, że państwo ma obowiązek chronić interesy ofiar. Odnosi się to do ofiar, które uczestniczą w postępowaniu karnym w charakterze świadka. Na mocy postanowień EKPC, takich jak art. 2 i 8, ich interesy muszą być rozważone w kontekście interesów obrony⁵⁵⁵. ETPC wydał szereg orzeczeń dotyczących przestępstw seksualnych, w których dzieci zeznawały przeciwko domniemanym sprawcom. Z orzecznictwa wynika, że Trybunał uznał, iż postępowania karne dotyczące przestępstw seksualnych „są często postrzegane jako bolesne doświadczenie dla ofiary, w szczególności gdy ta ostatnia jest konfrontowana z oskarżonym wbrew jej woli”, a zwłaszcza w przypadku dzieci⁵⁵⁶. W konsekwencji Trybunał przyjął, że w takich przypadkach można stosować pewne środki służące ochronie dzieci będących ofiarami. Trybunał zwrócił jednak uwagę, że środki takie nie mogą utrudniać odpowiedniego i skutecznego korzystania z prawa do obrony, a organy sądowe mogą być zobowiązane do podejmowania środków równoważących niekorzystne warunki, w ramach których działa obrona⁵⁵⁷.

Przykład: W sprawie *Kovač przeciwko Chorwacji*⁵⁵⁸ 12-letnia dziewczynka zeznała przed sędzią śledczym, że skarżący dopuścił się wobec niej czynów lubieżnych. Skarżący nie był obecny ani reprezentowany podczas składania tych zeznań, jak również nie zapewniono mu możliwości zakwestionowania zeznania ofiary. ETPC przypomniał, że z reguły wszystkie zeznania muszą być złożone w obecności oskarżonego na posiedzeniu jawnym, aby można było wysunąć argumenty kontradiktoryjne. Jeżeli zeznania złożone na etapie dochodzenia policyjnego lub śledztwa sądowego są wykorzystywane jako dowód, samo w sobie nie jest to sprzeczne z art. 6 EKPC, pod warunkiem że pozwany ma wystarczającą i odpowiednią możliwość zakwestionowania zeznań danego świadka i przesłuchania go podczas składania zeznań albo na późniejszym etapie postępowania. W przypadku skarżącego zeznania ofiary stanowiły jedyny bezpośredni dowód potwierdzający fakty zarzucane skarżącemu i dowód ten miał decydujące znaczenie dla decyzji sądu o wydaniu wyroku skazującego. Skarżący nie był jednak w stanie zakwestionować tego dowodu ani

555 ETPC, *Doorson przeciwko Niderlandom*, nr 20524/92, 26 marca 1996 r.

556 ETPC, *S.N. przeciwko Szwecji*, nr 34209/96, 2 lipca 2002 r., pkt 47.

557 ETPC, *Bocos-Cuesta przeciwko Niderlandom*, nr 54789/00, 10 listopada 2005 r.; ETPC, *A.L. przeciwko Finlandii*, nr 23220/04, 27 stycznia 2009 r.; ETPC, *W. przeciwko Finlandii*, nr 14151/02, 24 kwietnia 2007 r.; ETPC, *Kovač przeciwko Chorwacji*, nr 503/05, 12 lipca 2007 r.

558 ETPC, *Kovač przeciwko Chorwacji*, nr 503/05, 12 lipca 2007 r.

uzyskać odpowiedzi od sądów krajowych w sprawie jego skargi w tym przedmiocie. Co więcej, faktyczne zeznanie ofiary nigdy nie zostało odczytane przed sądem. Zamiast tego sędzia jedynie odnotował, że ofiara podtrzymuje swoje zeznanie złożone przed sędzią śledczym. ETPC orzekł zatem, że skarżącemu nie zapewniono rzetelnego procesu sądowego, co stanowi naruszenie art. 6 ust. 1 w związku z art. 6 ust. 3 lit. d) EKPC.

Przykład: W sprawie *S.N. przeciwko Szwecji*⁵⁵⁹, 10-letni chłopiec zeznał na policji, że był wykorzystywany seksualnie przez skarżącego. Chłopiec został dwa razy przesłuchany przez inspektora policji z dużym doświadczeniem w przypadkach znęcania się nad dziećmi. Pierwsze przesłuchanie zarejestrowano na nagraniu wideo, a drugie na nagraniu audio. Adwokat skarżącego nie uczestniczył w drugim przesłuchaniu, ale uzgodnił z inspektorem policji kwestie, które trzeba było omówić. Podczas procesu sąd rejonowy odtworzył nagranie z przesłuchania dziecka, ale dziecka nie przesłuchano osobiście. Sąd ostatecznie skazał skarżącego, opierając się niemal całkowicie na zeznaniach dziecka. Sąd apelacyjny utrzymał w mocy wyrok skazujący. Orzekł, że przesłuchania przeprowadzone przez policję stanowią dowód wystarczający do stwierdzenia winy skarżącego, choć przyznał, że nie ma dowodów technicznych potwierdzających zarzuty dziecka, które były czasami nieprecyzyjne. ETPC uznał, że w sprawach dotyczących przestępstw seksualnych przesłuchanie świadka przez adwokata strony przeciwnej nie zawsze jest możliwe i że w takich przypadkach zeznania świadków należy traktować z dużą ostrożnością. Chociaż zeznania dziecka były praktycznie jedynym dowodem przeciwko oskarżonemu, całe postępowanie było rzetelne. Nagranie wideo zaprezentowano podczas procesu i rozpraw apelacyjnych, a protokół drugiego przesłuchania odczytano przed sądem rejonowym; nagranie audio odtworzono również przed sądem apelacyjnym. Dało to skarżącemu wystarczającą możliwość zakwestionowania zeznań dziecka i jego wiarygodności w toku postępowania karnego. W konsekwencji nie doszło do naruszenia art. 6 ust. 3 lit. d) EKPC.

Orzecznictwo ETPC dotyczy nie tylko równowagi między ochroną dzieci będących ofiarami a prawem oskarżonego do rzetelnego procesu sądowego, lecz także ochrony prawa do życia świadków i ich rodzin, w tym dzieci, na mocy art. 2 EKPC, jak pokazano na poniższym przykładzie.

559 ETPC, *S.N. przeciwko Szwecji*, nr 34209/96, 2 lipca 2002 r.

Przykład: Sprawa *R.R. i inni przeciwko Węgrom*⁵⁶⁰ dotyczyła więźnia, który w trakcie jawnego posiedzenia sądu złożył zeznania na temat swojej działalności w zakresie handlu narkotykami i został, wraz z żoną i dwójką dzieci, objęty programem ochrony świadków ze względu na ryzyko odwetu. Kiedy organy zdały sobie sprawę z tego, że więzień pozostaje w kontakcie ze środowiskiem przestępczym, usunęły go i jego rodzinę z programu ochrony świadków z powodu naruszenia warunków tego programu. Na mocy art. 2 EKPC rodzina twierdziła, że wykluczenie jej z programu ochrony świadków naraża życie członków rodziny na ryzyko odwetu ze strony mafii. Trybunał uznał, że objęcie skarżących programem ochrony świadków i współpraca ojca z organami oznaczały, że życie skarżących było zagrożone, gdy środek ten został pierwotnie zastosowany. Ponieważ anulowanie ich ochrony w ramach programu nie wynikało ze zmniejszenia się tego ryzyka, a z naruszenia warunków programu, Trybunał nie był przekonany, że organy wykazały, że ryzyko przestało istnieć. Ponadto można było przypuszczać, że po zlikwidowaniu nowej tożsamości członków rodziny informacje na temat ich tożsamości i miejsca pobytu stały się dostępne dla każdego, kto chciałby ich skrzywdzić. W ten sposób organy potencjalnie naraziły rodzinę na zagrożenie życia, co stanowi naruszenie art. 2 EKPC.

W art. 31 konwencji z Lanzarote wskazano, które ogólne środki ochrony państwa członkowskie powinny podjąć w celu ochrony praw i interesów ofiar, w tym ich szczególnych potrzeb jako świadków, na każdym etapie dochodzenia i postępowania karnego (art. 31 ust. 1). Środki te obejmują informowanie ofiar o przysługujących im prawach, dostępności służb oraz ogólnym przebiegu dochodzenia lub postępowania, ochronę prywatności i bezpieczeństwa ofiar (w tym informowanie o zwolnieniu osoby ściganej lub skazanej) oraz unikanie kontaktu między ofiarami a sprawcami w budynkach sądu i organu ścigania. Ponadto art. 31 stanowi, że ofiary muszą mieć dostęp do pomocy prawnej (art. 31 ust. 3). Informacje udzielane dziecku muszą być dostosowane do wieku i stopnia dojrzałości dziecka i przekazywane w zrozumiałym dla niego języku (art. 31 ust. 6).

⁵⁶⁰ ETPC, *R.R. i inni przeciwko Węgrom*, nr 19400/11, 4 grudnia 2012 r.

W wytycznych Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom⁵⁶¹ zwraca się uwagę również na pozycję dziecka będącego ofiarą i świadkiem, zwłaszcza gdy składa ono zeznania w postępowaniu sądowym. W wytycznych wzywa się państwa członkowskie do dołożenia „wszelkich starań, aby dzieci składały zeznania w najdogodniejszym dla nich otoczeniu i w najodpowiedniejszych warunkach, z uwzględnieniem ich wieku, dojrzałości i poziomu zrozumienia oraz wszelkich problemów w komunikacji, jakie mogą mieć te dzieci”⁵⁶². W tym celu należy korzystać z pomocy przeszkolonych specjalistów i zachęcać na przykład do składania przez dzieci zeznań w formie nagrań audiowizualnych. Dzieci powinny również mieć możliwość składania zeznań w sprawach karnych bez obecności domniemanego sprawcy. W wytycznych uznaje się także, że w ramach takiego podejścia przyjaznego dzieciom należy szanować prawo innych stron do zakwestionowania treści zeznań dziecka. Ponadto wytyczne stanowią, że należy chronić prywatność i życie rodzinne dzieci będących świadkami (sekcja IV pkt A ppkt 9), a postępowanie powinno w miarę możliwości odbywać się przy drzwiach zamkniętych.

W ramach prawa międzynarodowego pozycja dzieci będących ofiarami jest wyraźnie uwzględniona w art. 39 Konwencji o prawach dziecka. Postanowienie to stanowi, że państwa strony muszą podejmować wszelkie właściwe kroki dla ułatwienia przebiegu rehabilitacji fizycznej i psychicznej oraz reintegracji społecznej dziecka będącego ofiarą. Taka rehabilitacja czy reintegracja musi przebiegać w środowisku, które sprzyja zdrowiu, zapewnieniu szacunku do siebie i godności dziecka.

Należy również zwrócić uwagę, że ONZ przyjęła „Wytyczne dotyczące wymiaru sprawiedliwości w sprawach, w których ofiarami lub świadkami przestępstwa są dzieci”⁵⁶³. W wytycznych tych wymaga się traktowania dzieci będących ofiarami i świadkami z „wyczuleniem na sprawy dzieci”, co „oznacza podejście, które uwzględnia prawo dziecka do ochrony oraz jego indywidualne potrzeby i opinie”⁵⁶⁴. Wytyczne te zawierają bardzo szczegółowe wskazówki doty-

561 Rada Europy, Komitet Ministrów (2010), *Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom* (EN), 17 listopada 2010 r. Zob. również FRA (2015b).

562 Rada Europy, Komitet Ministrów (2010), *Wytyczne Komitetu Ministrów Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom* (EN), 17 listopada 2010 r., pkt 64.

563 Rada Gospodarczo-Społeczna ONZ (ECOSOC), rezolucja 2005/20, *Wytyczne dotyczące wymiaru sprawiedliwości w sprawach, w których ofiarami lub świadkami przestępstwa są dzieci*, 22 lipca 2005 r.

564 *Tamże*, pkt 9 lit. d).

czące sposobu wdrożenia tych aspektów. Komitet Praw Dziecka ONZ również podkreślił w swojej uwadze ogólnej⁵⁶⁵ znaczenie tych wytycznych w kontekście art. 12 Konwencji o prawach dziecka (prawo do bycia wysłuchanym). Według Komitetu dzieci będące ofiarami i świadkami przestępstwa muszą mieć możliwość pełnego korzystania z przysługujących im praw do swobodnego wyrażania swoich poglądów, co w szczególności „oznacza, że należy dołożyć wszelkich starań w celu zapewnienia, aby zasięgano opinii dziecka będącego ofiarą lub świadkiem co do istotnych kwestii dotyczących jego udziału w danej sprawie oraz aby umożliwiano dziecku swobodne wyrażanie na własny sposób poglądów i obaw dotyczących jego udziału w procesie sądowym”⁵⁶⁶. Komitet twierdzi również, że „prawo dziecka będącego ofiarą i świadkiem [...] wiąże się z prawem do bycia informowanym na temat takich kwestii, jak: dostępność usług opieki zdrowotnej, psychologicznej i społecznej, rola dziecka będącego ofiarą lub świadkiem, sposoby prowadzenia »przesłuchania«, istniejące mechanizmy wsparcia dostępne dla dziecka przy składaniu skargi i udziale w dochodzeniach i postępowaniach sądowych, konkretne miejsca i terminy rozpraw, dostępność środków ochrony prawnej, możliwości uzyskania odszkodowania oraz przepisy dotyczące odwołania”⁵⁶⁷.

565 ONZ, Komitet Praw Dziecka (2009), *Uwaga ogólna nr 12 (2009): Prawo dziecka do bycia wysłuchanym*, CRC/C/GC/12, 1 lipca 2009 r., pkt 62–64.

566 *Tamże*, pkt 63.

567 *Tamże*, pkt 64.

Dodatkowe lektury

Rozdział 1

Wprowadzenie do prawa europejskiego dotyczącego praw dziecka: kontekst i kluczowe zasady

Breen, C. (2002), „The emerging tradition of the best interests of the child in the European Convention on Human Rights”, w: Breen, C., *The standard of the best interest of the child*, Dordrecht, Martinus Nijhoff.

Cullen, H. (2004), „Children’s rights”, w: Peers, S. i Ward, A. (red.), *The EU Charter of Fundamental Rights: Politics, law and policy*, Oksford, Hart Publishing, s. 323–348.

González Bou, E., González Viada, N., Aldecoa Luzárraga F. i Forner Delaygua, J. (2010), *La protección de los niños en el derecho internacional y en las relaciones internacionales: Jornadas en conmemoración del 50 aniversario de la Declaración Universal de los Derechos del Niño y del 20 aniversario del Convenio de Nueva York sobre los Derechos del Niño*, Marcial Pons.

Kilkelly, U. (1999), *The child and the ECHR*, Aldershot, Ashgate.

Kilkelly, U. (2014), „The CRC and the ECHR: The contribution of the European Court of Human Rights to the implementation of Article 12 of the CRC”, w: Liefaard, T. i Doek, J. (red.), *Litigating the Rights of the Child*, Londyn, Springer, s. 193–209.

Lamont, R. (2014), „Article 24”, w: Peers, S., Hervey, T., Kenner, J. i Ward, A. (red.), *The EU Charter of Fundamental Rights: A commentary*, Oksford, Hart Publishing, s. 209–215.

Liefwaard, T. i Doek, J. (2015), „Kinderrechten in de rechtspraak: Een internationaal perspectief”, *Tijdschrift voor Familie- en Jeugdrecht*, 2015/12(4), s. 82–87.

McGlynn, C. (2002), „Rights for children?: The potential impact of the European Union Charter of Fundamental Rights”, *European Public Law*, t. 8, nr 3, s. 387–400.

Pulles, G. (2013), „Het Europese Hof voor de Rechten van de Mens en het IVRK: receptie in het belang van het kind”, w: Graaf, J. H. de, Mak, C., Montanus, P. J. i Wijk, F. K. van (red.), *Rechten van het kind en waardigheid*, Nijmegen, Ars Aequi Libri, s. 109–138.

Stalford, H. (2012), *Children and the European Union: Rights, welfare and accountability*, Oksford, Hart Publishing.

Stalford, H. (2014), „Using the Convention on the Rights of the Child in litigation under EU law”, w: Liefwaard, T. i Doek, J. (red.), *Litigating the Rights of the Child*, Londyn, Springer, s. 1–11.

Stalford, H. i Schuurman, M. (2011), „Are we there yet?: The impact of the Lisbon Treaty on the EU Children’s Rights Agenda”, *International Journal of Children’s Rights*, t. 19, nr 3, s. 381–403.

Trinidad Núñez, P. (2002), *El niño en el derecho internacional de los derechos humanos*, Universidad de Extremadura Servicio de Publicaciones.

Trinidad Núñez, P. (2003), „¿Qué es un niño? Una visión desde el Derecho Internacional Público”, *Revista española de educación comparada* (Ejemplar dedicado a: La infancia y sus derechos), nr 9, s. 13–48.

UNICEF, Centrum Badawcze Innocenti (2009), *Reformas Legislativas e a Implementação sobre os Direitos da Criança*, UNICEF.

UNICEF, Centrum Badawcze Innocenti (2013), *In difesa dei diritti dell’infanzia: Uno studio globale sulle istituzioni indipendenti dei diritti umani per l’infanzia – Relazione di sintesi*, UNICEF.

Verheyde, M. (2004), „Kinderen en het Europese Verdrag voor de Rechten van de Mens”, w: Verhellen, E., Cappelaere, G. i Decock, G. (red.), *Kinderrechtengids: Commentaren, regelgeving, rechtspraak en nuttige informatie over de maatschappelijke en juridische positie van het kind*, Gent, Mys en Breesch, s. 1-76.

Villagrasa Alcaide, C. i Ravetllat Ballesté, I. (2009), *Por los derechos de la infancia y de la adolescencia: un compromiso mundial desde el derecho de participación en el XX aniversario de la Convención sobre los Derechos del Niño*, Editorial Bosch, S.A., s. 55-80.

Rozdział 2

Podstawowe prawa i wolności obywatelskie

Brems, E. (2006), „Article 14: The right to freedom of thought, conscience and religion”, w: Alen, A., Vande Lanotte, J., Verhellen, E., Ang, F., Berghmans, E. i Verheyde, M. (red.), *A commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*, Lejda, Martinus Nijhoff Publishers, s. 7-40.

Daly, A., Eurobarometr (2011), „[The right of children to be heard in civil proceedings and the emerging law of the European Court of Human Rights](#)”, *The International Journal of Human Rights*, t. 15, nr 3.

Enkelaar, A. i Zutpen, M. (2010), „De autonomie van het kind in de rechtszaal”, w: de Graaf, J. H., Mak, C., Wijk, F. K. van i Mulders, L. A. (red.), *Rechten van het kind en autonomie*, Nijmegen.

FRA (2010a), *Developing indicators for the protection, respect and promotion of the rights of the child in the European Union*, Luksemburg, Urząd Publikacji.

FRA i ETPC (2011), [Podręcznik europejskiego prawa o niedyskryminacji](#), Luksemburg, Urząd Publikacji (nowe wydanie z 2018 r.).

Koeren, M. (2013), „Recht op informatie?”, w: Graaf, J. H. de, Mak, C., Montanus, P. J. i van Wijk, F. K., *Rechten van het kind en waardigheid*, Nijmegen.

Komisja Europejska (2014), *Summary of contextual overviews on children's involvement in criminal judicial proceedings in the 28 Member States of the European Union*, Luksemburg, Urząd Publikacji Unii Europejskiej (Urząd Publikacji).

Lundy, L. (2007), „»Voice« is not enough: Conceptualising Article 12 of the United Nations Convention on the Rights of the Child”, *British Educational Research Journal*, t. 33, nr 6, s. 927-942.

Mazey, S. (2002), „Gender mainstreaming strategies in the EU: Delivering on an agenda”, *Feminist Legal Studies*, t. 10, nr 3-4, s. 227-240.

Nowak, M. (2005), *U.N. Covenant on Civil and Political Rights, CCPR commentary*, wyd. II zmienione, Kehl, Strasbourg and Arlington: N.P. Engel Publisher.

Partsch, K. J. (1981), „Freedom of conscience and expression, and political freedoms”, w: Henkin, L. (red.), *The International Bill of Rights: The Covenant on Civil and Political Rights*, Nowy Jork, Columbia University Press.

de Schutter, O., Europejska sieć ekspertów prawnych w dziedzinie niedyskryminacji (2011), *The prohibition of discrimination under European Human Rights Law: Relevance for the EU non-discrimination directives – an update*, Dyrekcja Generalna ds. Sprawiedliwości Komisji Europejskiej, Luksemburg, Urząd Publikacji.

Tomuschat, C. (1993), „Freedom of association”, w: Macdonald, R. St. J., Matscher, F. i Petzold, H., *The European system for the protection of human rights*, Dordrecht, Martinus Nijhoff Publishers.

Wheatley Sacino, S. (2011), „Article 17: Access to a diversity of mass media sources”, w: Alen, A., Vande Lanotte, J., Verhellen, E., Ang, F., Berghmans, E. i Verheyde, M. (red.), *A commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*, Lejda, Martinus Nijhoff Publishers.

Woodward, A. E. (2008), „Too late for gender mainstreaming? Taking stock in Brussels”, *Journal of European Social Policy*, t. 18, s. 289-302.

Rozdział 3

Równość i niedyskryminacja

Breen, C. (2006), *Age discrimination and children's rights: Ensuring equality and acknowledging difference*, Lejda, Martinus Nijhoff.

Carmona Luque, M. (2003), „La no discriminación como principio rector de la Convención sobre los Derechos del Niño”, *Cursos de derechos humanos de Donostia-San Sebastián*, t. 4, s. 173–188.

FRA (2010b), *Separated, asylum-seeking children in European Union Member States. Comparative Report*, Luksemburg, Urząd Publikacji.

FRA (2011a), *Fundamental rights of migrants in an irregular situation in the European Union*, Luksemburg, Urząd Publikacji.

FRA (2011b), *Migranci o nieuregulowanym statusie pobytu: dostęp do opieki zdrowotnej w 10 krajach członkowskich Unii Europejskiej*, Luksemburg, Urząd Publikacji.

FRA (2014a), *Guardianship for children deprived of parental care: A handbook to reinforce guardianship systems to cater for the specific needs of child victims of trafficking*, Luksemburg, Urząd Publikacji.

FRA i ETPC (2011), *Podręcznik europejskiego prawa o niedyskryminacji*, Luksemburg, Urząd Publikacji.

Karagiorgi, C. (2014), „The concept of discrimination by association and its application in the EU Member States”, *European Anti-Discrimination Law Review*, t. 18, s. 25–36.

Toggenburg, G. (2008), „Discrimination by association: a notion covered by EU equality law?”, *European Law Reporter*, t. 3, s. 82–87.

Rozdział 4

Kwestie tożsamości osobistej

Doek, J. (2006a), „The CRC and the Right to Acquire and to Preserve a Nationality”, *Refugee Survey Quarterly*, t. 25, nr 3, s. 26–32.

Doek, J. (2006b), „Article 8 – The Right to Preservation of Identity; Article 9 – The Right Not to be Separated from His or Her Parents”, w: Alen, A., Vande Lanotte, J., Verhellen, E., Ang, F., Berghmans, E. i Verheyde, M. (red.), *A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*, Lejda, Martinus Nijhoff.

FRA (2015a), *The fundamental rights situation of intersex people*, FRA Focus, Wiedeń.

Mak, C. (2008), „Baas in eigen buik? De rechtsgeldigheid in nakoming van draagmoederschapsovereenkomsten in het licht van grondrechten”, w: Graaf, J. H. de, Mak, C. i Wijk, F. K. van (red.), *Rechten van het kind en ouderlijke verantwoordelijkheid*, Nijmegen.

van Waas, L. E. (2008), *Nationality matters. Statelessness under international law*, Antwerpia, Intersentia.

Vonk, M. (2010), „De autonomie van het kind in het afstammingsrecht”, w: Graaf, J. H. de, Mak, C., Wijk, F. K. van i Mulders, L. A. (red.), *Rechten van het kind en autonomie*, Nijmegen.

Ziemele, I. (2007), „Article 7 – The Right to Birth Registration, Name and Nationality, and the Right to Know and Be Cared for by Parents”, w: Alen, A., Vande Lanotte, J., Verhellen, E., Ang, F., Berghmans, E. i Verheyde, M. (red.), *A commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*, Lejda, Martinus Nijhoff.

Rozdział 5

Życie rodzinne

Bueren, G. van (2007), *Child rights in Europe, convergence and divergence in judicial protection*, Strasburg, Wydawnictwo Rady Europy.

Kilkelly, U. (2010a), „Protecting children’s rights under the ECHR: The role of positive obligations”, *NILQ*, t. 61, nr 3, s. 245–261.

Kilkelly, U. (2010b), „Relocation: A children’s rights perspective”, *Journal of Family Law and Practice*, t. 1, nr 1, s. 23–35.

Lázaro González, I. (2011), „Intervención pública en la protección de los menores y respecto a la vida en familia: aportaciones del Tribunal de Estrasburgo”, *Icade: Revista de las Facultades de Derecho y Ciencias Económicas y Empresariales*, nr 83–84, s. 255–290.

Rozdział 6

Opieka zastępcza i przysposobienie

FRA (2014a), *Guardianship for children deprived of parental care: A handbook to reinforce guardianship systems to cater for the specific needs of child victims of trafficking*, Luksemburg, Urząd Publikacji.

O'Halloran, K. (2009), *The politics of adoption: International perspectives on law, policy and practice*, wyd. II, Dordrecht, Springer.

Vité, S. i Boéchat, H. (2008), „Article 21 – Adoption”, w: Alen, A., Vande Lanotte, J., Verhellen, E., Ang, F., Berghmans, E. i Verheyde, M. (red.), *A commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*, Lejda, Martinus Nijhoff.

Rozdział 7

Ochrona dziecka przed przemocą i wykorzystywaniem

Fitch, K., Spencer-Chapman, K. i Hilton, Z. (2007), *Protecting children from sexual abuse in Europe: Safer recruitment of workers in a border free Europe*, Londyn, NSPCC.

Forder, C. (2007), „Child protection in accordance with human rights and children's rights”, w: Meuwese, S. i in. (red.), *100 years of child protection*, Nijmegen, Wolf Legal Publishers.

FRA (2009), *Child trafficking in the European Union: Challenges, perspectives and good practices*, Luksemburg, Urząd Publikacji.

FRA (2014b), *Victims of crime in the EU: The extent and nature of support for victims*, Luksemburg, Urząd Publikacji.

FRA (2014c), *Violence against women: An EU-wide survey, Main Results*, Luksemburg, Urząd Publikacji.

FRA (2015b), *Child-friendly justice. Perspectives and experiences of professionals on children's participation in civil and criminal judicial proceedings in 10 EU Member States*, Luksemburg, Urząd Publikacji.

FRA (2015c), *Severe labour exploitation: workers moving within or into the European Union, States' obligations and victims' rights*, Luksemburg, Urząd Publikacji.

FRA i ETPC (2014), *Podręcznik europejskiego prawa dotyczącego azylu, granic i migracji*, Luksemburg, Urząd Publikacji.

Fredette, K. (2009), „International legislative efforts to combat child sex tourism: Evaluating the Council of Europe Convention on Commercial Child Sexual Exploitation”, *Boston College International and Comparative Law Review*, t. 32, nr 1, s. 1–43.

Hartwig, M. (2008), „The elimination of child labour and the EU”, w: Nesi, G., Nogler, L. i Pertile, M. (red.), *Child labour in a globalized world: A legal analysis of ILO action*, Aldershot, Ashgate.

Lalor, K. i McElvaney, R. (2010), „Overview of the nature and extent of child sexual abuse in Europe”, w: *Protecting children from sexual violence: A comprehensive approach*, Rada Europy, Strasburg, Wydawnictwo Rady Europy, s. 13–36.

Liefwaard, T. i Doek, J. (2013), „Fysieke en geestelijke mishandeling van kinderen: over begripsvorming en de grenzen van het toelaatbare, volgens Nederlands recht”, w: Deetman, W. i in. (red.), *Seksueel misbruik van en geweld tegen meisjes in de Rooms-Katholieke kerk: Een vervolgonderzoek*, Amsterdam: Uitgeverij Balans, s. 247–282.

Ruelle, E. (2010), „Sexual violence against children: The European legislative framework and outline of Council of Europe conventions and European Union policy”, w: *Protecting children from sexual violence: A comprehensive approach*, Rada Europy, Strasburg, Wydawnictwo Rady Europy.

Staiger, I. (2005), „Trafficking in children for the purpose of sexual exploitation in the EU”, *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, t. 13, nr 4, s. 603–624.

UNICEF, Centrum Badawcze Innocenti (2010), *Handbuch zum Fakultativprotokoll Betreffend den Verkauf von Kindern, die Kinderprostitution und die Kinderpornografie, Kinderhilfswerk der Vereinten Nationen*, UNICEF.

UNICEF (2006), *Behind closed doors: The impact of domestic violence on children*.

Vrancken, P. (2007), „Child trafficking and Article 4 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: Foreign judicial decisions”, *South African Yearbook of International Law*, t. 32, s. 285–510.

Rozdział 8

Prawa gospodarcze, społeczne i kulturalne oraz odpowiedni standard życia

Eide, A. (2006), „Article 27 – The Right to an Adequate Standard of Living”, w: Alen, A., Vande Lanotte, J., Verhellen, E., Ang, F., Berghmans, E. i Verheyde, M. (red.), *A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*, Lejda, Martinus Nijhoff.

Eide, A. i Eide, W. B. (2006), „Article 24 – The Right to Health”, w: Alen, A., Ang, F., Berghmans, E., Vande Lanotte, J., Verhellen, E. i Verheyde, M. (red.), *A commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*, Lejda, Martinus Nijhoff.

FRA (2010), *Separated, asylum-seeking children in European Union Member States*, Luksemburg, Urząd Publikacji.

FRA i ETPC (2013), *Podręcznik europejskiego prawa dotyczącego azylu, granic i imigracji*, Luksemburg, Urząd Publikacji.

Koch, I. E. (2009), *Human rights as indivisible rights: the protection of socio-economic demands under the European Convention on Human Rights*, Lejda, Brill.

Nolan, A. (2011), *Children's socio-economic rights, democracy and the courts*, Oksford, Hart Publishing.

Stoecklin, D. (2012), „Droits et capacité des enfants”, w: Meyer-Bisch, P. (red.), *L'enfant témoin et sujet. Les droits culturels de l'enfant*, Genewa-Zurych-Bazylea, Schulthess Editions Romandes, Collection interdisciplinaire, s. 123–146.

Vandenhoe, W. (2007), „Article 26 – The Right to Benefit from Social Security”, w: Alen, A., Ang, F., Berghmans, E., Vande Lanotte, J., Verhellen, E. i Verheyde, M. (red.), *A commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*, Lejda, Martinus Nijhoff.

Verheyde, M. (2006), „Article 28 – The Right to Education”, w: Alen, A., Ang, F., Berghmans, E., Vande Lanotte, J., Verhellen, E. i Verheyde, M. (red.), *A commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*, Lejda, Martinus Nijhoff.

Rozdział 9

Migracja i azyl

Eurydice, Komisja Europejska (Dyrekcja Generalna ds. Edukacji i Kultury) (2004), *Integrating immigrant children into schools in Europe: Communication with families and opportunities for mother tongue learning*.

FRA (2010b), *Separated, asylum-seeking children in European Union Member States*, Luksemburg, Urząd Publikacji.

FRA (2011a), *Fundamental rights of migrants in an irregular situation in the European Union*, Luksemburg, Urząd Publikacji.

FRA (2011b), *Migranci o nieuregulowanym statusie pobytu: dostęp do opieki zdrowotnej w 10 krajach członkowskich Unii Europejskiej*, Luksemburg, Urząd Publikacji.

FRA i ETPC (2014), *Podręcznik europejskiego prawa dotyczącego azylu, granic i imigracji*, Luksemburg, Urząd Publikacji.

Komisja Wolności Obywatelskich, Sprawiedliwości i Spraw Wewnętrznych Parlamentu Europejskiego (2013), *Report on the situation of unaccompanied minors in the EU (2012/2263(INI))*, 26 sierpnia 2013 r.

Ktistakis, Y. (2013), *Protecting migrants under the European Convention on Human Rights and the European Social Charter*, Strasburg, Wydawnictwo Rady Europy.

Lázaro González, I., Benlloch Sanz, P. i Moroy Arambarri, B. (2010), *Los menores extranjeros no acompañados*, Universidad Pontificia Comillas, Tecnos.

Lodder, G. i Rodrigues, P. (red.) (2012), *Het kind in het immigratierecht*, Haga.

McBride, J., Europejski Komitet ds. Współpracy Prawnej (2009), *Access to justice for migrants and asylum seekers in Europe*, Strasburg, Wydawnictwo Rady Europy.

Rada Europy, Zgromadzenie Parlamentarne (2011), *Zalecenie 1969 (2011) w sprawie dzieci bez opieki w Europie: kwestie przyjazdu, pobytu i powrotu*, 15 kwietnia 2011 r.

Spijkerboer, T. (2009), „Structural instability: Strasbourg case law on children's family reunion”, *European Journal of Migration and Law*, t. 11, nr 3, s. 271–293.

Stalford, H. (2012), *Children and the European Union: Rights, welfare and accountability*, Oksford, Hart Publishing.

Rozdział 10

Ochrona konsumentów i danych osobowych

Bergkamp, L. (2002), „EU data protection policy: The privacy fallacy: Adverse effects of Europe's data protection policy in an information driven economy”, *Computer Law & Security Review*, t. 18, nr 1, s. 31–47.

Buckingham, D. (2011), *The Material Child*, Cambridge, Polity.

Cook, D. T. (2008), „The missing child in consumption theory”, *Journal of Consumer Culture*, t. 8, nr 2, s. 219–243.

Cook, D. T. (2013), „Taking exception with the child consumer”, *Childhood*, t. 20, nr 4, s. 423–428.

De Hert, P. i Papakonstantinou, V. (2012), „The proposed data protection regulation replacing Directive 95/46/EC: A sound system for the protection of individuals”, *Computer Law & Security Review*, t. 28, nr 2, s. 130–142.

Garde, A. (2012), „The best interest of the child and EU consumer law and policy: A major gap between theory and practice?”, w: Devenney, J. i Kenny, M. (red.), *European consumer protection: Theory and practice*, Cambridge, Cambridge University Press, s. 164–201.

FRA, ETPC i RE (2014), *Podręcznik europejskiego prawa o ochronie danych*, Luksemburg, Urząd Publikacji.

Hughes, K. (2012), „The child’s right to privacy and Article 8 European Convention on Human Rights”, w: Freeman, M. (red.), *Current Legal Issues: Law and Childhood Studies*, t. 14, s. 456–486.

Kunnecke, A. (2014), „New standards in EU consumer rights protection? The new Directive 2011/83/EU”, *European Scientific Journal*, t. 1, s. 426–437.

Marsh, J. (red.) (2005), *Popular culture, new media and digital literacy in early childhood*, Londyn, Routledge Falmer.

Tonner, K. i Fangerow, K. (2012), „Directive 2011/83/EU on consumer rights: a new approach to European consumer law?”, *EUVR*, t. 2, s. 74.

Wuermeling, U. (2012), „Modernization of European data protection law at a turning point”, *Computer Law & Security Review*, t. 28, nr 28, s. 587–588.

Rozdział 11

Prawa dzieci w postępowaniach w sprawach karnych i postępowaniach alternatywnych (pozasądowych)

Bartels, H. (2013), „De rechtspositie van het verdachte kind tijdens het plotieverhoor”, w: Graaf, J. H. de, Mak, C., Montanus, P. J. i Wijk, F. K. van, *Rechten van het kind en waardigheid*, Nijmegen.

Brink, Y. van den i Liefwaard, T. (2014), „Voorlopige hechtenis van jeugdige verdachten in Nederland”, *Strafblad*, t. 12, nr 1, s. 44–55.

Doek, J. (2008), „Juvenile justice: International rights and standards”, w: Loeber, R., Slot, N.W., van der Laan, P. i Hoeve, M. (red.), *Tomorrow’s criminals*, Farnham and Burlington, Ashgate, s. 229–246.

Düinkel, F. (2009), „Diversion: A meaningful and successful alternative to punishment in European juvenile justice systems”, w: Junger-Tas, J. i Düinkel, F. (red.), *Reforming juvenile justice*, Dordrecht, Springer.

Dünkel, F. (2010), „Where do we go from here?: Current trends in developing juvenile justice in Europe”, w: Groenhuijsen, M. i in. (red.), *Fervet opus: Liber amicorum Anton van Kalmthout*, Apeldoorn and Antwerp and Portland, Maklu, s. 49–62.

Dünkel, F. (2014), „Juvenile justice systems in Europe: Reform developments between justice, welfare and »new punitiveness«”, *Kriminologijos Studijos*, t. 1.

FRA (2014b), *Victims of crime in the EU: The extent and nature of support for victims*, Luksemburg, Urząd Publikacji.

FRA (2015b), *Child-friendly justice. Perspectives and experiences of professionals on children's participation in civil and criminal judicial proceedings in 10 EU Member States*, Luksemburg, Urząd Publikacji.

Goldson, B. i Kilkelly, U. (2013), „International human rights standards and child imprisonment: Potentialities and limitations”, *International Journal of Children's Rights*, t. 21, nr 2, s. 345–371.

Jonge, G. de i Linden, A. van der (2013), *Handboek Jeugd en strafrecht*, Deventer.

Liefaard, T. (2007), „The right to be treated with humanity: Implications of Article 37(c) CRC for children in detention”, w: Alen, A. i in. (red.), *The UN Children's Rights Convention: Theory meets practice*, Antwerpia i Oksford, Intersentia Publishing.

Liefaard, T. (2008), *Deprivation of liberty of children in light of international human rights law and standards*, Antwerpia, Oksford i Portland, Intersentia Publishing.

Newell, P. (2008), „The principles of child-friendly justice at international level”, w: *International justice for children*, Strasburg, Wydawnictwo Rady Europy, s. 129–132.

Orzecznictwo

Orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej

<i>Asociación Nacional de Establecimientos Financieros de Crédito (ASNEF) i Federación de Comercio Electrónico y Marketing Directo (FECEMD) przeciwko Administración del Estado, sprawy połączone C-468/10 i C-469/10, 24 listopada 2011 r.</i>	202
<i>Barbara Mercredi przeciwko Richard Chaffe, C-497/10 PPU, 22 grudnia 2010 r.</i>	86
<i>Baumbast i R przeciwko Secretary of State for the Home Department, C-413/99, 17 września 2002 r.</i>	17, 30, 145, 155, 187
<i>Carlos Garcia Avello przeciwko państwu belgijskiemu, C-148/02, 2 października 2003 r.</i>	17, 30, 65
<i>Donato Casagrande przeciwko Landeshauptstadt München, C-9/74, 3 lipca 1974 r.</i>	154
<i>Doris Povse przeciwko Mauro Alpago, C-211/10 PPU, 1 lipca 2010 r.</i>	78, 94
<i>Dynamic Medien Vertriebs GmbH przeciwko Avides Media AG, C-244/06, 14 lutego 2008 r.</i>	31, 193, 196
<i>E. przeciwko B., C-436/13, 1 października 2014 r.</i>	85
<i>Gerardo Ruiz Zambrano przeciwko Office National de l'Emploi (ONEm), C-34/09, 8 marca 2011 r.</i>	64, 187
<i>Google Spain SL i Google Inc. przeciwko Agencia Española de Protección de Datos (AEPD) i Mario Costeja González [Wielka Izba], C-131/12, 13 maja 2014 r.</i>	204
<i>J. McB. przeciwko L. E., C-400/10 PPU, 5 października 2010 r.</i>	80

<i>J. Nold, Kohlen- und Baustoffgroßhandlung przeciwko Komisji Wspólnot Europejskich</i> , C-4/73, 14 maja 1974 r.	28
<i>Jasna Detiček przeciwko Maurizio Sgueglia</i> , C-403/09 PPU, 23 grudnia 2009 r.	84
<i>Joseba Andoni Aguirre Zarraga przeciwko Simone Pelz</i> , C-491/10 PPU, 22 grudnia 2010 r.	31, 36, 44, 93
<i>Konstantinos Maistrellis przeciwko Ypourgos Dikaioynis, Diafaneias kai Anthropon Dikaionaton</i> , C-222/14, 16 lipca 2015 r.	167
<i>Kunqian Catherine Zhu i Man Lavette Chen przeciwko Secretary of State for the Home Department</i> , C-200/02, 19 października 2004 r. ..	17, 30, 49, 57, 64, 74
<i>London Borough of Harrow przeciwko Nimco Hassan Ibrahim i Secretary of State for the Home Department</i> [Wielka Izba], C-310/08, 23 lutego 2010 r.	17, 30, 155, 187
<i>M.J.E. Bernini przeciwko Minister van Onderwijs en Wetenschappen</i> , C-3/90, 26 lutego 1992 r.	154
<i>María Martínez Sala przeciwko Freistaat Bayern</i> , C-85/96, 12 maja 1998 r.	167
<i>Maria Teixeira przeciwko London Borough of Lambeth i Secretary of State for the Home Department</i> , C-480/08, 23 lutego 2010 r.	17, 30, 155, 187
<i>Murat Dereci i inni przeciwko Bundesministerium für Inneres</i> [Wielka Izba], C-256/11, 15 listopada 2011 r.	188
<i>Omega Spielhallen- und Automatenaufstellungs-GmbH przeciwko Oberbürgermeisterin der Bundesstadt Bonn</i> , C-36/02, 14 października 2004 r.	193, 196
<i>Parlament Europejski przeciwko Radzie Unii Europejskiej</i> [Wielka Izba], C-540/03, 27 czerwca 2006 r.	30, 31
<i>Postępowanie karne przeciwko Marii Pupino</i> [Wielka Izba], C-105/03, 16 czerwca 2005 r.	210, 229, 230
<i>Postępowanie karne przeciwko X</i> , C-507/10, 21 grudnia 2011 r.	230
<i>Productores de Música de España (Promusicae) przeciwko Telefónica de España SAU</i> [Wielka Izba], C-275/06, 29 stycznia 2008 r.	202
<i>S. Coleman przeciwko Attridge Law i Steve Law</i> [Wielka Izba], C-303/06, 17 lipca 2008 r.	50, 61
<i>Stefan Grunkin i Dorothee Regina Paul</i> [Wielka Izba], C-353/06, 14 października 2008 r.	65
<i>The Queen, na wniosek MA i inni przeciwko Secretary of State for the Home Department</i> , C-648/11, 6 czerwca 2013 r.	171, 188
<i>Yoshikazu Iida przeciwko Stadt Ulm</i> , C-40/11, 8 listopada 2012 r.	188

<i>Z przeciwko A Government Department, The Board of Management of a Community School</i> [Wielka Izba], C-363/12, 18 marca 2014 r.	167
<i>Zoi Chatzi przeciwko Ypourgos Oikonomikon</i> , C-149/10, 16 września 2010 r.	167

Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

<i>A.L. przeciwko Finlandii</i> , nr 23220/04, 27 stycznia 2009 r.	231
<i>A.M.M. przeciwko Rumunii</i> , nr 2151/10, 14 lutego 2012 r.	70
<i>Adamkiewicz przeciwko Polsce</i> , nr 54729/00, 2 marca 2010 r.	214
<i>Airey przeciwko Irlandii</i> , nr 6289/73, 9 października 1979 r.	147
<i>Ali przeciwko Zjednoczonemu Królestwu</i> , nr 40385/06, 11 stycznia 2011 r.	150
<i>Anayo przeciwko Niemcom</i> , nr 20578/07, 21 grudnia 2010 r.	87
<i>Angelova przeciwko Bułgarii</i> , nr 38361/97, 13 czerwca 2002 r.	227
<i>Assenov i inni przeciwko Bułgarii</i> , nr 24760/94, 28 października 1998 r.	125
<i>Avilkina i inni przeciwko Rosji</i> , nr 1585/09, 6 czerwca 2013 r.	194, 205
<i>B. przeciwko Rumunii (nr 2)</i> , nr 1285/03, 19 lutego 2013 r.	99, 108
<i>B.B. i F.B. przeciwko Niemcom</i> , skargi nr 18734/09 i 9424/11, 14 marca 2013 r.	99, 108
<i>Bah przeciwko Zjednoczonemu Królestwu</i> , nr 56328/07, 27 września 2011 r.	146, 164
<i>Bajsultanov przeciwko Austrii</i> , nr 54131/10, 12 czerwca 2012 r.	182
<i>Blokhin przeciwko Rosji</i> , nr 47152/06, 14 listopada 2013 r.	226
<i>Bocos-Cuesta przeciwko Niderlandom</i> , nr 54789/00, 10 listopada 2005 r.	231
<i>Bouamar przeciwko Belgii</i> , nr 9106/80, 29 lutego 1988 r.	60, 210, 224, 225
<i>Boultif przeciwko Szwajcarii</i> , nr 54273/00, 2 sierpnia 2001 r.	172, 189
<i>C.N. i V. przeciwko Francji</i> , nr 67724/09, 11 października 2012 r.	120, 134
<i>C.N. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu</i> , nr 4239/08, 13 listopada 2012 r.	134
<i>Campbell i Cosans przeciwko Zjednoczonemu Królestwu</i> , nr 7511/76 i 7743/76, 25 lutego 1982 r.	119, 126
<i>Catan i inni przeciwko Mołdawii i Rosji</i> [Wielka Izba], nr 43370/04, 8252/05 i 18454/06, 19 października 2012 r.	145, 150, 153
<i>Centre for Legal Resources w imieniu Valentin Câmpeanu przeciwko Rumunii</i> [Wielka Izba], nr 47848/08, 17 lipca 2014 r.	120, 141, 146, 160
<i>Christian Democratic People's Party przeciwko Mołdawii</i> , nr 28793/02, 14 lutego 2006 r.	36
<i>Connors przeciwko Zjednoczonemu Królestwu</i> , nr 66746/01, 27 maja 2004 r.	146, 165

<i>Copland przeciwko Zjednoczonemu Królestwu</i> , nr 62617/00, 3 kwietnia 2007 r.	204
<i>Çoşelav przeciwko Turcji</i> , nr 1413/07, 9 października 2012 r.	20, 227
<i>Costello-Roberts przeciwko Zjednoczonemu Królestwu</i> , nr 13134/87, 25 marca 1993 r.	123
<i>Cusan i Fazzo przeciwko Włochom</i> , nr 77/07, 7 stycznia 2014 r.	66, 67
<i>D.G. przeciwko Irlandii</i> , nr 39474/98, 16 maja 2002 r.	60, 210, 224
<i>D.H. i inni przeciwko Republice Czeskiej</i> [Wielka Izba], nr 57325/00, 13 listopada 2007 r.	49, 55, 145
<i>Darby przeciwko Szwecji</i> , nr 11581/85, 23 października 1990 r.	37
<i>Dinç i Çakır przeciwko Turcji</i> , nr 66066/09, 9 lipca 2013 r.	223
<i>Dogru przeciwko Francji</i> , nr 27058/05, 4 grudnia 2008 r.	35, 38
<i>Doorson przeciwko Niderlandom</i> , nr 20524/92, 26 marca 1996 r.	231
<i>E.B. przeciwko Francji</i> [Wielka Izba], nr 43546/02, 22 stycznia 2008 r.	100, 114
<i>Eremia przeciwko Republice Mołdawii</i> , nr 3564/11, 28 maja 2013 r.	131
<i>Eriksson przeciwko Szwecji</i> , nr 11373/85, 22 czerwca 1989 r.	109
<i>Fabris przeciwko Francji</i> [Wielka Izba], nr 16574/08, 7 lutego 2013 r.	50, 61, 62
<i>Folgerø i inni przeciwko Norwegii</i> [Wielka Izba], nr 15472/02, 29 czerwca 2007 r.	39, 151
<i>Gas i Dubois przeciwko Francji</i> , nr 25951/07, 15 marca 2012 r.	100, 115
<i>Gaskin przeciwko Zjednoczonemu Królestwu</i> , nr 10454/83, 7 lipca 1989 r.	36, 42, 63, 68
<i>Genovese przeciwko Malcie</i> , nr 53124/09, 11 października 2011 r.	64, 74
<i>Glass przeciwko Zjednoczonemu Królestwu</i> , nr 61827/00, 9 marca 2004 r. ..	146, 160
<i>Godelli przeciwko Włochom</i> , nr 33783/09, 25 września 2012 r.	63, 71
<i>Grzelak przeciwko Polsce</i> , nr 7710/02, 15 czerwca 2010 r.	35, 38, 151
<i>Guillot przeciwko Francji</i> , nr 22500/93, 24 października 1993 r.	66
<i>Gül przeciwko Szwajcarii</i> , nr 23218/94, 19 lutego 1996 r.	172, 189
<i>Güveç przeciwko Turcji</i> , nr 70337/01, 20 stycznia 2009 r.	20, 210, 223, 226
<i>H.Y. i Hü.Y. przeciwko Turcji</i> , nr 40262/98, 6 października 2005 r.	227
<i>Handyside przeciwko Zjednoczonemu Królestwu</i> , nr 5493/72, 7 grudnia 1976 r.	36, 42
<i>Harroudj przeciwko Francji</i> , nr 43631/09, 4 października 2012 r.	29, 100, 116
<i>Hasan i Eylem Zengin przeciwko Turcji</i> , nr 1448/04, 9 października 2007 r.	39
<i>Havelka i inni przeciwko Republice Czeskiej</i> , nr 23499/06, 21 czerwca 2007 r.	165
<i>Horych przeciwko Polsce</i> , nr 13621/08, 17 kwietnia 2012 r.	90

<i>Idalov przeciwko Rosji</i> [Wielka Izba], nr 5826/03, 22 maja 2012 r.	222
<i>Ignaccolo-Zenide przeciwko Rumunii</i> , nr 31679/96, 25 stycznia 2000 r.	80
<i>Iliya Petrov przeciwko Bułgarii</i> , nr 19202/03, 24 kwietnia 2012 r.	146, 159
<i>J.M. przeciwko Danii</i> , nr 34421/09, 13 listopada 2012 r.	223
<i>Jeunesse przeciwko Niderlandom</i> [Wielka Izba], nr 12738/10, 3 października 2014 r.	172, 182
<i>Johansson przeciwko Finlandii</i> , nr 10163/02, 6 września 2007 r.	63, 66
<i>K. i T. przeciwko Finlandii</i> [Wielka Izba], nr 25702/94, 12 lipca 2001 r.	81, 87, 88
<i>K.A. przeciwko Finlandii</i> , nr 27751/95, 14 stycznia 2003 r.	105, 110
<i>K.U. przeciwko Finlandii</i> , nr 2872/02, 2 grudnia 2008 r.	64, 72, 73, 194, 204
<i>Kanagaratnam i inni przeciwko Belgii</i> , nr 15297/09, 13 grudnia 2011 r.	172, 185
<i>Kayak przeciwko Turcji</i> , nr 60444/08, 10 lipca 2012 r.	119, 124
<i>Kearns przeciwko Francji</i> , nr 35991/04, 10 stycznia 2008 r.	100, 113
<i>Kervanci przeciwko Francji</i> , nr 31645/04, 4 grudnia 2008 r.	35, 38
<i>Kjeldsen, Busk Madsen i Pedersen przeciwko Danii</i> , skargi nr 5095/71, 5920/72 i 5926/72, 7 grudnia 1976 r.	39
<i>Klass i inni przeciwko Niemcom</i> , nr 5029/71, 6 września 1978 r.	204
<i>Konstantin Markin przeciwko Rosji</i> [Wielka Izba], nr 30078/06, 22 marca 2012 r.	147, 168
<i>Kontrová przeciwko Słowacji</i> , nr 7510/04, 31 maja 2007 r.	131
<i>Korneykova przeciwko Ukrainie</i> , nr 39884/05, 19 stycznia 2012 r.	223
<i>Kovač przeciwko Chorwacji</i> , nr 503/05, 12 lipca 2007 r.	210, 231
<i>Krušković przeciwko Chorwacji</i> , nr 46185/08, 21 czerwca 2011 r.	69
<i>Kuptsov i Kuptsova przeciwko Rosji</i> , nr 6110/03, 3 marca 2011 r.	223, 226
<i>Labassee przeciwko Francji</i> , nr 65941/11, 26 czerwca 2014 r.	70
<i>Ladent przeciwko Polsce</i> , nr 11036/03, 18 marca 2008 r.	223
<i>Latifa Benamar i inni przeciwko Niderlandom</i> , decyzja o niedopuszczalności, nr 43786/04, 5 kwietnia 2005 r.	182
<i>Lautsi i inni przeciwko Włochom</i> [Wielka Izba], nr 30814/06, 18 marca 2011 r.	35, 39, 40
<i>Lavida i inni przeciwko Grecji</i> , nr 7973/10, 30 maja 2013 r.	55
<i>Leander przeciwko Szwecji</i> , nr 9248/81, 26 marca 1987 r.	204
<i>Levin przeciwko Szwecji</i> , nr 35141/06, 15 marca 2012 r.	78, 88
<i>M.A.K. i R.K. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu</i> , skargi nr 45901/05 i 40146/06, 23 marca 2010 r.	146, 160
<i>M.C. przeciwko Bułgarii</i> , nr 39272/98, 4 grudnia 2003 r.	123, 129

<i>Maaouia przeciwko Francji</i> [Wielka Izba], nr 39652/98, 5 października 2000 r.	191
<i>Malone przeciwko Zjednoczonemu Królestwu</i> , nr 8691/79, 2 sierpnia 1984 r.	204
<i>Marckx przeciwko Belgii</i> , nr 6833/74, 13 czerwca 1979 r.	15, 20
<i>Markovics i inni przeciwko Węgrom</i> , decyzja o niedopuszczalności, skargi nr 77575/11, 19828/13 i 19829/13, 24 czerwca 2014 r.	149
<i>Maslov przeciwko Austrii</i> [Wielka Izba], nr 1638/03, 23 czerwca 2008 r.	16, 32
<i>Mazurek przeciwko Francji</i> , nr 34406/97, 1 lutego 2000 r.	61
<i>McMichael przeciwko Zjednoczonemu Królestwu</i> , nr 16424/90, 24 lutego 1995 r.	108
<i>Mennesson przeciwko Francji</i> , nr 65192/11, 26 czerwca 2014 r.	63, 68, 70
<i>Mikulić przeciwko Chorwacji</i> , nr 53176/99, 7 lutego 2002 r.	68
<i>Mizzi przeciwko Malcie</i> , nr 26111/02, 12 stycznia 2006 r.	63, 69
<i>Mubilanzila Mayeka i Kaniki Mitunga przeciwko Belgii</i> , nr 13178/03, 12 października 2006 r.	172, 184
<i>Muskhadzhiyeva i inni przeciwko Belgii</i> , nr 41442/07, 19 stycznia 2010 r.	184
<i>Mustafa i Armağan Akin przeciwko Turcji</i> , nr 4694/03, 6 kwietnia 2010 r.	78, 88
<i>Nart przeciwko Turcji</i> , nr 20817/04, 6 maja 2008 r.	210, 223, 226
<i>Nencheva i inni przeciwko Bułgarii</i> , nr 48609/06, 18 czerwca 2013 r.	120, 123, 132, 142
<i>Neulinger i Shuruk przeciwko Szwajcarii</i> [Wielka Izba], nr 41615/07, 6 lipca 2010 r.	78, 95
<i>Nortier przeciwko Niderlandom</i> , nr 13924/88, 24 sierpnia 1993 r.	214
<i>O’Keeffe przeciwko Irlandii</i> [Wielka Izba], nr 35810/09, 28 stycznia 2014 r.	119, 123, 124
<i>Odièvre przeciwko Francji</i> [Wielka Izba], nr 42326/98, 13 lutego 2003 r.	68, 71
<i>Olsson przeciwko Szwecji (nr 1)</i> , nr 10465/83, 24 marca 1988 r.	99, 106, 109
<i>Oršuš i inni przeciwko Chorwacji</i> [Wielka Izba], nr 15766/03, 16 marca 2010 r.	49, 55, 145
<i>Oyal przeciwko Turcji</i> , nr 4864/05, 23 marca 2010 r.	146, 159
<i>P.V. przeciwko Hiszpanii</i> , nr 35159/09, 30 listopada 2010 r.	89
<i>Panovits przeciwko Cyprowi</i> , nr 4268/04, 11 grudnia 2008 r.	209, 220
<i>Pini i inni przeciwko Rumunii</i> , skargi nr 78028/01 i 78030/01, 22 czerwca 2004 r.	100, 112
<i>Ponomaryovi przeciwko Bułgarii</i> , nr 5335/05, 21 czerwca 2011 r.	49, 58, 145, 157
<i>Popov przeciwko Francji</i> , skargi nr 39472/07 i 39474/07, 19 stycznia 2012 r.	172, 184

<i>Povse przeciwko Austrii</i> , decyzja o niedopuszczalności, nr 3890/11, 18 czerwca 2013 r.	94
<i>R.M.S. przeciwko Hiszpanii</i> , nr 28775/12, 18 czerwca 2013 r.	77, 81, 82
<i>R.R. i inni przeciwko Węgrom</i> , nr 19400/11, 4 grudnia 2012 r.	210, 233
<i>Rahimi przeciwko Grecji</i> , nr 8687/08, 5 kwietnia 2011 r.	173, 191
<i>Rantsev przeciwko Cyprowi i Rosji</i> , nr 25965/04, 7 stycznia 2010 r.	120, 137
<i>S. i Marper przeciwko Zjednoczonemu Królestwu</i> [Wielka Izba], skargi nr 30562/04 i 30566/04, 4 grudnia 2008 r.	204, 205
<i>S.N. przeciwko Szwecji</i> , nr 34209/96, 2 lipca 2002 r.	210, 231, 232
<i>Sahin przeciwko Niemcom</i> [Wielka Izba], nr 30943/96, 8 lipca 2003 r.	36, 45
<i>Salduz przeciwko Turcji</i> [Wielka Izba], nr 36391/02, 27 listopada 2008 r.	219
<i>Salgueiro da Silva Mouta przeciwko Portugalii</i> , nr 33290/96, 21 grudnia 1999 r.	89
<i>Saviny przeciwko Ukrainie</i> , nr 39948/06, 18 grudnia 2008 r.	99, 107
<i>Schneider przeciwko Niemcom</i> , nr 17080/07, 15 września 2011 r.	78, 87
<i>Schwizgebel przeciwko Szwajcarii</i> , nr 25762/07, 10 czerwca 2010 r.	20, 114
<i>Selçuk przeciwko Turcji</i> , nr 21768/02, 10 stycznia 2006 r.	223
<i>Şen przeciwko Niderlandom</i> , nr 31465/96, 21 grudnia 2001 r.	172, 177
<i>Siliadin przeciwko Francji</i> , nr 73316/01, 26 lipca 2005 r.	134
<i>Slivenko i inni przeciwko Łotwie</i> [Wielka Izba], decyzja w sprawie dopuszczalności, nr 48321/99, 23 stycznia 2002 r.	74
<i>Smirnova przeciwko Rosji</i> , skargi nr 46133/99 i 48183/99, 24 lipca 2003 r.	223
<i>Söderman przeciwko Szwecji</i> [Wielka Izba], nr 5786/08, 12 listopada 2013 r.	120, 139
<i>Sommerfeld przeciwko Niemcom</i> [Wielka Izba], nr 31871/96, 8 lipca 2003 r.	45, 78, 88
<i>Sprawa związana z niektórymi aspektami prawnymi dotyczącymi używania języków w edukacji w Belgii przeciwko Belgii</i> , skargi nr 1474/62, 1677/62, 1691/62, 1769/63, 1994/63 i 2126/64, 23 lipca 1968 r.	61, 150
<i>Stummer przeciwko Austrii</i> [Wielka Izba], nr 37452/02, 7 lipca 2011 r.	168
<i>T. przeciwko Republice Czeskiej</i> , nr 19315/11, 17 lipca 2014 r.	99, 109
<i>T. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu</i> [Wielka Izba], nr 24724/94, 16 grudnia 1999 r.	209, 217, 218
<i>Tarakhel przeciwko Szwajcarii</i> [Wielka Izba], nr 29217/12, 4 listopada 2014 r.	172, 190
<i>Tuquabo-Tekle i inni przeciwko Niderlandom</i> , nr 60665/00, 1 grudnia 2005 r.	177

<i>Tyrer przeciwko Zjednoczonemu Królestwu</i> , nr 5856/72, 25 kwietnia 1978 r.	123, 126
<i>Üner przeciwko Nederlandom</i> [Wielka Izba], nr 46410/99, 18 października 2006 r.	189
<i>Uzun przeciwko Niemcom</i> , nr 35623/05, 2 września 2010 r.	204
<i>Valsamis przeciwko Grecji</i> , nr 21787/93, 18 grudnia 1996 r.	39
<i>Vidal przeciwko Belgii</i> , nr 12351/86, 22 kwietnia 1992 r.	45
<i>Vojnity przeciwko Węgrom</i> , nr 29617/07, 12 lutego 2013 r.	78, 89
<i>W. przeciwko Finlandii</i> , nr 14151/02, 24 kwietnia 2007 r.	231
<i>W. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu</i> , nr 9749/82, 8 lipca 1987 r.	108
<i>Wallová i Walla przeciwko Republice Czeskiej</i> , nr 23848/04, 26 października 2006 r.	99, 106, 165
<i>X i inni przeciwko Austrii</i> [Wielka Izba], nr 19010/07, 19 lutego 2013 r.	100, 116
<i>X przeciwko Łotwie</i> [Wielka Izba], nr 27853/09, 26 listopada 2013 r.	78, 96
<i>Y.C. przeciwko Zjednoczonemu Królestwu</i> , nr 4547/10, 13 marca 2012 r.	81, 82
<i>Yazgöl Yilmaz przeciwko Turcji</i> , nr 36369/06, 1 lutego 2011 r.	179
<i>Z i inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu</i> [Wielka Izba], nr 29392/95, 10 maja 2001 r.	123, 132
<i>Zorica Jovanović przeciwko Serbii</i> , nr 21794/08, 26 marca 2013 r.	120, 143

Orzecznictwo Europejskiego Komitetu Praw Społecznych

<i>Association for the Protection of All Children (APPROACH) przeciwko Belgii</i> , nr 98/2013, 29 maja 2015 r.	127
<i>Association for the Protection of All Children (APPROACH) przeciwko Republice Czeskiej</i> , nr 96/2013, 29 maja 2015 r.	127
<i>Association for the Protection of All Children (APPROACH) przeciwko Słowenii</i> , nr 95/2013, 27 maja 2015 r.	127
<i>Defence for Children International (DCI) przeciwko Belgii</i> , nr 69/2011, 23 października 2012 r.	33, 146, 162, 166
<i>Defence for Children International (DCI) przeciwko Nederlandom</i> , nr 47/2008, 20 października 2009 r.	20, 29, 165, 166
<i>European Action of the Disabled (AEH) przeciwko Francji</i> , nr 81/2012, 11 września 2013 r.	148, 152
<i>European Committee for Home-Based Priority Action for the Child and the Family (EUROCEF) przeciwko Francji</i> , nr 82/2012, 19 marca 2013 r.	147, 169

<i>European Roma Rights Centre (ERRC) przeciwko Włochom</i> , nr 27/2004, 7 grudnia 2005 r.	165
<i>Federation of Catholic Family Associations in Europe (FAFCE) przeciwko Irlandii</i> , nr 89/2013, 12 września 2014 r.	138
<i>General Federation of Employees of the National Electric Power Corporation (GENOP-DEI) i Confederation of Greek Civil Servants' Trade Unions (ADEDY) przeciwko Grecji</i> , nr 66/2011, 23 maja 2012 r.	149, 169
<i>International Association Autism Europe (IAAE) przeciwko Francji</i> , nr 13/2002, 4 listopada 2003 r.	62, 148
<i>International Centre for the Legal Protection of Human Rights (INTERIGHTS) przeciwko Chorwacji</i> , nr 45/2007, 30 marca 2009 r.	152
<i>International Commission of Jurists (ICJ) przeciwko Portugalii</i> , nr 1/1998, 9 września 1999 r.	33
<i>International Federation of Human Rights Leagues (FIDH) przeciwko Francji</i> , nr 14/2003, 8 września 2004 r.	146, 162
<i>Médecins du Monde – International przeciwko Francji</i> , nr 67/2011, 11 września 2012 r.	151, 165
<i>Mental Disability Advocacy Center (MDAC) przeciwko Bułgarii</i> , nr 41/2007, 3 czerwca 2008 r.	33, 62, 149, 151, 152
<i>Syndicat des Agrégés de l'Enseignement Supérieur (SAGES) przeciwko Francji</i> , nr 26/2004, 15 czerwca 2005 r.	50
<i>World Organisation against Torture (OMCT) przeciwko Belgii</i> , nr 21/2003, 7 grudnia 2004 r.	119, 127
<i>World Organisation Against Torture (OMCT) przeciwko Grecji</i> , nr 17/2003, 7 grudnia 2004 r.	33
<i>World Organisation against Torture (OMCT) przeciwko Irlandii</i> , nr 18/2003, 7 grudnia 2004 r.	29

Orzecznictwo krajowe

Zjednoczone Królestwo, Sąd Apelacyjny, <i>R (na wniosek B) przeciwko The Mayor i Burgesses of the London Borough of Merton</i> [2003] EWHC 1689, 14 lipca 2003 r.	178
Zjednoczone Królestwo, Sąd Apelacyjny, <i>R (na wniosek CJ) przeciwko Cardiff County Council</i> [2011] EWCA Civ 1590, 20 grudnia 2011 r.	178
Zjednoczone Królestwo, Upper Tribunal, <i>R (na wniosek MK) przeciwko Wolverhampton City Council</i> [2013] UKUT 00177 (IAC), 26 marca 2013 r.	178

Jak znaleźć orzecznictwo sądów europejskich?

Europejski Trybunał Praw Człowieka: baza orzecznictwa HUDOC

Baza danych HUDOC umożliwia bezpłatny dostęp do orzecznictwa ETPC: <http://HUDOC.echr.coe.int/>.

Baza ta dostępna jest w językach angielskim i francuskim. Zapewnia przyjazną dla użytkownika wyszukiwarkę, która ułatwia znalezienie orzecznictwa.

Samouczki wideo i podręczniki użytkownika są dostępne na stronie **pomocy** HUDOC. Aby uzyskać pomoc dotyczącą funkcji i opcji wyszukiwania, użytkownik może umieścić wskaźnik myszy na znajdującym się po prawej stronie każdego narzędzia wyszukiwania w interfejsie HUDOC.

Odniesienia do orzecznictwa w niniejszym podręczniku dostarczają czytelnikom wyczerpujących informacji, które umożliwią łatwe dotarcie do pełnej treści przywoływanego wyroku lub decyzji.

Przed rozpoczęciem wyszukiwania należy pamiętać, że ustawienia domyślne pokazują wyroki Wielkiej Izby oraz Izby w porządku chronologicznym zaczynając od najnowszego opublikowanego wyroku. Aby wyszukiwać w innych zbiorach, takich jak decyzje, użytkownik powinien zaznaczyć odpowiednie pole w polu „**zbiory dokumentów**”, znajdującym się w lewym górnym rogu ekranu.

Najprostszym sposobem znalezienia spraw jest wpisanie numeru skargi w pole „Numer sprawy” znajdujące się pod **Wyszukiwaniem zaawansowanym** w prawym górnym rogu ekranu, a następnie kliknięcie niebieskiego przycisku „Szukaj”.

Aby uzyskać dostęp do dalszego orzecznictwa dotyczącego innych zagadnień, na przykład kwestii związanych z dziećmi, użytkownik może skorzystać z **pola wyszukiwania** wskazanego przez szkło powiększające w górnej prawej części ekranu. W polu wyszukiwania użytkownik może wyszukiwać za pomocą:

- pojedynczego słowa (np. dziecko)
- wyrażenia (np. „dzieci migrujące”)
- tytułu sprawy
- państwa
- wyrażenia logicznego (np. dziecko IN opieka zastępcza)

Ewentualnie użytkownik może otworzyć **prostą wyszukiwarkę logiczną** klikając na strzałkę znajdującą się wewnątrz pola wyszukiwania. Prosta wyszukiwarka logiczna oferuje pięć możliwości wyszukiwania: dokładnie danego wyrazu lub frazy, wszystkich danych słów, każdego z danych słów, żadnego z danych słów oraz wyszukiwanie logiczne. Podczas wykonywania wyszukiwania logicznego należy pamiętać, żeby wyrażenia zamykać w cudzysłów, a operatory logiczne zapisywać wielkimi literami (np. AND, NEAR, OR, itp.)

Po wyświetleniu wyników wyszukiwania użytkownik może łatwo zawęzić wyniki, używając filtrów widocznych w polu **„Filtry”** po lewej stronie ekranu, na przykład „Język” lub „Państwo”. Filtry mogą być stosowane pojedynczo lub w połączeniu w celu dalszego zawężenia wyników. Przydatnym narzędziem może być filtr „Słowa kluczowe”, ponieważ często zawiera pojęcia wyodrębnione z tekstu EKPC i jest bezpośrednio związany z uzasadnieniem i wnioskami Trybunału.

Przykład: Znajdowanie orzecznictwa Trybunału dotyczącego wydalenia osób ubiegających się o azyl, z narażeniem ich na ryzyko tortur, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo kar na mocy artykułu 3 EKPC

- 1) użytkownik najpierw wpisuje w **Pole wyszukiwania** wyrażenie „osoby ubiegające się o azyl”, a następnie klika niebieski przycisk „Szukaj”.
- 2) Po wyświetleniu wyników wyszukiwania użytkownik wybiera „3” w filtrze „Naruszenie” w polu **„Filtry”**, aby zawęzić wyniki do tych związanych z art. 3.

- 3) Użytkownik może wówczas wybrać słowa kluczowe w filtrze „Słowa kluczowe”, aby zawęzić wyniki do tych, które odnoszą się do art. 3, takich jak słowa kluczowe „(art. 3) Zakaz tortur”.

W przypadku bardziej znaczących spraw w bazie HUDOC dostępne jest podsumowanie prawne. Podsumowanie zawiera opisowy nagłówek oraz zwięzłe przedstawienie stanu faktycznego i prawnego, z naciskiem na punkty dotyczące interesu prawnego. Jeśli podsumowanie istnieje, w wynikach pojawi się link „Podsumowania prawne” wraz z linkiem do treści wyroku lub decyzji. Ewentualnie użytkownik może wyszukać wyłącznie podsumowania prawne zaznaczając okno „Podsumowania prawne” w polu „**Zbiory dokumentów**”.

Jeśli zostały opublikowane nieoficjalne tłumaczenia danej sprawy, w wynikach pojawi się link „Wersje językowe” wraz z linkiem do treści wyroku lub decyzji. HUDOC zawiera również łącza do zewnętrznych stron internetowych, na których znajdują się inne tłumaczenia orzecznictwa ETPC. Więcej informacji można znaleźć w zakładce „Wersje językowe” w sekcji „Pomoc” bazy HUDOC.

Orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej: baza orzecznictwa CURIA

Baza danych CURIA umożliwia bezpłatny dostęp do orzecznictwa ETS/TSUE: <http://curia.europa.eu>.

Wyszukiwarka dostępna jest we wszystkich językach urzędowych UE⁵⁶⁸. **Język** można wybrać w prawym górnym rogu strony. Wyszukiwarka może być używana do wyszukiwania informacji we wszystkich dokumentach związanych z zakończonymi i trwającymi sprawami przed Trybunałem Sprawiedliwości, Sądem i Sądem do spraw Służby Publicznej.

Sekcja „**Pomoc**” dostępna jest pod adresem <http://curia.europa.eu/common/juris/pl/aideGlobale.pdf>. Każde pole wyszukiwania ma także stronę pomocy,

⁵⁶⁸ Języki dostępne od dnia 30 kwietnia 2004 r.: hiszpański, duński, niemiecki, grecki, angielski, francuski, włoski, niderlandzki, portugalski, fiński i szwedzki; od dnia 1 maja 2004 r.: czeski, estoński, łotewski, litewski, węgierski, polski, słowacki i słoweński; od dnia 1 stycznia 2007 r.: bułgarski i rumuński, od dnia 30 kwietnia 2007 r.: maltański; od dnia 31 grudnia 2011 r.: irlandzki; tymczasowe odstępstwa określono w [rozporządzeniu \(WE\) nr 920/2005](#) i w [rozporządzeniu \(UE\) nr 1257/2010](#). Prawodawstwo wtórne będące w mocy w dniu przystąpienia Chorwacji jest tłumaczone i będzie stopniowo publikowane w [Wydaniu specjalnym Dziennika Urzędowego Unii Europejskiej](#).

do której można uzyskać dostęp klikając ikonę i która zawiera przydatne informacje, które pomogą użytkownikowi możliwie najlepiej korzystać z tego narzędzia.

Najprostszym sposobem na znalezienie określonej sprawy jest wpisanie pełnego numeru sprawy w pole wyszukiwarki o nazwie „**Numer sprawy**”, a następnie kliknięcie zielonego przycisku „Wyszukaj”. Możliwe jest również wyszukanie sprawy przy użyciu części numeru sprawy. Na przykład wprowadzenie 122 w polu „Numer sprawy” spowoduje znalezienie spraw nr 122 ze wszystkich lat i każdego z trzech sądów: Trybunału Sprawiedliwości, Sądu i Sądu do spraw Służby Publicznej.

Ewentualnie można również użyć pola „**Oznaczenia stron**”, aby szukać według zwykłej nazwy sprawy. Jest to zazwyczaj uproszczona forma nazwisk lub nazw stron sprawy.

Istnieje w sumie 16 wielofunkcyjnych pól wyszukiwania, które pomogą zawęzić wyniki wyszukiwania. Poszczególne pola wyszukiwania są łatwe w obsłudze i mogą być stosowane w różnych kombinacjach. Pola często mają listy wyszukiwania, do których można uzyskać dostęp, klikając ikonę i wybierając dostępne kryteria wyszukiwania.

W przypadku bardziej ogólnych wyszukiwań użycie pola „**Słowa w tekście**” generuje wyniki na podstawie wyszukiwania słów kluczowych we wszystkich dokumentach opublikowanych w Zbiorze Orzeczeń od 1954 r. i od 1994 r. w Zbiorze Orzeczeń – Służba Publiczna (zob. Orz. SP).

Do bardziej przedmiotowego wyszukiwania można wykorzystać pole „**Dziedzina**”. Wymaga to kliknięcia ikony na prawo od pola i wybrania z listy odpowiedniej dziedziny lub dziedzin. Następnie wyniki wyszukiwania utworzą alfabetyczną listę wybranych dokumentów dotyczących zagadnień prawnych zawartych w decyzjach Trybunału Sprawiedliwości, Sądu, Sądu do spraw Służby Publicznej oraz w opiniach rzeczników generalnych.

Strona internetowa CURIA posiada również dodatkowe narzędzia wyszukiwania orzecznictwa:

„**Dostęp do spraw przez ich numery**”: sekcja ta jest zbiorem informacji odnoszących się do poszczególnych spraw wniesionych przed jeden z trzech

sądów. Sprawy są przedstawione według ich numerów i w porządku, w jakim zostały złożone w odpowiednich sekretariatach. Na poziomie numeru sprawy zostało stworzone łącze. Sekcja „Dostęp do spraw przez ich numery” dostępna jest pod adresem http://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7045/.

„Repertorium orzecznictwa”: sekcja ta zawiera systematyczną klasyfikację streszczeń orzecznictwa przytaczających najistotniejsze kwestie prawne wyrażone w danym orzeczeniu. Streszczenia te oddają w jak najwierniejszy sposób tekst samego orzeczenia. Sekcja „Repertorium orzecznictwa” dostępna jest pod adresem http://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7046/.

„Komentarze doktryny do wyroków”: sekcja ta zawiera odniesienia do komentarzy prawników do wyroków wydanych przez trzy sądy od chwili ich utworzenia. Wyroki każdego sądu lub trybunału są wymienione oddzielnie i uporządkowane chronologicznie według numeru sprawy, natomiast komentarze prawników są ułożone w porządku chronologicznym, według daty ich ukazania się. Odniesienia pojawiają się w ich oryginalnych językach. Sekcja „Komentarze doktryny do wyroków” dostępna jest pod adresem http://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7083/.

„Baza danych orzecznictwa krajowego”: jest to zewnętrzna baza danych, do której można uzyskać dostęp poprzez stronę internetową CURIA. Zapewnia dostęp do istotnego krajowego orzecznictwa dotyczącego prawa UE. Baza danych powstała w oparciu o zbiór orzecznictwa krajowych sądów lub trybunałów państw członkowskich UE. Informacje zostały zebrane na podstawie wybranej zawartości czasopism prawniczych, a także dzięki bezpośrednim kontaktom z licznymi sądami i trybunałami krajowymi. „Baza danych orzecznictwa krajowego” jest dostępna w językach angielskim i francuskim pod adresem http://curia.europa.eu/jcms/jcms/Jo2_7062/.

Instrumenty prawne przywołane w niniejszym podręczniku

Instrumenty prawne ONZ

Na temat podstawowych traktatów ONZ, w tym Konwencji NZ o prawach dziecka, i ich organów monitorujących zob.: www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CoreInstruments.aspx.

Na temat konwencji Haskiej Konferencji Prawa Prywatnego Międzynarodowego dotyczących międzynarodowej ochrony dzieci, stosunków rodzinnych i majątkowych zob.: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions>.

Instrumenty prawne Rady Europy

Wszystkie instrumenty prawne Rady Europy są dostępne w internecie na stronie <http://conventions.coe.int/Treaty/>.

Informacje na temat statusu przyjęcia instrumentów prawnych Rady Europy przez państwa członkowskie UE można znaleźć na stronie internetowej FRA w dziale „International obligations” pod adresem: <https://fra.europa.eu/en/publications-and-resources/data-and-maps?mdq1=dataset>.

	Tytuł
Prawa dziecka/prawa obywatelskie	
<i>Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms</i>	Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, zmieniona protokołami nr 11 i nr 14 (EN), CETS nr 005, Rzym, 4.11.1950, s. 1-15.
<i>Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms</i>	Protokół do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, zmienionej protokołem nr 11 (EN), CETS nr 009, Paryż, 20.3.1952, s. 1-3.
<i>Protocol No. 12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms</i>	Protokół nr 12 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (EN), CETS nr 177, Rzym, 4.11.2000, s. 1-3.
<i>European Convention on the Exercise of Children's Rights</i>	Europejska konwencja o wykonywaniu praw dzieci (EN), CETS nr 160, Strasburg, 25.1.1996, s. 1-10.
<i>European Convention on the Legal Status of Children Born out of Wedlock</i>	Europejska konwencja o statusie prawnym dziecka pozamałżeńskiego (EN), CETS nr 085, Strasburg, 15.10.1975, s. 1-5.
<i>Convention on Human Rights and Biomedicine</i>	Konwencja o ochronie praw człowieka i godności istoty ludzkiej w odniesieniu do zastosowań biologii i medycyny: Konwencja o prawach człowieka i biomedycynie (EN), CETS nr 164, Oviedo, 4.4.1997, s. 1-12.
Kwestie tożsamości osobistej	
<i>Framework Convention for the Protection of National Minorities</i>	Konwencja ramowa o ochronie mniejszości narodowych (EN), CETS nr 157, Strasburg, 1.2.1995, s. 1-10.
<i>European Convention on Nationality</i>	Europejska konwencja o obywatelstwie (EN), CETS nr 166, Strasburg, 6.11.1997, s. 1-13.
<i>Council of Europe Convention on the Avoidance of Statelessness in relation to State Succession</i>	Konwencja Rady Europy o unikaniu zjawiska bezpaństwowości w związku z sukcesją państw (EN), CETS nr 200, Strasburg, 19.5.2006, s. 1-7.
Życie rodzinne i opieka rodzicielska	
<i>Convention on Contact concerning Children</i>	Konwencja w sprawie kontaktów z dziećmi (EN), CETS nr 192, Strasburg, 15.5.2003, s. 1-13.
<i>European Convention on the Adoption of Children (revised)</i>	Europejska konwencja o przysposobieniu dzieci (zmieniona) (EN), CETS nr 202, Strasburg, 27.11.2008, s. 1-11.
<i>European Convention on Recognition and Enforcement of Decisions concerning Custody of Children and on Restoration of Custody of Children</i>	Europejska konwencja o uznawaniu i wykonywaniu orzeczeń dotyczących pieczy nad dzieckiem oraz o przywracaniu pieczy nad dzieckiem (EN), CETS nr 105, Luksemburg, 20.5.1980, s. 1-12.

	Tytuł
Ochrona dziecka przed przemocą i wykorzystywaniem	
<i>Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse</i>	Konwencja Rady Europy o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych (EN), CETS nr 201, Lanzarote, 25.10.2007, s. 1–21.
<i>European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment</i>	Europejska konwencja o zapobieganiu torturom oraz niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu (EN), CETS nr 126, Strasburg, 26.11.1987, s. 1–9.
<i>Convention on Cybercrime</i>	Konwencja o cyberprzestępczości (EN), CETS nr 185, Strasburg, 23.11.2001, s. 1–27.
<i>Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings</i>	Konwencja Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi (EN), CETS nr 197, Warszawa, 16.5.2005, s. 1–21.
<i>Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence</i>	Konwencja Rady Europy o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej (EN), CETS nr 210, Stambuł, 11.5.2011, s. 1–31.
Prawa gospodarcze, społeczne i kulturalne	
<i>European Social Charter</i>	Europejska karta społeczna (EN), CETS nr 035, Turyn, 18.10.1961, s. 1–18.
<i>European Social Charter (revised)</i>	Europejska karta społeczna (zrewidowana) (EN), CETS nr 163, Strasburg, 3.5.1996, s. 1–29.
Kwestie migracji i azylu	
<i>European Convention on the Repatriation of Minors</i>	Europejska konwencja o repatriacji nieletnich (EN), CETS nr 071, Haga, 28.5.1970, s. 1–9.
<i>European Convention on the Legal Status of Migrant Workers</i>	Europejska konwencja o statusie prawnym pracowników migrujących (EN), CETS nr 093, Strasburg, 24.11.1977, s. 1–14.
<i>European Convention on Social Security</i>	Europejska konwencja o zabezpieczeniu społecznym (EN), CETS nr 078, Paryż, 14.12.1972, s. 1–42.
<i>European Code of Social Security</i>	Europejski kodeks zabezpieczenia społecznego (EN), CETS nr 048, Strasburg, 16.4.1964, s. 1–33.
Ochrona konsumentów i danych	
<i>Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data</i>	Konwencja o ochronie osób w związku z automatycznym przetwarzaniem danych osobowych (EN), CETS nr 108, Strasburg, 28.1.1981, s. 1–10.
<i>European Convention on Transfrontier Television</i>	Europejska konwencja o telewizji ponadgranicznej (EN), CETS nr 132, Strasburg, 5.5.1989, s. 1–20.

Instrumenty prawne UE

Wszystkie instrumenty prawne UE są dostępne w internecie na stronie <http://eur-lex.europa.eu>.

Skrócona nazwa	Tytuł
Niedyskryminacja	
<i>Dyrektywa w sprawie równości rasowej (2000/43/WE)</i>	Dyrektywa Rady 2000/43/WE z dnia 29 czerwca 2000 r. wprowadzająca w życie zasadę równego traktowania osób bez względu na pochodzenie rasowe lub etniczne, Dz.U. L 180 z 19.7.2000, s. 22–26.
<i>Dyrektywa w sprawie równego traktowania w zakresie zatrudnienia i pracy (2000/78/WE)</i>	Dyrektywa Rady 2000/78/WE z dnia 27 listopada 2000 r. ustanawiająca ogólne warunki ramowe równego traktowania w zakresie zatrudnienia i pracy, Dz.U. L 303 z 2.12.2000, s. 16–22.
<i>Dyrektywa w sprawie równego traktowania mężczyzn i kobiet w zakresie dostępu do towarów i usług oraz dostarczania towarów i usług (2004/113/WE)</i>	Dyrektywa Rady 2004/113/WE z dnia 13 grudnia 2004 r. wprowadzająca w życie zasadę równego traktowania mężczyzn i kobiet w zakresie dostępu do towarów i usług oraz dostarczania towarów i usług, Dz.U. L 373 z 21.12.2004, s. 37–43.
Życie rodzinne i opieka rodzicielska	
<i>Rozporządzenie Bruksela II bis</i>	Rozporządzenie Rady (WE) nr 2201/2003 z dnia 27 listopada 2003 r. dotyczące jurysdykcji oraz uznawania i wykonywania orzeczeń w sprawach małżeńskich oraz w sprawach dotyczących odpowiedzialności rodzicielskiej, uchylające rozporządzenie (WE) nr 1347/2000, Dz.U. L 338 z 23.12.2003, s. 1–29.
<i>Rozporządzenie w sprawie zobowiązań alimentacyjnych (WE) nr 4/2009</i>	Rozporządzenie Rady (WE) nr 4/2009 z dnia 18 grudnia 2008 r. w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń oraz współpracy w zakresie zobowiązań alimentacyjnych, Dz.U. L 7 z 10.1.2009, s. 1–79.
<i>Dyrektywa w sprawie mediacji (2008/52/WE)</i>	Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/52/WE z dnia 21 maja 2008 r. w sprawie niektórych aspektów mediacji w sprawach cywilnych i handlowych, Dz.U. L 136 z 24.5.2008, s. 3–8.
<i>Dyrektywa w sprawie dostępu do wymiaru sprawiedliwości (2003/8/WE)</i>	Dyrektywa Rady 2003/8/WE z dnia 27 stycznia 2003 r. w celu usprawnienia dostępu do wymiaru sprawiedliwości w sporach transgranicznych poprzez ustanowienie minimalnych wspólnych zasad odnoszących się do pomocy prawnej w sporach o tym charakterze, Dz.U. L 26 z 31.1.2003, s. 41–47.

Skrócona nazwa	Tytuł
Ochrona dziecka przed przemocą i wykorzystywaniem	
<i>Dyrektywa w sprawie młodych pracowników (94/33/WE)</i>	Dyrektywa Rady 94/33/WE z dnia 22 czerwca 1994 r. w sprawie ochrony pracy osób młodych, Dz.U. L 216 z 20.8.1994, s. 12–20.
<i>Dyrektywa w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi (2011/36/UE)</i>	Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE z dnia 5 kwietnia 2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar, zastępująca decyzję ramową Rady 2002/629/WSiSW, Dz.U. L 101 z 15.4.2011, s. 1–11.
<i>Dyrektywa w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej (2011/93/UE)</i>	Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/93/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej, zastępująca decyzję ramową Rady 2004/68/WSiSW, Dz.U. L 335 z 17.12.2011, s. 1–14.
<i>Dyrektywa w sprawie ofiar (2012/29/UE)</i>	Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 r. ustanawiająca normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępująca decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW, Dz.U. L 315 z 14.11.2012, s. 57–73.
<i>Dyrektywa w sprawie dokumentu pobytowego wydawanego ofiarom handlu ludźmi (2004/81/WE)</i>	Dyrektywa Rady 2004/81/WE z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie dokumentu pobytowego wydawanego obywatelom państw trzecich, którzy są ofiarami handlu ludźmi lub wcześniej byli przedmiotem działań ułatwiających nielegalną imigrację, którzy współpracują z właściwymi organami, Dz.U. L 261 z 6.8.2004, s. 19–23.
<i>Decyzja Komisji 2007/698/WE</i>	Decyzja Komisji z dnia 29 października 2007 r. zmieniająca decyzję 2007/116/WE w związku z wprowadzeniem dodatkowych zastrzeżonych numerów zaczynających się na 116 (notyfikowana jako dokument nr C(2007) 5139) (Tekst mający znaczenie dla EOG), Dz.U. L 284 z 30.10.2007, s. 31–32.
Migracja i azyl, w tym prawa społeczne dzieci migrujących	
<i>Dyrektywa w sprawie procedur azylowych (2013/32/UE)</i>	Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/32/UE z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie wspólnych procedur udzielania i cofania ochrony międzynarodowej, Dz.U. L 180 z 29.6.2013, s. 60–95.

Skrócona nazwa	Tytuł
<i>Rozporządzenie Dublin II (UE) nr 604/2013</i>	Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 604/2013 z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie ustanowienia kryteriów i mechanizmów ustalania państwa członkowskiego odpowiedzialnego za rozpatrzenie wniosku o udzielenie ochrony międzynarodowej złożonego w jednym z państw członkowskich przez obywatela państwa trzeciego lub bezpaństwowca, Dz.U. L 180 z 29.6.2013, s. 31–59.
<i>Dyrektywa w sprawie kwalifikowania (2011/95/UE)</i>	Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/95/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie norm dotyczących kwalifikowania obywateli państw trzecich lub bezpaństwowców jako beneficjentów ochrony międzynarodowej, jednolitego statusu uchodźców lub osób kwalifikujących się do otrzymania ochrony uzupełniającej oraz zakresu udzielanej ochrony, Dz.U. L 337 z 20.12.2011, s. 9–26.
<i>Rozporządzenie (UE) nr 492/2011</i>	Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 492/2011 z dnia 5 kwietnia 2011 r. w sprawie swobodnego przepływu pracowników wewnątrz Unii (Tekst mający znaczenie dla EOG), Dz.U. L 141 z 27.5.2011, s. 1–12.
<i>Dyrektywa w sprawie swobodnego przemieszczania się (2004/38/WE)</i>	Dyrektywa 2004/38/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie prawa obywateli Unii i członków ich rodzin do swobodnego przemieszczania się i pobytu na terytorium państw członkowskich, zmieniająca rozporządzenie (EWG) nr 1612/68 i uchylająca dyrektywy 64/221/EWG, 68/360/EWG, 72/194/EWG, 73/148/EWG, 75/34/EWG, 75/35/EWG, 90/364/EWG, 90/365/EWG i 93/96/EWG (Tekst mający znaczenie dla EOG), Dz.U. L 158 z 30.4.2004, s. 77–123.
<i>Dyrektywa Rady 77/486/EWG w sprawie kształcenia dzieci pracowników migrujących</i>	Dyrektywa Rady z dnia 25 lipca 1977 r. w sprawie kształcenia dzieci pracowników migrujących, Dz.U. L 199 z 6.8.1977, s. 32–33.
<i>Dyrektywa w sprawie prawa do łączenia rodzin (2003/86/WE)</i>	Dyrektywa Rady 2003/86/WE z dnia 22 września 2003 r. w sprawie prawa do łączenia rodzin, Dz.U. L 251 z 3.10.2003, s. 12–18.
<i>Dyrektywa w sprawie tymczasowej ochrony (2001/55/WE)</i>	Dyrektywa Rady 2001/55/WE z dnia 20 lipca 2001 r. w sprawie minimalnych standardów przyznawania tymczasowej ochrony na wypadek masowego napływu wysiedleńców oraz środków wspierających równowagę wysiłków między państwami członkowskimi związanych z przyjęciem takich osób wraz z jego następstwami, Dz.U. L 212 z 7.8.2001, s. 12–23.
<i>Dyrektywa w sprawie warunków przyjmowania (2013/33/UE)</i>	Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/33/UE z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie ustanowienia norm dotyczących przyjmowania wnioskodawców ubiegających się o ochronę międzynarodową, Dz.U. L 180 z 29.6.2013, s. 96–116.

Skrócona nazwa	Tytuł
<i>Dyrektywa w sprawie powrotów (2008/115/WE)</i>	Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/115/WE z dnia 16 grudnia 2008 r. w sprawie wspólnych norm i procedur stosowanych przez państwa członkowskie w odniesieniu do powrotów nielegalnie przebywających obywateli państw trzecich, Dz.U. L 348 z 24.12.2008, s. 98–107.
<i>Dyrektywa w sprawie rezydentów (2003/109/WE)</i>	Dyrektywa Rady 2003/109/WE z dnia 25 listopada 2003 r. dotycząca statusu obywateli państw trzecich będących rezydentami długoterminowymi, Dz.U. L 16 z 23.1.2004, s. 44–53.
<i>Rozporządzenie w sprawie kodeksu granicznego Schengen (WE) nr 562/2006</i>	Rozporządzenie (WE) nr 562/2006 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 15 marca 2006 r. ustanawiające wspólnotowy kodeks zasad regulujących przepływ osób przez granice (kodeks graniczny Schengen), Dz.U. L 105 z 13.4.2006, s. 1–32.
Ochrona konsumentów i danych osobowych	
<i>Dyrektywa w sprawie praw konsumentów (2011/83/UE)</i>	Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/83/UE z dnia 25 października 2011 r. w sprawie praw konsumentów, zmieniająca dyrektywę Rady 93/13/EWG i dyrektywę 1999/44/WE Parlamentu Europejskiego i Rady oraz uchylająca dyrektywę Rady 85/577/EWG i dyrektywę 97/7/WE Parlamentu Europejskiego i Rady (Tekst mający znaczenie dla EOG), Dz.U. L 304 z 22.11.2011, s. 64–88.
<i>Dyrektywa 87/357/EWG w sprawie produktów, których wygląd wskazuje na przeznaczenie inne niż rzeczywiste, zagrażających zdrowiu lub bezpieczeństwu konsumentów</i>	Dyrektywa Rady 87/357/EWG z dnia 25 czerwca 1987 r. w sprawie zbliżenia ustawodawstw państw członkowskich dotyczących produktów, których wygląd wskazuje na przeznaczenie inne niż rzeczywiste, zagrażających zdrowiu lub bezpieczeństwu konsumentów, Dz.U. L 192 z 11.7.87, s. 49–50.
<i>Dyrektywa o sprzedaży na odległość (97/7/WE)</i>	Dyrektywa 97/7/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 20 maja 1997 r. w sprawie ochrony konsumentów w przypadku umów zawieranych na odległość – Oświadczenie Rady i Parlamentu w sprawie art. 6 ust. 1 – Oświadczenie Komisji w sprawie art. 3 ust. 1 tiret pierwsze, Dz.U. L 144 z 4.6.1997, s. 19–27.
<i>Dyrektywa w sprawie ogólnego bezpieczeństwa produktów (2001/95/WE)</i>	Dyrektywa 2001/95/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 3 grudnia 2001 r. w sprawie ogólnego bezpieczeństwa produktów (Tekst mający znaczenie dla EOG), Dz.U. L 11 z 15.1.2002, s. 4–17.
<i>Dyrektywa 2009/39/WE w sprawie środków spożywczych specjalnego przeznaczenia żywieniowego</i>	Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/39/WE z dnia 6 maja 2009 r. w sprawie środków spożywczych specjalnego przeznaczenia żywieniowego (wersja przekształcona) (Tekst mający znaczenie dla EOG), Dz.U. L 124 z 20.5.2009, s. 21–29.

Skrócona nazwa	Tytuł
<i>Dyrektywa dotycząca bezpieczeństwa zabawek (2009/48/WE)</i>	Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/48/WE z dnia 18 czerwca 2009 r. w sprawie bezpieczeństwa zabawek (Tekst mający znaczenie dla EOG), Dz.U. L 170 z 30.6.2009, s. 1–37.
<i>Dyrektywa w sprawie telewizji bez granic (89/552/EWG)</i>	Dyrektywa Rady 89/552/EWG z dnia 3 października 1989 r. w sprawie koordynacji niektórych przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych państw członkowskich, dotyczących wykonywania telewizyjnej działalności transmisyjnej, Dz.U. L 298 z 17.10.1989, s. 23–30.
<i>Dyrektywa o audiowizualnych usługach medialnych (2010/13/UE)</i>	Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/13/UE z dnia 10 marca 2010 r. w sprawie koordynacji niektórych przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych państw członkowskich dotyczących świadczenia audiowizualnych usług medialnych (Tekst mający znaczenie dla EOG), Dz.U. L 95 z 15.4.2010, s. 1–24.
<i>Dyrektywa o ochronie danych (95/46/WE)</i>	Dyrektywa 95/46/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 24 października 1995 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w zakresie przetwarzania danych osobowych i swobodnego przepływu tych danych, Dz.U. L 281 z 23.11.95, s. 31–50.
<i>Dyrektywa 2002/58/WE dotycząca przetwarzania danych osobowych i ochrony prywatności w sektorze łączności elektronicznej</i>	Dyrektywa 2002/58/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 12 lipca 2002 r. dotycząca przetwarzania danych osobowych i ochrony prywatności w sektorze łączności elektronicznej (dyrektywa o prywatności i łączności elektronicznej), Dz.U. L 201 z 31.7.2002, s. 37–47.
<i>Dyrektywa dotycząca nieuczciwych praktyk handlowych stosowanych przez przedsiębiorstwa wobec konsumentów (2005/29/WE)</i>	Dyrektywa 2005/29/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 11 maja 2005 r. dotycząca nieuczciwych praktyk handlowych stosowanych przez przedsiębiorstwa wobec konsumentów na rynku wewnętrznym oraz zmieniająca dyrektywę Rady 84/450/EWG, dyrektywy 97/7/WE, 98/27/WE i 2002/65/WE Parlamentu Europejskiego i Rady oraz rozporządzenie (WE) nr 2006/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady („Dyrektywa o nieuczciwych praktykach handlowych”) (Tekst mający znaczenie dla EOG), Dz.U. L 149 z 11.6.2005, s. 22–39.
<i>Dyrektywa w sprawie badań klinicznych (2001/20/WE)</i>	Dyrektywa 2001/20/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 4 kwietnia 2001 r. w sprawie zbliżania przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych państw członkowskich, odnoszących się do wdrożenia zasady dobrej praktyki klinicznej w prowadzeniu badań klinicznych produktów leczniczych, przeznaczonych do stosowania przez człowieka, Dz.U. L 121 z 1.5.2001, s. 34–44.

Skrócona nazwa	Tytuł
<i>Rozporządzenie (UE) nr 536/2014 w sprawie badań klinicznych produktów leczniczych stosowanych u ludzi</i>	Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 536/2014 z dnia 16 kwietnia 2014 r. w sprawie badań klinicznych produktów leczniczych stosowanych u ludzi oraz uchylenia dyrektywy 2001/20/WE (Tekst mający znaczenie dla EOG), Dz.U. L 158 z 27.5.2014, s. 1–76.
Postępowania w sprawach karnych i postępowania alternatywne	
<i>Dyrektywa w sprawie prawa do tłumaczenia ustnego i tłumaczenia pisemnego (2010/64/UE)</i>	Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/64/UE z dnia 20 października 2010 r. w sprawie prawa do tłumaczenia ustnego i tłumaczenia pisemnego w postępowaniu karnym, Dz.U. L 280 z 26.10.2010, s. 1–7.
<i>Dyrektywa w sprawie prawa do informacji (2012/13/UE)</i>	Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/13/UE z dnia 22 maja 2012 r. w sprawie prawa do informacji w postępowaniu karnym, Dz.U. L 142 z 1.6.2012, s. 1–10.
<i>Dyrektywa w sprawie prawa dostępu do adwokata (2013/48/UE)</i>	Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/48/UE z dnia 22 października 2013 r. w sprawie prawa dostępu do adwokata w postępowaniu karnym i w postępowaniu dotyczącym europejskiego nakazu aresztowania oraz w sprawie prawa do poinformowania osoby trzeciej o pozbawieniu wolności i prawa do porozumiewania się z osobami trzecimi i organami konsularnymi w czasie pozbawienia wolności, Dz.U. L 294 z 6.11.2013, s. 1–12.
<i>Karta praw podstawowych</i>	Karta praw podstawowych Unii Europejskiej, Dz.U. C 326 z 26.10.2012, s. 391–407.
Dzieci niepełnosprawne	
<i>Decyzja Rady 2010/48/WE</i>	Decyzja Rady z dnia 26 listopada 2009 r. w sprawie zawarcia przez Wspólnotę Europejską Konwencji Narodów Zjednoczonych o prawach osób niepełnosprawnych, Dz.U. L 23 z 27.1.2010, s. 35–61.

Wiele innych informacji na temat Agencji Praw Podstawowych Unii Europejskiej jest dostępnych w internecie. Można do nich dotrzeć poprzez stronę internetową FRA <http://fra.europa.eu>.

Więcej informacji na temat orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka można znaleźć na stronie internetowej Trybunału: <https://www.echr.coe.int>. Strona internetowa HUDOC zapewnia dostęp do wyroków i decyzji wydanych w języku angielskim i francuskim, tłumaczeń na inne języki, comiesięcznych biuletynów informacyjnych dotyczących orzecznictwa, komunikatów prasowych oraz innych informacji (<http://HUDOC.echr.coe.int>) na temat pracy Trybunału.

Jak skontaktować się z UE

Osobiście

W całej Unii Europejskiej istnieje kilkaset centrów informacyjnych Europe Direct. Adres najbliższego centrum można znaleźć na stronie: https://europa.eu/european-union/contact_pl.

Telefonicznie lub drogą mailową

Europe Direct to serwis informacyjny, który udziela odpowiedzi na pytania na temat Unii Europejskiej. Można się z nim skontaktować:

- dzwoniąc pod bezpłatny numer telefonu: 00 800 6 7 8 9 10 11 (niektórzy operatorzy mogą naliczać opłaty za te połączenia),
- dzwoniąc pod standardowy numer telefonu: +32 22999696,
- drogą mailową: https://europa.eu/european-union/contact_pl.

Wyszukiwanie informacji o UE

Online

Informacje o Unii Europejskiej są dostępne we wszystkich językach urzędowych UE w portalu Europa: https://europa.eu/european-union/index_pl.

Publikacje UE

Bezpłatne i odpłatne publikacje UE można pobrać lub zamówić na stronie: <https://publications.europa.eu/pl/publications>. Większą liczbę egzemplarzy bezpłatnych publikacji można otrzymać, kontaktując się z serwisem Europe Direct lub z lokalnym centrum informacyjnym (zob. https://europa.eu/european-union/contact_pl).

Prawo UE i powiązane dokumenty

Informacje prawne dotyczące UE, w tym wszystkie unijne akty prawne od 1952 r., są dostępne we wszystkich językach urzędowych UE w portalu EUR-Lex: <http://eur-lex.europa.eu>.

Portal Otwartych Danych UE

Unijny portal otwartych danych (<http://data.europa.eu/euodp/pl>) umożliwia dostęp do zbiorów danych pochodzących z instytucji i innych organów UE. Dane można pobierać i wykorzystywać bezpłatnie, zarówno do celów komercyjnych, jak i niekomercyjnych.

Jak uzyskać dostęp do publikacji Rady Europy

Wydawnictwo Rady Europy publikuje materiały dotyczące wszystkich zagadnień, jakimi zajmuje się ta organizacja, w tym: praw człowieka, nauk prawnych, ochrony zdrowia, etyki, polityki społecznej, ochrony środowiska, edukacji, kultury, sportu, młodzieży oraz ochrony zabytków. Książki i publikacje elektroniczne można znaleźć i zamówić spośród szerokiego katalogu dostępnego na stronie internetowej (<http://book.coe.int/>).

Wirtualna czytelnia umożliwia użytkownikom bezpłatnie zapoznanie się zarówno z fragmentami najświeższych publikacji jak również z pełnym tekstem niektórych oficjalnych dokumentów.

Informacje o Radzie Europy, jak również pełne teksty Konwencji są dostępne na stronie internetowej Biura Traktatów: <http://conventions.coe.int/>.

Dzieci są pełnoprawnymi posiadaczami praw – beneficjentami wszystkich praw człowieka i praw podstawowych oraz podmiotami, które ze względu na swoje cechy szczególne podlegają przepisom szczególnym. Celem niniejszego podręcznika jest pokazanie, w jaki sposób konkretne interesy i potrzeby dzieci są uwzględnione w europejskim prawie i orzecznictwie. Przedstawiono w nim również znaczenie rodziców i opiekunów lub innych przedstawicieli prawnych, a także w stosownych przypadkach odniesiono się do sytuacji, w których prawa i obowiązki nadane są głównie opiekunom dzieci. Celem tego podręcznika jest podniesienie świadomości i poszerzenie wiedzy na temat norm prawnych, które chronią i promują prawa dziecka w Europie. Jest on punktem odniesienia zarówno do prawa Unii Europejskiej (UE), jak i do prawa Rady Europy (RE) związanego z tymi obszarami tematycznymi, i zawiera objaśnienia poszczególnych regulacji w tym zakresie w prawie UE, w tym Karcie praw podstawowych Unii Europejskiej, oraz w europejskiej konwencji praw człowieka (EKPC), Europejskiej karcie społecznej (EKS) i innych instrumentach Rady Europy. Podręcznik przeznaczony jest dla prawników praktyków niespecjalizujących się w tej dziedzinie, sędziów, prokuratorów, organów ds. ochrony dzieci oraz innych praktyków i organizacji odpowiedzialnych za zapewnienie ochrony prawnej praw dziecka. Opisano w nim kluczowe orzecznictwo, streszczając najważniejsze orzeczenia Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE) i Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC).

FRA – AGENCJA PRAW PODSTAWOWYCH UNII EUROPEJSKIEJ

Schwarzenbergplatz 11 – 1040 Wiedeń – Austria

Tel. +43 (1) 580 30-0 – Faks +43 (1) 580 30-693

fra.europa.eu**RADA EUROPY**

67075 Strasbourg Cedex – Francja

EUROPEJSKI TRYBUNAŁ PRAW CZŁOWIEKA

Tel. +33 (0) 3 88 41 20 18 – Faks +33 (0) 3 88 41 27 30

echr.coe.int – publishing@echr.coe.int**ODDZIAŁ DS. PRAW DZIECKA**

Tel. +33 (0) 388 41 25 07 – Faks +33 (0) 90 21 52 85

coe.int/children – children@coe.intUrząd Publikacji
Unii Europejskiej